

Навчально-дослідна програма
«КИЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО ТА УНІЙНА ТРАДИЦІЯ»

Український Католицький Університет
Гуманітарний факультет
Філософсько-богословський факультет

З благословення
Глави Української Греко-Католицької Церкви
Блаженнішого Святослава Шевчука

Видання здійснюється
у рамках публічного проекту
«Соборна Україна та Київська традиція»
за жертовної підтримки
українських меценатів

Вікторія Білик, Оксана Карліна

**ЖИВА СПІЛЬНОТА
В ІМПЕРСЬКОМУ СВІТІ:
Луцька греко-унійна єпархія
кінця XVIII – першої третини
XIX століть**

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
Львів 2018

УДК 271.4(477.82-25)-773-9»17/18»

Б 61

Науковий редактор: д.і.н., проф. *Ігор Сkochиляс*

Рецензенти: к.і.н. *Ірина Орлевич*, к.і.н. *Лідія Тиміш*

Рекомендовано до друку

рішенням Вченої ради Гуманітарного факультету

Українського католицького університету

(протокол № 6 від 29.08. 2014)

Вікторія Білик, Оксана Карліна

Б 61 Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна єпархія кінця XVIII – першої третини XIX століть. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2018. – 304 с. (серія „Київське християнство”, т. 13).

ISBN 978-617-7608-10-2

Монографія є вдалою спробою реінтерпретації традиційного погляду на історію унії в Російській імперії як епоху переслідувань і мучеництва та масової відмови русинів-католиків від своєї етноконфесійної totoжності. Заснована 1798 р. Луцьку греко-унійну єпархію авторки книги розглядають як живу спільноту, котра, попри релігійні обмеження з боку офіційної влади, зуміла зберегти свою організаційну структуру та розвинути доволі успішну душпастирську, культурно-освітню й харитативну діяльність. Феномен «довгого тривання» Унійної Церкви на Волині аж до 1840-х рр. (на відміну від Київщини і Поділля) уможливили тісна взаємодія духовенства і мирян на парафіяльному рівні, діяльна підтримка місцевої шляхти латинського і «руського» обрядів та попередні успіхи конфесіоналізації в Київській митрополії за часів Речі Посполитої.

Victoriya Bilyk, Oksana Karlina

Б 61 A Live Community in Imperial World: Lutsk Greek-Uniate Eparchy of the late 18th – first half of the 19th centuries. Lviv: Ukrainian Catholic University Press, 2018. – 304 p. (Kyivan Christianity Series, Vol. 13).

ISBN 978-617-7608-10-2

The monography is a successful attempt of reinterpreting traditional view on the history of union in the Russian empire as a historical period of persecutions and martyrdom, as well as a mass-scale abandonment by Ruthenian Catholics of their ethno-confessional identity. The authors of the book consider Lutsk Greek-Uniate Eparchy, founded in 1798, a live community which, despite the religious limitations of the official authority, managed to preserve its organizational structure and develop a rather successful pastoral, cultural, educational and charity activity. The phenomenon of a *long lasting* Uniate Church in Volyn up till the 1840's (unlike in Kyiv area and Podillia) was made possible due to a tight interaction between clergy and laity on the parish level, an efficient support of the local nobility of the Latin and 'Ruthenian' rites and the previous successes of confessionalization in Kyivan Metropolitanate during the times of Polish-Lithuanian Commonwealth.

© Вікторія Білик, автор, тексти, 2018

© Оксана Карліна, автор, тексти, 2018

© Видавництво УКУ, макет, 2018

ISBN 978-617-7608-10-2

Портрет луцького греко-унійного єпископа Стефана Левинського.
Копія 30-х рр. ХХ ст.
(Фонди Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові)

ЗМІСТ

Передмова	9
Вступ: Історіографія та джерельний інструментарій	13
Історіографія	13
Джерельний інструментарій	26
Розділ 1. Конфесійна політика Російської імперії щодо Унійної Церкви	35
Становище Унійної Церкви у 70–90-х роках XVIII століття	35
Перші спроби навернення русинів-католиків у „благочестиву віру”	46
Розділ 2. Правовий статус Унійної Церкви (1796–1839 рр.)	65
Між конфесійним примусом і свободою віросповідання: законодавче регулювання за царювання Павла I та Олександра I	65
Підготовка до ліквідації унії в „миколаївській Росії” „Акт возз’єднання” 1839 року	86
Розділ 3. Організаційна структура Луцької єпархії	109
Луцька греко-унійна духовна консисторія. Адміністративний устрій єпархії.....	109
Парафіяльна мережа	122
Парафіяльні храми, каплиці та дзвіниці	142
Розділ 4. Парафіяльне духовенство	155
Висновки	167
Додатки	171
Бібліографія	247
Географічний покажчик.....	270
Іменний покажчик	287

ПЕРЕДМОВА

Укладення Берестейської унії 1596 р., коли частина єрархів Київської православної митрополії визнала зверхність папи римського і прийняла основні догмати католицизму, зберігши східну обрядовість, зумовило появу в українсько-білоруських землях нової еклезіальної спільноти – Унійної Церкви. Впродовж століть її назва трансформувалася. У 1774 р., після приєднання Галичини і Північної Буковини до монархії Габсбургів, Марія Терезія запровадила у своїх володіннях термін „греко-католики”. Натомість у документах Російської імперії від кінця XVIII ст. почали вживати щодо цієї Церкви означення „греко-унійна”, а її духовенство і вірних канцелярія Римського Апостольського престолу зараховувала до „руської греко-унійної нації”¹.

Попри все більше зацікавлення церковною історією після проголошення незалежності України в 1991 р., зумовлене активізацією релігійного життя² та зростаючим інтересом до духовної культури й політичної інструменталізації міжконфесійних стосунків³, більшість дослідників

¹ Див.: *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів* / упоряд. В. Ададуров. Львів 2011, с. 17–25 (№ 8), 37–40 (№ 13).

² На цей феномен звертають увагу: В. Gudziak. *Ukrainian Religious Life during the First Five Years of Independence // Towards a New Ukraine I: Ukraine and the New World Order 1991-1996. Proceedings of a Conference held at the University of Ottawa, March 21–22 1997*. Ottawa 1999, с. 49–72 (українська версія статті опубл. у: о. Б. Гудзяк. *Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // Ковчег: Наук. зб. з церковної історії* 2 (2000) 165–175); В. Єленський. *Велике повернення: Релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття*. Львів 2013.

³ А. Портнов. *Між „Центральною Європою” та „Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій*. Київ 2009; „Русский мир” патріарха Кирила не для України: *Зб. наук. ст.* / за ред. А. Колодного. Київ 2014; О. Polegkyi. *Changes in Russian foreign policy discourse and concept of „Russian World” // PECOB's Papers Series* 6 (2011, October) 9–21.

традиційно зосереджується у своїх студіях на генезі Берестейської унії 1596 р. і соціально-економічному, політичному та соціокультурному становищі Унійної Церкви XVII–XVIII ст.⁴ Натомість її діяльність на Правобережній Україні після поділів Речі Посполитої почала цікавити вчених (причому не лише українських, а й зарубіжних) тільки в останні десятиріччя. Саме тому історія ліквідації унії російським урядом наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. залишається малодослідженою темою. У той час, коли Греко-Католицька Церква в Австрійській монархії здобула рівний з іншими віровизнаннями суспільний статус⁵, у Російській імперії урядові кола розглядали унію лише як чужорідний інструмент поширення зовнішніх культурно-політичних впливів, а тому спрямували всі зусилля на його усунення.

Життя унійної спільноти в „Західному краї” володінь династії Романових та насильницька ліквідація Греко-Унійної Церкви – одна з найяскравіших і найдраматичніших сторінок в історії київського християнства. На Київщині, Волині й Поділлі ця спільнота проіснувала до кінця 30-х рр. XIX ст., однак її становище в кожному зі згаданих регіонів мало свої особливості. Найміцніші позиції католики східного обряду утримували на Волині. Нашою робочою гіпотезою є припущення, що „довготривання” унії тут було зумовлене наявністю виразно конфесійної ідентичності *Slavia Unita*. Ця тотожність сформувалася головно під впливом такого важливого чинника, як перетворення Волині впродовж XVII–XVIII ст. на відносно замкнутий географічний простір, який, на відміну від Брацлавщини, Київщини й Поділля, не перебував на Великому кордоні цивілізаційного зіткнення католицької, мусульманської та православної культурно-релігійних моделей⁶. Це уможливило реалізацію

⁴ Про це докладніше пише: І. Скочиляс. Особливості історіописання київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, вип. 29: *Притит агеге*. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. Львів 2017, с. 24–39.

⁵ І.-П. Химка. Греко-католицька Церква і національне відродження у Галичині, 1772–1918 // *Ковчег: Наук. зб. статей з церк. історії* 1 (1993) 73–107.

⁶ На українському матеріалі теорію відомого американського науковця Фредерика Джексона Тернера про фронтір як зону взаємодії й протистояння полікультурних домодерних спільнот (див.: Ф. Дж. Тернер. Значення фронтіру в американській історії // *Україна модерна* 18 (2011) 11–44) уперше творчо застосував: Я. Дашкевич. Конфесійні відносини обабіч українського Великого кордону (XIV–XVIII ст.) // його ж. *Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії*. Львів 2016, с. 37–42. Див. також: І. Чорновол. *Компаративні фронтіри: світовий і вітчизняний вимір*. Київ 2016.

на Волині (як, зрештою, і на землях сучасної Білорусі) доволі успішного проекту конфесіоналізації⁷ (в Центрально-Східній Європі вона була запізнілою й обмеженою⁸), а саме – перетворення місцевих русинів (духовенства і мирян) на самоусвідомлену унійну спільноту.

Викладені щойно міркування й спонукали нас підготувати дослідження, яке сприяло би подоланню в історіографії звичних схем трактування історії Київської митрополії (у сопричасті з Римом) у межах Російської імперії. Отож метою цієї наукової праці є висвітлення особливостей функціонування Унійної Церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. як живої спільноти в умовах імперського панування ексклюзивістської моделі взаємин „державна – Церква”. У книжці ми розглядаємо низку дослідницьких завдань, що сфокусовані на таких основних питаннях:

- заходи російського уряду кінця XVIII – 30-х рр. XIX ст., спрямовані на різке обмеження діяльності Унійної Церкви та маргіналізацію її суспільної ролі;
- розвиток організаційних структур Луцької греко-унійної єпархії в 1798–1828 рр.;
- зміни в економічному, соціальному і культурному статусі та освітньому рівні парафіяльного духовенства;

⁷ Класичними працями, що розкривають (у т. ч. під критичним кутом зору) дослідницький потенціал цієї парадигми, є: *Die Katolische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993* / ред. W. Reinhard, H. Schilling. Gütersloh 1995; H. Schilling. *Konfesjonalizacja: Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej* / перекл. J. Kałużny. Poznań 2010. Див. також: J. Deventer. ‘Confessionalisation’ – a Useful Theoretical Concept for the Study of Religion, Politics, and Society in Early Modern East-Central Europe? // *European Review of History* 11 (3) (2004) 403–425.

⁸ Дискусії щодо коректності застосування цього концепту до соціокультурних реалій Центрально-Східної Європи представлено в: *Churches and Confessions in East Central Europe* / ред. H. Łaskiewicz. Lublin 1999; *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* / ред. J. Bahlcke, A. Strohmeier. Stuttgart 1999; A. Brüning. Confessionalization in the Slavia Orthodoxa (Bielorussia, Ukraine, Russia)? – Potential and Limits of a Western Historiographical Concept // *Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe* / ред. T. Bremer. London 2008, с. 65–96; A. Moritz, H.-J. Müller, M. Pohlig. Konfesjonalizacja Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku? // *Kwartalnik Historyczny* 1 (2001) 37–46; *Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku*. Warszawa 2002; *Конфессионализация в Западной и Восточной Европе в раннее Новое время: Доклады русско-немецкой научной конференции 14–16 ноября 2000 г.* / за ред. А. Ю. Прокопьева. Санкт-Петербург 2004.

– особливості культурно-освітньої та благодійницької діяльності Унійної Церкви.

Усталений в історіографії період ми розглядаємо з перспективи внутрішньої, регіональної історії того часу та інституційного розвитку Унійної (Греко-Унійної) Церкви, географічно обмежуючи своє дослідження Правобережною Україною, тобто територією, на яку поширювалася духовна юрисдикція луцького унійного владики. Відповідно до цього визначаються й часові рамки студії, обмежені роками функціонування Луцької греко-унійної єпархії, а також підготовчими заходами з реорганізації єрархічних структур Київської митрополії в 1790-х рр. та офіційною ліквідацією унії в Російській імперії 1839 р. Роботу побудовано таким чином, аби максимально повно здійснити триступеневий аналіз: тогочасної політики російського уряду щодо унії; організаційної структури Луцької єпархії та внутрішнього життя унійної спільноти регіону (у т. ч. парафіяльного клиру); культурно-освітньої та благодійницької активності Унійної Церкви.

Багаторічне опрацювання нами джерельних матеріалів (їхній інформаційний потенціал відображено в численних додатках), а передовсім величезного фонду „Луцька унійна генеральна духовна консисторія” в Державному архіві Волинської області, критичний аналіз попередніх напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників, застосування методів соціальної історії та структурного аналізу (з особливою увагою до концептів Великого кордону і конфесіоналізації) уможливили появу першої в українській історіографії монографії про внутрішнє життя Луцької єпархії 1798–1828 рр. як живої спільноти *Slavia Unita*, що тимчасово припинила своє існування лише внаслідок цілеспрямованої політики примусової конверсії місцевих уніатів у синодальне православ'я.

Вступ:

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Історіографія

Доля Унійної (Греко-Унійної) Церкви в Російській імперії та, зокрема, процес усунення її із суспільного життя були предметом зацікавлення російських істориків другої половини XIX – початку XX ст., радянських учених, дослідників з української діаспори, сучасних українських гуманітаріїв. З-поміж зарубіжних фахівців найбільший внесок у вивчення проблематики зробили американські, польські й французькі науковці.

Під методологічним оглядом важливе значення мають ґрунтовні монографії славістки з Іллінойського університету Барбари Скіннер та французького фахівця з історії Центрально-Східної Європи Даніеля Бовуа. Зокрема, використовуючи парадигму конфліктології, американська дослідниця представляє нетрадиційний погляд на православно-унійні взаємини на Правобережній Україні, фокусуючи увагу на формуванні в цьому регіоні специфічно конфесійної свідомості в другій половині XVIII ст. Авторка підкреслює, що нищення Унійної Церкви призвело до вимушеної зміни ідентичності русинів-католиків, та розглядає цей процес у дискурсі концептів конфесіоналізації і фронтиру (Великого кордону). Дослідниця звертає увагу на пограничний статус Правобережжя, наявність природного бар'єру – Дніпра (що позначилося на виборі політичних преференцій уніатів), а також потужний вплив зовнішнього чинника – політики Російської імперії¹. Натомість Даніель Бовуа в дослідженні про розвиток освіти у Віленському навчальному окрузі першої третини XIX ст. аналізує тогочасну едукативну модель Унійної Церкви.

¹ B. Skinner. *The Western front of the Eastern Church: Uniate and Orthodox Conflict in 18th-century: Poland, Ukraine, Belarus, and Russia*. DeKalb (Ill.) 2009.

Погіршення становища шкіл у середині 1820-х рр. учений пов'язує із занепадом унії, через який Віленський університет був змушений самостійно шукати кошти на утримання цих навчальних закладів. Особливу увагу дослідник звертає на роль Василянського чину в реформуванні шкільництва в часи Едукаційної комісії останньої чверті XVIII ст.²

На теренах імперії Романових перші видання, присвячені минулому русинів-католиків, з'являються у другій половині XIX ст. До 50-річчя „возз'єднання” уніатів з православними (1889) вийшов збірник статей (автори не вказані)³, в якому викладено перебіг Полоцького псевдособору. Поданий у збірнику матеріал переконує читача, що „приєднання” Унійної Церкви до Православної було довгоочікуваним актом, бажаним і для її клиру, і для самих вірних. З цієї ж ювілейної нагоди в Санкт-Петербурзі опубліковано працю політичного діяча й історика Іларіона Чистовича⁴. Автор описує історію Греко-Унійної Церкви в роки правління імператора Миколи I, зосереджуючи особливу увагу на організаційну структуру цієї спільноти в білоруських та українських землях. Заходи уряду, що привели до „возз'єднання”, показано тут через призму діяльності владики Йосифа (Семашка).

Іншим розлогим дослідженням стала робота викладача Литовської духовної семінарії Григорія Кипріановича⁵. Науковець проаналізував діяльність митрополита литовського й віленського Йосифа, розкрив його роль у підписанні „акту возз'єднання”. Заслугою автора є не лише виокремлення основних заходів царського уряду з ліквідації Унійної Церкви, а й фіксація численних фактів репресивних заходів влади щодо католиків східного обряду. Процес їхнього приєднання до синодальної Православної Церкви висвітлено також у ґрунтовній книжці професора Петербурзької академії Михайла Кояловича „Історія возз'єднання західноруських уніатів давніх часів”⁶. Узагальнювальний характер має

² D. Beawais. *Szkołnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. 1803–1832*, т. 2: *Szkoły podstawowe i srednie*. Rzym – Lublin 1991.

³ *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западно-русских униатов*. Санкт-Петербург 1889.

⁴ И. Чистович. *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православною церковью западно-русских униатов. Обзор событий воссоединения в царствование императора Николая I*. Санкт-Петербург 1889.

⁵ Г. Я. Киприанович. *Жизнь Иосифа Семашки: митрополита Литовского и Виленского и воссоединение западно-русских униатов с православной церковью в 1839 г.* Вильно 1893.

⁶ М. Коялович. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*. Санкт-Петербург 1873.

й видання „Нарис історії православної церкви на Волині”⁷ авторства професора Петербурзької семінарії Платона Карашевича.

Характеристику Унійної Церкви наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. та аналіз політики уряду щодо неправославних християнських конфесій подано в дослідженні „Римський католицизм у Росії”⁸ Дмитра Толстого, обер-прокурора Святішого Синоду, міністра народної освіти, згодом – президента Петербурзької Академії наук. Автор негативно оцінював роль Греко-Унійної Церкви в російській історії. Особливо критично він висловлювався про василіян, вважаючи, що головною їхньою метою було насадження католицизму серед простого люду. Твердження Д. Толстого про те, що в 1794–1796 рр. майже все населення Правобережної України безболісно перейшло з унії в православ’я, видається необґрунтованим. І навпаки, всі випадки переходу уніатів на латинський обряд він пояснював неймовірним тиском на них римо-католицького духовенства й поміщиків. Зрозуміло, що обер-прокурор Синоду виправдовував негативне ставлення російського уряду до Греко-Унійної Церкви. Водночас у книжці опубліковано важливі документи, у т. ч. листи полоцького архієпископа Іраклія (Лісовського) до луцького владика Стефана (Левинського), список повітових училищ, що їх утримували василіяни, перелік василіянських обителів і кількість ченців у Полоцькій, Луцькій та Берестейській єпархіях у 1804 р., інформацію про фондуші окремих храмів і монастирів.

Загальний огляд історії Унійної Церкви в контексті минулого Православної Церкви подав Степан Рункевич в „Історії Мінської архієпископії (1793–1832)”⁹. Спираючись на архівні матеріали, дослідник відтворив процес переходу на православ’я в білоруських землях після другого поділу Речі Посполитої. Автор намагався довести необхідність суворих заходів державної влади щодо Греко-Унійної Церкви. Особливу увагу він звернув на життя й діяльність Віктора (Садковського), архієпископа новозаснованого Мінського владичтва. У виданні вміщено цікаві документи: повний текст пастирської грамоти, яку архиєрей отримав від уряду в травні 1794 р. і в якій повідомлялося про початок переходу уніатів у „благочестя”, імператорські укази генерал-губернаторам приєднаних теренів, поіменний список благочинних, відправлених на Правобережну

⁷ П. Карашевич. *Очерк истории Православной церкви на Волини*. Санкт-Петербург 1855.

⁸ Д. А. Толстой. *Римский католицизм в России*. Санкт-Петербург 1876.

⁹ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*. Санкт-Петербург 1893.

Україну навертати греко-уніатів у православну віру. У роботі чітко простежується упереджене ставлення автора до католиків східного обряду.

У другій половині XIX ст. у Російській імперії з'явилося кілька історичних розвідок про Греко-Унійну Церкву, авторами яких були православні священники та краєзнавці. Наприклад, короткий нарис історії цієї еклезіальної спільноти (від укладення Берестейської унії до підписання „акту возз'єднання” 1839 р.) підготував о. Йоан Стрельбицький¹⁰. Душпастир спробував переконати читача, що і події 1596 р., і вся подальша історія Унійної Церкви – це спроба Риму встановити своє верховенство над православними. Поступовий занепад цієї Церкви та її остаточну ліквідацію автор уважав закономірним явищем. Генезу Полоцького псевдособору спробував проаналізувати також протопресвітер Григорій Шавельський¹¹. Його метою було показати суперечності в середовищі унійної єрархії, конфлікти між василіянами і білим духовенством, що, на переконання автора, сприяло ліквідації унії. Утім, важко погодитися з категоричним твердженням Шавельського, що в з'єднаній з Римом Київській митрополії душпастирями ставали лише ті, хто через малоосвіченість не міг знайти для себе пристойної державної посади.

У ґрунтовній праці протоєрея Антонія Хойнацького, що містить також цінні додатки, основним об'єктом дослідження є греко-унійний обряд, і зокрема Літургія¹². Автор зауважує, що в богослужіннях русинів-католиків найкраще збережено мову і традиції місцевого люду. А. Хойнацький з'ясував, що в окремих парафіях, котрі офіційно стали православними ще в 1839 р., церковні відправи звершували за унійними книгами навіть у другій половині XIX ст. Певною мірою заслуговують на увагу статті краєзнавців Петра Антоновича й Василя Переговського, які в останній чверті XIX ст. – на початку XX ст. друкувались у „Волинських єпархіяльних відомостях”¹³. Дослідники, маючи змогу опрацювати церковні архіви Волинської губернії, не обмежувалися констатацією окремих фактів, а визнавали великий вплив унії на вірних краю, непересічну роль Унійної Церкви в збереженні місцевих звичаїв і обрядових традицій.

¹⁰ И. Х. Стрельбицкий. *Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатовъ съ православной церковью*. Вильно 1888.

¹¹ Г. И. Шавельский. *Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833–1839 гг.)*. Санкт-Петербург 1910.

¹² А. Хойнацкий. *Западнорусская уния в ее богослужении и обрядах*. Киев 1871.

¹³ П. Антонович. Из недавнего прошлого Вольни // *Волинские епархиальные ведомости* (далі – ВЕВ) 7 (1909) 148–160; В. Переговский. Отрывок из истории присоединения на Вольни униатов к православию в царствование Екатерины II и Павла I // ВЕВ 2 (1880) 78–90; 3 (1880) 147–159; 4 (1880) 195–212.

В історіографії Греко-Унійної Церкви окремий напрямок репрезентують роботи авторів комуністичного періоду, в яких Берестейську унію розглядали – з ідеологічних причин – дуже однобічно. Науковці й словом не згадували про позитивну роль цієї Церкви в українській історії, беззастережно відкидаючи заслуги релігійних інституцій у розвитку освіти й культури, у збереженні етноконфесійних (національних) традицій тощо. Радянські історики окреслювали діяльність Унійної Церкви лише як зрадницьку, таку, що призвела до зубожіння й погіршення соціального становища її вірних¹⁴.

Інформативно насиченими є напрацювання вчених із російської та української діаспори. У розвідці Сергія Мельгунова аналізується процес „оправославлення” уніатів наприкінці XVIII ст. і становище Церкви до 1830-х рр. включно¹⁵. Автор не приховував насильницьких методів, якими здійснювалося це навернення. Він також зазначав, що після смерті Катерини II населення почало „совращаться в унию”, та вважав русинів-католиків поєднавчою ланкою між латинниками і православними. Спростовуючи твердження багатьох попередників, С. Мельгунов писав, що стосунки між християнами різних конфесій у вказаний період були цілком мирні й доброзичливі. Натомість протопресвітер Семен Гаюк, спираючись переважно на видання другої половини XIX ст., відтворив загальну картину підписання Полоцького „акту возз'єднання”¹⁶. Він наголошував на тому, що конверсія уніатів була аж ніяк не безболісним процесом. Велику увагу автор приділив політиці Римської Апостольської столиці в період ліквідації Греко-Унійної Церкви на Правобережній Україні.

Процес навернення уніатів у православ'я наприкінці XVIII ст., політику уряду Павла I стосовно руського католицизму, функціонування василіянських монастирів розкриває о. Атанасій Великий у своїй багатотомній науково-популярній праці „З літопису християнської України”¹⁷. Автор висвітлює діяльність православного єпископа Віктора (Садковського)

¹⁴ М. М. Болдижар. *Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів*. Львів 1988; І. Б. Акулов. *Під маскою „класового миру”*. Київ 1975; С. Т. Даниленко. *Дорогою ганьби і зради*. Київ 1972; С. Т. Даниленко. *Уніати*. Москва 1972; О. І. Уткін. *Шлях зради і ганьби*. Ужгород 1987.

¹⁵ С. П. Мельгунов. Из истории воссоединения униатов в России // *Голос минувшего* 10 (1925) 5–37.

¹⁶ С. Гаюк. Полоцький „Акт возз'єднання” уніатів з православною церквою // *Збірник на пошану проф. доктора Ол. Оглоблина*. Нью-Йорк 1977, с. 210–219.

¹⁷ А. Г. Великий. *З літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану*, т. 7: XVIII–XIX ст. Рим 1979.

та його роль у наверненні уніатів, змалював портрети унійних владик, починаючи від Максиміліана (Рила) до Йосафата (Булгака). Він не приховував своєї критичної оцінки антиунійної діяльності царського уряду та Православної Церкви. Дослідження Атанасія Великого доповнюють студії іншого василіянина – о. Іринія Назарка¹⁸. Відтворюючи біографію кожного з митрополитів, історик-богослов окреслив та характеризував їхню адміністративну й пастирську діяльність.

На окремих сторінках історії Греко-Унійної Церкви зупинялись у своїх науково-популярних студіях також інші представники української діаспори. Зокрема, Василь Кудрик порівняв становище Унійної Церкви в Речі Посполитій і Російській імперії¹⁹. З одного боку, він засуджував ліквідаційну політику царського уряду щодо Унійної Церкви, а з іншого – пояснював занепад цієї спільноти неосвіченістю парафіяльного клиру та переважанням поляків серед василіян. Натомість предметом зацікавлення Семена Жука (С. Антоновича) стало минуле Почаївської василіянської обителі, функціонування місцевої монастирської парафії та школи²⁰. А в роботах о. Юрія Федоріва і Стахія Стеблецького коротко охарактеризовано єпархіальний устрій Київської митрополії та структуру Василіянського чину²¹. У всіх цих працях висвітлено процес ліквідації Унійної Церкви в українських і білоруських землях після трьох поділів Речі Посполитої.

Зміни в політичному житті України в останньому десятилітті ХХ ст. сприяли появі нових студій з церковної історії. Загальну схему історіописання та наративне наповнення в перші роки незалежності заклад навчальний посібник Олега Крижанівського та Сергія Плохія „Історія Церкви та релігійної думки в Україні”²². Серед інших тем у цій першій спробі синтезу висвітлено й декотрі питання минулого Греко-Унійної Церкви. Описуючи процес її ліквідації на Правобережжі, автори акцентували на негативному ставленні царизму до унії в першій чверті ХІХ ст.,

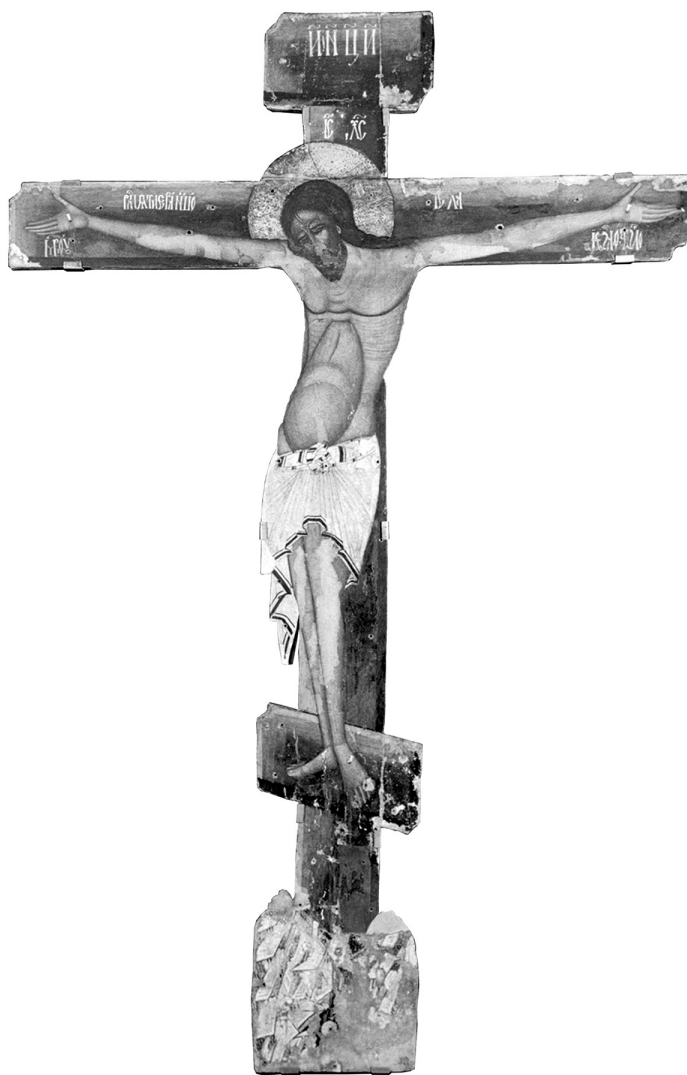
¹⁸ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити: біографічні нариси. 1590–1960*. Торонто 1962.

¹⁹ В. Кудрик. *Маловідоме з історії греко-католицької церкви*. Вінніпег 1956.

²⁰ С. Жук. *Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври*. Кременець 1938; С. Антонович [С. Жук]. *Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври*. Сан-Андрес 1961.

²¹ Ю. Федорів. *Історія Церкви в Україні*. Торонто 1967; його ж. *Історія Церкви в Україні*. Львів 2007; С. Стеблецький. *Переслідування української та білоруської Католицької Церкви російськими царями*. Мюнхен 1954.

²² О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. *Історія церкви та релігійної думки в Україні*, кн. 3: *Кінець XVI–XIX ст.* Київ 1994.

Хрест св. Йосафата (Кунцевича)
з катедрального собору
Успення Пресвятої Богородиці у Володимирі.
Друга половина XVI ст.

а досить швидке знищення цієї спільноти пояснили її слабкими позиціями, відсутністю надійної опори в тогочасному суспільстві. Певне інформативне значення мають популярні нариси з історії української Церкви, що виходили друком у 1990-х рр.²³, а також праці про вплив конфесійного фактора на процеси етногенезу і націотворення в країнах колишнього радянського простору²⁴.

На особливу увагу заслуговує науковий доробок дослідників, які вивчають окремі питання минулого Унійної Церкви наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. на Правобережній Україні, зокрема в її регіонах – Поділлі, Київщині, Волині. У своїй монографії²⁵, що стала підсумком багаторічної дослідницької праці, Валентина Лось аналізує організаційну структуру Унійної Церкви в зазначених хронологічних межах, особливу увагу приділяючи освітній, інтелектуальній і душпастирській діяльності руського католицького клиру. Авторка характеризує зміни, що відбулись у правовому полі Луцької греко-унійної єпархії за імператорів Олександра I та Миколи I. Вона переконана, що за тридцять років існування Луцького владитства (1798–1828) його єрархам вдалося досягти значних успіхів у відновленні майнового потенціалу своєї Церкви. Однак ці здобутки виявилися нетривалими, бо вже від 1820-х рр. Унійна Церква, цілковито залежачи від ставлення до неї вищих російських сановників, поступово втрачає свої позиції.

Інший напрям досліджень В. Лось стосується розгляду особливостей релігійної свідомості русинів-уніатів першої половини XIX ст. через

²³ Див., наприклад, працю греко-католицького священника з Галичини: К. Панас. *Історія Української церкви*. Львів 1992.

²⁴ Окремі праці подають цілісну картину розвитку Унійної Церкви в українських і білоруських землях, аналізують її вплив на етногенез і національну свідомість українців та білорусів, але період вилучення Унійної Церкви на Волині й Поділлі із суспільного життя описують дуже коротко (див., зокрема: В. Бубенщиков, П. Кралюк. *Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів*. Львів 2004).

²⁵ В. Е. Лось. *Уніатська церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект*. Київ 2013. Наративний матеріал і висновки й узагальнення дослідниці викладено також у низці її статей, найважливішими з яких є: В. Лось. Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства // *Дрогобицький краєзнавчий збірник* 7 (2003) 259–269; її ж. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина XIX ст.) // там само, 8 (2004) 264–272; її ж. Уніатська церква Правобережної України кінця XVIII – початку XIX століття: історіографія проблеми // *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 11. Київ 2007, с. 151–170.

призму виконання ними обрядових практик. Цю проблему авторка вивчає в контексті церковної політики Російської імперії, яка мала на меті створити „єдиновірну” державу шляхом ліквідації Унійної Церкви та ослаблення Римо-Католицької. Дослідниця показала, що саме втручання світської влади в духовне й сакраментальне життя вірних стало головним каталізатором релігійної нетерпимості між представниками різних християнських конфесій Правобережжя.

Перебігові процесу скасування Греко-Унійної Церкви в Російській імперії присвятили своє дослідження Надія Стоколос і Руслана Шеретюк²⁶. Авторки зробили спробу не лише відтворити механізм ліквідації цієї спільноти, а й простежити нищення її сакральної мистецької спадщини в контексті офіційного „возз’єднання” з православ’ям. Історію унії висвітлено через призму загострення міжконфесійних відносин у кінці XVIII – на початку ХХ ст. на Правобережній Україні, а також Холмщині та Підляшші, які перейшли під контроль імперії Романових. Специфіка цих взаємин на теренах сучасної України стала предметом окремої монографічної праці Н. Стоколос²⁷. Дослідниця розглядає вплив сукупності політичних, соціально-економічних і національних чинників на модальність конфесійних трансформацій не лише на Правобережжі, а й в інших українських землях (Галичині, Лемківщині).

Історії Греко-Унійної Церкви на Поділлі у XVIII – першій третині ХІХ ст. присвячена монографія науковця з Вінниці Богдана Хіхляча²⁸. Вивчаючи тогочасне економічне життя василіянських монастирів та унійних парафій на Поділлі, автор з’ясував їхнє матеріальне становище та фондушеве забезпечення. Історик дійшов висновку, що русини-католики в цьому регіоні зазнавали утисків і від латинників, і від православних.

²⁶ Н. Стоколос, Р. Шеретюк. *Драма Церкви (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань)*. Рівне 2011.

²⁷ Н. Стоколос. *Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.)*. Рівне 2003.

²⁸ Б. М. Хіхляч. *Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі ХVІІІ ст.*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ 2010 (на основі цієї дисертації автор видав окреме монографічне дослідження: його ж. *Уніатська церква на Поділлі (1700-1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет*. Вінниця 2015). Див. також окремі розвідки цього автора: Б. Хіхляч. До проблеми взаємовідносин католиків, уніатів та православних на Поділлі у ХVІІІ – І-й пол. ХІХ ст. // *Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій*: зб. наук. пр. за результатами міжнар. наук. конф. Київ 2007, с. 121–126; його ж. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (ХVІІІ – І третина ХІХ ст.): загальний огляд // *Подільська старовина: наук. зб.*, вип. 4. Вінниця 2008, с. 139–159.

Оскільки на Поділлі в перші три десятиліття XIX ст. функціонували лише окремі унійні парафії, цей період у монографії відображений досить скупо. У порівняльній перспективі викликають зацікавлення декілька робіт Леоніда Тимошенка про сусідній з Поділлям регіон – Київщину. Відомий науковець представляє місцеву унійну традицію впродовж XVI–XIX ст., уперше звернувши увагу на історію Радомишля – резиденції київських митрополитів у другій половині XVIII ст., звідкіля унія поширювалася по всьому Правобережжю²⁹.

Серед усього історіографічного масиву проблематики можна виокремити монографію Сергія Жилюка „Російська православна Церква на Волині”³⁰. У другому її розділі становище Греко-Унійної Церкви на Волині наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. досліджено в контексті заходів уряду й вищої православної єрархії, спрямованих на зміцнення синодального управління та скасування унії в краї. Автор розглядає ці події не як процес навернення русинів-католиків до ортодоксальної віри, а як заходи з цілеспрямованого знищення унії – головної перешкоди на шляху до „русифікації українського народу”. Історик також зачіпає питання соціального походження унійного духовенства, рівня його освіти, дисципліни чернецтва та культурно-освітньої діяльності василіян.

Значний інформаційний потенціал для вивчення матеріального статусу Унійної Церкви на Правобережній Україні мають монографічні дослідження Арсена Зінченка³¹ й Олега Крижанівського³². На основі опрацювання багатого джерельного матеріалу обидва науковці представили масштаби землеволодіння й характер господарської діяльності цієї Церкви в умовах її відносно незалежного економічного життя у XVIII ст. та поступового взяття його під державний контроль після приєднання Правобережжя до Росії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Унаслідок відповідної урядової політики економічна могутність

²⁹ Л. Тимошенко. *З історії уніатської церкви на Київщині (XVI–XIX ст.)*. Київ 1997; його ж. Місто Радомишль в історії української церкви // *На службі Кліо: зб. наук. пр.* Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів 2000, с. 484–492.

³⁰ С. І. Жилюк. *Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.)*. Житомир 1996.

³¹ А. Л. Зінченко. *Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні: кінець XVIII – перша половина XIX ст.* Київ 1994.

³² О. П. Крижанівський. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*. Київ 1991 (робота рясніє старими ідеологічними штампами на кшталт „кріпосницька суть уніатської церкви”, „антицерковна боротьба селян Правобережної України”, а відносини між парафіяльними священниками і селянами автор інтерпретує як соціально полярні).

Православної Церкви укріплювалася, натомість унійні інституції втрачали свої маєтності.

Останніми десятиліттями історією Унійної Церкви цікавляться й білоруські та російські дослідники³³. Їхні публікації, як правило, мають узагальнювальний характер. Конфесійна політика царського уряду на теренах сучасної Білорусі впродовж 1772–1860 рр. стала темою дослідження Олени Філатової³⁴. Авторка проаналізувала заходи царської влади стосовно православної, католицької, унійної та протестантської конфесій, а також щодо старообрядництва, юдаїзму та ісламу в „Західному краї”. Вона звернула увагу на такі напрямки цієї політики: уніфікація церковного управління і структур конфесій, зміцнення статусу Православної Церкви, законодавче оформлення міжконфесійних відносин.

Натомість монографія Світлани Морозової з Гродна сфокусована на історичній традиції Унійної Церкви в білоруських землях, а саме розглядає вплив унії на етноконфесійні процеси в середовищі русинів-католиків³⁵. Авторка приділяє багато уваги ліквідації царською владою структур з'єднаної з Римом Київської митрополії, однак тематична палітра і висновки цього дослідження загалом наслідують традиційні схеми „західнорусизму”, представлені в категоріях „заперечуючого наслідування”. Іншим прикладом традиційного історіографічного підходу до вивчення унійної проблематики є монографія кандидата богослов'я, протоєрея Олександра Романчука про життя та служіння відомого унійного владика, а згодом – православного митрополита Йосифа (Семашка)³⁶. Науковець докладно зупиняється на ролі Семашка в ліквідації унії, однак ця студія позбавлена об'єктивності. Автор розглядає минуле Греко-Унійної Церкви в Російській імперії у традиціях російської дореволюційної

³³ Прикладом таких академічних праць, що побачили світ у Росії після розпаду Радянського Союзу, є колективна монографія: М. В. Дмитриев, Б. Н. Флоря, С. Г. Яковенко. *Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в., ч. 1: Исторические причины*. Москва 1996.

³⁴ Е. Н. Филатова. *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг.* Минск 2006.

³⁵ С. Марозава. *Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596–1839 гг.)*. Гродна 2001. Див. також: її ж. *Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гістарыяграфіі*. Гродна 2002; її ж. *Беларуская гісторыяграфія (1996–2006) Берасцейскай царкоўнай унії // Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE. Третя зустріч / за ред. Й. Марте, О. Турія*. Львів 2008, с. 116–129.

³⁶ А. Романчук. *Иосиф (Семашко), митрополит Литовский и Виленский: жизнь и служение*. Минск 2012.

та радянської історіографії, інтерпретуючи процес православізації як добровільне навернення уніатів до ортодоксальної віри.

Новаторські підходи до вивчення унійної проблематики демонструє молодий білоруський дослідник нової генерації Дзяніс Лісейчиков, який опублікував низку робіт у річищі соціальної історії, просопографії та історії повсякденності³⁷. Його дослідження з історії Унійної Церкви – це не суха статистика, а реальне життя пароха з його щоденними проблемами і турботами: душпастирська діяльність, реєстрація забобонів і чуд, листування з деканом і консисторією, виховання дітей та піклування про їхнє майбутнє тощо. Певним підсумком соціорелігійних студій у незалежній Білорусі є колективна праця „Конфесії в Білорусі (кінець XVIII – XX століття)”³⁸, в якій авторський колектив намагався неупереджено представити історичний розвиток різних різних етноконфесійних спільнот, взаємини між ними та їхній вплив на суспільство.

Минуле Унійної Церкви імперського періоду викликає зацікавлення також у польських науковців. З праць XIX ст. потрібно виокремити доробок Яна Марека Гіжицького, який писав під псевдонімом Волиняк³⁹. У своїх розвідках він подав перелік василіянських монастирів на Волині, вказавши дати їхнього заснування, рік переходу з православ'я на унію та рік закриття, описав деякі монастирські комплекси й василіянські парафії, розкрив перебіг візитацій єпископа Йосифа (Семашка) у 1830-х рр. Достатньо повним є укладений Я. Гіжицьким реєстр греко-унійних храмів у кожному повіті Волинської губернії, що були закриті або „пересвячені на православ'я” наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст.

„Історія Унійної Церкви в Литві й Русі у XVIII і XIX століттях” – тема дослідження польського науковця кінця XIX ст. о. Едварда Ліковського⁴⁰. Спираючись на багатий архівний матеріал, автор розкрив політику

³⁷ Д. Лісейчыкаў. *Святар у беларускім соцыюме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.* Мінск 2015; його ж. *Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.* Мінск 2011.

³⁸ *Конфесії на Беларусі (кінець XVIII–XX ст.)* / В. В. Григор'єва, У. М. Завальнюк, У. І. Навіцкі, А. М. Філатава; наук. ред. У. І. Навіцкі. Мінск 1998.

³⁹ J. M. Giżycki. *Bazylianie na Włodzimierzu i Tryhorach.* Kraków 1912; його ж. *Kościół łaciński i unickie zabrane na cerkwie prawosławne w diecezji Łuckiej.* Łuck 1933; його ж. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku. Na podstawie pamiętników Siemaszki i innych źródeł oficjalnych.* Poznań 1912; його ж. *Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie wołyńskim.* Kraków 1905; його ж. *Z przeszłości Zakonu Bazylianów na Litwie i Rusi // Przewodnik Naukowy i Literacki* 2 (1904) 65–81, 157–172, 249–268, 353–360, 449–463.

⁴⁰ E. Likowski. *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, 2-ге вид., ч. 2. Warszawa 1906.

уряду, спрямовану на ліквідацію Унійної Церкви, описав діяльність чернечих осередків василіян та припинення їхнього функціонування після Листопадового повстання 1830 р. Е. Лісовський стверджував, що „латиняни” хотіли поглинути Руську Католицьку Церкву, тому на початок ХІХ ст. вона опинилася в залежності від Римської Церкви. У закритті василіянських обителів він звинуватив вищий унійний клир.

Серед сучасних польських істориків треба назвати передусім роботи о. Мар'яна Радвана. В одній з його перших праць представлено історію унійних монастирів від часу їхнього об'єднання в окремих чин і до середини ХІХ ст.⁴¹ Учений констатував, що всі заходи Синоду й уряду були спрямовані на ліквідацію насамперед чернечих осередків Василіянського чину, оскільки саме вони були „твердиною унії”. Автор поклав вину за постійні конфлікти зі світським духовенством на монастирський провід. Розлоге дослідження доповнене статистичними таблицями, складеними на підставі архівних відомостей про василіянські парафії.

М. Радванові належить також декілька монографій з історії Унійної Церкви – від поділів Речі Посполитої й до остаточного знищення цієї церкви на теренах Російської імперії⁴². Охарактеризувавши правове поле, в якому опинилася Київська митрополія під царською владою, науковець наголосив, що Василіянський чин був головною перепорою на шляху до ліквідації унії. Автор аналізує конфлікти між православними і русинами-католиками, які, на його переконання, згодом переросли у непримиренне протистояння. Становище Унійної Церкви польський дослідник розкриває в окремій праці на прикладі статистичних даних за 1803 р.⁴³ Текст розвідки супроводжується ґрунтовними таблицями з докладними відомостями про кількість парафій, число вірних та клиру в них тощо.

В оглядовій монографії о. Вітольда Колбука про функціонування структур Східної Церкви на теренах давньої Речі Посполитої висвітлено процес навернення уніатів у кінці ХVІІІ ст., закриття епархій Катериною ІІ, участь русинів-католиків у Листопадовому повстанні 1830 р.⁴⁴ Автор намагається переконати читача, що саме вища ерархія була винна у важкому становищі Унійної Церкви. На думку науковця, якби біле

⁴¹ M. Radwan. *Bazylianie w zaborze Rosyjskim w latach 1795–1839* // *Nasza Przeszłość* 93 (2000) 153–225.

⁴² M. Radwan. *Carat wobec kościoła grekokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839*. Roma – Lublin 2001.

⁴³ M. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*. Lublin 2003.

⁴⁴ W. Kołbuk. *Kościoly wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. 1772–1914*. Lublin 1992.

духовенство і василіяни не ворогували між собою, то царській владі було би значно важче знищити їхню спільноту. У монографії багато мовиться про підготовку та реалізацію ліквідаційного плану Йосифа Семашка (за твердженням В. Клобука, в історії відомо дуже мало планів, які розроблялись би так ретельно та були виконані до найменших дрібниць). Однак, детально зупиняючись на відносинах між Греко-Унійною і Православною Церквами, історик зовсім не описує взаємин католиків слов'янсько-візантійського і латинського обрядів.

З-поміж праць інших дослідників необхідно звернути увагу на роботи Анджея Гіля⁴⁵, Вітольда Бобрика⁴⁶ та Януша Кані⁴⁷, присвячені Холмській унійній єпархії. Вони важливі для нас з огляду на те, що частина парафій, які колись входили до цього владцтва, наприкінці XVIII ст. перейшли до Луцької греко-унійної єпархії, а чимало священників з Волині до 1833 р. навчалось в Холмській духовній семінарії.

Джерельний інструментарій

Джерельна база монографії охоплює архівні й опубліковані документальні матеріали. Історія Унійної Церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. представлена документами, які зберігаються в державних архівах Волинської, Житомирської, Рівненської та Хмельницької областей, у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), а також у Російському державному історичному архіві (м. Санкт-Петербург). Найбільша за обсягом й інформаційним потенціалом група джерел відклалась у фонді 382 Державного архіву Волинської області „Луцька греко-унійна духовна консисторія”. Акумульовані тут офіційні акти генеральної єпископської консисторії хронологічно охоплюють 1798–1828 рр., тобто період, коли функціонувало відновлене Луцьке греко-унійне владцтво.

Виявлені архівні матеріали⁴⁸ можна класифікувати за такими основними видами: протоколи візитацій унійних храмів та василіянських монастирів; метричні книги; листування консисторії з Волинським губернським

⁴⁵ A. Gil. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin 2005.

⁴⁶ W. Bobryk. *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*. Lublin 2005.

⁴⁷ J. Kania. *Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759–1833*. Lublin 1993.

⁴⁸ Валентині Лось належить чи не єдиний у сучасній українській гуманітарній науці глибокий джерелознавчий аналіз документів з історії Греко-Унійної Церкви на Правобережжі російського періоду, де визначено вже усталені види документів, а також запропоновано їх класифікацію за походженням і родо-видовими ознаками. (Див.: В. Е. Лось. *Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній*

№ 2. Візиту, з Кашоградського Деканату

Акт Візиту Генеральної Церкви Па-
рохіяльної Подліської, Дієцезії Лу-
цької Унітської, в Деканаті Ка-
шоградському, Інструментарію од Яснові
Великого Стефана Левинського
го, Луцького Єпископа Унітського,
Біскупа у Кавалера, dnia 20
Julia Roku 1799° w Boczaiowie
№ 339, na osobę moją, wydany,
zlesony; przelatemnié niżej podpi-
sanego spronażony. Roku 1800,
Miesiąca Februaia, Dnia 6.

Розвезений урток вудачи обвісзаченія Ві-
зиту одправивши маючу, зібавшы до Уні Под-
ліс, влизьтовавши Церкви Парохіяльної тамежної;
а вондзі: Обануць, влизьшы, з менш тілько грошлей
збавачуши, накішлы тмема Тувалніауі, на котрій
Анбейі з Реліквіауі, (убоніиу з Лаврентія
Зелозна, в ній Обаз Тройцы Пренасиіз-
везу. По маюу зтроні Царских Урад, на Меніі
мозлш вадкіш, іона Тувалніа, прыктыу, в корті
ід е сіеміого Отана, Обазов іуу, Збавіціа
Пана, Єврістого Деметрїєва у Єврістого
Єврістого, Полвеу зтроні Урад Царских, в корті
ід сіеміого Отанука, на Меніі грошлей тмема

Перший аркуш протоколу генеральної візитації
парафіяльної церкви у с. Підлісі Кашоградського деканату
Луцької греко-унійної єпархії. 8 лютого 1800 р.
(Державний архів Волинської області, ф. 382, оп. 2, спр. 32, арк. 1)

правлінням, Другим департаментом Римо-католицької духовної колегії (згодом – Греко-унійною духовною колегією), духовними та світськими особами; реєстри і протоколи судових засідань та рішень повітових і земських судів; рапорти деканів до Луцької греко-унійної духовної консисторії; копії указів імператора та Синоду⁴⁹. Загалом ці джерела дозволяють дослідити організаційну структуру єпархії, правове і соціокультурне становище унійного духовенства, його матеріальне забезпечення та освітній рівень, практики опору клиру й мирян політиці „возз’єднання і пристосування”, а також особливості пастирської діяльності та релігійного життя Унійної Церкви.

Серед введених до наукового обігу джерел особливо вартісними є протоколи візитацій церков і монастирів, які укладали з метою з’ясувати духовний і матеріальний стан парафії чи чернечого осередку. Порядок проведення таких канонічних обстежень та їхні завдання були визначені ще Замойським собором 1720 р.⁵⁰ Відповідно до прийнятих на цьому зібранні постанов, під час візитації обов’язково документували матеріальне становище місцевого священика та його душпастирську й адміністративну діяльність; робився детальний опис стану храму, його внутрішнього облаштування, дзвіниці при ньому; фіксували наявність церковного братства, парафіяльної школи та шпиталю; визначали кількість парафіян. У разі канонічного обстеження монастирів візитатор був зобов’язаний також з’ясувати матеріальне забезпечення обителі та поведінку чернецтва⁵¹. Нещодавні опубліковані візитаційні описи майже

Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект: Автореф. дис. ...канд. істор. наук. Київ 2007).

⁴⁹ В. А. Білик. Огляд джерел з історії греко-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. (за матеріалами Державного архіву Волинської області) // *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки* 3 (2002) 133.

⁵⁰ *Провінційний синод у Замості 1720 р. Б. Постанови*. Івано-Франківськ 2006, с. 275–299.

⁵¹ В українській історіографії на високому інформаційному потенціалі цього виду церковно-історичного джерела наголошує знаний фахівець Ігор Скочиляс. (Див.: І. Скочиляс. Акти візитацій у науково-краєзнавчих дослідженнях з історії Волині // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: матеріали IX наук. іст.-краєзн. міжнар. конф.* Луцьк 1998, с. 33–34; його ж. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 238. 1999, с. 46–92; його ж. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття: (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) // там само, с. 434–514; його ж. *Генеральні візитації Київської унійної митрополії*

двох сотень унійних храмів і монастирів Володимирської унійної єпархії 1695–1705 рр.⁵² дають змогу порівняти мережу парафій Західної Волині та їхнє матеріальне забезпечення за більш як столітній відрізок часу.

За „Регламентом для церков і монастирів римо-католицького віросповідання”, затвердженим у Російській імперії в 1798 р., від представників вищого духовенства вимагалось щорічно укладати протоколи візитацій, описуючи в них обстежені святині, нотуючи склад духовенства і стан нерухомості, яка входила до фонду церкви чи монастиря⁵³. У процесі обстеження храму підписувався документ – акт візитації (згодом його передавали до Римо-католицької духовної колегії в Петербурзі). У заголовку вказувалося, в якому селі (місті) розміщена церква та який її титул, до якого деканату та єпархії вона належить, ім'я візитатора й дату проведення огляду. Протоколи візитацій усіх храмів за кілька років підшивали в одну справу та зберігали в консисторії⁵⁴, а їхні копії залишалися в парафії.

Візитаційні протоколи мали кілька постійних розділів, назви яких могли відрізнятися. Здебільшого вони містили такі відомості:

- повна назва церкви із зазначенням дати будівництва й імені фундатора, населений пункт, у якому вона розміщувалася, його віддаленість від повітового центру;
- характеристика зовнішнього вигляду та інтер'єру храму, дзвіниць і каплиць;
- коротка інформація про священників, ченців та новиків (у монастирі): їхнє соціальне походження, вік, освіта, заслуги, функції;

XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів 2004. Візитаційна документація унійних храмів і василіянських монастирів як цілісний комплекс джерел з історії Греко-Унійної Церкви XVIII – початку XIX ст. досліджується також у статтях: В. Александрович. Протоколи візитацій Луцького Хрестовоздвиженського (братського) монастиря 1752 та 1763 років // *Ковчег: Наук. зб. з церк. історії* 5 (2007) 335–383; А. Л. Зінченко. Акти візитацій монастирів і костьолів XVIII – I половини XIX століття як історичне джерело // *Подільська старовина: зб. наук. пр.* Вінниця 1993, с. 205–213; Р. Ю. Кондратюк. Джерела з історії уніятської церкви південно-східної Волині другої половини XVIII ст. // *Архіви України* 4–5 (2001) 98–110.

⁵² *Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи* / заг. ред. та істор. нарис: А. Гіль, І. Скочиляс. Львів – Люблін 2012.

⁵³ Регламент для церквей и монастырей римско-католического вероисповедания. 3 ноября. 1878 г. // *Полное собрание законов Российской империи* (далі – ПСЗ РИ). *Собрание первое*, т. 25: 1798–1799 гг. Санкт-Петербург 1830, с. 436–438 (№ 18734).

⁵⁴ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 382, оп. 2, спр. 22.

- дані про фундуш (земельні володіння церкви – орна земля, ліси, луки);
- перелік належних обителі сіл і грошових сум, які вона дала в позику;
- витяги та копії документів, що підтверджували права на фундуш;
- відомості про наявність церковних братств, шпиталів, притулків для бідних та шкіл⁵⁵.

Цінними у протоколах є розділи про стан парафії, в яких нотували населені пункти, що входили до її складу, а також кількість дворів і мешканців у них (окремо чоловіків, жінок і дітей).

Інші види джерел: імператорські укази про навернення уніатів на православ'я⁵⁶, закриття парафіяльних храмів і василіянських обителей⁵⁷, номінацію унійних єпископів⁵⁸ тощо – дають змогу визначити основні етапи формування правових засад, у рамках яких функціонувала Унійна Церква в Російській імперії. Листування консисторії з місцевою світською адміністрацією найдокладніше відображає реалізацію політики уряду щодо русинів-католиків, а також відносини між Російською Православною і Греко-Унійною Церквами. Ці документи засвідчують намагання унійних владик захистити права своїх парафіян і духовенства, повернути їм відібрані храми, домогтися дозволу влади на побудову нових святинь⁵⁹.

Рапорти деканів і парохів до Луцької консисторії складають чи не найбільшу групу джерел. У них церковні урядники повідомляли про перехід уніатів на православ'я, виконання розпоряджень єпархіальної адміністрації, спорудження церков і каплиць, чисельність парафіян і „безмісних” священників тощо. У зв'язку з масовим „наверненням уніатів” у кінці XVIII ст. консисторія зобов'язала деканів подавати списки отців, котрі не перейшли на православну віру, а тому втратили парафію (1799 р.). Таких єреїв іменовали „безмісними”; від держави їм мала бути призначена пенсія⁶⁰. Наприкінці 1830-х рр. відомості про унійний клир надходили до канцелярії генерал-губернатора від православних благочинних. У цих повідомленнях, зокрема, зазначалося місце перебування священника, склад його сім'ї та конфесійний статус (чи він „безмісний”, чи вже перейшов на „ортодоксальну віру”, чи служить при римо-католицькому храмі).

⁵⁵ А. Л. Зінченко. Акти візитацій монастирів і костьолів, с. 207.

⁵⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 94.

⁵⁷ Там само, спр. 3; Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 856.

⁵⁸ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 313; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 413, спр. 68.

⁵⁹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59.

⁶⁰ Там само, спр. 3, арк. 10.

Палітурка Євангелія почаївського друку. Друга половина XVIII ст.
З церкви с. Сокіл Рожищанського району Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

Дані про парафіян акумулювались у „Списках жителів унійного віросповідання” того чи іншого повіту, які надходили до консисторії. У цих документах декани подавали тільки назви парафій, кількість вірних у кожній з них і загальну статистику. Після ліквідації в 1828 р. Луцької єпархії інформацію про чисельність русинів-католиків можна знайти в щоквартальних рапортах православних благочинних до Волинської духовної консисторії. Подібні донесення надсилали й до канцелярії київського генерал-губернатора. Особливу увагу в них звертали на тих уніатів, які після конверсії поверталися до єдності з Римом або перейшли на латинський обряд⁶¹. Статистичні матеріали про парафіян відклалися також у метричних книгах⁶².

Реєстри та протоколи судових засідань і рішень повітових судів (насамперед Волинської губернії) документують матеріальне становище унійного клиру. У судах розглядали взаємні позови руських католицьких і московських синодальних священників (стосовно можливості займати одну плебанію, незаконної передачі її разом із землею православному єреєві тощо)⁶³. У судових актах знаходимо свідчення про непокору унійних парохів та їхньої пастви місцевій владі⁶⁴, про взаємини між уніатами і римо-католиками⁶⁵, про ставлення поміщиків до духовенства Луцького владцтва⁶⁶. В архівах зберігаються також протоколи судових засідань, на яких розглядали справи про „негідну поведінку” окремих греко-унійних священників.

Іншу частину джерельної бази дослідження становлять опубліковані документи, серед яких особливо вартісними є законодавчі акти, що розкривають механізми реалізації певної урядової політики. Для Російської імперії кінця XVIII – першої половини XIX ст. характерним було отожднення політичних цілей з правовими, що дуже виразно виявлялося в управлінні приєднаними після поділів Речі Посполитої українськими землями, зокрема й у політиці самодержавства щодо Унійної Церкви.

Найвідомішою едицією такого типу джерел є кодифікаційне „Повне зібрання законів Російської імперії” (ПЗЗ), яке, синхронно до життєвих реалій, акумулювало всі діючі законодавчі акти до 1913 р. включно.

⁶¹ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 22, оп. 4, спр. 394.

⁶² Там само, ф. 486, оп. 1, спр. 1.

⁶³ ДАВО, ф. 361, оп. 1, спр. 3.

⁶⁴ ДАРО, ф. 370, оп. 3, спр. 61; ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 19.

⁶⁵ ДАВО, ф. 359, оп. 2, спр. 15.

⁶⁶ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. 16, оп. 4, спр. 546, 557, 761.

Через нечітке розмежування повноважень різних гілок влади до перших видань ПЗЗ потрапляли розпорядження різних видів – іменні імператорські укази, постанови Сенату та Синоду. Більшість із них має нормативний зміст, натомість у текстах інших йшлося про перебіг подій, донесення місцевої влади та, нарешті, царські рескрипти. У 1868 р. на основі матеріалів ПЗЗ у Вільні було впорядковано збірник „Законоположення й урядові розпорядження щодо Римо-Католицької Церкви в Росії, котрі відносяться до часу царювання Петра та Йоана Олексійовичів з 1669 по 1867 рік включно”⁶⁷. У виданні в хронологічній послідовності зібрано майже три десятки законів та імператорських указів, що регулювали правове становище Греко-Унійної Церкви.

Важливу джерельну цінність має також „Опис документів архіву західноруських уніатських митрополитів”⁶⁸, укладений російським дослідником Стефаном Рункевичем. У ньому опубліковано матеріали про прийняття унійним духовенством латинського обряду, призначення архимандритів, єпископів, встановлення іконостасів у греко-унійних церквах Волинської губернії, листування київських митрополитів з губернаторами тощо⁶⁹. Насамкінець, 1997 року в Мінську побачив світ збірник документів, що відображає історію Берестейської унії аж до її ліквідації в західних губерніях Російської імперії у 1839 р.⁷⁰ Він містить закони, розпорядження Синоду і Сенату, доповідні записки й рапорти місцевих чиновників і духовенства.

* * *

Загалом історію Унійної (Греко-Унійної) Церкви періоду російського панування українські й зарубіжні науковці розглядали та розглядають

⁶⁷ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*. Вильно 1868.

⁶⁸ С. Г. Рункевич. *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 2: 1701–1839. Санкт-Петербург 1907.

⁶⁹ Історію архіву Київської митрополії, його опрацювання та публікації окремих документів аналізують: *Реєстр митрополичого архіву Унійної Церкви 1763 року / упоряд. та вступна стаття О. Вінниченка [= Київське християнство, т. 3]*. Львів 2017; В. Пазднякоў. *Архіў праваслаўных і грэка-каталіцкіх мітрапалітаў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. (гісторыя, структура, склад)*. Мінск 2014. Див. також статтю: Г. Э. Щеглов. К истории описания и публикации документов архива западнорусских униатских митрополитов // *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. История* 3 (2004) 206–222.

⁷⁰ *Унія в документах: Сб. / упоряд. В. А. Теплова, З. И. Зуева*. Минск 1997.

у дискурсі західнорусизму, не звертаючи особливої уваги на внутрішнє життя цієї еклезіальної спільноти, в т. ч. на Правобережній Україні. На заваді неупередженому вивченню Греко-Унійної Церкви в імперських умовах стояла конфесійна заангажованість дослідників XIX – початку XX ст., натомість сучасні фахівці переважно аналізували унію в категоріях „заперечуючого наслідування” концепцій західнорусизму. І лише в останні десятиліття простежується відхід від цієї схеми, чому значною мірою сприяє засвоєння дослідниками сучасного методологічного інструментарію та реінтерпретація і введення у науковий обіг значного масиву нових джерел, зокрема документів Луцької унійної консисторії та місцевих органів церковної адміністрації.

Розділ 1

КОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ

Становище Унійної Церкви у 70–90-х роках XVIII століття

В українських землях Речі Посполитої унія остаточно утвердилася наприкінці XVII – на початку XVIII ст. (т. зв. „нова унія”). У 1692 р. єдність з Римським Апостолським престолом проголосила Перемишльська єпархія, у 1700 р. – Львівська, у 1702 р. – Луцька, а в 1714-1715 рр. – парафії й монастирі східного обряду в Брацлавському і Київському воеводствах („Житомирська унія”). Однією з характерних особливостей соціокультурного розвитку Унійної Церкви впродовж XVIII ст. була динамічна конфесіоналізація руської католицької етноконфесійної спільноти, що виявилось в запровадженні нової догматичної символіки, зміцненні дисципліни, уніфікації релігійних практик, встановленні більш дієвого контролю єпископських катедр над численною паствою тощо¹. Нове віросповідання могло утвердитися завдяки тривкому закоріненню в місцевому соціумі та політичній легітимізації на регіональному та загальнодержавному рівнях. Унійна Церква поступово набувала чіткого організаційного оформлення, формувалася культурно-релігійна ідентичність *Slavia Unita*.

„Нова унія” уможливила об’єднання „руської нації” в рамках єдиного церковного організму, а це вимагало кодифікації змін і визначення перспективи подальшого розвитку з’єднаної з Римом Київської митрополії². З цією метою 1720 р. в місті Замості, з ініціативи митрополита Лева (Кишки, 1714–1728), було скликано провінційний собор. На цьому

¹ Н. Яковенко. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, 2-ге вид., перероб. і розшир. Київ 2005, с. 475.

² І. Скочиляс. Біля джерел замойського тріумфалізму, с. 141–142.

зібранні запроваджено чітку організаційну структуру Унійної Церкви, кодифіковано її обрядові практики, зокрема систему богослужінь, визначено її догматичні норми, спосіб уділення Святих Тайн, програму катехизації вірних, обговорено справи чернецтва, освіту духовенства тощо (рішення собору поділено на 19 тематичних розділів)³.

Упродовж майже всього XVIII ст. Київська унійна митрополія інституційно складалася з восьми єпархій: Київської митрополічної, Полоцько-Вітебсько-Мстиславської, Володимирсько-Берестейської, Турово-Пинської, Луцько-Острозької, Львівсько-Галицько-Кам'янецької, Перемишльсько-Самбірської та Холмсько-Белзької⁴. Напередодні першого поділу Речі Посполитої Унійна Церква налічувала понад 9 тисяч парафій і близько 4,5 мільйонів вірян⁵.

Станом на 1772 р. руські католицькі парафії в межах Великого князівства Литовського входили до складу трьох владицтв – Київського митрополічного (майже 600 парафій, 1 804 338 парафіян), Полоцького (598 і 765 154 відповідно) та Пинського (238 і 85 109)⁶. Натомість в українських землях Унійна Церква мала шість із восьми своїх єпархій: Володимирсько-Берестейську (парафії на заході Волинського воєводства), Луцько-Острозьку (парафії у Волинському й частково Руському воєводствах), Холмсько-Белзьку (частина парафій у Волинському та Руському воєводствах), Перемишльсько-Самбірську (більшість парафій у Руському воєводстві), Київську митрополічу (парафії у Брацлавському, Київському й частково Волинському воєводствах) та Львівсько-Галицько-Кам'янецьку (парафії в Галичині й на Поділлі)⁷.

Попри зростаючі процеси культурної колонізації й еклезіальної латинізації, Унійна Церква продовжувала залишатися носієм східнохристиянської тотожності русинів (сучасних українців і білорусів). Богослужіння в унійних храмах звершували церковнослов'янською мовою, про що свідчить численна літургійна література. Водночас справочинство від початку XVIII ст. у парафіяльних, деканатських та єпархіяльних канцеляріях вели польською мовою. В унійних храмах подекуди усували

³ Провінційний Синод у Замості 1720 р. Б. Постанови, с. 133–273.

⁴ І. Скочиляс. *Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія*, т. 2: *Протоколи генеральних візитацій*. Львів 2004, с. XXIX.

⁵ W. Kołbuk. *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, с. 14.

⁶ Там само, с. 119.

⁷ О. М. Карліна. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. // *Релігія і церква в історії Волині: зб. наук. пр.* Кременець 2007, с. 162.

Втрачена церква Св. Симеона Стовпника у с. Суходоли.
XVI ст. (світлина 1930-х рр.)

іконостаси, встановлюючи органи, набули також поширення конфесіонали, монстранції, бічні вітварі тощо. Запровадження елементів латинського обряду та польської мови називають латинізацією та полонізацією. Проте навіть сучасні православні дослідники визнають, що тогочасне польське суспільство не прагнуло „повного розчинення унії в чистому латинстві”⁸, пояснюючи це тим, що Унійна Церква не була рівноправною з Римо-Католицькою, а унію вважали „хлопською вірою”.

У XVIII ст. поступово змінилися й політичні обставини функціонування Унійної Церкви в Польсько-Литовській державі. Складні відносини Речі Посполитої з європейськими країнами, а також вади її політичного устрою стали очевидними вже в першій половині XVIII ст. Паралельно з внутрішньою кризою, яку поглиблювала постійна ворожнеча між окремими магнатськими угрупованнями, котрі – залежно від ситуації – шукали підтримки то у Франції, то в Австрії, Росії чи Пруссії (чим ще більше посилювали втручання ззовні), тривав економічний занепад держави та вибухали локальні селянські заворушення. Усе це спричинилося до падіння міжнародного престижу Речі Посполитої. На середину XVIII ст. через відсутність сильної королівської влади вона опинилася в повній залежності від своїх сильніших сусідів (а особливо імперії Романових), які фактично взяли на себе роль гарантів її державно-політичного ладу, вирішуючи, кому займати монарший престол⁹.

Започаткована в середині 1760-х рр. політика реформ, спрямованих на виведення держави з кризи, була перервана через втручання російського уряду. Як основний привід для цього імператриця Катерина II використала т. зв. „дисидентське” питання, вимагаючи зрівняти православних християн у правах із католиками Речі Посполитої. Непоступливість королівського двору призвела до того, що царський посол Микола Репнін у Варшаві за підтримки російських військ, дислокованих на теренах Польсько-Литовської держави, домігся скликання двох конфедерацій – православної (у Слуцьку) і протестантської (в Торуні). На противагу їм католицька шляхта зібрала третю конфедерацію – в Радомі, також розраховуючи на сприяння Катерини II у збереженні „давнього устрою”. Рішення, ухвалені сеймом 1767–1768 рр. під диктовку М. Репніна, безоглядне російське домінування та політичний хаос у державі й стали причинами проголошення в лютому 1768 р. Барської конфедерації, підтриманої Туреччиною і Францією. Повстання охопило значну частину

⁸ А. Романчук. *Иосиф (Семашко), митрополит Литовский и Виленский*, с. 9

⁹ Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів 2002, с. 207–217.

шляхти й духовенства, поступово поширившись на всю державу. Конфедерати боролися під гаслами захисту католицизму й незалежності Речі Посполитої¹⁰. Відповіддю на цей виступ була чергова інтервенція царської армії. Поява російських загонів на українському Правобережжі сприяла розгортанню гайдамацького руху, з яким тісно пов'язаний і релігійний конфлікт.

Між тим становище Унійної Церкви у Брацлавському та Київському воєводствах у 50-х – на початку 60-х рр. XVIII ст. помітно зміцніло, в т. ч. завдяки підтримці таких магнатських родин, як графи Потоцькі¹¹. Збільшення кількості руських католицьких храмів пояснюється серед іншого динамічною колонізацією регіону в другій чверті XVIII ст., зокрема на теренах Уманщини. Оскільки в тамтешніх маєтках відчувався брак робочої сили, засновували слободи для переселенців – здебільшого з Руського й Волинського воєводств, де були володіння Потоцьких¹². Вихідці з цих регіонів належали переважно до Унійної Церкви. Однак у районі Чигирини – Білої Церкви – Умані проживало чимало люду, який ще пам'ятав часи козацької вольності й залишався вірним православ'ю, що зумовлювалося, зокрема, близькістю до святинь Києва та тісними господарськими зв'язками з Гетьманщиною і Запорожжям. Тут функціонували декілька монастирів, які юрисдикційно належали до Переяславської єпархії, підпорядкованої Святішому Синодові – створеному 1721 р. в Російській імперії колегіальному органу (замість патріархату). За таких обставин унійні єрархи, аби досягнути місійного успіху, мусили брати до уваги особливу релігійну ситуацію на Подніпров'ї, напрацьовуючи програми пастирської діяльності. Необхідно було подбати й про належну освіту священиків. Проте ці заходи виявилися дуже половинчастими¹³.

Тим часом у першій половині 1760-х рр. активну антиунійну пропаганду виразно проросійського характеру розгорнув ігумен Мотронинського монастиря під Чигирином Мельхіседек (Значко-Яворський). Його

¹⁰ M. Kallas. *Historia ustroju Polski X–XX w.*, 4-те вид., змінене. Warszawa 2001, с. 139.

¹¹ I. Wodzianowska. *Zmierzch Unii: Struktury terytorialne i personalne Cerkwi Greckokatolickiej w drugiej połowie XVIII wieku na Braclawszczyźnie*. Lublin – Tczew 2018, с. 95–118. Див. також: І. І. Кривошея. Еволюція взаємин магнатів Потоцьких і християнських церков: на прикладі Правобережної України XVIII–XIX ст. // *Гілея*, вип. 15. Київ 2008, с. 13–14.

¹² В. А. Маркина. *Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в.: Социально-экономическое развитие*. Киев 1961, с. 31.

¹³ М. Довбищенко. Унія в Київському та Брацлавському воєводствах Речі Посполитої XVIII ст. (загальний огляд) // *Архів Української Церкви*, серія 1: Дослідження, вип. 1: *Історія Унії на Київщині 1596–1839 рр.* Львів 2011, с. 136–137.

заклик повертатися „до віри батьків” спричинив перехід на православ'я бл. 150 парафій. Зі свого боку, унійна єрархія, спираючись на надвірні загони місцевих магнатів, намагалася повернути втрачені храми¹⁴. Ситуація загострилася з появою барських конфедератів, які під гаслом „оборони віри й вольності” чинили екзекуції також над православними. Майже одночасно зі вступом російських військ на українське Правобережжя в другій половині травня 1768 р. гайдамаки розпочали похід південними районами Київського воєводства, розправляючись із католиками та юдеями. Трагічні події червня 1768 р. згодом отримали назву Коліївщини.

Чи не найтрагічнішою сторінкою Коліївщини є Уманська різанина, коли повстанці, захопивши місто, масово нищили католиків, юдеїв та уніатів¹⁵. Лише за один день було вбито п'ятьох ченців-василіян, одного унійного священика та багатьох учнів школи при Уманському василіянському монастирі. Більшість євреїв, поляків і русинів-католиків, аби врятуватися, були змушені втікати й переховуватися. Інші ж приймали православ'я – добровільно або після жорстоких тортур. Свідченням тому є заява 292 представників духовенства Київської митрополічої архієпархії, яку подав 22 грудня 1768 р. до гродського суду Київського воєводства радомишльський декан Іван Рох-Костюшко. У ній мовиться про гоніння, яких зазнали унійні єреї, вказано імена 19 отців, що загинули під час Коліївщини¹⁶. А встановити кількість священиків, які відчували на собі інші форми насилля – побиття, грабунок, вигнання з парафій, – взагалі неможливо.

До кінця липня 1768 р. російська армія ліквідувала основні сили повстанців, які у травні вийшли з Холодного Яру (їхні отамани потрапили в полон або загинули). Після придушення повстання почалося переслідування місцевою владою тих, хто його підтримував, в передовсім православного люду і навіть унійних душпастирів, які були змушені прийняти „благочестя”. Репресії щодо православних викликали невдоволення Санкт-Петербурга, тому Катерина II, спираючись на окупаційні російські війська в Брацлавському та Київському воєводствах, фактично розпочала політику нищення Унійної Церкви на цих теренах. Формальною підставою для цього стали скарги православних Речі Посполитої на постійні утиски від влади. Царська армія отримала офіційний дозвіл імператриці на втручання в міжконфесійні суперечки на Правобережній

¹⁴ Н. Яковенко. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, с. 487–489.

¹⁵ М. Довбищенко. Унія в Київському та Брацлавському воєводствах Речі Посполитої XVIII ст., с. 152–153.

¹⁶ Там само, с. 155.

Україні¹⁷. Це дало результати, і вже на грудень 1772 р. в „ортодоксальну віру” разом зі своїми парафіями перейшли 64 унійні священники¹⁸ (громади складали відповідні письмові присяги).

Переяславська консисторія змушувала унійне духовенство до переходу на православ'я різними засобами – погрозами, фізичними розправами із застосуванням військової сили, вигнанням із парафій, задобрюванням тощо. У Бердичеві, Умані та Білій Церкві було влаштовано в'язниці, куди звозили непокірних русинів-католиків. Зокрема, у Бердичівській тюрмі в 1772 р. перебувало до 70 унійних священників¹⁹. 17 квітня 1773 р. вони склали лист на ім'я папського посла з проханням про допомогу (його підписало 39 отців із Брацлавщини та Київщини), і заступництво нунція таки врятувало ув'язнених від депортації до Росії та заслання в Сибір²⁰. У в'язницях Умані та Білої Церкви значно менше число унійних єреїв утримували до 1774 р. включно²¹.

Таким чином, уже в 1773 р. процес конверсії унійного духовенства у православ'я істотно активізувався. Однак надалі російський уряд змінив релігійну політику на Правобережжі, що пояснюється нестабільністю в самій імперії (насамперед тим, що повстання під проводом Омеляна Пугачова спонукало можновладців приділяти більше уваги внутрішній безпеці). За таких обставин унійний митрополит Феліціан-Пилип (Володкович, 1762–1778) розпочав перемовини з російським генерал-фельдмаршалом графом Петром Рум'янцевим-Задунайським про звільнення бердичівських в'язнів і невтручання підлеглих йому військових підрозділів у конфесійні суперечки між православними й уніатами. Якщо вирішення першого питання дещо затягнулося, то друге таки вдалося залагодити – втручання російської армії в церковні справи на Правобережній Україні припинилося. Так виникли передумови для відновлення впливу Унійної Церкви у Брацлавському й Київському воєводствах.

На Брацлавщині боротьба між православними й уніатами тривала аж до другого поділу Речі Посполитої, але активна її фаза завершилася на початку 80-х рр. XVIII ст. передачею русинам-католикам сотень храмів. Повертали святині уніатам і в Київському воєводстві. Цьому великою

¹⁷ *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 2, с. 266–267.

¹⁸ Там само, с. 277–278.

¹⁹ М. Коялович. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*, с. 143–144.

²⁰ М. Довбищенко. Унія в Київському та Брацлавському воєводствах Речі Посполитої XVIII ст., с. 166.

²¹ А. Г. Великий. *З Літопису християнської України*, т. 7, с. 260.

мірою сприяли місцеві магнати Любомирські й Потоцькі: на прохання митрополита Ясона (Смогожевського) вони передавали унійному духовенству храми у своїх маєтках²².

Після першого поділу Речі Посполитої 1772 р.²³ до імперії Романових відійшли східнобілоруські землі²⁴. У межах сучасної України південні деканати Луцько-Острозького владництва перейшли до Австрії й у 1780-х рр. були приєднані до Львівської єпархії. А з другим поділом 1793 р. Російській імперії дісталися решта канонічної території Луцько-Острозької, Володимирсько-Берестейської, Турово-Пинської, Київської митрополичої єпархій та ще досі не приєднана частина Полоцького архієпископства²⁵. Перехід цих адміністративних структур під юрисдикцію Санкт-Петербурга передбачав, серед іншого, й зміни в релігійному житті. У Російській імперії панівною була Православна Церква, якою управляв державний орган – Святіший Синод. У Речі Посполитій домінувала Римо-Католицька Церква, окрім того, існувала й численна Унійна Церква; обидві вони підпорядковувалися папі римському. У новоприєднаних землях царський уряд на деякий час дозволив діяльність усіх конфесій. Унія для Росії була маловідомим віросповіданням, і нова влада сприймала його як споріднене з католицизмом. В білоруських й українських землях, що відійшли до імперії Романових пізніше, місцевий люд належав до Унійної Церкви, тому основна увага царської адміністрації була прикута саме до неї²⁶.

Перший імператорський указ, що стосувався церковного життя у приєднаних від Речі Посполитої землях, датується 14 грудня 1772 р.²⁷ На його

²² М. Довбищенко. Унія в Київському та Брацлавському воєводствах Речі Посполитої XVIII ст., с. 177–179; A. Gil. Unijna akcja biskupa chełmskiego Maksymiliana Ryłły w dobrach braclawskich Franciszka Salezego Potockiego w latach 60. i 70. XVIII wieku // *Theatrum Humanæ Vitæ: Студії на пошану Наталі Яковенко*. Київ 2012, с. 588–594; I. Wodzianowska. *Zmierzch Unii*, с. 133–156.

²³ Офіційні австро-прусько-російські переговори щодо цього питання тривали від січня 1771 р. На початку 1772 р. зацікавлені сторони досягли попередньої угоди. Остаточна вона була скріплена в Петербурзі 5 серпня 1772 р. трьома двосторонніми угодами між Пруссією, Австрією та Росією.

²⁴ *История дипломатии*, т. I. Москва 1959, с. 363–364.

²⁵ Д. А. Толстой. *Римский католицизм в России*, с. 91.

²⁶ Я. К. Анішчанка. *Беларусь у часы Кацярыны II*. Мінск 1998, с. 28–29.

²⁷ О препоручении в духовное управление католическому епископу всех римских католических монастырей и церквей, как в присоединенных от Польши провинциях, так и во всех городах находящихся, а униатскому архиепископу монастырей и церквей в одних только новоприобретенных провинциях; о бытии при них духовным консисториям; о содержании их; о подаче жалоб на решения их и о необнародовании папских булл и повелений без высочайшего соизволения. Именной

підставі Ясон (Смогожевський) залишався полоцьким унійним архієпископом. Апелювати щодо рішень цього владики слід було до Ліфляндської Юстиц-колегії та Сенату. Заборонялося оприлюднювати папські булли без дозволу вищої світської влади, а також навертати православних в унію²⁸. У 1780 р. проведено реорганізацію Полоцького архієпископства, оскільки Ясон (Смогожевський) погодився на пропозицію короля Станіслава Августа стати унійним митрополитом у межах усієї Речі Посполитої. 2 липня 1780 р. вийшов імператорський указ про утворення консисторії для управління духовними справами руських католицьких парафій у Полоцькому та Могильовському намісництвах²⁹. У цьому документі вперше йшлося про можливість переходу парафії в православ'я: у разі відсутності унійного священика, за бажанням парафіян, псковський архієпископ або могильовський владики повинен призначити „благочестивого отця”. Колегія консисторії управляла Полоцьким архієпископством до 1785 р., коли його очолив Іраклій (Лісовський). До того часу частина русинів-уніатів уже перейшла в православ'я³⁰.

Білоруський єпископ Георгій (Кониський) ще 9 жовтня 1772 р. повідомляв Святішому Синодові про намір унійних священиків і парафіян змінити своє віросповідання, але Катерина II і Синод закликали архиєрея утримуватися поки що від прийняття русинів-католиків до лона Православної Церкви³¹. Така ситуація тривала до 1780 р., коли владики Георгій урешті-решт отримав відповідний дозвіл. Уже 7 липня 1780 р. він інформував Синод про перехід „у благочестя” 66 унійних церков із 385 069 парафіянами, 35 священиками, 95 дяками та членами їхніх родин³². У наступні роки Кониський також надсилав до Синоду подібні повідомлення. Найінтенсивніше навернення відбувалося переважно в тих населених пунктах, новими власниками яких стали російські вельможі. Загалом же політика

[указ], даний Сенату 1772. Декабря 14 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XIX, № 13 922. Санкт-Петербург 1830, с. 688–689.

²⁸ Е. Н. Филатова. *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси*, с. 20.

²⁹ Об учреждении консисторий для управления духовными делами униатских церквей в Полоцком и Могилевском наместничествах. Именной [указ], даний белорусскому генерал-губернатору графу Чернышеву. 1780. Июля 2 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XX, № 15 028. Санкт-Петербург 1830, с. 953–954.

³⁰ С. Мудрий. *Нарис історії Церкви в Україні*. Рим – Львів 1995, с. 266–267.

³¹ М. Коялович. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*, с. 122–125.

³² Е. Н. Филатова. *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси*, с. 101.

імперської влади щодо Унійної Церкви в білоруських землях до другого поділу Речі Посполитої вирізнялася поміркованістю й відображала прагнення Катерини II підпорядкувати собі управління цією Церквою³³.

Коли наприкінці 1780-х рр. політична ситуація в Польсько-Литовській державі змінилася і т. зв. Великий сейм (1788–1792) узявся реформувати державний устрій країни (навесні 1791 р. ухвалено низку рішень, у т. ч. й закон від 3 травня, відомий як Конституція³⁴), Росія сприйняла активну діяльність сейму вороже. Через це вона підтримала підписання в Петербурзі у квітні 1792 р. групою польських консервативних політиків „Акту генеральної конфедерації”. З тактичних міркувань його було датовано 14 травня, а місцем появи названо містечко Торговицю у Брацлавському воєводстві³⁵. У травні того ж року 100-тисячне царське військо разом із конфедератами вступило у східні воєводства Речі Посполитої, а вже в серпні вони захопили Варшаву. Було встановлено військово-політичний режим, а реформи Великого сейму оголошено недійсними.

Ці події спровокували другий поділ Речі Посполитої, який Росія провела спільно з Пруссією, угоду про що було укладено в Петербурзі 23 січня 1793 р. До імперії Романових відійшла центральна Білорусь і Правобережна Україна – Київське, Брацлавське й Подільське воєводства. Умови другого поділу були схвалені сеймом, який проходив у червні – листопаді 1793 р. у Гродні. Річ Посполита опинилася під протекторатом Російської монархії³⁶. 11 липня 1793 р. між імператрицею і королем було підписано трактат, яким визначались умови переходу білоруських та українських земель під юрисдикцію Росії³⁷. Він, зокрема, гарантував *status quo* віровизнання місцевої людності, тобто рівність прав представників усіх конфесій.

На новоприєднані території відразу поширювався губернський устрій – з утворенням органів влади в Мінській, Брацлавській та Ізяславській (у червні 1795 р. перейменованій на Волинську) губерніях³⁸. Згідно

³³ *Конфесії на Беларусі (кінець XVIII–XX ст.)*, с. 6.

³⁴ П. Стецюк. *Перша Конституція Польщі (1791): спроба правового аналізу*. Львів 2010.

³⁵ М. Тымовский, Я. Кеневич, Е. Хольцер. *История Польши*. Москва 2004, с. 289.

³⁶ Там само, с. 290.

³⁷ Трактат, заключенный в Гродно между Ее Величеством Императрицею Всероссийскою и Его Величеством Королем и Яснейшею Речью Посполитою Польскими. 1793. Июля 11 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 141. Санкт-Петербург 1830, с. 442–447.

³⁸ С. М. Каретников. *Волинская губерния: географическо-исторический очерк губернии*. Почаев 1912, с. 123.

Богородиця Замилування в окладі. Ікона. XVIII ст.
Хрестовоздвиженська церква с. Білосток Луцького району
Волинської області
(З колекції Волинського краєзнавчого музею)

з імператорськими указами від 8 грудня 1792 р.³⁹ та від 25 квітня 1793 р.⁴⁰ генерал-губернатором цих адміністративних одиниць та головнокомандувачем військ на заході Російської імперії став Михайло Кречетников. За розпорядженням імператриці перший генерал-губернатор новоприєднаних теренів оголосив 27 березня 1793 р. маніфест „Про приєднання Польських областей до Росії”, окремі пункти якого гарантували місцевому населенню свободу віросповідання⁴¹. Поділ українських земель на намісництва – Брацлавське (1793–1796), Подільське (1793–1797) та Волинське (1793–1796) – здійснювався вже за врядування генерал-поручика Тимофія Тутолміна⁴². Також було запроваджено новий церковно-адміністративний устрій у новоприєднаних землях.

Перші спроби навернення русинів-католиків у „благочестиву віру”

13 квітня 1793 р. з’явився імператорський указ про заснування тут Мінської православної єпархії в межах трьох намісництв. Кількість парафій у ній була великою, тож на очільника цієї єпархії призначали архієпископа. Ним став коад’ютор Київської митрополії Віктор (Садковський), резиденція якого розмістилася в Слуцькому монастирі. Укласти детальний перелік православних храмів і монастирів єпархії зобов’язали київського митрополита спільно з генерал-губернатором, і вони повинні були подати цей документ на затвердження Святішому Синодові⁴³. Зі зміною політичних обставин у Петербурзі актуалізувалося питання про навернення уніатів у православ’я. Однак цього разу Катерина II та її оточення

³⁹ О распоряжениях в польских областях, занятых российскими войсками. Именной [указ], данный генералу Кречетникову. 1792. Декабря 8 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 090. Санкт-Петербург 1830, с. 388–391.

⁴⁰ О присоединении к России от Польши некоторых областей и об учреждении из оных губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской. Именной [указ], данный Сенату. 1793. Апреля 23 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 112. Санкт-Петербург 1830, с. 417–419.

⁴¹ О присоединении польских областей к России. Манифест генерал-аншефа Кречетникова, объявленный по Высочайшему повелению в стане российских войск при Полонно. 1793. Марта 27 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 108. Санкт-Петербург 1830, с. 410–412.

⁴² В. Шандра. *Генерал-губернаторства в Україні*. Київ 2005, с. 267.

⁴³ Об учреждении епархий в новоприсоединенных от Польши областях. Именной [указ], данный Синоду. 1793. Апреля 13 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 113. Санкт-Петербург 1830, с. 419.

зосередили основну увагу на уніатах Правобережної України, відтермінувавши реалізацію цього завдання на білоруських теренах⁴⁴.

На архієпископа Віктора покладалася надзвичайно відповідальна місія – повернення уніатів у лоно Православної Церкви. Не розуміючи до кінця всіх особливостей релігійної політики російської влади у ввірених йому землях, архиєрей постійно звертався до Синоду по роз’яснення щодо різних проблем⁴⁵. Реакцією на таку ситуацію став указ імператриці від 22 квітня 1794 р., який, власне, і дав поштовх до масової конверсії русинів-уніатів⁴⁶. У документі, зокрема, зазначалося, що жителі багатьох населених пунктів, котрі перебувають у сопричасті з Римом, виявили бажання приєднатися до Православної Церкви (при цьому наголошувалося на насильницькому відторгненні їх свого часу від „ортодоксії”). Скориставшись такими настроями частини вірян для швидкого викорінення унії в краї, Катерина II розпорядилася, щоб мінський архієпископ Віктор оголосив пастирське послання про початок навернення уніатів у православ’я. Текст грамоти містився в тому ж таки указі. Імператриця наказувала також генерал-губернаторові Т. Тутолміну оприлюднити це звернення в усіх містах і селах Волинського, Брацлавського й Подільського намісництв за присутності земської поліції (для забезпечення порядку). Далі наголошувалося, що „це є найнадійніший спосіб... тримати народ тамтешній у спокої” та застерігалася,

щоб запобігти всякому не порядку й безчинствам і щоб ніхто з помічників, тимчасових власників, чиновників духовних і світських римського та уніатського законів не насмілився чинити ні найменшої перешкоди чи образи наверненим у православ’я⁴⁷.

Кожен, хто наважиться не виконувати цей указ, постане перед судом, а його майно підлягатиме секвестру до закінчення слідства. Крім того, Катерина II цим указом заборонила Тутолміну вести будь-яке листування з унійним митрополитом Теодосієм (Ростоцьким), усю кореспонденцію від якого генерал-губернатор мав одразу ж відправляти до архієпископа Віктора.

⁴⁴ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 11.

⁴⁵ Н. Стоколос, Р. Шеретюк. *Драма Церкви*, с. 23.

⁴⁶ Об устраниении всяких препятствий к обращению униатов к Православной греческой церкви. Именной [указ], данный правящему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1794. Апреля 22 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 199. Санкт-Петербург 1830, с. 509–511.

⁴⁷ Там само, с. 509.

У травні 1794 р. Тутолмін передав владіці Вікторові (Садковському) задалегідь надрукований текст пастирської грамоти (понад дві тисячі примірників)⁴⁸. Указ і послання було вирішено на деякий час засекретити, щоб мати час підготувати необхідні заходи. На допомогу архієпископові Віктору Святіший Синод призначив настоятеля Дятеловицького Преображенського монастиря, члена Мінської духовної консисторії, архимандрита Варлаама (Шишацького), згодом житомирського (з 1799 р. – волинського) єпископа⁴⁹. Також Синод визначив п'ять єпархій (Київська, Могильовська, Смоленська, Чернігівська й Новгородська), з яких архієпископ міг запрошувати православних священиків для навернення уніатів⁵⁰. До кінця 1794 р. з цією метою з Київської єпархії прибуло 40 єреїв, з Чернігівської – 57, Смоленської – 50; загалом же їхня кількість сягала 200 осіб⁵¹.

Оприлюднення пастирського послання було заплановане на другу половину травня 1794 р. Основні інструкції Т. Тутолмін отримав в імператорському указі від 17 травня того ж року⁵². Катерина II вимагала від генерал-губернатора забезпечити такі умови, щоб „грамота”

з відповідним порядком і тишею повсюдно опублікована була, щоб ніхто з духовних чи світських іновірних ні в обнародуванні, ні в наверненні до благочестя перепон чинити не наважувався⁵³.

Також Синод виділив владіці Вікторові (Садковському) для проведення акції 20 тисяч рублів і наказав військовим гарнізонам надавати в його розпорядження стільки військових загонів, скільки буде необхідно для місійних цілей чи охорони.

26 травня 1794 р. мінський архієпископ виголосив у Слуцьку пастирське послання, в якому доводив, що унія насильно нав'язана православним, що тепер кожен може повернутися до своєї віри. У червні того ж

⁴⁸ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 171.

⁴⁹ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. по документах Волынской духовной консистории за 1795 г. // *ВВВ* 26 (1880) 1168.

⁵⁰ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 178.

⁵¹ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 28.

⁵² О наблюдении со стороны полиции, чтобы в обнародовании грамоты архиепископа Виктора и в обращении к православной церкви униатов ни от кого препятствий учинено не было. Именной [указ], данный правящему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1794. Мая 17 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 204. Санкт-Петербург 1830, с. 511–512.

⁵³ Там само, с. 512.

року він поширив серед благочинних урядову інструкцію з викладом порад і методів виконання указу. Згідно з цією інструкцією, священників, які відмовлялися переходити в „ортодоксію”, виганяли з парафій. У храмах унійні антимінси і святе миро замінялися православними. Тимчасово дозволялося здійснювати відправи без іконостасів⁵⁴. Парафія вважалася наверненою в православ'я, якщо половина мешканців села готова була до зміни конфесії. Тоді церкву заново освячували, а на місце непокірного католицького священника східного обряду призначали синодального отця⁵⁵.

Колишні Волинське, Київське та Подільське воєводства, територію яких охоплював цей процес, були поділені на 34 округи (згодом їх скоротили до 27), очолені благочинними⁵⁶. На допомогу їм давали одного-двох помічників зі священників та одного канцеляриста. Вони мали звітувати єрархії про виконання кожного завдання, подавати відомості про уніатів, які перейшли в православну віру (отців і мирян), разом із переліком храмів, сіл та кількістю мешканців (за статтю) в них. Серед іншого, вимагалось поіменно називати всіх членів сім'ї нововерненого ерея. Укладали також списки священнослужителів, які не зреклися унії, та православних попів, яким було передано їхні парафії. Всі ці дані відправляли архієпископові Віктору до Слуцька.

Нерідко благочинні потрапляли в скрутні ситуації. Справа навернення вимагала від них великих зусиль, а також достатніх богословських знань, якими вони зазвичай не володіли. В одному з листів до архимандрита Варлаама якийсь благочинний (імені не вказано) писав:

Народ вимагає пояснення, в чому полягає відмінність між унією і православ'ям, а оскільки я не можу дати відповіді на це запитання, то відбуваюся відмовками, що я приїхав не на диспути, а лише для навернення охочих⁵⁷.

На прохання цього священнослужителя архимандрит звільнив його.

Імператорський указ від 22 квітня 1794 р. визначав такий порядок: зачитували пастирське послання (за присутності представника світської влади і благочинного), а тоді помічники благочинного складали від імені парафіян заяви, в яких ті висловлювали бажання перейти в православ'я

⁵⁴ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 133–134.

⁵⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 337, арк. 15.

⁵⁶ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 183–191.

⁵⁷ Цит. за: Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // *ВВВ* 26 (1880) 1171.

(оскільки селяни були неписьменними, то тільки ставили під цими документами хрестики), відтак акт навернення вважався таким, що відбувся⁵⁸. Проте віряни-уніати не бажали змінювати своє віросповідання, тому в перші місяці акція не дала очікуваних результатів: за червень – липень 1794 р. до Православної Церкви було приєднано лише кілька парафій⁵⁹.

Навернення уніатів набуло масового характеру, коли уряд почав залучати каральні загони. Благочинні разом із військовими, прибувши в село, наказували дзвонити у дзвони і скликати парафіян. Далі священник вмовляв селян прийняти „благочестя”. Якщо люди мовчали або відверто відповідали, що хочуть залишитися в унії, то солдати починали бити їх. Коли й це не допомагало, то зачиняли храм, а пароха разом зі старшими людьми церковної громади на кілька тижнів ув’язнювали. Як правило, після таких знущань з’являлися охочі бути православними. Бувало, що досить було всього кільком парафіянам перейти на „благочестя”, як уся громада вважалася навернутою⁶⁰.

Звичайно, офіційно такі методи не були затверджені й про них у Петербург ніхто не доповідав, хоча там про них, безсумнівно, знали. Підтвердженням цьому є записка могилівського чиновника Г. І. Добриніна, в якій, зокрема, читаємо:

Дехто доповідає: навернув церкву, дві, три. І як тільки губернське правління отримує такий звіт, то з протилежного боку отримує інший – від унійного духовенства, від парафіян, а опосередковано – від помічників благочинних, що уніати навернені примусово, що церква відібрана насильно⁶¹.

Парафіяни та священники, а також місцеві землевласники чинили активний опір наверненню, причому в різних формах – від мирних протестів до збройних виступів.

Наприклад, під час проведення цієї акції в серпні 1794 р. у містечку Ялтушків, що входило до Летичівської округи, місцевий унійний священник залякував парафіян, стверджуючи, що хто прийме православ’я, той буде покараний через повішання⁶². Тоді ж власники сіл Підлісні Ялтушки

⁵⁸ В. А. Парадуха. Навернення уніатів на православ’я на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. // *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету* 6 (Луцьк 2001) 56.

⁵⁹ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 191.

⁶⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 94., арк. 50.

⁶¹ *Уния в документах*, с. 415.

⁶² ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

та Луки – Раціборовський і Потоцький – під час навернення чинили всілякі перепони благочинному Федорові Бетулевичу, який намагався переконати ці парафії у „благочестя”, відібрали в нього ключі від місцевих храмів, забороняли своїм селянам змінювати віросповідання. У містечку Ялтушків, селах Підлісні Ялтушки та Слободки благочинному вдалося переконати перейти в православ’я тільки 83 особи⁶³.

По-іншому висловив своє незадоволення „переосвяченням” у 1794 р. місцевої церкви власник села Яблонька Ковельського повіту Кароль Богущкий. Він збудував у власному дворі каплицю для уніатів, де правив місцевий священик⁶⁴. На перешкоді наверненню стала і власниця міста Рівного княгиня Любомирська, яка заборонила своїм підданам приймати православ’я⁶⁵. У селі Підлужжя Дубнівського повіту тамтешній поміщик не дозволив синодальному попові зайняти садибу унійного пароха, заявивши, що це його власність і він сам вирішуватиме, кому там мешкати⁶⁶. Іноді протести виливались у справжні бунти, як це сталося в жовтні 1794 р. в містечку Краснопіль Житомирського повіту, власник якого Бартоломей Гіжицький зі своїми слугами побив і вигнав за міські межі благочинного та його помічників, тож богослужіння тут продовжував правити унійний священик⁶⁷.

Процес навернення у православну віру ускладнювали й дії місцевої світської влади. Перед початком акції благочинний приїжджав у Житомир до губернатора, де одержував документи на право безкоштовного користування гужовим транспортом для поїздок, а також кошти для організації православних парафій. Однак ці суми виявлялися такими мізерними (а часом їх зовсім не виплачували), що благочинні не були в змозі досягти у своїй роботі очікуваних від них результатів. Наприклад, ігумен Ржищівського Преображенського монастиря Гервасій, благочинний Овруцької округи, надіслав архієпископу Вікторові скаргу, що йому не виплачують коштів уже п’ять місяців. З огляду на це він просив про звільнення від обов’язків благочинного, а коли його прохання відхилили, без дозволу повернувся до своєї обителі⁶⁸.

⁶³ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1, арк. 3–4 зв.

⁶⁴ ДАЖО, ф. 1, оп. 4, спр. 175, арк. 338–338 зв.

⁶⁵ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // *ВВБ* 2 (1880) 83–85.

⁶⁶ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 164.

⁶⁷ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // *ВВБ* 6 (1871) 164.

⁶⁸ Там само // *ВВБ* 26 (1880) 1172.

Сам губернатор Ізяславської (пізніше – Волинської) губернії граф Василь Шереметьєв радив не поспішати з переведенням уніатів на православ'я, аби не спричинити невдоволення місцевих землевласників. Такі поради були продиктовані ситуацією, що склалася на той час (саме активно розвивалося польське повстання під проводом Тадеуша Костюшка). Крім того, генерал-губернатор Мінської, Ізяславської та Брацлавської губерній Т. Тутолмін у таємному посланні до В. Шереметьєва від 26 вересня 1794 р. наголошував, що проводити наведення треба насамперед у тих місцевостях, де населення прийняло унію недавно, тож легко повернеться до православ'я⁶⁹. Самі русини-католики поширювали чутки, що вся акція здійснюється без відома імператриці, тому унія невдовзі знову буде відновлена, а всіх, хто її зрадив, очікує покарання.

Виконання поставленого державного завдання сповільнювалося й через безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків представників світської влади – окружних начальників та їхніх помічників. Вони були зобов'язані ознайомлювати населення приєднаних земель та унійне духовенство з пастирським посланням, але далеко не завжди це робили. Скажімо, благочинний Проскурівської округи протоєрей Дмитро Жуковський у жовтні 1794 р. інформував консисторію, що начальник цієї округи капітан Мальденгаур не оголосив грамоти в жодному храмі, хоч отримав її ще в липні. Д. Жуковський писав:

Коли ж я ознайомив парафіян зі змістом грамоти, вони почали подавати прохання про наведення у православ'я. Водночас Мальденгаур заявляв, що хто в якій вірі народився, в такій повинен і померти. Зважаючи на його слова, люди відмовилися прийняти православному віру⁷⁰.

Начальник Корецької округи ротмістр Китовський також не захотів сприяти приєднанню місцевої Миколаївської церкви до православ'я⁷¹, а коли до Корця прибув новий повітовий начальник ротмістр Бем, то справа взагалі призупинилася, бо він мало цікавився цією проблемою, всюди повторюючи, що для нього немає різниці, хто перед ним: уніат, римо-католик чи православний.

Довідавшись про такі випадки, генерал-губернатор Т. Тутолмін уже 16 грудня 1794 р. надіслав губернаторові В. Шереметьєву листа з вимогою з'ясувати, чому місцеві поліцейські чиновники не тільки не допомагають

⁶⁹ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // ВЕВ 3 (1880) 147.

⁷⁰ Цит. за: Я. К. Анішчанка. *Беларусь у часы Кацярыны II*. Мінск 1998, с. 88.

⁷¹ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // ВЕВ 2 (1880) 79.

Царські врата з церкви Св. Миколая
в с. Дружилівичі (Берестейщина). Третя чверть XVIII ст.
(Фонди Державного художнього музею Республіки Білорусь
у Мінську)

у наверненні, а навпаки, чинять перешкоди. Губернаторові було наказано розглянути низку скарг благочинних: на унійного пресвітера Білопольського, земського начальника Паскаля, комісара Єлтушевського, землевласників Раціборовського й Дульського, офіціала Матковського, окружного земського начальника Мальденгаура, протоєрея Орановича та ін.⁷² Винуватців мали відправити до Т. Тутолміна, щоб, по-перше, покарати їх, а по-друге, переконати Синод у наявності строгого контролю за ситуацією в регіоні з боку місцевої влади та у вживанні нею необхідних заходів. Катерина II, дізнавшись, що на приєднаних землях чинять супротив наверненню, а місцеві чиновники зволікають, висловила невдоволення й звеліла з допомогою військ повсюдно оприлюднити пастирське послання, продовжуючи переведення уніатів до Православної Церкви⁷³.

Залучення каральних загонів до цієї акції сприяло різкому зменшенню чисельності парафіян Унійної Церкви. Для прикладу, в рапорті благочинного Летичівської та Барської (перейменованої згодом на Вербо-вещьку) округ Федора Бетулевського від 12 грудня 1794 р. до Мінської духовної консисторії зазначалося, що впродовж серпня – листопада він „переосвятив у православ'я” храми у 82 населених пунктах, унії зреклися 38 627 вірних та 78 священників (12 отців відмовилися). У січні 1795 р. в Летичівській окрузі було освячено ще п'ять церков, навернено 2 326 уніатів і трьох єреїв (інші не змінили свого віросповідання) У квітні 1795 р. Ф. Бетулевський повідомляв про акцію навернення у 87 населених пунктах Поділля, у результаті чого в „ортодоксію” переведено 90 храмів, 40 953 вірян і 86 священників з їхніми сім'ями, всього 41 246 осіб⁷⁴. Крім того, протягом 1794–1795 рр. у Гайсинському та Рашківському повітах на православ'я перейшло ще 153 церкви та 120 отців⁷⁵.

27 жовтня 1794 р. архієпископ Віктор доповідав Синоду, що в Мінській єпархії за серпень – жовтень до Православної Церкви долучилися 333 093 особи греко-унійного віровизнання, 721 парафія⁷⁶ та 463 єреї (інші 258 зберегли вірність унії)⁷⁷. У його ж донесенні до Святішого Синоду від 28 лютого 1795 р. зафіксовано, що православними стали ще

⁷² Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // ВЕВ 2 (1880) 89.

⁷³ В. А. Парадуха. Навернення уніатів на православ'я на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст., с. 56.

⁷⁴ ДАХО, ф, 315, оп. 1, спр. 1, арк. 13–17, 29.

⁷⁵ Б. Хіхляч. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.), с. 150.

⁷⁶ М. Коялович. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*, с. 361.

⁷⁷ Т. Коструба. *Як Москва нищила українську церкву*. Торонто 1961, с. 91.

100 219 вірян і 1 032 священники та 1 607 церков⁷⁸. Загалом на початок 1795 р. в приєднаних до Росії землях від руського католицизму відійшли 1 333 312 вірян, 1 495 отців, також було „переосвячено” 2 328 храмів⁷⁹.

Новий етап у цьому процесі розпочався після останнього поділу Речі Посполитої. Поразка повстання 1794 р. спричинила третій поділ й остаточно ліквідацію Польсько-Литовської держави. 3 січня і 24 жовтня 1795 р. було підписано, відповідно, російсько-австрійський і російсько-пруський трактати, які остаточно закріпили за Росією Литву, Західну Білорусь, Волинь, Київщину та Поділля⁸⁰.

У 1795 р. акція навернення уніатів в „ортодоксію” набрала ще більшого розмаху, хоча Катерина II й намагалася забезпечити виключно добровільний характер такої конверсії: 10 січня 1795 р. з’явився указ, який забороняв застосовувати фізичну силу для переведення греко-уніатів у православну віру⁸¹. Фактично, в ньому підтверджувались імператорські розпорядження генерал-губернаторові Т. Тутолміну, викладені в указі від 22 квітня 1794 р. Також цариця звернула увагу на те, що генерал-губернатор виконав її волю і припинив листування з унійним митрополитом. Однак її обурило, що ізяславський губернатор В. Шеремтьєв розіслав по округах розпорядження призупиняти навернення в разі, якщо

парафіяльні священники не навернулися або зауважено було невдоволення поміщиків, нібито вони мають право забороняти селянам своїм у сповідуванні пануючої віри..., коли і Ми не лише терпимо, але й сприяємо вільному і публічному їх римському віровизнанню.

На переконання Катерини II, саме такі директиви В. Шеремтьєва і призвели до заворушень у губернії (йшлося, зокрема, про справу землевласників Гіжицьких). З огляду на це імператриця наказувала, щоб

обнародування грамоти архієпископа Віктора відбувалося самим поселенням, і введення благочестя в усіх їхніх поселеннях здійснювалося

⁷⁸ И. Чистович. *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православною церковью западно-русских униатов*, с. 28.

⁷⁹ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 29.

⁸⁰ *История дипломатии*, т. I, с. 365.

⁸¹ О неупотреблении никаких принуждений и насилий при обращении униатов в грекороссийскую веру. Именной [указ], данный правящему должностъ генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1795. Января 10 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17290. Санкт-Петербург 1830, с. 615–617.

без усякої участі духовних та світських чиновників римського й унійного закону та посередництва, і щоби тих, хто перейшов в обійми Православної нашої церкви, від помсти, утисків та образ оберігати⁸².

Катерина II наголошувала, що вона сприймає та дозволяє сповідання католицької віри, тож і священнослужителі й поміщики цього обряду не повинні перешкоджати тим, хто бажає змінити своє віросповідання на православне (інакше зазнають судового переслідування та будуть позбавлені своїх посад і майна).

Однак найбільше уваги в цьому указі приділено необхідності захисту вже навернених. Підкреслювалося, що за парохами, які перейшли в православ'я, зберігається майно, їх не позбавляють парафій. Серед унійних священників навіть ходила чутка, що після такого переходу їх буде звільнено від податків (своєрідних добровільних пожертв на Церкву). Тому єреї Теофіопольської округи написали скаргу на ім'я губернатора, в якій заявили, що продовжують сплачувати податки; до того ж, дідичі їх зневажають, не дають землі, а „переосвячені” церкви позбавлені фундушів. Щоб залагодити це питання, губернатор В. Шереметьєв 1 березня 1795 р. розпорядився звільнити священників-конвертитів Ізяславської (згодом Волинської) губернії від сплати добровільних пожертв⁸³.

Нестача православного духовенства позначилася на процесі навернення, оскільки за відсутності в парафії попа віряни, попри зміну своєї церковної юрисдикції, продовжували звертатися по душпастирську опіку до унійних або католицьких отців, як, наприклад, це було в містечку Корці⁸⁴. Дуже часто „переосвячені” храми пустували – в них не було кому проводити відправи⁸⁵. Постаła проблема заміщення вакантних парафій, адже з 1 607 „переосвячених на православ'я” церков у 575 із них священники залишилися вірними унії. 22 березня 1795 р. вийшло розпорядження Синоду про скерування частини синодального духовенства в Мінську єпархію, хоч архієпископ Віктор уважав, що такої необхідності немає⁸⁶. Незабаром, коли стало зрозуміло, що руський католицький клир не поспішає переходити в лоно Православної Церкви, до єпархіального управління почали надходити листи від благочинних різних округ із повідомленнями про брак єреїв та проханнями направити їх

⁸² ПСЗ РИ. *Собрание первое*, т. XXIII, № 17290. Санкт-Петербург 1830, с. 616.

⁸³ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 1–12.

⁸⁴ Там само, спр. 82, арк. 28–33.

⁸⁵ Там само, спр. 329, арк. 1–3.

⁸⁶ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 212.

з інших територій⁸⁷. У грудні 1795 р. влади́ка Ві́ктор (Садковський) усе ж надіслав відповідні документи в сусідні православні єпархії. На вакантні парафії прибуло 117 священників: з Київської єпархії – 42, Чернігівської – 19, Брацлавської – 56⁸⁸. Проте багато парафій і надалі залишалися без настоятеля, тому інколи, аби зменшити кількість таких, ці церковно-адміністративні одиниці об’єднували. Скажімо, парафію села Великі Дедеркали Ямпільського повіту було приєднано до парафії сусіднього села Волковець⁸⁹.

До православного духовенства переходили бенефіції греко-унійних парохів, за що тим виплачували певну суму (хоча були випадки, коли уніати не отримували обіцяних грошей по кілька років⁹⁰). Розуміючи безвихідь свого становища, одні ереї відразу приймали „благочестя”, інші ж робили це згодом, переконавшись, що позбавлені будь-яких засобів до існування. Наприклад, 15 червня 1796 р. в Корецьке духовне правління надійшла заява про бажання прийняти православну віру від о. Федора Львовича, в якого взимку 1795 р. відібрали парафію. Звернення такого самого змісту написав 16 липня 1796 р. на ім’я житомирського єпископа Варлаама (Шишацького) Антоній Мархалевич, унійний священник села Лище Луцького повіту. Змінити конфесійну належність ерея змусило бідкування його родини⁹¹. Прохання Мархалевича було задоволено, при цьому парох склав присягу:

Я, нижче іменований, клянуся всемогутнім Богом перед Його Святим Євангелієм у тому, що я впевнений у неправдивості уніатської віри. Істинно це визнаю та істинно її зрікаюся, щиро навертаюся до Православної Церкви і пробуду в ній до останнього свого подиху⁹².

Аналіз таких заяв і присяг дозволяє стверджувати, що їх писали за задалегідь підготовленими зразками.

На початку осені 1795 р. зроблено вирішальний крок у наступі влади на Унійну Церкву: 6 вересня 1795 р. імператриця розпорядилася ліквідувати (серед інших) такі унійні владицтва: Луцьке, Київське митрополічне та Володимирське. Руські католицькі монастирі й храми Волинської, Подільської й Брацлавської губерній приписувалися до Білоруської єпархії

⁸⁷ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 239, арк. 4–8.

⁸⁸ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // ВЕВ 2 (1880) 78.

⁸⁹ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 239., арк. 1–5.

⁹⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 14, арк. 8.

⁹¹ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 306, арк. 1.

⁹² Там само, арк. 5.

та переходили у відання полоцького архієпископа Іраклія (Лісовського)⁹³. Тоді ж останній отримав від Катерини II завдання зробити опис усіх підлеглих йому церков із зазначенням кількості уніатів⁹⁴. Як виявилось, архієпископ Іраклій був владикою для понад 2,5 млн вірян⁹⁵.

Згаданий вересневий указ передбачав призначення митрополитові Теодосію (Ростоцькому) пенсії в розмірі 6 тис. рублів і право вибору місця проживання – в Петербурзі або Римі. Суфраганові (помічникові) митрополита єпископу Адріанові (Бутримовичу), пинському владичі Йоаникію (Дашкевичу-Горбацькому), луцькому – Стефанові (Левинському) та володимирському – Симеонові (Млоцькому) виділялася щорічна пенсія по 3 тис. рублів, а належні їм села передавались у державну казну. Шостий пункт указу вирішував долю „безмісних” священників; тих, які, залишившись вірними унії, позбавились парафій унаслідок „переосвячення” їхніх храмів і переходу пастви у православну конфесію. Вони могли виїхати за кордон або зостатися на батьківщині й отримувати 50–100 рублів пенсії на рік із губернських доходів⁹⁶.

Отже, російський уряд не лише ліквідував єпархії, а й відсунув від управління критично налаштовану єрархію Унійної Церкви. Якщо митрополит Теодосій (Ростоцький) у своїх зверненнях і до місцевої адміністрації, і до центральних органів влади неодноразово наводив приклади жорстокого поводження з греко-уніатами, вимагаючи вжити відповідних заходів, то архієпископ Іраклій (Лісовський), під урядування котрого перейшли руські католицькі храми та василіянські обителі, ставився до релігійної політики царизму доволі лояльно⁹⁷. Про це, зокрема, свідчить і пастирське послання владики Іраклія до унійного клиру. Спочатку архиєрей ознайомив з його змістом генерал-губернатора Т. Тутолміна.

⁹³ О приписании остающихся по сим губерниям в унии монастырей и церквей к епархии Белорусской. Именной [указ], данный Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому генерал-губернатору Тутолмину. 1795. Сентября 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 384. Санкт-Петербург 1830, с. 772–773.

⁹⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 3, арк. 2 зв.

⁹⁵ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839*, с. 35.

⁹⁶ О приписании остающихся по сим губерниям в унии монастырей и церквей к епархии Белорусской. Именной [указ], данный Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому генерал-губернатору Тутолмину. 1795. Сентября 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 384. Санкт-Петербург 1830, с. 773.

⁹⁷ В. Осадчий. Ілюзії чи відчай? Лист архієпископа Полоцького Іраклія Лісовського на тлі історії унії в Російській імперії наприкінці XVIII ст. // *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodnie*, т. 5. Lublin 2007, с. 221.

Задоволений текстом, той 21 листопада 1795 р. дав вказівку надіслати сто примірників цієї відозви губернаторові В. Шереметьєву та зачитати її в усіх унійних церквах і василіянських монастирях губернії⁹⁸. Архiepіскоп закликав підвладне йому духовенство не противитися наверненню, подавати своїй пастві приклад покори й відданості „її імператорській величності”, не чинити опору діям влади та священикам державної синодальної Церкви. При цьому він покликався на Святе Письмо, де є рядки про те, що всяка влада від Бога⁹⁹.

У вересні 1795 р. було видано також указ про створення в Мінській, Волинській, Подільській та Брацлавській губерніях православних епархій. Своє рішення імператриця мотивувала „чисельністю наверненого народу”. У документі повторювалися постанови щодо греко-унійних парафій та духовних осіб, а також акцентувалося на тому, що тимчасове підпорядкування унійних парафій Іраклієві (Лісовському) не має перешкодити прилученню русинів-католиків до Православної Церкви¹⁰⁰. Після оприлюднення указу від 6 вересня 1795 р. уніати масово переходять у „благочестя”. У Волинському, Брацлавському й Подільському намісництвах на початок 1796 р. православна громада поповнилася ще 145 765 парафіянами, а загалом у захоплених Росією в Речі Посполитій землях до „ортодоксії” перейшло близько півтора мільйона осіб¹⁰¹.

У Петербурзі уважно стежили за процесом навернення. Святіший Синод вимагав не лише складати переліки „переосвячених” храмів і закритих василіянських монастирів, а й інформувати про ще існуючі святині та чернечі осередки із зазначенням усього належного їм рухомого й нерухомого майна¹⁰². Серед інших відомо, зокрема, про лист брацлавського губернатора Федора Берхмана до бершадського городничого капітана Грубера, датований 21 жовтня 1795 р. У ньому від городничого вимагалось надіслати детальні дані про всі греко-унійні церкви та василіянські обителі, укласти списки „безмісних” священиків із зазначенням

⁹⁸ Н. Стоколос, Р. Шеретюк. *Драма Церкви*, с. 40.

⁹⁹ В. Пєроговский. Отрывок из истории присоединения на Волыни униатов к православию, с. 79.

¹⁰⁰ Об учреждении в губерниях: Минской, Волынской, Подольской и Брацлавской православной епархии и об устройстве униатских церквей. Именной [указ], данный генералу, Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому генерал-губернатору Туттолмину. 1795. Сентябрь, без числа. // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 391. Санкт-Петербург 1830, с. 791–793.

¹⁰¹ Ип. Липский. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. // *ВВБ* 3 (1880) 212.

¹⁰² ДАВО, ф. 382, оп. 3, спр. 3, арк. 2–2 зв.

тих, хто бажає виїхати за кордон, і тих, хто хоче залишитися, а також строго наглядати за всім унійним клиром¹⁰³.

„Приєднання” до Православної Церкви супроводжувалося запровадженням у „переосвячених” храмах синодальних звичаїв та обрядів, що поширювалося навіть на зовнішній вигляд єреїв-конвертитів. У лютому 1796 р. єпископ Варлаам (Шишацький) розповсюдив серед духовенства розпорядження „Про заборону в усіх повітах цієї [Мінської] єпархії приєднанням з унії до благочестя священникам голити бороди і про носіння одягу, достойного духовного сану”¹⁰⁴. Отці були зобов’язані давати місцевому благочинному письмові зобов’язання виконувати цей указ¹⁰⁵. 24 березня 1796 р. православна консисторія видала постанову про запровадження в „переосвячених” церквах богослужінь за синодальним взірцем. Зміни стосувалися Євхаристійної Літургії, підготовки парафіян до сповіді й причастя, способу хреститися (ознаменування себе хрестом) та чину охрещення немовлят¹⁰⁶. Місцева влада пильно контролювала дотримання урядових і церковних вказівок. Непокірних під конвоєм відправляли до Острога (там містилася резиденція єпископа Варлаама і православна духовна консисторія), де й вирішувалася їхня подальша доля.

Унійні священники скаржилися, що навернення здійснюють насильницькими методами, із залученням до конверсії військових, а синодальні єреї відбирають у „безмісних” отців землю й помешкання. 28 травня 1796 р. генерал-губернатор Т. Тутолмін звелів створити комісії для розгляду конфліктів між унійними і „благочестивими” клириками. До цих комісій входило кілька суддів і представник православного духовенства¹⁰⁷. Безперечно, що за таких умов годі було сподіватися на об’єктивне судочинство. Та й сам уряд неодноразово наголошував на тому, що звинувачення в примусі є вигадками русинів-католиків, оскільки насправді перехід у православ’я відбувається цілком добровільно, без застосування сили¹⁰⁸. Проте скарги були настільки частими, що влада мусила на них реагувати.

18 серпня 1796 р. єпископ Варлаам отримав листа від генерал-губернатора Т. Тутолміна, в якому той повідомляв про скаргу мешканців

¹⁰³ О. Петренко. *Брацлавське намісництво*. Вінниця 2001, с. 81–84.

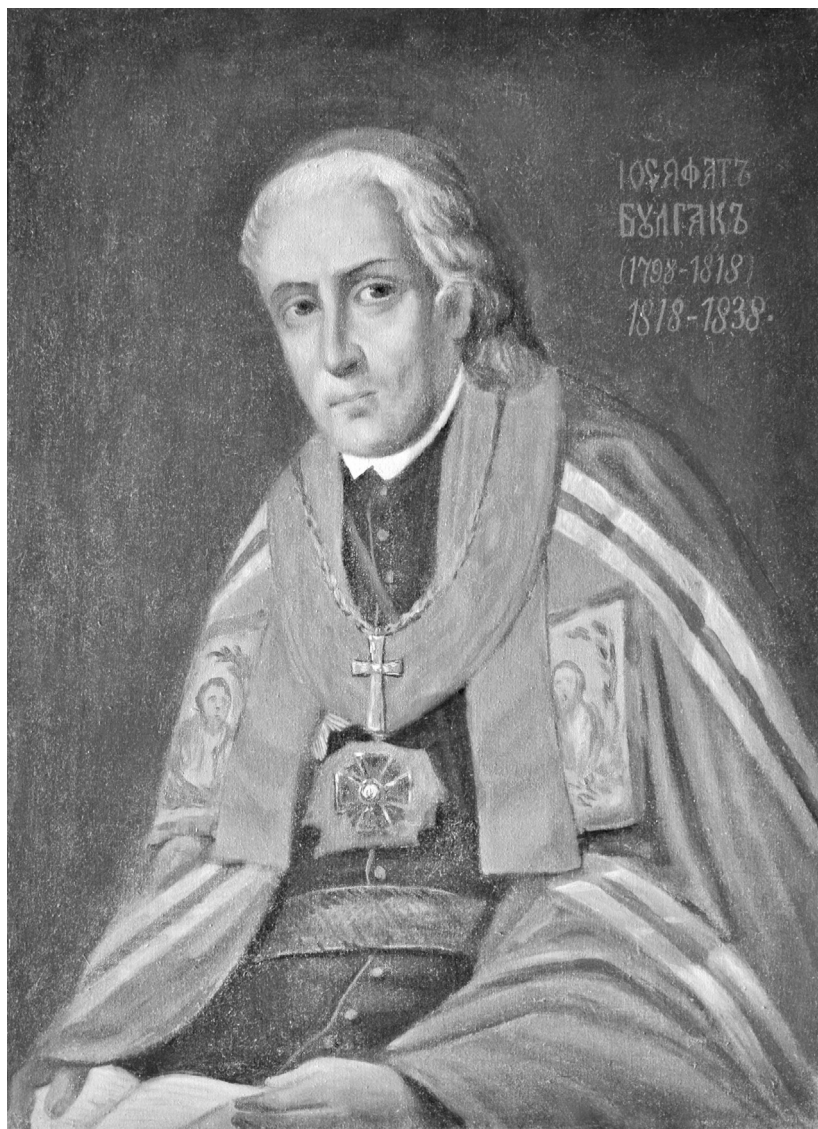
¹⁰⁴ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 142, арк. 2.

¹⁰⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 142, арк. 4.

¹⁰⁶ Там само, спр. 141, арк. 5–5 зв.

¹⁰⁷ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 282, арк. 1–17.

¹⁰⁸ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 138.

Портрет київського греко-унійного митрополита Йосафата (Булгака)
(Фонди Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові)

містечка Любомль Володимир-Волинського повіту на те, що їх „приєднано” до синодальної Церкви примусово. Сталося так: благочинний Василь Малеванський прибув до Любомля в ярмарковий день і провів обряд навернення п'яних міщан, а також двох місцевих унійних священників, але частина мешканців містечка вчинила опір військовим, не дозволивши завершити дійство. Генерал-губернатор зауважив, що до нього надходить дуже багато скарг подібного змісту, тимчасом як у цій справі не можна вдаватися до жодних утисків, бо це не лише не приносить користі, а навпаки, шкодить, у т. ч. і політичній ситуації в державі¹⁰⁹. Парафіяни також скаржилися на самовільне запечатання благочинними храмів, до якого ті вдавалися тоді, коли віряни відмовлялися зрікатися унії. В опечатаній церкві католик-єрей східного обряду уже не міг правити¹¹⁰.

До генерал-губернатора доходили звістки й про те, що благочинні самостійно – без поліції, без представників влади – виїжджають у села, обіцяють селянам звільнення від податків та панщини і таким чином схиляють їх до православної віри¹¹¹. Тутолмін укотре радив при наверненні зачитувати пастирське послання за присутності достатньої кількості військових, виявляти турботу й повагу до людей, залучати до лона Православної Церкви насамперед паству, а вже тоді – їхніх пастирів:

[...] не зрозуміло мені, з яких причин благочинні приєднують спочатку священників, у котрих немає нам ніякої необхідності¹¹².

Єпископ Варлаам відреагував на це відповідним зверненням від 11 вересня 1796 р. до благочинних усіх округ (особливо ж Луцької та Ковельської, де було зафіксовано найбільше порушень), наказавши дотримуватись інструкції, не виходити поза її рамки¹¹³.

Оскільки ні унійне духовенство, ні вірні не мали реальної можливості отримати позитивну відповідь на свої скарги, вони продовжували різними способами чинити опір і самому наверненню, і жорстоким діям влади, що його супроводжували. Наприклад, у селі Новосілки Луцького повіту парафіяни не погоджувалися перейти у „благочестя”, через що 29 найактивніших протестувальників зазнали судового переслідування, але селяни й далі відмовлялися стати вірянами синодальної Церкви¹¹⁴.

¹⁰⁹ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 361, арк. 1–1 зв.

¹¹⁰ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 239, арк. 7–8.

¹¹¹ Там само, спр. 36, арк. 1.

¹¹² Там само, спр. 361, арк. 2.

¹¹³ Там само, арк. 2–3.

¹¹⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 3, спр. 3, арк. 3.

Унійні парохі, довідавшись про приїзд благочинного з метою приєднання, зачиняли свій храм і від’їжджали із села. Були випадки, коли вони самовільно відкривали вже „переосвячені” церкви і правили там або проводили богослужіння у дворових каплицях місцевих дідичів. Скажімо, у грудні 1796 р. о. Степан Пашицький відправляв Літургію в садибах власників сіл Бушинці та Бабчинці Ямпільського повіту¹¹⁵. Щоб не приймати православ’я, унійний клир переходив до Римської Церкви та реєстрував святиню як латинський храм. „Безмісні” єреї займали вільні римо-католицькі парафії. У листі генерал-губернатора Т. Тутолміна до митрополита латинського обряду Станіслава Богуша-Сестренцевича за 4 квітня 1796 р. сказано, що римо-католиками стали 79 унійних священників та 25 василіян¹¹⁶.

Заходам влади протистояло не лише духовенство. Парафіяни теж не виявляли бажання переходити з унії у православ’я. Багато з них, хоч і заявили про навернення, насправді залишалися під духовною опікою греко-унійних душпастирів¹¹⁷. Ось один із численних прикладів: 31 серпня 1796 р. Брацлавське намісницьке правління видало резолюцію на повідомлення Брацлавської духовної консисторії про повернення священника й парафіян села Чернятин Махнівського повіту в унію. У резолюції вказувалося, що селяни прийняли „благочестя” 27 серпня 1795 р., однак місцевий парох Іван Кудрицький продовжував правити по-унійному в Свято-Димитріївській церкві, надавав мешканцям села треби, через що ті знову почали визнавати себе католиками східного обряду¹¹⁸.

Траплялося, що віряни, тільки-но задекларувавши своє „приєднання” до православ’я, знову поверталися в унію. Інколи це було зумовлено негідною поведінкою синодального єрея. Важливу роль в опорі наверненню відігравали й василіяни. У Барі, Білостоці, Почаєві, Луцьку вони всіляко переконували місцевих жителів, які прийняли православне віросповідання, зректися його на користь рідної Руської Католицької Церкви¹¹⁹. У другій половині 1796 р. процес „оправославлення” уніатів на теренах колишньої Речі Посполитої зазнав уповільнення, але на той час результати навернень були вже доволі вагомими.

¹¹⁵ О. Петренко. *Брацлавське намісництво*, с. 288.

¹¹⁶ *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 2, с. 527–530.

¹¹⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 7 зв.; оп. 3, спр. 3, арк. 3, 37.

¹¹⁸ О. Петренко. *Брацлавське намісництво*, с. 277–279.

¹¹⁹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 14, арк. 2; оп. 2, спр. 27, арк. 1.

До 1772 р. в Польсько-Литовській державі налічувалося 9 452 унійні парафії, що входили до восьми єпархій. Унаслідок поділів країни в межах Російської імперії опинилося 5 865 унійних парафій. На кінець 1796 р. у ході „приєднання” православними стали вже понад 2 600 парафій (44,3 % від загальної кількості), унію залишило 1 552 священики та 1 538 890 вірян, з яких на Волині, Київщині та Поділлі – 1 415 326 (92 % від загальної чисельності), а решта – в білоруських землях. Дуже інтенсивним процес навернення в „ортодоксію” був на Поділлі, де майже не залишилось унійних парафій.

Отже, за правління Катерини II в інкорпорованих Росією від Речі Посполитої українських землях відбувся перший етап навернення греко-уніатів у православну віру, що набуло масового характеру. Цьому сприяло агресивне втручання російської влади в релігійне життя населення Правобережної України, використання урядом силових методів у процесі конверсії уніатів до лона синодальної Церкви. Особливо помітними наслідки такого „приєднання” стали на Київщині та Поділлі, де позиції Унійної Церкви виявилися значно слабшими, ніж на Волині.

Розділ 2

ПРАВОВИЙ СТАТУС УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ (1796–1839 рр.)

Між конфесійним примусом і свободою віросповідання: законодавче регулювання за царювання Павла I та Олександра I

Зі вступом на російський престол Павла I наприкінці 1796 р. в політиці „приєднання” уніатів до православ'я розпочалися відчутні зміни. Вони були пов'язані з новими підходами до реалізації внутрішньополітичних завдань, що стало основним предметом уваги нового імператора в перші роки царювання. Насамперед було проведено загальнодержавну адміністративно-територіальну реформу, яка мала на меті посилити централізацію та зменшити витрати на фінансування регіональних і місцевих органів влади¹. Уже 12 грудня 1796 р. вийшла постанова Сенату, за якою розширювалися межі намісництв, котрі раніше існували в Російській державі, а тепер були офіційно перейменовані на губернії. Щодо земель, які відійшли до імперії після поділів Речі Посполитої, шостий пункт цього документа вимагав:

З колишньої польської України, Волині й Подолії, до імперії нашої приєднаних, за відокремленням достатньої кількості душ і території для створення Київської губернії, утворити дві губернії: Подільську та Волинську².

Землі Брацлавської губернії поділили між двома іншими – Подільською і Київською.

¹ М. В. Бармак. *Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)*. Тернопіль 2007, с. 158.

² О новом разделении государства на губернии. Именной [указ], данный Сенату. 1796. Декабря 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 634. Санкт-Петербург 1830, с. 229–230.

В указі помітні намагання Павла I об'єднати у складі українських правобережних губерній усі колишні території Речі Посполитої, поширивши на них „особливі права і привілеї”³. У цих територіальних округах повернуто в дію Литовський статут, відновлено посади губернського й повітових маршалків, повітових хорунжих⁴, а також функціонування земських і підкоморських судів, магістратів; підтверджено право послуговуватися в судах польською мовою⁵. В історіографії висловлено думку, що імператор у своїх поступках керувався певними моральними ідеалами⁶ та не виявляв такого прагнення до гомогенізації й уніфікації, як Катерина II.

У результаті нового адміністративного поділу число повітів у кожній із трьох правобережних губерній скорочувалося до 12. Скажімо, Волинську губернію формували Володимир-Волинський, Дубнівський, Житомирський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Овруцький, Острозький, Рівненський та Старокостянтинівський повіти⁷. Міста Чуднів, Лабунь, Дубровиця, Базалія та Ямпіль, що виявилися „за штатом”, мали бути „приписані для зручності до інших повітів, які ввійшли до штатної кількості”. Колишній керівник намісництва став називатися губернатором. На західних теренах держави генерал-губернаторів змінили військові губернатори, яким належала повнота влади у двох чи й у трьох округах⁸. Наприклад, подільському військовому губернаторові підпорядковувалися цивільні губернатори Подільської, Волинської та Мінської (до 1801 р.) губерній.

За правління Павла I виразно іншою стала державна політика щодо Унійної Церкви. На коронацію царя був запрошений останній апостоль-

³ Про застосування особливих прав і привілеїв та їхнє змістове наповнення див.: В. Шандра. „Губернии на особых правах и привилегиях состоящие...” як політичний проект // *Регіональна історія*, вип. 3. Київ 2009, с. 191–204.

⁴ О выборе маршалов и поветовых хорунжих в губерниях малороссийских и от Польши присоединенных. Именной указ, данный Сенату. 1797. Февраля 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 790. Санкт-Петербург 1830, с. 319.

⁵ О производстве дел в судах земских, поветовых и подколморских, в магистрате и главном суде. Сенатский [указ]. 1797. Сентября 11 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 18 135. Санкт-Петербург 1830, с. 727–733.

⁶ Див.: Х. Рэгсдейл. Просвещенный абсолютизм и внешняя политика России в 1762–1815 годах // *Отечественная история* 3 (2001) 10–11, 14–15.

⁷ О назначении границ губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды. Высочайше утвержденный доклад Сената. 1797. Августа 29 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 18 117. Санкт-Петербург, 1830, с. 706–709.

⁸ В. Шандра. *Генерал-губернаторства в Україні*, с. 49–50.

ський нунцій у Варшаві Лаврентій (Лоренцо) Літта. Римська курія погодилася на його візит до Петербурга лише за умови, що імператор відновить греко-унійну митрополію та єпископства, поверне католикам східного обряду відібрані в них храми й монастирі та видасть закон про вільне сповідання католицької віри⁹. Очевидно, що Павло I прагнув здобути підтримку Апостольської столиці: ще спадкоємцем трону він здійснив подорож до Риму, де зустрівся з папою Пієм VI, вів довірливе листування з його наступником Пієм VII.

Особливості релігійних поглядів Павла Петровича відобразилися в проекті злуки Церков, що, на переконання його автора, мало вирішити багато проблем у цій сфері як у самій Росії, так і за її межами. Однак тут ішлося не про об'єднання церковних інститутів, уніфікацію обрядів чи нівелювання відмінностей догматичного характеру. Павло I вибудовував політику щодо підданих різних віровизнань як російський християнський самодержець¹⁰. 26 лютого 1797 р. з'явився імператорський указ про відкриття при Юстиц-колегії, яка досі займалася тільки протестантами, департаменту для римо-католицьких справ¹¹. Передбачалося, що цей адміністративний орган розглядатиме справи, що стосуються латинського та унійного духовенства, а також церковних розлучень.

Через кілька тижнів оголошено маніфест про свободу віросповідання¹². У ньому мовилося:

Пересвідчившись, що в деяких приєднаних від Польщі губерніях духовенство й поміщики римського католицького сповідання, використовуючи в злих намірах дану від нас свободу в сповіданні віри, явно чинять утиски священнослужителям Православної греко-російської Церкви і не лише таємними переконаннями, а й насиллям відлучають від Церкви цих людей, [...] навертають їх до уніатства, – ми наказуємо,

⁹ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 35. Див. також: С. Мудрий. *Нарис історії Церкви в Україні*, с. 271.

¹⁰ С. Г. Григорьев. *Религиозные взгляды и религиозная политика Павла I*: Автореф. дисс. ...канд. ист. наук. Екатеринбург 2004, с. 22.

¹¹ Об учреждении при юстиц-коллегии Лифляндских, Эстляндских и Финляндских дел департамента для римско-католических духовных юстицких дел. Именной [указ], данный Сенату 1797. Февраля 26 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 836. Санкт-Петербург 1830, с. 493.

¹² О свободном вероисповедании и непривлекании в присоединенных от Польши губерниях людей из грекороссийской веры в католическую и о нестеснении свободы тем, кои сами от других исповеданий к православной церкви присоединиться пожелают. Маніфест. 1797. Марта 18 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 879. Санкт-Петербург 1830, с. 512–513.

щоби ті, хто проживає в навернених від Польщі губерніях наших, різних найменувань і чинів духовенство, поміщики та іншого звання люди, які сповідують римо-католицьку віру, [...] не лише не наvertsали в цю віру таємними порадами й переконаннями чи насиллям усякого роду вірнопідданих наших, що одну з нами православну, греко-російську віру сповідують, але й не утискали свободи тих, котрі за добровільним покликом совісті самі від інших сповідань до Православної Церкви приєднатися побажають, [...] під можливою [загрозою] за непослух цієї нашої волі покарання за всією строгістю законів¹³.

Як бачимо, імператор підкреслював право кожної особи вільно сповідувати будь-яку віру. Водночас, аби припинити постійні переходи назад в унію або в латинство, він під страхом покарання забороняв шляхом умовлянь чи погроз „відривати” від Православної Церкви її вірних. Можна сказати, що згаданий маніфест конституював специфічну форму імперської християнської віротерпимості.

Проблему католиків й уніатів в імперії Павло I розглядав, виходячи зі свого статусу глави Церкви, присвоєного собі ним же самим. Виявом прагнення бути не тільки світським, але й релігійним очільником є два наступні укази імператора, від 28 квітня 1798 р. Один із них оголошував про заснування в Російській імперії шести римо-католицьких епархій: Віленської, Жмудської, Кам'янецької, Луцької, Мінської та Могильовської. У ньому також визначалися грошові суми, виділені на утримання в кожній із цих церковно-адміністративних одиниць архієпископа, єпископів і всього еклезіального управлінського апарату, та встановлювався штат консисторій. Вищому латинському духовенству ще раз заборонялося без відома влади підтримувати будь-які зв'язки з іноземним клиром¹⁴. Таким чином, маючи певні симпатії до Римо-Католицької Церкви, вбачаючи в ній союзника у боротьбі з безвір'ям та іншими руйнівними силами, які, на думку російського імператора, запанували в Європі, Павло I був тільки продовжувачем політичної традиції, без жодного наміру підпорядкувати католиків своєї держави намісникові Престолу св. Петра.

¹³ *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 879. Санкт-Петербург 1830, с. 513.

¹⁴ О бытии в России для исповедующих римскую веру шести диоцезиям; о содержании архиепископа, епископов и при них суффраганов и официалов генеральных; о переносе на апелляцию дел из консисторий; о зависимости чинов и должностей церковных, а также семинарий и школ от архиереев; о запрещении принимать или помещать иностранных духовных; о именовании архиепископа Могилевского митрополитом; о пребывании его и о неимении ему сношений с иностранными землями без дозволения верховной власти. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апрель 28 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 504. Санкт-Петербург 1830, с. 222–224.

Другим указом створювалися три унійні владичтва¹⁵. Полоцьке архієпископство на чолі з Іраклієм (Лісовським)¹⁶ і далі існувало в межах Білоруської губернії (1802 р. поділеної на Вітебську і Могильовську). Берестейська єпархія, котрою керував єпископ Арсеній (Гловневський), охоплювала парафії Мінської та Литовської губерній. Згодом із неї виділили ще Віленське владичтво. Парафії Київської, Волинської та Подільської губерній мала об'єднати Луцька єпархія, яку очолив єпископ Стефан (Левинський). Що стосується управління цими територіально-адміністративними церковними структурами, то в самій назві указу зазначалося, що воно мало бути таким самим, як і для латинських. Свого митрополита уніати не отримали. Греко-унійні єпархії й надалі підпорядковувалися католицькому департаментові Юстиц-колегії, главою якого був митрополит Станіслав Богущ-Сестренцевич.

Визначаючи уніатів католиками окремого обряду, Павло I вважав Греко-Унійну Церкву проміжною ланкою між Латинською і Православною Церквами. Про унію він висловлювався, що „це ні риба ні м'ясо”, бо треба бути або православними, або католиками. Таку позицію імператора стосовно Берестейського поєднання 1596 р. підтверджує й одне з його останніх розпоряджень від 29 грудня 1800 р. про призначення до католицького департаменту Юстиц-колегії двох світських членів¹⁷. За цим указом католики східного обряду не мали свого представництва в департаменті. Своє рішення Павло I мотивував тим, що „уніати, оскільки вони приєднані або до нас [до православ'я], або до католиків, але не самі по собі, членів не можуть мати”.

Таку позицію царя православні сприймали на власну користь, а поляки пояснювали по-своєму, стверджуючи, що сам уряд Росії бажає, щоб уніати були католиками¹⁸. Відтак активізувалися їхні намагання

¹⁵ Об оставлении из бывших в присоединенных к России областях разных униатских епархий архиепископства Полоцкого и епископств Бржестского и Луцкого и о распространении указа о епархиях римской веры и на униатов. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апреля 28 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 503. Санкт-Петербург 1830, с. 222.

¹⁶ Про роль Іраклія (Лісовського) в захисті Унійної Церкви за правління Павла I йдеться у: М. М. Галанов. Іраклій Лісовський и поиск статуса униатской церкви в царствовании Павла I // *Известия Алтайского государственного университета. История. Политология* 4–5 (64) (2009) 51–55.

¹⁷ О бытии в католическом департаменте юстиц-коллегии двум светским членам. Именной [указ], данный Сенату. 1800. Декабря 29 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 706. Санкт-Петербург 1830, с. 486.

¹⁸ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 391.

навернути до Латинської Церкви якомога більше вірян – і не лише уніатів, а й православних. Саме цими обставинами й зумовлена сенатська постанова від 12 січня 1799 р., яка забороняла приймати в „римську конфесію” вірних інших християнських спільнот¹⁹. Згідно з цим документом, від 1796 р. багато уніатів і навіть православних почали переходити в латинський обряд. І хоча римо-католицьке духовенство заявляло про свою непричетність до цього, а самі селяни казали, що їх ніхто не змушував, у Сенаті все ж називали винним клир. Той надавав душпастирську опіку наверненим, порушуючи імператорський указ від 6 вересня 1796 р., який не дозволяв навертати в католицтво сповідників іншої християнської віри. Сенат звелів римо-католицькому єпископатові негайно повернути в лоно Православної Церкви своїх неофітів, а священників, які здійснювали треби для таких осіб, покарати. На уніатів, які перейшли в латинський обряд, це розпорядження не поширювалося²⁰.

Унаслідок церковної політики Павла I в роки його правління процес навернення католиків східного обряду в „благочестя” сповільнився. Інтенсивно він проходив тільки в трьох повітах Волинської губернії: Володимир-Волинському, Ковельському та Луцькому, де залишалося найбільше унійних парафій. Протягом 1797 р. на цих теренах православними стали 102 парафії та 39 тисяч парафіян²¹. Їх було включено до Житомирської єпархії, яка тоді налічувала вже 1 076 парафій. Організаційне оформлення місцевих структур синодальної Церкви завершилося в 1799 р. Відповідно до указу від 4 серпня 1799 р., межі православних єпархій мали збігатися з адміністративними межами губерній і називатися однаково з ними²². Житомирська православна єпархія, яка покривала Волинську губернію, перейменовувалася на Волинську. Ухвалою від 16 жовтня 1799 р. волинського владика Варлаама (Шишацького), який був вікарієм Мінської єпархії, проголошено самостійним владикою (з огляду на значну кількість православних храмів на Волині)²³.

До останніх рішень щодо Греко-Унійної Церкви, ухвалених за життя Павла I, належить указ Сенату від 1 лютого 1800 р., яким заборонено

¹⁹ О непривлекании в римско-католическую веру исповедующих другие христианские законы. Сенатский [указ]. 1799. Января 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 818. Санкт-Петербург 1830, с. 526.

²⁰ Там само.

²¹ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 400.

²² Там само, с. 447.

²³ О. М. Карліна. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст., с. 164.

реконверсію в унію, а також забезпечено вільний перехід католиків східного обряду в „ортодоксію”²⁴. Видання такої постанови було обґрунтовано випадками навернення в унію, що траплялись у Волинській губернії. Наприклад, жителі міста Овруча й навколишніх сіл, які були парафіянами овруцького Свято-Миколаївського храму, просили колишнього члена греко-унійної консисторії, радомишльського офіціала П. Шатунського прийняти їх назад в унію²⁵. Вони продовжували отримувати треби у василіян, хоч і вважалися православними ще від 1795 р. Деякі „благочестиві” мешканці села Озеро Луцького повіту також хрестили своїх дітей за „греко-унійним обрядом” у Жидичинському василіянському монастирі²⁶. Відновив свій попередній еклезіальний статус храм села Озденіж Луцького повіту (завдяки активним діям о. Нарушевича); ігнорували богослужіння в „переосвяченій” у православ’я церкві села Білосток цього ж повіту, збираючись натомість у каплиці, яку облаштували у своїй обителі місцеві василіяни²⁷.

Протягом 1797–1798 рр. у греко-унійну конфесію повернулися вірні сіл Бенешова, Замличева²⁸, Горичева, Зимного²⁹, Литовіж³⁰ і Новосілок³¹ Володимир-Волинського повіту та Башківця, Кардишева і Садочка Кременецького повіту³². Мешканці сіл Дубляни і Пелче Дубнівського повіту та Мишень Овруцького повіту, які зазнали конверсії наприкінці 1797 р., уже в 1799 р. зверталися по душпастирську опіку до унійних священників³³. А в Дубнівському повіті католики східного обряду не лише поверталися в лоно Греко-Унійної Церкви, а й розпочали будівництво нових каплиць у селах Бокойма, Війниця, Добрятин, Лисин, Остріїв, Перевередів, Пирятин, Русинове Берестечко та ін.³⁴ Поступово реконверсія в унію стала звичним явищем. Губернська влада розпорядилася скласти

²⁴ О невозвращении в унию людей, присоединившихся к православной вере, и о препятствовании униатам приступать к оной. Сенатский [указ]. 1800. Февраля 1 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 263. Санкт-Петербург 1830, с. 24–31.

²⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 3, спр. 3, арк. 98.

²⁶ О невозвращении в унию людей, присоединившихся к православной вере, и о препятствовании униатам приступать к оной, с. 24.

²⁷ Там само, с. 26.

²⁸ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 557, арк. 2.

²⁹ Там само, спр. 558, арк. 5.

³⁰ Там само, спр. 546, арк. 1.

³¹ Там само, спр. 559, арк. 2.

³² Там само, спр. 277, арк. 8.

³³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 15 зв. – 16 зв.

³⁴ Там само, оп. 3, спр. 3, арк. 17, 61, 118.

відомості про те, парафіяни яких „переосвячених у православ'я” церков повернулися в унію³⁵.

Подекуди парафіяни самі вирішували відновити свою попередню конфесійну належність, але здебільшого на це істотно впливали унійні священники та іноки Василянського чину. Жителі села Пугіни Ковельського повіту продовжували отримувати душпастирську опіку в тутешніх василян, які 1799 р. зробили спробу перевести пугінський храм назад в унію³⁶. У селах Старі та Нові Кошари 1798 р. місцеві отці Шашкевич і Гунчевський переконували селян, що, переходячи в „благочестя”, вони чинять гріх, зраджують єдино істинну Руську Католицьку Церкву³⁷. До повернення в унію закликав і єрей із Війниці Володимир-Волинського повіту о. Червінський³⁸. Священики в селі Підгайчики Кременецького повіту в лютому 1797 р. відмовляли парафіян від „оправославлення”. У Боремелі Дубнівського повіту навернення у „благочестиву віру” відбувалось у середині 1799 р. На цій акції були присутні греко-унійний депутат повітового суду та о. Мержвинський, яким вдалося переконати селян не зрікатися своєї віри³⁹.

Влада на місцях не мирилася з тим, що православні парафії втрачають вірних. З усіма, хто наважився знову перейти в унію, поліція жорстоко розправлялася. Парафіян села Рудки Дубнівського повіту, які відібрали у православного єрея церковне опорядження, унеможлививши таким чином відправу в їхньому храмі за синодальним обрядом, було за таке зухвальство привселюдно побито батогами на церковному подвір'ї. Під час навернення в „ортодоксію” мешканців Володимира-Волинського частина з них вирішила залишитися в унії. Коли вмовляння городничого не допомогли, найактивніших католиків східного обряду ув'язнили й закували в кайдани. Деяких із них сильно побили солдати, людей змусили сповідатись у православного душпастиря й урешті-решт прийняти „благочестя”⁴⁰. Уже православні жителі села Білосток Луцького повіту, після відкриття в 1798 р. василянської каплиці, зачинили „переосвячену” церкву й почали ходити на богослужіння до монахів-уніатів.

³⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 185, арк. 1. Тільки в Луцькому повіті станом на 10 квітня 1798 р. в Боголюбах налічувалася 261 така особа, у Звірові – 242, Котові – 322, Озері – 323, Піддубцях – 952, Старому Горохові (Скобелці) – 440, у містечку Горохів – 726 осіб; загалом – 3 266 вірян (там само, арк. 2–3).

³⁶ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 760, арк. 12.

³⁷ Там само, спр. 555, арк. 1–3.

³⁸ Там само, спр. 548, арк. 3.

³⁹ Там само, спр. 756, арк. 1 зв.–8 зв.

⁴⁰ Там само, спр. 761, арк. 3.

У своєму рішенні селяни виявилися непохитні, незважаючи навіть на те, що їхнього односельця Марчука під час слідчих допитів закатавали на смерть⁴¹. На тих, хто відмовлявся від треб у православних клириків, наклали великі штрафи⁴².

Суворе покарання очікувало й тих, хто переконував людей повертатися до греко-унійної конфесії, не дотримувався обрядів синодальної Церкви, зневажав „благочестиву віру”. Саме за таку провину були побиті, оштрафовані й виселені зі своїх сіл такі унійні священники: Тимофій Красноставський із села Брунівка Проскурівського повіту Подільської губернії, Іван Душинський зі села Чорні Води Кам'янецького повіту Подільської губернії, протоєрей Малеванський із села Печихвости Володимир-Волинського повіту Волинської губернії⁴³. За висловлювання проти „ортодоксії” в 1797 р. Луцький нижчий земський суд засудив о. Григорія Курашевича до тримісячного перебування на воді й хлібі в Луцькому василіянському монастирі⁴⁴. За відправлення Літургії у православних храмах греко-унійних священників із містечок Вишневець і Козин, сіл Башуки, Кардишев, Колодне, Лопушна, Радомиль судовим рішенням було вислано за межі імперії⁴⁵.

Отже, політиці Павла I щодо Унійної Церкви була властива певна лояльність, що проявлялося у ставленні до унії як до складової католицизму, в усуненні світської влади та поліції від участі в процесі навернення, у проголошенні свободи віросповідання, але передовсім – у заснуванні епархій, що сповільнило, а згодом і поступово припинило конверсію у православ'я, відродило в руського католицького духовенства та вірних сподівання на подальше існування їхньої екклізіальної спільноти. З іншого боку, Греко-Унійна Церква й надалі підпорядковувалася Відділу з католицьких духовних справ Міністерства юстиції на чолі з латинським митрополитом Станіславом Богушем-Сестренцевичем. Усі ці обставини й визначали поведінку греко-унійних священнослужителів та вірян у роки правління Павла I: спроби повторного „переосвячення” храмів на унію, прийняття вірними латинського обряду або повернення назад в унійну конфесію, звернення до владних органів з проханням дати дозвіл на будівництво нових католицьких каплиць східного обряду. Водночас світська адміністрація на місцях уживала дієвих заходів, аби

⁴¹ С. І. Жилюк. *Російська православна церква на Волині*, с. 87.

⁴² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 36.

⁴³ Там само, спр. 27, арк. 1–5.

⁴⁴ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 273, арк. 4.

⁴⁵ Там само, спр. 275, арк. 1 зв.–9, 27.

не допустити відновлення православними конвертитами своєї греко-унійної ідентичності.

У ніч з 11 на 12 березня 1801 р. в Петербурзі відбувся державний переворот, у результаті якого Павла I скинули з престолу. Манифест від 12 березня проголошував новим російським імператором сина Павла, Олександра, який відразу підкреслив свою прихильність до політичного курсу Катерини II⁴⁶.

Перші роки правління імператора Олександра I (1801–1825) були позначені пожвавленням суспільного життя. Активно обговорювалися питання звільнення селян, освітньої політики, реформи державного управління, ставлення до самодержавства. Сучасна російська історіографія прагне показати Олександра I одним із перших реформаторів династії Романових, ліберальним самодержцем, котрий, як і окремі його сучасники, випередив свою епоху, що стало причиною його особистої та суспільної драми⁴⁷. Олександр I усвідомлював, що порятунок від насилля та руйнувань революції – у своєчасних перетвореннях, але, плануючи впродовж усього життя серйозні реформи, він їх так і не реалізував.

Конфесійна політика нового імператора полягала, з одного боку, в захисті інтересів Православної Церкви, а з іншого – у проголошенні принципів віротерпимості (релігійної толерантності). Її розглядали як спосіб установаження соціально стабільних відносин у державі та як засіб інтеграції Росії в європейську спільноту. За словами Олени Вішленкової, російське суспільство першої чверті XIX ст. було „свідком та учасником глобального екуменічного експерименту, спрямованого на створення в імперії духовно єдиної спільноти, ідейно єдиної держави” й зумовленого потребою інтегрувати приєднані народи⁴⁸. Відносини ж між державою і Церквою формувалися та змінювалися в контексті політичних подій, розуміння світською владою релігійної ситуації в країні, боротьби офіційного курсу з опозицією.

Поява монарха-реформатора на російському престолі дала вищому унійному духовенству надію на позитивні зміни у становищі їхньої Церкви. Уже влітку 1801 р. до Олександра I звернувся київський митрополит

⁴⁶ О кончине императора Павла I и о вступлении на престол императора Александра I. Манифест. 1801. Марта 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 779. Санкт-Петербург 1830, с. 583.

⁴⁷ Див., наприклад: А. Н. Сахаров. *Александр I*. Москва 1998; А. Н. Архангельский. *Александр I*. Москва 2000; Е. Э. Цветков. *Александр Первый, 1777–1825*. Москва 2005.

⁴⁸ Е. А. Вишленкова. *Заботясь о душах подданных: Религиозная политика в России первой четверти XIX в.* Саратов 2002, с. 3.

Теодосій (Ростоцький), який зауважив, що в указі про заснування єпархій не згадано „про духовну владу митрополита унійного”, а унійні владики – так само, як римо-католицькі – повинні отримати булли, відповідно до канонічних правил. Крім того, апеляції на рішення єпархіальних консисторій мають надходити до митрополита, ченці мусять обирати свого настоятеля „за головуванням його, митрополита, або призначеного ним єпископа”. Тому Теодосій просив владу поновно визнати його митрополичий сан і всі повноваження, надати греко-унійному клирові право мати своїх засідателів у Юстиц-колегії, а василіянам – самим вибирати „вище і нижче начальство”. Клопотався архипастир і про забезпечення своїм вірним права вільного віросповідання⁴⁹. Однак Сенат, покликаючись на укази Катерини II та Павла I, не вважав за необхідне створювати для католиків східного обряду окремий керівний орган: „Єпархіям уніатським належить бути керованими згідно з положенням про духовне та церковне управління римо-католицького закону, перебуваючи під [управлінням] духовної колегії, в якій членів від уніатів не передбачено”⁵⁰. Цар затвердив таке рішення Сенату.

Наступні законодавчі акти імператора, які визначали правовий статус Греко-Унійної Церкви, були викликані численними фактами навернення її вірян у латинство у білоруських губерніях. Ченці Освейського єзуїтського монастиря, що в Дрисенському повіті Могильовської губернії, поширювали чутки про примусове переведення владою у православ'я всіх тих, хто ще залишається в унії. Це спонукало Олександра I видати указ на ім'я білоруського військового губернатора Івана Міхельсона з вимогою провести відповідне розслідування, знайти винних, заарештувати й утримувати під вартою до його спеціального розпорядження⁵¹. Того ж дня міністр внутрішніх справ оголосив цей імператорський указ латинському митрополитові Станіславу Богушеві-Сестренцевичу, зобов'язавши його посприяти військовому губернаторові в пошуку тих, хто розпускав цей поголос⁵².

⁴⁹ О восстановлении духовного и церковного правительства римско-католического закона в России Высочайше утвержденный доклад Сената. 1801. Ноября 13 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 20 053. Санкт-Петербург 1830, с. 825.

⁵⁰ Там само, с. 827.

⁵¹ О поступлении по закону с ксендзами и миссионерами Освейского монастыря, пропускающими слух, якобы правительство намерено обратитъ униатов в Греко-российскую церковь силою. Именной [указ], данный белорусскому военному губернатору Михельсону. 1803. Мая 5 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 748. Санкт-Петербург 1830, с. 584.

⁵² О предписании, дабы ни под каким видом духовенство католическое не дозволяло себе делать таких внушений, якобы российское правительство намеренно

Підсвічник. Кінець XVIII ст.
З церкви с. Мирків Горохівського району
Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

18 травня 1803 р. місцеві органи влади отримали постанову „Прострогий нагляд за особами римо-католицького віросповідання”⁵³. Її поява була зумовлена тим, що місіонери з Освейської обителі діяли вже у Волинській, Подільській та Київській губерніях, де також закликали уніатів приймати латинський обряд, переконуючи їх у тому, що уряд знову розпочне гоніння на католиків східного обряду, які не бажають стати православними⁵⁴.

4 липня 1803 р. Олександр I видав ще один указ, що мав на меті обмежити вплив римо-католицького клиру на вірних і духовенство Унійної Церкви⁵⁵. Документ забороняв священнослужителям латинського обряду навертати уніатів у свою віру та перешкоджати їм у здійсненні власних богослужбових практик:

Та ж терпимість, яка змушує уряд не торкатися переконань совісті у справах віри, має слугувати правилом духовній католицькій владі у поведінці їх [латинників] з уніатами, і заборонити їм будь-яку звабу народу з унії в римо-католицький обряд⁵⁶.

Унійні архиереї були зобов’язані вжити всіх заходів, аби вірні та священики, які змінили східний обряд на латинський, повернулися до лона Греко-Унійної Церкви⁵⁷. На місцеву владу покладался контроль за тим, щоби римо-католики не обмежували уніатів у правах⁵⁸. Уже 6 липня 1803 р. міністр внутрішніх справ озвучив цей указ митрополитові Богушу-Сестренцевичу, поклавши на нього відповідальність за дотримання цих приписів усім підлеглим йому клиром⁵⁹. При цьому йшлося не так

силою к греко-российской вере всех тех униатов, кои к римско-католической не пристанут. Именной [указ], объявленный министром внутренних дел митрополиту римско-католических церквей в России. 1803. Мая 5 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 749. Санкт-Петербург 1830, с. 584.

⁵³ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 13, арк. 45–51.

⁵⁴ Там само, оп. 2, спр. 49, арк. 13.

⁵⁵ О защищении униатов от притеснений, чинимых им местными католическими консисториями. Именной [указ], данный белорусскому военному губернатору Михельсону. 1803. Июля 4 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 837. Санкт-Петербург 1830, с. 722–723.

⁵⁶ Там само, с. 723.

⁵⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 49, арк. 15 зв.–17.

⁵⁸ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 213.

⁵⁹ О наблюдении ему [Сестренцевичу], дабы не только стеснений или совращений, но и малейшего прикосновения к свободе совести униатам от духовного

про захист Руської Католицької Церкви, як про те, що „зближення унії з православним грецьким сповіданням дає їй право на це покровительство”. Саме намаганням не допустити збільшення чисельності вірних Римської Церкви коштом уніатів і було продиктоване видання низки цих і наступних імператорських законів та розпоряджень, які підтверджували всі попередні законодавчі акти щодо врегулювання взаємин між латинниками й уніатами.

20 серпня 1803 р. вийшла постанова Сенату, в якій зазначалося, що відсутність депутатів від уніатів у духовній колегії не може бути підставою для дозволу їм приймати латинський обряд⁶⁰. Через тиждень, 27 серпня, з'явилася ще одна сенатська ухвала. Вона стала реакцією на скаргу римо-католицького духовенства на василіян і деяких греко-унійних священиків, які домагалися повернення своїх вірян. У документі зацитовано фрагмент указу від 4 липня про обов'язок губернського начальства „всіма заходами захищати уніатів від утисків у судах і під час слідства, яких місцеві католицькі консисторії... можуть уживати”, та оголошено, що перехід уніатів у латинський обряд є незаконним, натомість бажаним є їхнє зближення з Православною Церквою⁶¹.

Значний вплив Римо-Католицької Церкви на русинів-уніатів турбував не тільки світську владу, а й вищий унійний клир. Полоцький архієпископ Іраклій (Лісовський) вів тривале листування з Петербургом з приводу введення в Римо-католицьку колегію представників підлеглого йому духовенства⁶². Урешті-решт він добився указу від 12 липня 1804 р., згідно з яким до цього органу передбачалося включити чотирьох представників Греко-Унійної Церкви⁶³ – єпископа й трьох засідателів із трьох

и католического правительства не было наносимо. Именной [указ], объявленный министром внутренних дел митрополиту римских церквей в России Сестренцевичу. 1803. Июля 6 // *ПСЗРИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 838. Санкт-Петербург 1830, с. 723.

⁶⁰ О предписании римско-католической духовной коллегии, чтобы она в рассуждении униатов руководствовалась указами 1796, 1797, 1799 и 1803 гг. Сенатский [указ]. 1803. Августа 20 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 903. Санкт-Петербург 1830, с. 848.

⁶¹ О точном исполнении указа 1803 года 4 июля: об униатах, переходящих из римско-католического в свой прежний закон. Сенатский [указ]. 1803. Августа 27 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 916. Санкт-Петербург 1830, с. 869.

⁶² Е. Н. Филатова. *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси*, с. 31.

⁶³ О бытии в Римско-католической коллегии членам униатского духовенства. Именной [указ], данный Сенату. 1804. Июля 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVIII, № 21 393. Санкт-Петербург 1830, с. 450–451.

єпархій (кожен із них мав по два голоси, щоби зберегти рівність католицького клиру латинського і східного обрядів під час голосування)⁶⁴. Їм призначалася така ж платня, як іншим членам цього органу; вони також мали право подавати різні прохання до Сенату. На колегію вкотре покладалося зобов'язання стежити, аби місцеві духовні консисторії одного обряду (римо-католики) не чинили утисків ереям іншого (уніатам)⁶⁵.

Послабити західний вплив на русинів був покликаний і виданий через три дні, 15 липня 1804 р., ще один імператорський указ, яким місцевій владі знову наказано пильнувати за тим, аби навернених у православ'я не утискали та щоби латинські священики не схияли уніатів до переходу під їхню душпастирську опіку. Осіб, запідозрених у таких діях, потрібно було арештовувати й віддавати під суд⁶⁶. Вирішальним на шляху розмежування управління й провадження справ Римо-Католицької і Греко-Унійної Церков став указ Олександра I від 16 липня 1805 р. про поділ уже згаданої колегії на два департаменти. У документі сказано:

Звертаючи увагу на велику кількість справ, що нагромадилися в Римо-католицькій духовній колегії, ми визнаємо за найкращий і найзручніший спосіб для їх найшвидшого вирішення поділити колегію цю на 2 департаменти, складаючи їх: 1-й – з духовенства римо-католицького, 2-й – з духовенства уніатського, з таким розпорядженням, щоби першому департаменту присвоєні були справи духовні й церковні, що безпосередньо до римо-католицького сповідання належать, а другому – подібні справи, які стосуються уніатського сповідання; для обговорення справ, які стосуються того й іншого сповідання, збирають із цих двох департаментів спільні збори⁶⁷.

Кількісний склад департаментів мав бути достатнім, аби оперативно розглядати всі нагромаджені справи.

⁶⁴ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 311.

⁶⁵ О бытии в Римско-католической коллегии членам униатского духовенства. Именной [указ], данный Сенату, с. 450–451.

⁶⁶ О недопущении никаких соблазнов, достоинству господствующей веры противных, и о предавании виновных суду при самом пресечении каковых-либо притязаний от католического местного духовенства к униатам. Именной [указ], объявленный белорусскому губернатору министром внутренних дел. 1804. Июля 15 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 21 400. Санкт-Петербург 1830, с. 454–455.

⁶⁷ О разделении римско-католической духовной коллегии на два департамента и о присвоении каждому из них особых дел. Именной [указ], данный Сенату. 1805. Июля 16 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVIII, № 21 836. Санкт-Петербург 1830, с. 1128.

Греко-унійний департамент, що його було сформовано на правах відділу Римо-католицької духовної колегії, очолив полоцький архієпископ Іраклій (Лісовський), резиденція якого розташовувалася в Санкт-Петербурзі. У серпні 1806 р. він став „митрополитом унійних церков у Російській імперії”, але без уживання титулу „митрополит київський і галицький”⁶⁸.

Щоб не допускати переходу парафіян уніатів у римо-католицьку конфесію, 20 листопада 1805 р. духовенство на місцях отримало розпорядження Синоду, відповідно до якого ніхто зі священників не міг схилити до конверсії, приймати в латинський обряд і хрестити не лише православних та уніатів, але й людей іншої віри. Згідно з цією ухвалою, шлюби між особами різних конфесій укладалися тільки з дозволу єрархів. З розпорядженням мали ознайомитись і ченці, і біле духовенство, письмово це засвідчивши⁶⁹. А вже 26 липня 1806 р. цар підписав документ про заборону уніатам переходити в латинство⁷⁰. У тексті указу було вміщене також звернення митрополита Станіслава Богуша-Сестренцевича та архієпископа Іраклія (Лісовського) до імператора з проханням затвердити їхню угоду щодо переходу уніатів у римо-католицизм. Богуш-Сестренцевич зобов'язувався повернути всіх колишніх уніатів – і клир, і його паству, які недавно змінили свою юрисдикційну належність, назад у лоно Руської Католицької Церкви, а Лісовський обіцяв прийняти їх, не караючи⁷¹.

Від 1806 р. все унійне духовенство під час Літургії мало згадувати спочатку імена імператора й усієї його родини, а вже потім – папу римського⁷², аби у такий спосіб ще виразніше відмежувати уніатів від Римської Церкви. У вересні 1806 р. Сенат регламентував розгляд Римо-католицькою духовною консисторією справ, що стосувалися прийняття греко-уніатами латинського обряду⁷³. Після чергового переліку всіх царських і сенатських указів, присвячених цій проблемі, акцентувалося на відповідальності клиру за недотримання встановлених меж.

⁶⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 86, арк. 22 зв.

⁶⁹ Там само, арк. 17 зв.–18.

⁷⁰ О непринимании в римский обряд униатов. Именной [указ], объявленный министром юстиции князем Лопухиным митрополиту римских России церквей. 1806. Июля 26 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 226. Санкт-Петербург 1830, с. 670–671.

⁷¹ Там само, с. 671.

⁷² ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 306, арк. 1.

⁷³ О порядке рассмотрения и решения дел в римско-католической духовной коллегии по доносам. Сенатский [указ]. 1806. Сентября 25 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 287. Санкт-Петербург 1830, с. 745–753.

Однак, попри всі зусилля влади, за царювання Олександра I й далі спостерігалася конверсія уніатів у латинство. Цьому сприяло, з одного боку, те, що місцеві чиновники перестали залучати каральні загани для навернення греко-уніатів до „благочестивої віри”, а з іншого – поширення серед вірних думки, що право на існування мають лише Римо-Католицька і Православна Церкви. Не останню роль у цьому відігравали й священники, які, часто порушуючи закон, приймали уніатів у свої парафії. Ситуація дедалі ускладнювалася, і в жовтні 1807 р. було видано ще одну сенатську постанову, яка вкотре забороняла перехід вірян Унійної Церкви у латинство⁷⁴. Та якщо в попередніх законодавчих актах лише фіксувалася така заборона, то в цьому чітко вказано на відповідальність єреїв, які її порушать:

Усьому римсько-католицькому та уніатському духовенству дати строге розпорядження, що Найвищі укази про неперехід з однієї християнської віри в іншу терпиму стосуються й обряду уніатського, а тому щоб ніхто з одного з цих обрядів в інший не переходив, а римо-католицьке духовенство щоб бажаючих не приймало, і як ці, так і уніатське дозволу нікому не давало; а якщо хтось у майбутньому проти цього вчинить, той як злочинець не уникне покарання⁷⁵.

Цього ж дня імператор підтвердив усі попередні укази, котрі наголошували на цілісності Греко-Унійної Церкви⁷⁶.

Та навіть не належачи офіційно до римо-католицької конфесії, уніати все частіше зверталися по душпастирську опіку до духовенства латинського обряду. На початку 1805 р. в містечку Кашівка священник Степан Яневич охрестив „за унійним обрядом” доньку православного шляхтича Кочуровського, а згодом місцевий отець обвинчав її зі шляхтичем-католиком Люблінським. У селі Митни селянин „благочестивої віри” охрестив новонародженого сина „за римо-католицьким обрядом”⁷⁷.

8 серпня 1810 р. датується ухвала Сенату про термін давності для тих, хто зрікся унії⁷⁸. Причиною появи цього документа стала невизначеність, наявна в домовленості митрополита Богуша-Сестренцевича

⁷⁴ О предписании римско-католическому духовенству, чтобы не допускало униатов присоединяться к римской церкви. Сенатский [указ]. 1807. Октября 25 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 659. Санкт-Петербург 1830, с. 1310–1314.

⁷⁵ Там само, с. 1314.

⁷⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 23.

⁷⁷ Там само, спр. 90, арк. 6.

⁷⁸ О назначении срока униатам, перешедшим самовольно в римский обряд для возвращения их в унию по прежнему. Сенатский [указ]. 1810. Августа 8 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXXI, № 24 320. Санкт-Петербург 1830, с. 307–308.

й архієпископа Лісовського 1806 р. Згідно з нею, колишні греко-уніати мали покинути латинський обряд, але про точний термін давності не мовилося нічого. Тепер же Сенат установив його – 1798 р. Указ зобов'язував римо-католицького єрарха сприяти поверненню в греко-унійну конфесію священиків разом з їхніми парафіянами, зробивши виняток для тих, у кого ще батьки перейшли в латинство. У 1815 р. Синод заборонив без свого особливого дозволу відбирати церковні землі в тих випадках, коли тільки храм був „освячений у православ'я”, а парох і віряни залишалися греко-уніатами⁷⁹.

З послабленням тиску держави частіше відновлюються парафії Унійної Церкви. У 1801 р. міщани Дубна стали повертатися в унію, відмовляючись від душпастирських послуг православних єреїв⁸⁰. У 1806 р. під впливом проповідей греко-унійних священиків Андрія й Василя Кульчицьких та Олександра Потурлинського майже всі жителі сіл Новий і Старий Вишневець Кременецького повіту знову проголосили себе вірними Руської Католицької Церкви, а в селі Жолобки того ж повіту селян до цього схилив унійний священик Терлецький, за що його виселили із Жолобків, а землю й будинок продали „благочестивому” парохові Бартонавському⁸¹. Подібна ситуація склалася 1811 р. в селі Маліївці Ушицького повіту Подільської губернії⁸².

У 1815 р. монахи Жидичинського василіянського монастиря, надаючи треби православним мешканцям сіл Липини та Яровиці Луцького повіту, всіляко заохочували їх до повернення в „греко-унійну віру”⁸³. Наприкінці того ж року всі жителі цих сіл покинули православ'я і перейшли назад в унію⁸⁴.

Активно декларувалася унійна тотожність серед клиру й вірян у Володимир-Волинському повіті. 1818 року місцевий земський суд розглядав справу о. Миколи Волошинського, який продовжував правити в „переосвяченій у православ'я” церкві „за греко-унійним обрядом”, чим спонукав своїх парафіян до прихильності до унії. Як дізнаємося зі справи, у селі Висоцьк Володимир-Волинського повіту католиками східного обряду знову стали 82 особи, а в селі Біндюги того ж повіту – 20⁸⁵. Однак

⁷⁹ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 383, л. 1–11.

⁸⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 144, арк. 32.

⁸¹ Там само, спр. 146, арк. 14, 110–110 зв.

⁸² РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 328, л. 1–3.

⁸³ ДАЖО, ф. 1, оп. 5, спр. 147, арк. 28.

⁸⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 51, арк. 1.

⁸⁵ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 411, л. 1–13; ДАЖО, ф. 1, оп. 4, спр. 212, арк. 54.

селян змусили повернутися до „ортодоксії”. 28 квітня 1819 р. від імені жителів села Біндюги було складено відповідну заяву. За присутності депутата від православного духовенства Костецького і представника повітового суду Рудницького її урочисто зачитали, а селяни поклялися бути вірними синодальній Церкві⁸⁶. Натомість парафіяни містечка Торговиця залишилися всі греко-уніатами⁸⁷. У рапорті благочинного до Другого департаменту Римо-католицької колегії за 1819 р. читаємо:

В містечку Торговиця і належних до цієї парафії присілках всі мешканці до одного перебувають непохитно в унії і жоден з них не приєднався до греко-російського віросповідання, а лише дві місцеві колись уніатські церкви ще в 1796 р. насильно були освячені в православ'я⁸⁸.

Перелічені вище заходи уряду та Святішого Синоду мали на меті звести до мінімуму реконверсію з православ'я в унію чи римо-католицизм, а також обмежити вплив папської курії на уніатів. Про те, наскільки дієвими вони були, свідчать рапорти до Синоду волинського православного єпископа Стефана за 1819 р. Згідно з даними, зібраними консисторією, на той рік у Волинській єпархії було 1 567 парафій і три обителі; на її території також діяли 156 греко-унійних парафій (переважно у Володимир-Волинському, Дубнівському, Житомирському, Ковельському, Луцькому й Овруцькому повітах) і 25 василіянських чернечих осередків. Крім того, уніатами збудовано 103 каплиці; завдяки агітації василіян і римо-католицького клиру на той час реконверсію здійснила 9 321 особа, а латинський обряд прийняло 1 258 осіб. Владика просив Святіший Синод ухвалити рішення про закриття кількох василіянських монастирів та унійних каплиць⁸⁹.

Згодом Другий департамент Римо-католицької духовної колегії отримав розпорядження подати відомості про стан Греко-Унійної Церкви⁹⁰, які були готові на кінець 1826 р. Відповідно до них, у Луцькому владичтві налічувалося 160 парафіяльних храмів і 460 парохів, також було ще понад 200 „безмісних” унійних священиків. Деякі з них виконували функції капеланів у поміщицьких садибах без душпастирських обов'язків⁹¹.

⁸⁶ ДАВО, ф. 359, оп. 1, спр. 29, арк. 2–21 зв.

⁸⁷ Там само, ф. 382, оп. 2, спр. 225, арк. 37–37 зв.

⁸⁸ Там само.

⁸⁹ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 6–32.

⁹⁰ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 424.

⁹¹ А. Г. Великий. *З Літопису християнської України*, т. 7, с. 209.

Ікона Св. Катерини. Друга половина XVIII ст.
З церкви с. Берестя Дубровицького району Рівненської області.
(Фонди Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові)

Як бачимо, наприкінці правління Олександра I Унійна Церква залишалася ще достатньо впливовою силою (насамперед у Волинській губернії). У першій чверті XIX ст. основні зусилля центральної влади були спрямовані на позбавлення уніатів впливу Римської Церкви. Водночас Святіший Синод домагався рішучих заходів у справі „приєднання” католиків східного обряду до православ'я.

Підготовка до ліквідації унії в „миколаївській Росії” „Акт возз'єднання” 1839 року

Ставлення офіційної світської та духовної влади в Російській імперії до Унійної Церкви змінилось у другій половині 1820-х рр., коли розпочалася підготовка до її остаточної ліквідації. Для цього було використано суперечності й конфлікти між білим духовенством і Василіянським чином. Аби склалося враження, що ініціатива приєднання католиків східного обряду до Православної Церкви йде власне від їхніх пастирів, потрібно було заручитися підтримкою єрархів. Таку підтримку уряд знайшов в особі члена Греко-унійного департаменту Римо-католицької духовної колегії, соборного протоєрея Йосифа Семашка, який схилився до синодального православ'я.

Йосиф Семашко народився 25 грудня 1798 р. в селі Павлівка на Київщині в родині унійного священика. Початкову освіту здобував у місцевого дяка, згодом продовжив навчання в Немирівській гімназії та Віленській головній семінарії, по закінченні якої отримав ступінь магістра богослов'я. Кар'єра Семашка розпочалася на Волині. Рукопокладений 6 жовтня 1820 р. в Луцьку у єрейський сан, він отримав місце викладача Луцької греко-унійної духовної семінарії. Наприкінці того ж року був висвячений у дякони й обраний членом Луцької консисторії. З ініціативи місцевого владика Якова (Мартушевича) 28 грудня 1821 р. молодий Йосиф прийняв целібат, 7 січня 1822 р. його номінували протопресвітером, і того ж року призначили асесором Греко-унійного департаменту Римо-католицької духовної колегії (від Луцької єпархії). Так Семашко опинився серед вищого духовенства Руської Католицької Церкви⁹².

На початку листопада 1827 р. директор Департаменту іноземних сповідань⁹³ Григорій Карташевський запропонував Йосифові Семашку

⁹² Г. Я. Киприанович. *Жизнь Иосифа Семашки*, с. 65–68.

⁹³ Засноване 1810 р. Головне управління духовних справ іноземних віросповідань стало вищим адміністративним інститутом, який контролював діяльність іновірного клиру. Згодом воно перейшло у відання Міністерства духовних справ і народної

викласти свої міркування щодо майбутнього унії в Російській імперії. І вже 5 листопада 1827 р. з'явилася його знаменита записка „Про становище Унійної Церкви в Росії і засоби навернення її в лоно Православної Церкви”⁹⁴. Варто зауважити, що історії відомо не так уже й багато планів перетворень, у яких майбутні дії були би продумані до найдрібніших деталей, а згодом виконані в повному обсязі. Саме таким, однак, був план Семашка щодо ліквідації унії. У записці не лише описувалося становище Греко-Унійної Церкви, а й вказувалися причини її тривалого існування та засоби її „впорядкування”. Найбільшу перешкоду на шляху приєднання русинів-католиків до „благочестивої віри” автор записки вбачав у тісному зв'язку їхнього духовенства і парафіян із римо-католиками. На його погляд, цей зв'язок виявлявся в тому, що „безмісні” священники часто прислужували в латинських храмах і тим здобували підтримку римо-католицького клиру. Крім того, навчання греко-унійних священників у Віленській головній семінарії разом із майбутніми римо-католицькими душпастирями сприяло латинізації уніатів. Негативно оцінював Семашко і факт перебування на землях, де унійні храми „переосвячено у православ'я”, багатьох „безмісних” клириків, які все ще надавали парафіянам треби за своїм „уніатським обрядом” і в такий спосіб „зводили люд”⁹⁵.

Далі автор викладав свій план ліквідації Руської Католицької Церкви. Передовсім він вважав за необхідне негайно відокремити Греко-унійний департамент від Римо-католицького і створити Греко-унійну колегію; зменшити кількість владицтв: замість Берестейського, Луцького, Полоцького й Віленського сформувати тільки два – Білоруське і Литовське; покращити управління і розширити права унійних консисторій; задля лояльності ереїв-католиків східного обряду дозволити їхнім синам переходити на військову й цивільну службу після звільнення від духовного сану. Серед іншого пропонувалося також збільшити кошти на утримання Полоцької й Жировицької семінарій, відкрити при монастирях школи нижчого рівня, не відправляти вихованців до Віленської головної семінарії, а заснувати в Полоцьку греко-унійну академію⁹⁶.

освіти. Однак уже 15 травня 1824 р. міністерство було ліквідовано, а замість нього виник департамент духовних справ іноземних сповідань, який у 1832 р. підпорядкували Міністерству внутрішніх справ (див.: Департамент духовних дел иностранных исповеданий // *Высшие и центральные государственные учреждения России: 1801–1917: в 4 томах*, т. 2: *Центральные государственные учреждения*. Санкт-Петербург 2001, с. 36–38).

⁹⁴ Унія в документах, с. 430–434.

⁹⁵ Там само, с. 431.

⁹⁶ Там само, с. 432.

Свої пропозиції щодо реформування освіти Йосиф Семашко пояснював так:

Варто їх [уніатів] лише дещо віддалити від римлян, варто дати шляхом виховання необхідний напрям духовенству, [...] і народ легко піде дорогою, вказаною його пастирями [...]. І нехай поспішить уряд із введенням у дію єдиного дієвого заходу – відкриття шкіл для уніатського духовенства. Щоб ці духовні школи мали користь, необхідно зобов'язати все уніатське духовенство до виховання своїх дітей лише в цих школах. А оскільки ніщо не об'єднує людей краще, ніж спілкування однією мовою, в усіх школах слід впровадити викладання наук замість польської російською мовою⁹⁷.

Помічник міністра освіти та іноземних релігій граф Дмитро Блудов і директор Департаменту іноземних сповідань Г. Карташевський високо оцінили задум Йосифа Семашка. Задоволеним залишився й цар Микола I⁹⁸. Загалом Семашка можна назвати одним із головних реалізаторів плану ліквідації унії в західних губерніях Російської імперії. Державній владі це було на руку, бо складалося враження, що ідея приєднання Греко-Унійної Церкви до Православної виходить не з Петербурга, а від самого духовенства, тобто що це вияв волі самих уніатів.

Реалізувати пропозиції Семашка передбачалось у кілька етапів, тому повне витіснення Унійної Церкви із суспільного життя розтяглося аж на дванадцять років (1827–1839). 22 квітня 1828 р. імператорським указом Другий департамент Римо-католицької духовної колегії відокремлено від неї та перейменовано в Греко-унійну духовну колегію⁹⁹. Її очолив митрополит Йосафат (Булгак), який тільки спочатку намагався чинити опір діям центральної влади і самого Семашка¹⁰⁰. До складу Колегії входили владика й архимандрит, яких призначав уряд, і чотири протоєреї (по одному від єпархії), визначені місцевими єпископами та консисторіями¹⁰¹.

Цей указ також скоротив кількість унійних владитцв удвічі. Згідно з четвертим його пунктом замість чотирьох єпархій: Полоцької, Віленської,

⁹⁷ Унія в документах, с. 433.

⁹⁸ Н. Стоколос. *Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)*, с. 30–31.

⁹⁹ Об учреждении греко-униатской духовной коллегии по прилагаемому у сего штату. Именной [указ], данный Сенату. 1828. Апреля 22 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 1 977. Санкт-Петербург 1830, с. 457–459.

¹⁰⁰ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 137.

¹⁰¹ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 60.

Луцької та Берестейської – залишалось дві: Білоруська й Литовська. До Білоруської (або Полоцької) входили парафії Вітебської, Могильовської й Мінської губерній та Овруцького й Житомирського повітів Волинської і Радомишльського повіту Київської губерній. Її архиєреєм став Яків (Мартушевич), резиденція якого розміщувалась у Полоцьку. Литовське владництво об'єднало парафії Гродненської, Віленської, Подільської, Волинської та Київської губерній. Керував ним митрополит Йосафат (Булгак)¹⁰², та оскільки він, як голова Греко-унійної колегії, постійно перебував у Петербурзі, його функції виконував офіціал Антоній Тупальський, довірена особа влади¹⁰³. Діяльність митрополита Йосафата і владики Якова контролював Семашко¹⁰⁴. Це завдання йому надалі полегшила та обставина, що 8 серпня 1829 р. його було хіротонізовано на вікарного єпископа¹⁰⁵. Імператор іменував Йосифа (Семашка) білоруським єпископом-суфраганом, а митрополит Йосафат і владики Яків уділили йому свячення¹⁰⁶. До 1831 р., за митрополитства Йосафата, суфраганам стали всі прибічники ліквідації унії – Антон (Зубко), Василь (Лужинський) і Йосафат (Жарський)¹⁰⁷. Від управління Греко-Унійною Церквою усунули відданих унії пастирів – владик Лева (Яворського) та Андрія (Головню), перевівши їх у статус вікарних єпископів¹⁰⁸.

8 червня 1828 р., заслухавши доповідь товариша (заступника) міністра народної освіти, керівника справами іноземних віросповідань статс-секретаря Дмитра Блудова про те, що він довів відповідний імператорський указ до відома і латинського, і унійного духовенства в обох департаментах Римо-католицької духовної колегії, Сенат розпорядився оголосити його на місцях¹⁰⁹. 18 жовтня 1828 р. на сенатському засіданні розглядалися скарги синодальних єреїв про те, що в окремих населених пунктах уніати й римо-католики будують храми і каплиці без спеціального на те дозволу губернської влади. Рішення Сенату було одноставним

¹⁰² Об учреждении греко-униатской духовной коллегии по прилагаемому у сего штату. Именной [указ], данный Сенату, с. 458.

¹⁰³ А. Г. Великий. *З Літопису християнської України*, т. 7, с. 210.

¹⁰⁴ С. П. Мельгунов. Из истории воссоединения униатов в России, с. 14.

¹⁰⁵ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 708, л. 1.

¹⁰⁶ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 136.

¹⁰⁷ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 66.

¹⁰⁸ Т. Коструба. *Як Москва нищила українську церкву*, с. 56.

¹⁰⁹ О переименовании 2 Департамента Римско-католической духовной коллегии в Греко-униатскую духовную коллегию. Сенатский [указ], с прописанием именного повеления. 1828. Июня 8 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 086. Санкт-Петербург 1830, с. 616.

і категоричним: заборонити представникам не православного віросповідання зводити будь-які святині – чи то церкви, чи то каплиці¹¹⁰.

Листопадове повстання 1830 р., в якому взяли участь не лише польські шляхтичі, а й католицьке духовенство обидвох обрядів, підштовхнуло владу до посилення тиску на Унійну Церкву. 20 травня 1831 р. подільський і волинський тимчасовий військовий губернатор генерал-ад'ютант Василь Левашов звернувся до волинського православного єпископа Амвросія (Морева) з вимогою оприлюднити через парафіяльних священників урядове розпорядження, в якому селян закликали видавати каральним загонам усіх причетних до повстання осіб, за що було обцяно перевести їх до розряду державних¹¹¹.

Частина селян сприйняла це як можливість не коритися своїм панам. Синодальні священники переконували парафіян визнавати владу поміщика і Церкви, але це тільки налаштовувало людей проти „благочестивої віри”. Тим часом основна маса простого люду була зовсім розгублена. Заволодівши населеним пунктом, повстанці примушували його жителів присягати їм, а коли в місто чи село вступали російські війська, його мешканці знову складали присягу на вірність цареві. У такому ж невизначеному становищі перебували й синодальні священники. Звичайно, вони не брали безпосередньої участі в повстанні, але деякі з них – наприклад, Григорій Чугалинський та Данило Пушчаровський з Володимир-Волинського повіту – читали й тлумачили селянам зміст повстанських прокламацій, за що були вислані в монастирі Казанської єпархії. Влада також розцінила як опосередковане сприяння народному бунтові приведення селян до присяги на вірність повстанцям у православних храмах, хоча священники Яків Луцкевич, Єфимій Єпифанович, Йосип Шубович з Овруцького повіту робили це не добровільно, а під примусом¹¹².

Що ж стосується римо-католицьких і більшої частини унійних ереїв, то польське повстання знайшло в них цілковиту підтримку¹¹³. Про це може свідчити письмове звернення шляхти, католицького духовенства обидвох обрядів Подільської губернії до Миколи I¹¹⁴. У ньому, зокрема, сказано:

¹¹⁰ О распространении постановлений, запрещающих строить самовольно иноверческие церкви, и на строение каплиц. Сенатский [указ]. 1828. Октября 19 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 358. Санкт-Петербург 1830, с. 917–919.

¹¹¹ ДАРО, ф. 22, оп. 1, спр. 22, арк. 6.

¹¹² Ип. Липский. Польский мятеж 1831 г. По документам Волинской духовной консистории // *ВВВ* 8 (1884) 279–281.

¹¹³ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 809 „а”, л. 29.

¹¹⁴ ЦДІАК України, ф. 489, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

Незалежно від політичних переворотів, польський елемент присутній у свідомості місцевого населення. Основою цього елементу є ідея народного представництва, громадські свободи. Щодо останнього, то політика уряду не є правильною і глибоко непокоїть населення. Виправити ситуацію можна лише шляхом повернення західного краю до Польщі. [...] Покладаємося на доброту царя і сподіваємось, що їх [уніатів] поневіряння незабаром завершаться¹¹⁵.

Відповіддю на це звернення стали репресії як щодо польської шляхти, так і щодо Римо-Католицької та Унійної Церков.

У 1830-х рр. активізувався контроль синодальної церковної влади за релігійними конверсіями. Волинська духовна консисторія зобов'язала священників повідомляти єпархіальні структури про всі випадки відступництва від „панівної віри”. Інформація про „відступників” мала містити докази їхньої належності до православ'я, зазначення місця і часу відступництва, імена тих, хто спонукав до „зради”¹¹⁶. „Спокушеними” вважали тих, кого охрестили „в благочесті” або хто сповідався у синодальному храмі, але перейшов в унійну чи римо-католицьку конфесію. Зазвичай у „спокушенні” православних звинувачували місцевих клириків і василіян¹¹⁷. З „відступниками” в духовному правлінні, місцевому повітовому суді та Волинській духовній консисторії проводили „виховну бесіду”, після якої особа переважно визнавала себе православною. Проте категорична відмова ходити на Службу Богу до синодальної святині й відсутність у священника документальних доказів належності особи до „панівної віри” були підставою визнати її католиком східного чи західного обряду¹¹⁸.

Упродовж 1831–1833 рр. уряд вдався до низки заходів, спрямованих на зближення Греко-Унійної і Православної Церков. Від 1831 р. всі кандидатури на посади в церковному управлінні погоджували з місцевими органами влади. Не допускалися спільні богослужіння уніатів і римо-католиків¹¹⁹. Духовенству, котре зберігало вірність Апостольській столиці, заборонялося виїжджати за межі губернії без відома чиновників¹²⁰. Створений ще 1828 р. з метою поширення православ'я серед уніатів Таємний

¹¹⁵ ЦДІАК України, ф. 489, оп. 1, спр. 7, арк. 1–2.

¹¹⁶ ДАЖО, ф.1, оп. 8, спр. 6, арк. 2.

¹¹⁷ Там само, спр. 44, арк. 2 зв.–4.

¹¹⁸ Там само, оп. 7, спр. 1, арк. 33–34; спр. 10, арк. 10; спр. 372, арк. 1–2.

¹¹⁹ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 82.

¹²⁰ Е. Н. Филатова. *Конфессиональная политика царского правительства в Белоруси*, с. 244.

комітет (у складі князя Олександра Голіцина, митрополита Філарета (Дроздова), обер-прокурора Святішого Синоду князя Петра Мещерського) у травні 1835 р. реорганізовано в Таємний комітет у справах уніатів. До нього ввійшли: від уніатів – митрополит Йосиф (Семашко), від православних – московський і петербурзький митрополити Філарет (Дроздов) і Серафим (Глаголевський), тверський архієпископ Григорій (Постников); від уряду – міністр внутрішніх справ Д. Блудов, обер-прокурор Святішого Синоду Степан Нечаєв, граф Петро Толстой, князь О. Голіцин і статс-секретар Олександр Танєєв. Цей комітет мав стежити за виконанням розпоряджень монарха щодо зближення уніатів з православними¹²¹. За підтримки цього органу греко-унійні єрархи цього ж року провели в Санкт-Петербурзі собор, на якому ухвалили ввести в Унійну Церкву синодальні обряди та переобладнати храми відповідно до православних традицій. Відразу ж почалося вилучення унійних служебників – їх заміняли московськими виданнями. Такі дії влади викликали невдоволення уніатів¹²².

Від червня 1834 р. в греко-унійні парафії стали надсилати формуляри метричних книг, усі записи в яких мали робитися російською мовою. 5 листопада наступного року вийшла постанова Синоду про встановлення в унійних храмах іконостасів і престолів за православними канонами. Планувалося зробити це за кошти власників маєтків, де стояли церкви. Для тих парафій, які були надто бідними, з казни на встановлення одного іконостаса виділяли 300 рублів¹²³. Таку зміну в облаштуванні храму уніати не вважали, однак, чимось принциповим, тож майже не чинили опору цьому¹²⁴.

У 1836 р. всім унійним церквам було наказано не використовувати під час Літургії та інших богослужінь органну музику, дзвоники. Також ліквідовувалися амвони, призначені для читання з них проповідей, і боккові престоли, забороняли вживати монстранції (для виставлення в них Святих Дарів під час хресних ходів)¹²⁵. Таке масштабне переобладнання святинь на православний взірець викликало незадоволення католиків

¹²¹ E. Likowski. *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 91–92.

¹²² РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 984, л. 1–15.

¹²³ О предоставлении министру финансов отпустить на восстановление иконостасов, престолов и утвари для греко-униатских церквей в казенных имениях до 300 руб. серебром на каждую церковь. Высочайше утвержденное постановление Кабинета министров. 1835. Ноября 8 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. X: *Отделение второе*, № 8 544. Санкт-Петербург 1836, с. 1080–1081.

¹²⁴ С. І. Жилюк. *Російська православна церква на Волині*, с. 98.

¹²⁵ Д. А. Толстой. *Римский католицизм в России*, с. 328.

Антимінс володимирського унійного
владики Симеона (Млоцького). 1780-ті рр.
(Фонди Національного музею
ім. Андрея Шептицького у Львові)

східного обряду. Великого розголосу набула справа про бунт парафіян містечка Ратне Ковельського повіту¹²⁶. Виконуючи розпорядження єпархіального начальства про переоблаштування унійних храмів, настоятель місцевої Пречистенської церкви Максиміліан Дмоховський власним коштом установив у ній престол. 1 серпня 1834 р., перебуваючи в Ратному, єпископ Йосиф (Семашко) схвально оцінив внутрішнє оздоблення храму і звершив святкове богослужіння. Все було спокійно до 23 серпня, доки жителі містечка разом із селянами сусідньої Видраниці (загалом 30 осіб) не переобладнали святиню на греко-унійний взірець, погрожуючи при цьому священикові розправою, якщо той наважиться відновити синодальні порядки. Того ж дня парафіяни ще двох ратнівських церков – Воскресенської та Іллінської – не дозволили єреям провести відправу й забрали ключі від храмів. Цю справу розслідували майор Локателлі та чиновник з особливих доручень Чулков, які з'ясували причетність до бунту 42 осіб. Організаторами заворушень визнали міщан Федора Доросевича, Михайла Панкевича, Климентія Сажка, Анастасію Сибастіанович і Катерину Сазонову¹²⁷.

У рапорті генерал-губернатора міністрові внутрішніх справ від 13 жовтня 1834 р. причинами бунту названо: оголошення по всіх церквах постанови про впровадження богослужіння за православними канонами; негідна поведінка місцевих ратнівських священиків (Дмоховського, який вимагав великої плати за здійснення обрядів хрещення і поховання; пияцтво й аморальність о. Полуховича та о. Кульчицького, який, до того ж, перебував під слідством)¹²⁸. Оскільки відомості про події в Ратному дійшли до самого імператора, 20 вересня 1834 р. у Ковелі було створено спеціальну військово-слідчу комісію¹²⁹. Вона присудила покарати найактивніших бунтівників шпіцрутенами, а всіх інших помістити під варту. Микола II вніс свої корективи: замість тілесного покарання він наказав відправити винних на шість місяців до Києва на будівництво місцевої фортеці. Предводитель дворянства Ковельського повіту Янушевський, який орендував частину Ратного, і поміщик Вольський, запідозрені в організації бунту, потрапили під таємний поліцейський нагляд¹³⁰.

У звіті за 1835 р. губернатор Микола Жуковський визнав, що протягом року „в деяких греко-унійних поселеннях при введенні колишнього

¹²⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 141, спр. 468, арк. 2.

¹²⁷ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 953, л. 1–15.

¹²⁸ Там само, л. 39, 62 зв. – 64 зв.

¹²⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 141, спр. 468, арк. 44.

¹³⁰ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 953, л. 72–88 об.

[тобто православного] обряду богослужіння в церквах” виникли заворушення, „придушені місцевими способами без якихось важливих наслідків”. „Переосвячення” ратнівських храмів у „благочестя” відбулося 1838 р. У травні того ж року в православну конфесію перейшло 1 142 особи з 1 695 ратнівських вірян¹³¹.

Подібний бунт стався 8 жовтня 1838 р. в селі Ходаки Овруцького повіту. Дізнавшись від дружини унійного єрея Августина Кондратовича Палагеї, що в село для переобладнання церкви на синодальний взірець має прибути православний піп села Васьковичі Данило Буткевич (разом з овруцьким земським справником), парафіяни, переважно дрібні шляхтичі, зібралися, щоб перешкодити цьому. Натовп (понад 500 осіб) прийшов до будинку місцевого священика, бунтівники виламали двері, схопили обох отців і водили по селу. Ввечері єреям вдалося втекти до православного душпастиря в сусіднє село Немирівка¹³².

За рішенням Овруцького земського суду, в безчинствах були звинувачені: місцевий унійний священик А. Кондратович, його дружина Палагея, члени церковного братства Павло Вермієв, Давид Ходаковський, Павло Потапальський, родичі о. Августина Петро та Іван Потапальські. Єпископ Йосиф (Семашко) пропонував такі покарання: Кондратовича відправити на три місяці в Любарський монастир за його ж кошти, дружину отця – на два місяці в Полонську жіночу обитель, Ходаковського й Потапальських утримувати один місяць при Виговській церкві під наглядом благочинного Шаваловича. Закінчилася ця справа тим, що священик Августин Кондратович у серпні 1839 р. заявив про свій перехід у „благочестя”¹³³.

Невдоволення виявили й мешканці села Каленське Овруцького повіту, коли туди для переоблаштування місцевого храму прибув уже згаданий о. Буткевич¹³⁴. Проти зміни інтер'єру парафіяльних святинь за зразком синодальних виступили жителі сіл Болсуни й Недашки того ж повіту¹³⁵. До подібних протестів вдалися й у селах Боремель і Смордва Дубнівського повіту¹³⁶. Узгодження внутрішнього опорядження унійних храмів із православними нормами розтяглося на кілька років. 26 квітня 1837 р.

¹³¹ Ф. Кудринский. Возсоединение униатов в м. Ратном Вольнской губернии в 1838 году // *Киевская старина* 36 (1892) 437.

¹³² РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 438, л. 1–50.

¹³³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 788а, спр. 292, арк. 2 зв., 12 зв.–103.

¹³⁴ Там само, арк. 11.

¹³⁵ РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 23 306, л. 1–39.

¹³⁶ Там само, оп. 6, ч. 2, д. 22 985, л. 2, 130.

волинський цивільний губернатор Звягінцев у листі до Святішого Синоду писав:

У греко-уніатській церкві села Забруддя [Ковельського повіту] іконостаса немає зовсім і нічого не робиться, щоб його встановити, хоча церква ця має власних грошей 90 рублів сріблом [...]. Обладнання престолів обмежується тим, що навколо них можна ходити. Бокові престולי в церкві залишені й перебувають у такому стані, що при них можна правити богослужіння за католицьким обрядом [...]. Хоч надіслано нові Служебники, в яких не згадується папа римський, під час богослужіння священники, як і раніше, згадують його ім'я, мотивуючи це тим, що нібито не мають ще наказу, щоб не згадувати його імені. Крім того, в церкві цій ще є лавки¹³⁷.

До унійних ереїв, котрі не погоджувалися зі змінами, запровадженими в їхніх храмах, застосовували різні методи тиску. Їх скеровували до єпархіального правління, що містилося в Жировичах Гродненської губернії, де вимагали вивчати московський Служебник та основи православ'я; відправляли в монастирі для виконання чорної роботи; найнепокірніших висилали до Сибіру. Від 1832 р. практикували переселення дітей священників з Волині, Поділля, Білорусі й Холмщини в російські губернії, де їх виховували в синодальному дусі¹³⁸.

До усунення Греко-Унійної Церкви із суспільного життя долучилась і Православна Церква. Починаючи з 1836 р., Волинська духовна консисторія не раз видавала ухвали про звільнення з парафій тих своїх клириків, які не займалися приєднанням уніатів¹³⁹. Щоби прискорити процес навернення, єрархи давали православному духовенству такі рекомендації: в усі святкові дні проводити богослужіння за всіма правилами; поводитися достойно санові священика; за надані населенню треби не вимагати грошей, задовольняючись лише добровільними пожертвами вірян; ставитися до своїх парафіян, а також до людей інших віросповідань доброзичливо й привітно, аби заслужити їхню прихильність; у розмовах про релігію доводити давність, а не правильність православ'я, не вживати образливих висловів щодо інших Церков. Ті православні ереї, котрі дотримувалися цих порад і виявляли в наверненні уніатів особливу старанність, отримували грошові винагороди¹⁴⁰.

¹³⁷ *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 2, с. 1101–1102.

¹³⁸ С. Стеблецький. *Переслідування української та білоруської католицької церкви російськими царями*, с. 59–68.

¹³⁹ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 785, арк. 2.

¹⁴⁰ Там само, арк. 2 зв.–3.

У 30-х роках ХІХ ст. кількість греко-унійних парафій поступово зменшувалася – як унаслідок об’єднання кількох дрібних парафій в одну, так і через „переосвячення” храмів у православ’я за заявою парафіян. Наприклад, 29 липня 1836 р. волинський єпископ Інокентій отримав прохання від мешканців села Лопушна Кременецького повіту прийняти їх до лона Православної Церкви й освятити Лопушнинську каплицю. Заяву підписало тільки сім осіб, але це не завадило перевести каплицю в „ортодоксію”, а всіх жителів Лопушни вважати наверненими¹⁴¹. 1839 року в селі Висоцьк Луцького повіту власністю синодальної Церкви стала греко-унійна каплиця, збудована місцевим поміщиком, бо всі селяни заявили, що вони „благочестивої віри”¹⁴². Схожа ситуація склалася і в селі Русинове Берестечко Дубнівського повіту¹⁴³. До 1837 р. було закрито або „переосвячено у православ’я” в Ковельському повіті – 43 храми, Дубнівському – 38, Луцькому – 11¹⁴⁴, Володимир-Волинському – 9, Овруцькому – 8, Таращанському – 8, Радомишльському – 7¹⁴⁵.

У документах Волинської духовної консисторії збереглася інформація про кількість уніатів, які протягом 1836–1838 рр. прийняли православне віросповідання. Ці дані неповні, оскільки їх зібрано не з усіх повітів, та все ж відображають динаміку скорочення чисельності вірян Греко-Унійної Церкви на Волині в зазначений період. Найбільше католиків східного обряду залишилося в Дубнівському та Кременецькому повітах: 1836 р. їх було, відповідно, 2 231 і 2 102 особи, а 1838 р. – 1 103 і 1 936 осіб. Найменше вірян-уніатів зосталось у Рівненському повіті: у 1836 р. – 18 осіб, у 1838 р. – 8¹⁴⁶.

Ті парафіяни, котрі зберігали вірність унії, пояснювали небажання переходити в іншу конфесію по-різному: одні стверджували, що дотримуються віри своїх батьків, інші – що змінити обряд їм не дозволяє греко-унійний священник, ще інші, за їхніми словами, боялися розправи з боку католиків¹⁴⁷. Справді, в Дубні 1838 р. унійний єрей Ольшанський перешкоджав такій конверсії; сам він служив Літургію в костелі, сповідав місцевих мешканців без огляду на їхню конфесійну належність¹⁴⁸.

¹⁴¹ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 502, арк. 1–6.

¹⁴² Там само, спр. 155, арк. 4–4 зв.

¹⁴³ Там само, спр. 422, арк. 2.

¹⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 789 „а”, спр. 84, арк. 13.

¹⁴⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 445, арк. 92–157.

¹⁴⁶ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 788, арк. 93 зв.–117; спр. 47, арк. 49 зв.–75; спр. 92, арк. 94 зв.–95.

¹⁴⁷ Там само, спр. 785, арк. 13.

¹⁴⁸ Там само, спр. 92, арк. 82.

Того ж року о. Володимирський не лише відмовляв уніатів із сіл Онишковиці та Янівка Дубнівського повіту приймати „благочестя”, а й надавав треби православним, ходив по домівках тих, хто перейшов до синодальної Церкви, звинувачуючи їх у тому, що вони продали свої душі нечистій силі¹⁴⁹. Були випадки, коли уніати, аби не ставати православними, приймали латинський обряд – як, наприклад, 1837 р. в Корці Новоград-Волинського повіту¹⁵⁰.

Зміни в конфесійній політиці Російської імперії після Листопадового повстання були очевидними. Проте волинський магнат, власник Дубна князь Юзеф Любомирський чомусь не зауважував (чи не хотів зауважити) їх. Він тричі – у 1834, 1835 і 1836 рр. – звертався до Синоду по дозвіл збудувати на передмісті унійну церкву¹⁵¹. У своєму клопотанні він пояснював, що в Дубні мешкає 660, а в навколишніх селах – ще 224 уніати, які після урядової заборони „правити по-уніатськи” у місцевому латинському храмі не мають місця для проведення богослужінь. Позитивної відповіді князь, звісно, не отримав, натомість у Волинській духовній консисторії йому порадили витратити кошти на ремонт занепалих православних храмів у місті¹⁵². Однак надія досягти поставленої мети, вочевидь, не згасала, бо й у 1837 р. до Святішого Синоду надійшло прохання від дубнівського церковного старости Йосафата Хотинського дозволити відправляти богослужіння „за греко-унійним звичаєм” у церкві на острові на річці Іква¹⁵³.

Оскільки впродовж 1833–1834 рр. у західних губерніях імперії було закрито чимало римо-католицьких чернечих осередків, уніати вирішили отримати деякі костели цих монастирів у власність своєї Церкви й облаштувати в них храми відповідно до своєї еклезиальної традиції. На початку 1835 р. декани просили київського генерал-губернатора передати Унійній Церкві костели Корецького францисканського, Торговицького домініканського та Берестечківського (у Волинській губернії) й Ржищівського (у Київській губернії) тринітарських монастирів¹⁵⁴. Для з’ясування всіх обставин волинський губернатор Андрій Римський-Корсаков надіслав запит з цього приводу до єпископа Йосифа (Семашка). У листі від 28 березня 1835 р. той вказав, що в переданні уніатам Волинської губернії

¹⁴⁹ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 92, арк. 8 зв.

¹⁵⁰ Там само, спр. 1186, арк. 2.

¹⁵¹ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 23 047, л. 1–5.

¹⁵² ЦДІАК України, ф. 442, оп. 66, спр. 111, арк. 9, 19 зв.–20.

¹⁵³ РГИА, ф. 797, оп. 7, д. 23 189, л. 1–12.

¹⁵⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 66, спр. 185, арк. 22, 33.

костелів немає жодної необхідності. Подібна відповідь унійного владики надійшла й до канцелярій подільського та київського губернаторів¹⁵⁵. Водночас у містечку Боремель Дубнівського повіту в 1837 р. місцевий латинський храм, який до 1798 р. був унійною церквою, повернувся до католиків східного обряду (тоді в цьому населеному пункті жило 870 греко-уніатів, 27 православних і 118 римо-католиків)¹⁵⁶.

У другій половині 1830-х рр. продовжилася реалізація рекомендацій єпископа Йосифа (Семашка) зі зближення Унійної Церкви з Православною. У січні 1837 р. Греко-унійна духовна колегія перейшла під юрисдикцію Святішого Синоду. 1 січня того ж року імператорським указом керування всіма справами уніатів передавалося від міністра внутрішніх справ обер-прокуророві Святішого Синоду¹⁵⁷. Таким чином, управління обидвома Церквами зосередилося в одних руках¹⁵⁸. Того ж року обер-прокурором Синоду замість Д. Блудова став граф Микола Протасов¹⁵⁹. Він одразу розпорядився дозволити православним священикам здійснювати в унійних храмах богослужіння для місцевого населення „благочестивої віри”. Це був останній захід, який мав остаточно наблизити Греко-Унійну Церкву до православ’я¹⁶⁰.

1838 року в процесі навернення католиків східного обряду до „ортодоксії” стався перелом. Прихильники ліквідації унії вдалися до активних дій. Владика Йосиф (Семашко), Василь (Лужинський) та Антон (Зубко) прибули до Полоцька, щоб підписати „акт возз’єднання” з Православною Церквою¹⁶¹. Єпископ Йосиф намагався здобути також підпис митрополита Йосафата (Булгака), але той рішуче відмовився¹⁶². Однак 23 лютого 1838 р. митрополит помер у Санкт-Петербурзі. Імператор розпорядився поховати його за синодальним обрядом у православному Свято-Сергіївському монастирі під Санкт-Петербургом. Цей факт мав засвідчити, що вищий єрарх Греко-Унійної Церкви також був ініціатором

¹⁵⁵ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 66, спр. 185, арк. 40–43.

¹⁵⁶ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 76, арк. 1, 10.

¹⁵⁷ О заведывании всеми духовными делами греко-униатского исповедания обер-прокурору Св. Синода. Именной [указ], данный Сенату, опубликованный 16 января. 1837. Января 1 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XII: *Отделение первое*, № 9 825. Санкт-Петербург 1838, с. 1.

¹⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 27.

¹⁵⁹ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 93.

¹⁶⁰ И. Чистович. *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православною церковью западно-русских униатов*, с. 47.

¹⁶¹ W. Kołbuk. *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, с. 24

¹⁶² І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 137.

„возз'єднання”¹⁶³. Місце владики Йосафата (Булгака) отримав Йосиф (Семашко), хоча й без митрополичого титулу. Розпочалась остаточна ліквідація Греко-Унійної Церкви.

Царським указом решту унійних храмів Білоруського владичтва (в межах Волинської та Київської губерній) було приєднано до Литовської єпархії¹⁶⁴. Так відбулося чергове скорочення кількості єпархій: Білоруську розформували, залишалася тільки Литовська. Щоб завершити справу, Йосиф (Семашко), який досі перебував у Санкт-Петербурзі, знову виїхав до Полоцька. Там разом зі своїми сподвижниками й однодумцями – єпископами Антоном (Зубком) і Василем (Лужинським), він склав петицію до імператора¹⁶⁵. У ній наголошувалося на постійному духовному зв'язку уніатів із православ'ям, зазначалося також, що унія була насаджена польською владою. Далі подавався перелік негативних наслідків Берестейського поєднання 1596 р. У другій половині документа було викладено два прохання єрархів-відступників до імператора:

1. Визнати єдність нашої Церкви з Православною Східною Церквою та наше бажання бути як одне ціле з нашими парафіянами зі святішими Східно-Православними патріархами і в підлеглості святішого Всеросійського Синоду.
2. Просити Благочестивого Государя Імператора прийняти наш намір під своє Августіше заступництво, а ми будемо славити Триєдиного Бога за правилами святих вселенських соборів і за постановами великих святителів і вчителів Православної Церкви¹⁶⁶.

Автори петиції взялися агітувати унійне духовенство підписати цю заяву. На початок 1839 р. свої автографи під нею поставили в Литовському владичтві 938, а в Білоруському – 367 отців¹⁶⁷. Не зобов'язалися приєднатися до православ'я в обох владичтвах 593 єреї¹⁶⁸.

¹⁶³ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 96.

¹⁶⁴ О причислении к Литовской епархии греко-униатских церквей Белорусской епархии. Именной [указ], объявленный министром юстиции. 1839. Февраля 4. // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 11 995. Санкт-Петербург 1840, с. 128.

¹⁶⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1616, арк. 49.

¹⁶⁶ *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западных русских униатов*, с. 5–6.

¹⁶⁷ M. Radwan. *Bazylianie w zaborze Rosyjskim w latach 1795–1839* // *Nasza Przeszłość* 93 (2000) 220.

¹⁶⁸ С. Гаюк. Полоцький „Акт возз'єднання” уніатів з православною церквою // *Збірник на пошану проф. доктора Ол. Оглоблина*. Нью-Йорк 1977, с. 211.

Застібка Євангелія почаївського друку. 1780 р.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

Щоб надати ліквідації унії форми духовного акту, 12 лютого 1839 р. в Полоцьку було скликано „возз'єднавчий” собор¹⁶⁹. На ньому єпископи литовський Йосиф (Семашко), білоруський Василь (Лужинський), берестейський Антон (Зубко) та ще близько двадцяти унійних священників підписали „акт возз'єднання” Греко-Унійної Церкви з Православною¹⁷⁰. Цього ж дня Йосиф (Семашко) відправив Службу Божу в полоцькому Софіївському соборі й уділив Святе Причастя парафіянам та наставникам і вихованцям місцевої семінарії¹⁷¹. Після урочистого богослужіння було влаштовано бенкет, на якому підносили келихи за благоденство царя та Російської Православної Церкви¹⁷². Після цього до Петербурга було відправлено текст „Соборного акту єпископів і вищого духовенства”, список клириків, які погодилися перейти у православ'я, а також усі персональні заяви духовенства про приєднання до Православної Церкви, зшиті в кілька зошитів¹⁷³.

Владика Йосиф (Семашко) також надіслав обер-прокуророві Святішого Синоду графові М. Протасову супровідний лист, у якому просив про прийняття та затвердження „акту возз'єднання” імператором¹⁷⁴. Тут же містилось і прохання виявити виrozumілість щодо прив'язаності колишніх уніатів до місцевих звичаїв і на деякий час дозволити наверненим священникам не змінювати свого зовнішнього вигляду відповідно до вимог Православної Церкви, оскільки це негативно вплине на парафіян¹⁷⁵. А вже 1 березня 1839 р. Микола I доручив Синодові розглянути звернення греко-унійного клиру й проголосувати за відповідну постанову згідно з нормами православ'я¹⁷⁶. 6–13 березня на засіданні Святішого Синоду було ухвалено рішення, зміст якого переказано в доповіді обер-прокурора цього органу церковної влади графа М. Протасова цареві від 23 березня¹⁷⁷. Синод постановив прийняти в лоно православ'я

¹⁶⁹ М. Коялович. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*, с. 439.

¹⁷⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 49.

¹⁷¹ И. Х. Стрельбицкий. *Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатовъ съ православной церковью*, с. 189.

¹⁷² *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западно-русских униатов*, с. 7.

¹⁷³ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1616, арк. 16 зв.

¹⁷⁴ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 107.

¹⁷⁵ С. Гаюк. Полоцький „Акт возз'єднання” уніатів з православною церквою, с. 214.

¹⁷⁶ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1616, арк. 6 зв.

¹⁷⁷ *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западно-русских униатов*, с. 11.

єпископів, духовенство і парафіян Унійної Церкви. Прийнятим не заборонялося дотримуватися звичаїв, які не стосувалися православних догматів та обрядів або не суперечили їм.

Греко-унійна духовна колегія перейменовувалася на Білорусько-Литовську духовну колегію. Її головою призначали Йосифа (Семашка), номінувавши його архієпископом¹⁷⁸. 25 березня 1839 р. Микола I затвердив ухвалу Святішого Синоду словами: „Дякую Богові і приймаю”. Було виготовлено пам’ятну медаль: на аверсі – лик Спасителя з написом угорі: „Такого маємо первосвященника”, а внизу – „Відірвані насильством (1596), возз’єднані любов’ю (1839)”;¹⁷⁹ на реверсі – восьмираменний хрест у промінні з написом зверху: „Торжество Православ’я”, а знизу – „25 березня 1839 року”¹⁷⁹. Конфірмовану імператором постанову було оголошено єпископові Йосифу (Семашкові) в присутності всіх членів Святішого Синоду 29 червня 1839 р.¹⁸⁰ Владиці також вручили медаль і грамоту зі зверненням до навернутих єпископів та клиру. Того ж дня відбулося богослужіння, під час якого Семашка висвятили на архієпископа, і він склав присягу на вірність Православній Церкві¹⁸¹. Рішення Синоду про приєднання уніатів було затверджене й Сенатом¹⁸². А про „акт возз’єднання” відповідними указами були повідомлені всі органи центральної та місцевої влади в імперії¹⁸³.

Уряд вжив усіх заходів, щоб римо-католицькі єреї і землевласники, а також унійні священники, які відмовилися перейти в православну віру, не перешкождали в цьому парафіянам. Ще 8 січня 1839 р. було видано „Таємну інструкцію генерал-губернаторам західних губерній про греко-уніатську справу”. Згідно з цим документом, через губернаторів, міську й земську поліцію, відряджених у кожну губернію чиновників з особливих доручень чи штабс-офіцерів вони повинні були контролювати процес переходу уніатів у православ’я. На місцевих поміщиків лягала вся відповідальність за порушення спокою в маєтках їхніми селянами.

¹⁷⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 49 зв.

¹⁷⁹ *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западных русских униатов*, с. 52.

¹⁸⁰ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1214, арк. 6 зв.

¹⁸¹ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1616, арк. 8 зв.

¹⁸² О присоединении Греко-униатской в России церкви в полное общение Православно-Кафолической Восточной церкви и в нераздельный состав церкви всероссийской. Сенатский [указ], по высочайшему повелению. 1839. Июня 23 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 12 467. Санкт-Петербург 1840, с. 576–578.

¹⁸³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 50.

У кожному населеному пункті, де жили католики східного обряду, мали розквартируватися військові загоны – для підтримки порядку та сприяння швидкому оправавленню парафіян. Латинські єпископи під загрозою покарання були зобов'язані стежити за тим, щоб їхні священники не уділяли треб уніатам, не схиляли їх до римо-католицької конфесії та не висловлювалися негативно про Православну Церкву. Католицьким ченцям заборонялося вільно пересуватися в межах губерній. Греко-унійних священників і василіян, які відмовилися перейти в „благочестя”, спроваджували в православні монастирі. Якщо поміщики допускали у своїх маєтках заворушення селян-уніатів, то ці посілості передавалися в казну, а їхніх власників виселяли за межі губернії. Наприкінці інструкції зазначалося, що світська й духовна влади повинні діяти спільно й обережно, спочатку методом переконання, а коли це не дасть бажаного результату, тоді варто вдаватися до дієвіших заходів¹⁸⁴.

Останнім законодавчим актом, який мав засвідчити повне й добровільне навернення уніатів у лоно Православної Церкви, став сенатський указ від 28 жовтня 1839 р.¹⁸⁵ Сенат розпорядився припинити в усіх губерніях імперії будь-які судові справи щодо майнових конфліктів унійного та православного духовенства, а також справи щодо осіб, які схиляли населення до єдності з Римом або ж відмовляли його змінювати конфесію. Звітуючи Миколі I, волинський губернатор Григорій Лашкар'єв писав, що

возз'єднання унії після премудрого припису Вашої Імператорської Величності, здійснене і тут спокійно й радісно, як мало здійснитись об'єднання доньки з матір'ю після гіркої для обох розлуки, здивувало тутешніх католиків. Вони, напевно, не сміли й думати про якийсь опір. Хоч би наскільки глибоко вразила їх ця подія, але вони навіть говорити про це зі звичною своєю безоглядністю не наважились¹⁸⁶.

Однак, попри офіційне проголошення „возз'єднання” Греко-Унійної Церкви з Православною, парафіяни не поспішали переходити в іншу віру. У першій половині 1839 р. в Овруцькому повіті православними стали 27 уніатів, що становило лише п'яту частину від загальної кількості

¹⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 2–2 зв., 6 зв.

¹⁸⁵ О прекращении дел о совращении и отступничестве от православия в бывшую унию и тяжбе между древнеправославными и воссоединенными церквями о присвоении одними из них собственности других. Сенатский [указ], по высочайшему повелению. 1839. Октября 29 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 12 816. Санкт-Петербург 1840, с. 796–798.

¹⁸⁶ РГИА, ф. 1281, оп. 3, д. 55, л. 27.

Портрет литовського православного
митрополита Йосифа (Семашка).
Копія початку ХХ ст.
(Фонди Національного музею Литви)

тутешніх парафіян Унійної Церкви¹⁸⁷. У 1841 р., майже через три роки після офіційного „приєднання”, на хуторі Глінки Житомирського повіту греко-унійний священник Максим Шишковський та його брат Іван, не бажаючи переходити в „ортодоксію”, переховувались у родичів¹⁸⁸. Іноді уніати приймали латинський обряд. Наприклад, у Дубровиці Луцького повіту протягом 1839 р. так учинили 38 осіб¹⁸⁹. У Горохівській парафії Володимир-Волинського повіту тоді ж римо-католиками стало 175 уніатів¹⁹⁰.

Серед єреїв та ченців залишалося чимало непокірних, яких не лякали погрози. Для ізоляції таких осіб архієпископ Йосиф (Семашко) визначив Любарський і Тригірський монастирі у Волинській губернії та Пинський монастир у Мінській губернії. Крім цього, унійних отців, які чинили опір, відправляли у великоросійські губернії, зокрема в Орловську – до єпископа Никодима, а той уже відсилав їх у православні обителі підпорядкованої йому Орловської єпархії¹⁹¹. Були й випадки заслання священників у Сибір¹⁹². Місцева влада, боячись організованих переконаними уніатами бунтів, зверталася до військового міністерства з проханням ввести військові загони для забезпечення порядку та пришвидшення процесу навернення. Скажімо, у березні 1839 р. такі загони мали з’явитися в Радомишлі Київської губернії та Овручі й Ковелі Волинської губернії¹⁹³.

Місцева поліція та православний клир стежили за переобладнанням унійних храмів і каплиць відповідно до православних канонів. У донесеннях із повітів фіксували всі відхилення від належного виконання поставленого завдання. У 1838 р. з Радомишльського повіту надійшло повідомлення, що в церкві села Моделів ще існує бічний престол Св. Миколая, а в селах Чоповичі, Мелені й Шкурати облаштування святинь за православним зразком навіть не розпочинали. У 1840 р. у церквах сіл Гулевичі, Сітовичі, Підліси, Велицьк, Пісочне і Мирин Ковельського повіту ще не було змінено іконостасів і бракувало потрібних богослужбових книг. А в храмах Каменя-Каширського залишилися непереобладнаними бічні престоли¹⁹⁴.

¹⁸⁷ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1444, арк. 28–29.

¹⁸⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 118, арк. 1, 10–12.

¹⁸⁹ Там само, оп. 149, спр. 426, арк. 16 зв.

¹⁹⁰ Там само, оп. 413, спр. 19, арк. 11.

¹⁹¹ Там само, оп. 413, спр. 1, арк. 77.

¹⁹² Д. Степовик. *Церква в кайданах*. Київ 1996, с. 76.

¹⁹³ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 1, арк. 9 зв.

¹⁹⁴ Там само, оп. 149, спр. 426, арк. 2 зв.

За постановою Святішого Синоду, православні благочинні та місцеві священники шокварталу мусили подавати звіти до міської й земської поліцій, а ті, своєю чергою, передавали губернаторам спеціальні рапорти, які разом відсилали до Святішого Синоду. У рапортах вказувалося: назву парафії, кількість уніатів, які перейшли на православну або римо-католицьку конфесію, чисельність тих, хто не зрікся єдності з Римом. Втім, оскільки таку роботу не завжди виконували сумлінно, дані можуть бути неточними¹⁹⁵. Тому важко встановити точне число унійних храмів на Правобережжі в кінці 30-х рр. XIX ст., а також визначити, скільки священників і парафіян стали православними й римо-католиками, а скільки залишилося вірними своїй еклезіальній традиції. Вдалося підрахувати, що на 1839 р. у межах колишньої Луцької греко-унійної єпархії ще функціонувало 176 святинь, з яких 140 – у Волинській губернії, 32 – у Київській та 4 – у Подільській¹⁹⁶. І хоч у звіті волинського губернатора за 1840 р. зазначалося, що всі місцеві уніати перейшли в „благочестя”¹⁹⁷, насправді було далеко не так. Про це свідчить уже те, що духовним православним правлінням у червні 1840 р. надійшло розпорядження Синоду надавати інформацію про кількість священників і вірян Унійної Церкви, які проживали на теренах Київської, Волинської й Подільської губерній¹⁹⁸.

* * *

XVIII століття (а особливо друга його половина) було періодом утвердження й розвитку Унійної Церкви на теренах Правобережної України. Проте конфесіоналізація руського соціуму цього регіону виявилася для Волині, Київщини й Поділля дуже нерівномірною, амбівалентною і мала різні наслідки. Після поділів Речі Посполитої та переходу цих земель під контроль Російської імперії політична легітимізація Унійної Церкви була поставлена під сумнів, а невдовзі й зовсім стала неможливою. Вища ерархія, парафіяльне духовенство і василіянські монахи були носіями виразно неросійської та водночас західної за своєю суттю і зовнішніми формами ідентичності. Греко-унійні священники, хоч і соціально вирізнялися з-поміж загалу своєї пастви, формували руську католицьку тотожність й утверджували її на локальному парафіяльному рівні. Доволі

¹⁹⁵ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 548, арк. 5–6.

¹⁹⁶ Л. Тимошенко. *З історії уніатської церкви на Київщині*, с. 43–44; ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 338, арк. 21; спр. 364, арк. 97; спр. 365, арк. 9 зв., 21, 31; спр. 400, арк. 20; ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 68, арк. 4 зв.

¹⁹⁷ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 3100, арк. 1 зв.

¹⁹⁸ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1214, арк. 7.

часто вони успішно уникали тиску цілковитої асиміляції й прийняття культури панівної нації, залишаючись носіями традиційного киевохристиянського етосу, що було дуже важливим в добу переважання аграрного традиційного суспільства. І як тільки дозволяла політична ситуація в Російській державі, унійна спільнота, втративши і більшість своїх парафій, і єрархів, але зберігши вірність Римському Апостольському престолу, намагалася відродити „живу віру” та відновити свої організаційні структури. Однак у кінцевому підсумкові Греко-Унійна Церква не уникала насильницької ліквідації, адже основним напрямом російської релігійної політики залишалось „оправославлення” Правобережної України як умова повної інкорпорації регіону до імперії Романових. Завершальним актом тривалого переслідування й пристосування Унійної Церкви до нових соціокультурних і політичних реалій став Полоцький „собор” 1839 р., який формально легітимізував „возз’єднання” католиків східного обряду з московським синодальним православ’ям.

Розділ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ЛУЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Луцька греко-унійна духовна консисторія. Адміністративний устрій єпархії

Реорганізація церковно-адміністративного устрою Греко-Унійної Церкви відбувалася в 1795–1798 рр. Вирішальний крок у процесі наступу влади на з'єднану з Римом Київську митрополію було зроблено на початку осені 1795 р.: 6 вересня спеціальним указом ліквідовано три її владцтва: Володимирське, Київське митрополиче та Луцьке. Католицькі храми східного обряду, розташовані на території Волинської, Подільської та Брацлавської губерній, увійшли до складу Білоруської єпархії на чолі з полоцьким архиєпископом Іраклієм (Лісовським)¹. А 28 квітня 1798 р. імператор Павло I видав декрет „Про встановлення в приєднаних до Росії областях унійних єпархій, архиєпископства Полоцького та єпископств Берестейського і Луцького”². Таким чином, всі русько-католицькі парафії на Правобережній Україні стали канонічною територією відновленої Луцької греко-унійної єпархії.

„Нове” Луцьке владцтво повторно очолив Стефан (Левинський)³. Він народився 19 грудня 1736 р., після висвячення тривалий час душпастирював і виконував різноманітні адміністративні обов'язки, протягом

¹ О приписании остающихся по сим губерниям в унии монастырей и церквей к епархии Белорусской. Именной [указ], данный минскому, волынскому, подольскому и брацлавскому генерал-губернатору Туттолмину, с. 772–773.

² Об оставлении из бывших в присоединенных к России областях разных униатских епархий архиєпископства Полоцкого и єпископств Бржестского и Луцкого и о распространении указа о епархиях римской веры и на униатов. Именной [указ], данный Сенату, с. 222.

³ W. Kołbuk. *Duchowieństwo unickie w Królestwie Polskim. 1835–1875*. Lublin 1992, с. 21.

1784–1791 рр. був особистим помічником київського митрополита. 13 лютого 1787 р. Левинського іменували коад'ютором Луцько-Острозької унійної єпархії. А від 18 листопада 1798 р. й до смерті 23 січня 1806 р. він очолював Луцьку катедру⁴, хоча його резиденція розміщувалася в Почаївському василіянському монастирі⁵. Владика Стефан був першим єрархом, який не належав до Василіянського чину, але дуже прихильно ставився до нього та до Римо-Католицької Церкви. Яскравим свідченням цього є його лист від 30 серпня 1798 р. до латинського митрополита Станіслава Богуша-Сестренцевича. Описуючи ситуацію, що склалася в Луцькому владичстві, Левинський зауважив, що там є багато замкнених унійних храмів, парафіяни яких перебувають у єдності з Апостольським престолом. Єпископ також повідомляв про намір звернутися до уряду по дозвіл на відкриття греко-унійних церков, аби підлеглі йому священики мали змогу проводити Службу Божу і вділяти своїм парафіянам треби⁶.

Після смерті Стефана (Левинського) луцьким владикою призначили Григорія (Кохановича). Він народився близько 1750 р. Після навчання у Віленській головній семінарії був рукоположений у сан священика, обіймав уряди крилошанина, віце-офіціала, а згодом офіціала в Полоцькій унійній капітулі⁷. 3 жовтня 1809 р. Олександр I іменував Григорія (Кохановича) „митрополитом унійних церков у Російській імперії”. Помер Коханович 1814 р. у своїй резиденції в Жидичинській василіянській обителі⁸. Згідно з його передсмертним заповітом, Луцьку єпархію було тимчасово передано в адміністрацію берестейського єпископа Йосафата (Булгака).

Йосафат Ігнатій Булгак народився 20 квітня 1758 р., навчався в Жировицькій семінарії, 1774 р. вступив у Василіянський чин. Упродовж 1782–1785 рр. здобував духовну освіту в Римі, а 1790 р. його номіновано турово-пинським владикою. Протягом 1798–1828 рр. він обіймав уряд берестейського єпископа⁹. Луцьким владичством цей архиєрей опікувався недовго, оскільки 27 червня 1814 р. його наступником призначено Якова (Мартушевича)¹⁰. Яків Адам Окелло Мартусевич (Мартушевич) народився 1761 р., до 1791 р. студіював в єзуїтських колегіумах Вітебська

⁴ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 120–121.

⁵ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 969, арк. 1.

⁶ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 38.

⁷ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 129–131.

⁸ П. О. Бобровский. *Русская греко-униатская церковь в царствование Александра I: Историческое исследование по архивным документам: С приложением алфавитных указателей имен и предметов*. Санкт-Петербург 1890, с. 110.

⁹ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 156–157.

¹⁰ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 369, л. 5.

та Полоцька, де отримав ступінь доктора богослов'я і канонічного права. Після висвячення в 1792 р. Мартусевича призначено регентом Віленської семінарії, згодом – візитатором монастирів¹¹. У 1812 р. став асесором Луцької греко-унійної духовної консисторії¹². Коли Апостольський престол у 1818 р. затвердив владикау Йосафата (Булгака) митрополитом, той хіротонізував Якова (Мартушевича) на єпископа луцького.

У 1823 р. владика Яків (Мартушевич) посів полоцький архієпископський престол, а луцький очолив Кирило (Сиротинський), який при попередньому пастиреві був суфраганом із титулом пинського єпископа¹³. Сиротинський народився в 1770 р., протягом 1780–1789 рр. навчався в Умані, у 1790–1794 рр. – у папській колегії¹⁴. З 1813 р. о. Кирило виконував обов'язки секретаря Луцької консисторії. Після єрейських свячень у 1816 р. його призначили крилошанином цієї ж консисторії¹⁵.

Такі органи церковного управління, як єпархіальні крилоси (капітули), були допоміжним органом в організаційній структурі Київської митрополії. На них покладалися дорадчі, наглядові та виконавчі функції. В останній третині XVIII – у перші десятиліття XIX ст. інститут капітул в Унійній Церкві не був таким дієвим, як у Латинській; значно важливішу роль відігравали консисторії. Діяли ці консисторії за однаковими правилами, визначеними ще королівським привілеєм 1780 р. Цей монарший диплом, зокрема, встановлював процедуру виборів членів консисторії чи капітули. У разі наявності вакантних місць інші члени дорадчого органу були зобов'язані висунути три кандидатури на одну вакансію. Якщо єпископ не затверджував жодної з них, то він сам пропонував трьох претендентів, з яких консисторія обирала одного. Якщо ж вона не могла зробити цього, то владика затверджував котрусь із названих осіб на власний розсуд. Новопризначений був зобов'язаний скласти відповідну присягу. Після поділів Речі Посполитої ці кандидатури затверджувала ще й світська влада. А в 1803 р. з'явилося розпорядження про те, що надалі членами консисторії будуть лише випускники Віленської семінарії або доктори теології чи права Віленського імператорського університету¹⁶. Остаточно структура консисторій сформувалася в 1809 р., коли було визначено їхній штат у всіх греко-унійних єпархіях¹⁷.

¹¹ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 23 142, л. 1–1 об.

¹² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 113, арк. 2.

¹³ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22 515, л. 1–7.

¹⁴ І. Назарко. *Київські та Галицькі митрополити*, с. 756–758.

¹⁵ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 23 142, л. 12.

¹⁶ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839*, с. 41.

¹⁷ Там само, с. 43.

Виконавчим органом церковного управління в Луцькій єпархії також була консисторія¹⁸. Вона провадила всі справи, здійснювала суд над духовенством, а в питаннях шлюбу, розлучення, блюзнірства – і над мирянами¹⁹. Луцька унійна духовна консисторія розглядала також земельні позови між священниками, справи про уділення ними треб православному населенню, про відправлення богослужінь „за греко-унійним обрядом” у храмах, „переосвячених у благочестя”, про виселення унійних єреїв синодальними отцями з їхніх осель, про приватні конфлікти між духовенством обох конфесій, касаційні скарги на рішення Волинського губернського правління та ін.²⁰

До складу консисторії входили єпископ, архимандрити найвпливовіших василіянських монастирів, архипресвітер та архидиякон, схоластик, еклезіарх, кустош, кантор, крилошани й духовні депутати. На деяких членів консисторії, крім загальних, було покладено ще й певні індивідуальні обов'язки. Скажімо, у компетенції архипресвітера було скликати засідання консисторії та наглядати за дисципліною в єпархіальному адміністративному апараті, особливо за відсутності владики. Архидиякон контролював „чистоту” ведення богослужінь у єпархії та матеріальне забезпечення катедрі й консисторії. А схоластик стежив за діяльністю духовних навчальних закладів у межах єпархії, проводив регулярні навчання клириків при катедральному соборі. Натомість кустош дбав про священничі ризи для відправи Євхаристійної Літургії, а також займався прикатедральними притулками для бідних. Що стосується кантора, то він керував катедральним хором. Сукупно архипресвітер, архидиякон, схоластик, кустош, кантор та архіваріус утворювали капітулу – дорадчий орган при єпископові²¹.

Консисторська канцелярія формувалася з офіціала, який засідав у консисторії; вікарія – єпископа-помічника, заступника архиєрея; трьох асесорів; двох секретарів; протоколіста; перекладача; губернського реєстратора; не більше шести інших канцелярських службовців; двох сторожів

¹⁸ Повідомлення до Волинської духовної консисторії про відновлення Луцької унійної консисторії, яка розмістилась у Жидичинському архимандритському монастирі, надіслано в грудні 1798 р. за підписом луцького офіціала, жидичинського архимандрита Флоріана (Корсака), асесора, архидиякона капітули Йосифа Бачинського та асесора, декана Федора Занозовського (ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 548).

¹⁹ О. П. Крижанівський. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*, с. 323.

²⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 1 зв.; оп. 2, спр. 33, арк. 34 зв.

²¹ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 42.

із відставних солдатів²². Усі члени консисторії обиралися зі штатних священнослужителів єпархіального кафедрального собору, членів крилосу (колегіального дорадчого органу при владиці, що відав всіма церковними справами, крім суду над духовенством) або з прелатів-крилошан, наділених правом духовного суду терміном на три роки²³. Секретарів, протоколіста й перекладача призначала Римо-католицька духовна колегія, а всіх інших – владика після узгодження їхніх кандидатур із цією колегією. За її ж розпорядженням працівників звільняли. Платню члени консисторії отримували з доходів єпархії²⁴.

З відновленням у 1798 р. Луцького унійного владицтва духовній консисторії було повернуто як її фондуші, так і нерухомість. Загальний прибутковий фонд складала записи, зроблені впродовж 1765–1807 рр. (суми подано в рублях сріблом): К. Томашевський – 150, Г. Карпович – 150, Цешковський – 252, К. Богуцький – 540, Ф. Цирина – 300, Я. Стецький – 750, Т. Гулевич – 1000, Р. Бистрий – 750, П. Грабовський – 900, Ф. Козловський – 225, К. Савицький – 895, П. Скапський – 300, Д. Рогозинський – 1765, Я. Стецький – 2 250. Ці записи забезпечувалися на різних приватних маєтках, на яких лежало зобов'язання щорічно сплачувати відсотки із зазначених сум. Ще 450 рублів було записано на Луцькому єврейському кагалі. Таким чином, загальна фондушева сума становила понад 10 тис. рублів. Крім того, існував також невеликий фільварок, що приносив за рік 180 рублів прибутку, і три юридики – П'ятницька, Святого Дмитра та Святої Трійці, які давали щорічно 148 рублів прибутку²⁵.

У 1816 р. Луцька греко-унійна духовна консисторія складалася з 26 осіб, а невдовзі її очолив Яків (Мартушевич). Цей єпископ одержував платню 6 тис. рублів асигнаціями на рік, з яких утримував архиєрейський штат і консисторію. До складу консисторії входили чотири архимандрити василіянських монастирів: Дубнівського – Єронім (Скольпський)²⁶, Дерманського – Теодосій (Гойжевський)²⁷, Канівського – Симеон

²² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 36.

²³ О. П. Крижанівський. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*, с. 323–324.

²⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 36 зв.

²⁵ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 45.

²⁶ Народився 1753 р. Походив із польської шляхетської родини. Закінчив Володимирську василіянську школу та духовну семінарію. У 1769 р. склав монаші обіти. Був архимандритом Дорогобузького, а з 1814 р. – Дубнівського монастирів.

²⁷ Народився 1750 р. Походив зі шляхетської родини, що жила у Волинській губернії. Здобував освіту у Володимирській василіянській семінарії. Студював риторику й філософію в єзуїтських школах в Аннополі, Полоцьку та Вітебську. Основи

(Билинкевич)²⁸, Милецького – Януарій (Бистрий)²⁹. Чернечий постриг усі вони прийняли в 60–70-х рр. XVIII ст. Архипресвітером Луцького крилосу призначили Йоана Гачевського³⁰, а посаду архидиякона крилосу обіймав Петро Ярмолинський³¹. Еклезіархом від 1802 р. був Василій Собкевич – відомий у Кременці унійний священник³², а кантором – Федір Занозовський³³. Як бачимо, всі ці посадові особи були вихідцями зі шляхетських або священничих родин. Після масового навернення уніатів

богослов'я вивчав у Бранзбурзі Вармінського князівства. Від 1763 р. – монах у Битенській обителі, згодом її ігумен. Був послом на польський сейм – двічі у Варшаві й раз у Гродні.

²⁸ Народився 1756 р. Походив зі священничої сім'ї з Руського воєводства. Навчався у Станіславові та у Львівській академії. Від 1779 р. – монах Почаївського монастиря оо. василіян. Учителював у монастирських школах Бара, Острога, Любара. Від 1803 р. був настоятелем Любарської василіянської обителі, 1807 р. – адміністратором Канівського василіянського монастиря, 1810 р. – його архимандритом.

²⁹ Народився 1763 р. Походив зі шляхетської родини. До 1779 р. навчався у василіянських школах у Вільні та Жировичах. Від 1779 р. – монах у Тороканському монастирі оо. василіян. З 1802 р. – вчитель у Володимирській, 1807 р. – в Уманській василіянській школі, 1809 р. знову переведений у Володимирську василіянську школу.

³⁰ Народився 1768 р. у шляхетській родині. До 1785 р. навчався в Житомирській семінарії. Згодом (до 1790 р.) – у Вільні в папському алюмнаті. Від 1790 р. працював учителем богослов'я в Житомирській семінарії. У 1792 р. рукоположений на священника, до 1805 р. був регентом і офіціалом Клеванського василіянського монастиря. До 1810 р. – засідатель Римо-католицької духовної колегії. У 1809 р. номінований катедральним архипресвітером. Отримував щорічно з фондуша крилосу 52 рублі сріблом, а як „безмісний” ерей – ще 50 рублів асигнаціями з державної казни.

³¹ Народився 1753 р. у священничій родині. Навчався в Гоцанській василіянській школі, в Межиріцькій школі оо. піарів, у єпархіальній семінарії. У 1816 р. отримав атестат Віленського університету. Від 1780 р. – парох у с. Мильськ. Став „безмісним” священником. Від 1801 р. – острозький протопресвітер, 1803 р. – крилошанин, 1809 р. – катедральний прелат-схоластик. У 1805–1816 рр. – асесор консисторії, вибраний засідателем Римо-католицької духовної колегії. Отримував платню 200 рублів сріблом і 50 рублів асигнаціями як „безмісний” ерей.

³² Народився 1757 р. у шляхетській родині, син священника. Навчався в Межиріцькій школі оо. піарів та у Луцькій семінарії. Від 1780 р. – парох у с. Головніці, згодом – настоятель церкви в Кременці. Став „безмісним”. У 1798 р. призначений кременецьким протопресвітером та асесором консисторії. Від 1800 р. – крилошанин, 1806 р. – капелан Кременецької гімназії. Отримував платню 84 рублі сріблом і 300 рублів асигнаціями за капеланство.

³³ Народився 1750 р. у родині священника. Навчався в Гощі, Острозі та Луцьку. У 1773 р. рукоположений на ерея; виконував обов'язки духівника при луцькому єпископові, потім – крилошанина і прокуратора єпархіальних справ. 12 років очолював парафіяльний уряд в Олиці, протягом 1798–1805 рр. – асесор консисторії,

Василівська ротонда у Володимирі. Кінець XIII ст. (сучасна світлина)

у православ'я в 1794–1796 рр. багато клириків стали „безмісними”, й з утворенням „нової” Луцької єпархії деяких з них уведено до складу консисторії.

Членами Луцької греко-унійної консисторії було вісім крилошан: Василь Малевич³⁴, Микола Мержвинський³⁵, Федір Полюхович³⁶, Йоан Півницький³⁷, Данило Пришбитевич³⁸, Ієронім Бучинський³⁹, Кирило Се роцинський⁴⁰, Стефан Жирицький⁴¹. Окрім того, до складу консисторії

від 1814 р. – канонік. Мав дохід із фондуша парафії та отримував 45 рублів сріблом як прелат із доходів капітули.

³⁴ Народився 1750 р. у шляхетській родині. Навчався у Володимирській василіянській школі та єпархіальній семінарії. Від 1776 р. парох у с. Битень. Став „безмісним” священником. Від 1807 р. – крилошанин, у 1816 р. призначений прокуратором справ Луцької греко-унійної єпархії. Отримував платню 30 рублів сріблом і 50 рублів асигнаціями як „безмісний” єрей.

³⁵ Народився 1756 р. у шляхетській родині. Від 1765 р. навчався в Луцькій василіянській семінарії, а в Олицькій духовній колегії здобув ступінь доктора богослов'я і права. У 1780 р. отримав єрейські свячення. Від 1802 р. – асесор консисторії, з 1803 р. – крилошанин.

³⁶ Походив зі священничої родини. Навчався з 1769 р. у Володимирській василіянській школі, згодом – у Холмській єпархіальній семінарії. Від 1785 р. – єрей, 1798 р. – ратнівський протопресвітер, адміністратор Кашогородського деканату. У 1801–1813 рр. – ковельський і володимирський офіціал-сурогат. Три роки був засідателем Римо-католицької духовної колегії. Від 1813 р. – крилошанин. Дохід отримував із фондуша парафії.

³⁷ Народився 1763 р. у польській шляхетській родині. Освіту здобував у Володимирській василіянській школі та єпархіальній семінарії. Єрейські свячення отримав 1789 р. і був помічником настоятеля парафії в Несухожі. У 1799–1804 рр. обіймав уряд камінь-каширського декана. Від 1813 р. – крилошанин. Дохід отримував із фондуша парафії.

³⁸ Народився 1764 р. у шляхетській родині. Навчався у Вільні й Житомирі. 1793 року рукоположений на єрея, обіймав уряд житомирського декана. У 1799–1815 рр. учительовав у Немирові, від 1813 р. – крилошанин. Отримував платню 50 рублів асигнаціями як „безмісний” священник і 300 рублів сріблом як учитель.

³⁹ Народився 1789 р. у шляхетській родині. До 1808 р. навчався в Луцькій єпархіальній семінарії, потім – у головній семінарії при Віленському університеті. 1815 року отримав ступінь магістра богослов'я, був викладачем Луцької семінарії. Після єрейських свячень номінований крилошанином у 1814 р. Отримував платню 30 рублів сріблом.

⁴⁰ Народився 1770 р. у шляхетській родині, син священника. У 1780–1789 рр. навчався в Умані, 1790–1794 рр. – в папському алюмнаті у Вільні. У 1795–1799 рр. учительовав у Немирові, у 1799–1813 рр. був секретарем єпархії. Від 1811 р. – титулярний радник. У 1816 р. отримав єрейські свячення, тоді ж призначений засідателем консисторії. Отримував платню 20 рублів сріблом і 100 рублів асигнаціями.

⁴¹ Народився 1770 р. у родині священника. Навчався у Володимирській єпархіальній семінарії. Упродовж п'яти років виконував функції секретаря Берестейської

ввели також чотирьох протопресвітерів (деканів): луцького – Михайла Суцєвського⁴², дубровицького – Ігнатія Ненадкєвича⁴³, черняхівського – Івана Баржтинського⁴⁴ та дубнівського – Федора Червінського⁴⁵. Завершують персональний список Луцької консисторії депутати повітів: Луцького – Антоній Дишковський⁴⁶ і Василь Берегович⁴⁷, Житомирського – Федір Єліма-Земенський⁴⁸ та Іван Лихачєвський⁴⁹, Дубнівського – Григорій Кристалович.

Отже, члени консисторії походили з двох станів – шляхетського й духовного. Освіту здобували переважно у Володимирській василіянській школі та духовних семінаріях у Холмі, Луцьку, Житомирі й Олиці, деякі навчалися в школі оо. піарів у Любєшові або закінчили папський алюмнат у Вільні⁵⁰. З фондушу консисторії вони отримували скромну платню – 30 рублів на рік⁵¹. Якщо ж член консисторії був „безмісним” священником, тобто не мав парафії, то одержував ще пенсію, яка становила 50 рублів щорічно.

консисторії, сім років перебував на посаді секретаря Луцької консисторії. Від 1800 р. – парох у с. Хотєшів, згодом душпастирював у парафіях містечок Торговиця й Олика. Крилошанин від 1814 р.

⁴² Народився 1752 р. у родині священника. Навчався у Володимирській василіянській школі та єпархіальній семінарії. 1787 року отримав єрейські свячення, від 1814 р. – асєсор, з 1816 р. – луцький протопрєсвітер.

⁴³ Народився 1767 р. у родині священника. Навчався в Любєшівській школі оо. піарів і Холмській єпархіальній семінарії. 1791 року рукоположений у прєсвітери. У 1802 р. отримав парафію в Дубровиці. Від 1808 р. – дубровицький декан.

⁴⁴ Народився 1740 р. у родині священника. Навчався в Житомирській єпархіальній семінарії. Від 1768 р. – парох у містечку Черняхів, згодом – „безмісний” священник. Від 1812 р. – черняхівський декан.

⁴⁵ Народився 1765 р. Інших біографічних відомостей про цього церковного урядника не виявлено.

⁴⁶ Народився 1772 р. у родині священника. В 1785–1791 рр. навчався у Любєшівській школі оо. піарів, до 1798 р. перебував у папському алюмнаті у Вільні. Від 1800 р. – парох на парафії в містечку Дубровиця, депутат Луцького повіту з 1810 р.

⁴⁷ Народився у родині священника. У 1793–1806 рр. навчався в Олиці, від 1810 р. – парох парафії с. Свищів, депутат Луцького повіту з 1814 р.

⁴⁸ Народився 1757 р. у шляхетській родині. 1781 року отримав єрейські свячення, депутат Житомирського повіту з 1810 р.

⁴⁹ Народився 1770 р. у шляхетській родині. Навчався в Любарській школі оо. василіян та єпархіальній семінарії. 1794 р. отримав єрейські свячення, депутат Житомирського повіту з 1810 р.

⁵⁰ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 23 142, л. 1–14.

⁵¹ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 45.

Наприкінці 1820-х рр. було започатковано новий порядок формування персонального складу унійної консисторії⁵². Згідно з указом від 17 жовтня 1828 р., члени цієї церковно-адміністративної структури мали змінюватися не всі відразу, а по одному на рік – так, аби кожен із них залишався на посаді не менше чотирьох років і щоби склад консисторії оновлювався не одномоментно, а поступово. На кожну вакантну посаду члени цієї інституції повинні були рекомендувати дві кандидатури, одну з яких і затверджував єпископ. Це не стосувалося лише голови консисторії, якого затверджував імператор. Претендувати на посади в консисторії могли тільки ті катедральні протоєреї, котрі відзначалися ревністю віри й дотриманням усіх догматів. Владика міг і не обрати жодної з кандидатур, але тоді обов'язково мусив пояснити причину свого рішення. У такому разі консисторія подавала нові пропозиції. Якщо ж єпископ удруге відмовлявся підтримати котрись із кандидатур, то був змушений представити їх у Греко-унійну духовну колегію, яка ухвалювала своє рішення й передавала його на розгляд у Головне управління духовних справ іноземних сповідань. Крім білого духовенства, до складу консисторії вводили й одного представника Василіянського чину, вибраного із настоятелів монастирів, якого призначав на чотири роки владика, а Колегія затверджувала. Отже, консисторія могла тепер розглядати справи не тільки світського унійного клиру, а й чернецтва.

Фактично, виданий указ радше підтвердив, аніж змінив уже існуючий порядок призначення членів консисторії, бо внесені зміни стосувалися тільки терміну та процедури їхнього переобрання. Однак на той час Луцька греко-унійна духовна консисторія припинила свою діяльність, відповідно до іншого імператорського указу – від 22 квітня 1828 р.⁵³ У ньому цар, маючи на меті позбавити Греко-Унійну Церкву латинських впливів, розпорядився створити окрему Колегію, яка займалась би справами католиків східного обряду. У третьому пункті цього документа також читаємо:

Управління Греко-Уніатських церков у Росії під головним віданням Колегії передати двом єпархіальним начальникам, запровадивши при них катедральні собори: 1-й, Білоруський, у місті Полоцьку, де перебуває полоцький греко-уніатський єпископ; 2-й, Литовський, Гродненської

⁵² О порядке выбора членов в греко-униатские духовные консистории и о составе их заседаний. Именной [указ], данный состоящему в должности главноуправляющего духовными делами иностранных исповеданий. 1828. Октября 17 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 354. Санкт-Петербург 1830, с. 914–916.

⁵³ Об учреждении Греко-униатской духовной коллегии по предлагаемому у сего штату. Именной [указ], данный Сенату, с. 457–459.

губернії Слонімського повіту в Жировицькому греко-уніатському монастирі, в місці перебування берестейського єпископа цього віросповідання. При кожному мають бути: консисторія, семінарія і нижче духовне училище, а в Полоцьку, окрім того – Духовна греко-уніатська академія⁵⁴.

Це означало, що замість чотирьох греко-унійних єпархій: Берестейської, Віленської, Луцької та Полоцької, – залишалось тільки дві: Полоцька й Литовська. Територію Луцького владництва було розділено так: до Полоцького архієпископства відійшли парафії Овруцького повіту Волинської та Радомишльського повіту Київської губернії, а до Литовської єпархії – парафії північних повітів Волинської губернії. В указі також зазначалося:

Про церкви цього віросповідання, що розташовані в інших повітах цієї (Волинської – *Авт.*) губернії, так само і в Київській, і в інших, Греко-уніатська духовна колегія повинна зробити особливе детальне розпорядження, щоб начальство кожної єпархії знало межі свого відомства; ця Колегія повинна також встановити правила для передачі справ з існуючих досі греко-уніатських консисторій Луцької й Віленської до консисторії Литовської⁵⁵.

Так Луцька греко-унійна єпархія була ліквідована, а разом із нею припинив роботу й орган її церковного управління. Фондуш Луцької консисторії передавався на утримання унійної духовної академії, яка мала бути створена в Полоцьку⁵⁶.

Структура Луцького владництва протягом тридцятирічного періоду його існування пройшла певну еволюцію. Основними церковно-адміністративними одиницями, на які воно поділялося, були проофіціальії, сурогації, делегатури та деканати. На початку XIX ст. офіційна структура Луцької греко-унійної єпархії була такою: Брацлавська, Київська і Ямпільська проофіціальії; Вінницька, Кам'янецька, Ольгопільська сурогації; Житомирська делегатура; Овруцький і Радомишльський протопресвітеріати; Володимир-Волинський, Гайсинський, Горохівський, Дубнівський, Дубровицький, Заславський, Кашоградський, Ковельський, Корецький, Летичівський, Луцький, Махнівський, Могилівський, Немирівський, Олицький, Острозький, Проскурівський, Ратнівський, Ратнівсько-Заріцький, Рівненський, Сквирський, Уманський і Черняхівський деканати⁵⁷.

⁵⁴ Об учреждении Греко-униатской духовной коллегии по предлагаемому у сего штату. Именной [указ], данный Сенату, с. 457.

⁵⁵ Там само, с. 458.

⁵⁶ Там само, с. 459.

⁵⁷ В. А. Білик. Структура греко-католицької церкви на Правобережній Україні на початку XIX століття // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, вип. 6. Дрогобич 2002, с. 306.

У 1809 р., у зв'язку з приєднанням на деякий час (до 1815 р.) до Луцької єпархії унійних парафій Тернопільського округу, її адміністративно-територіальний устрій змінився, в результаті чого утворилося 17 деканатів (за джерелами, однак, можна простежити ситуацію лише в п'яти з них: Грималівському, Залозецькому, Скалатському, Терехівському та Тернопільському⁵⁸).

Надалі структура єпархії також не була сталою. Наприклад, згадувана на початку ХІХ ст. Ямпільська проофіціалія в актах 1816 р. названа деканатом, а в церковно-адміністративному поділі за 1819 і 1823 рр. вже не фігурує. Ольгопільська сурогація в 1816 р. іменується деканатом, а в документах 1819 та 1823 рр. – знову сурогацією. 1823 року нотується Житомирська делегатура, яка наприкінці ХVІІІ ст. була деканатом, але в джерелах за 1816 та 1819 рр. її зовсім не вказано, так само як Липовецький, Балтський і Барашівський деканати. У церковній документації за 1816 р. не згадуються Київська проофіціалія, Кам'янецька сурогація, Володимир-Волинський, Кашоградський, Кременецький, Літинський, Луцький, Олицький, Ратнівсько-Заріцький та Сквирський деканати, які зафіксовано 1819 та 1823 рр. Натомість лише під 1819 р. вказано Горохівський, Корецький і Немирівський деканати та Вінницьку сурогацію⁵⁹. Не були сталими й межі церковних округів. Зокрема, до 1808 р. у склад Луцького деканату входили тільки парафії Луцького повіту, а пізніше – також деякі парафії з Дубнівського та Володимир-Волинського повітів⁶⁰.

Таким чином, якщо в 1816 р. Луцька єпархія була поділена на 24 деканати⁶¹, то 1819 р. було 37 церковно-адміністративних одиниць, а 1823 р. – 36 (див. Додаток 1). При створенні деканатів за основу брали державний адміністративно-територіальний поділ, тобто деканат збігався з територією одного повіту. Хоча траплялись і винятки: якщо на території повіту було багато унійних парафій, то з них формували кілька деканатів. Скажімо, Ковельський повіт мав п'ять деканатів: Камінь-Каширський, Кашоградський, Ковельський, Ратнівський та Ратнівсько-Заріцький⁶²; а Овруцький – чотири: Барашівський, Виговський, Овруцький і Черня-

⁵⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 226, арк. 10–125.

⁵⁹ РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 23 135, л. 1–241; д. 23 137, л. 1–123; д. 23142, л. 1–152; ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 359, арк. 31–32.

⁶⁰ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 27.

⁶¹ Польський дослідник М. Радван нараховує 26 (він не подає Махнівського деканату, натомість стверджує про існування замість одного двох Таращанських (міського й замського – ?), Пłosкирівського та Поставського деканатів. Див.: М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 40.

⁶² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 365, арк. 11.

хівський⁶³. До складу цих округів входили також парафії, що належали до інших повітів. Територія деяких деканатів, очевидно, збереглася ще з часів Речі Посполитої. У них об'єднувалися парафії з декількох повітів (для прикладу, Луцький деканат охоплював парафіяльні церкви з трьох повітів – Луцького, Дубнівського та Володимир-Волинського⁶⁴). Іноді парафії одного повіту були розділені між різними деканатами. Зокрема, частина парафій Луцького повіту стала складовою Луцького церковного округу, а інша частина – Дубровицького⁶⁵. Не існувало чіткої належності парафій до деканатів. Наприклад, парафія Татаринів Овруцького повіту 1818 р. фігурувала в межах Ксаверівського деканату, а в 1823 і 1833 рр. вона значилася вже на теренах Овруцького деканату⁶⁶. Парафію Береги Дубнівського повіту 1819 р. зафіксовано у складі Козинського деканату, а 1823 р. – Дубнівського⁶⁷.

Деякі із зазначених церковно-адміністративних одиниць не мали парафій (Гайсинський, Заславський, Корецький, Летичівський, Могилівський, Острозький, Немирівський, Проскурівський, Сквирський та Уманський деканати)⁶⁸. Така кількість деканатів, проофіціалій та сурогатцій потрібна була для підтримання зв'язків із „безмісними” священниками⁶⁹. Крім того, розбудована мережа деканатів сприяла ефективності душпастирської праці в єпархії, що мала велику територіальну протяжність і відзначалася недоступністю окремих її районів⁷⁰.

Очолювали деканати (протопресвітерії) церковні урядники, призначувані єпископом, – декани (протопресвітери). Аби обійняти цю посаду, потрібно було мати добру освіту й відзначатися второпністю в душпастирстві. Свої функції декан виконував, як правило, багато років, часто навіть довічно⁷¹. На початку ХІХ ст. до його обов'язків належало: наглядати за дотриманням єреями відповідних священничому санові норм поведінки, поширювати серед парафіяльного клиру розпорядження світської та духовної влади, вирішувати конфлікти між єреями, контролювати старанне

⁶³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 173, арк. 35–36.

⁶⁴ Там само, спр. 365, арк. 1–15.

⁶⁵ Там само, арк. 11.

⁶⁶ Там само, спр. 360, арк. 151; ЦДІАК України, ф. 442, оп. 789а, спр. 84, арк. 124.

⁶⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 331, арк. 27; спр. 355, арк. 9 зв.–10.

⁶⁸ Там само, спр. 295, арк. 1 зв.–2.

⁶⁹ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 760, арк. 1–3.

⁷⁰ Д. Вереда. Адміністративні структури Берестейського офіціалату Володимирсько-Берестейської унійної єпархії у ХVІІІ столітті // *Ковчег: Зб. ст. із церковної історії* 5 (2007) 153.

⁷¹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 173, арк. 9.

виконання ними своїх душпастирських обов'язків, скликати деканатські конференції, здійснювати обстеження (візитації) парафіяльних храмів свого деканату тощо. Декани мали двох помічників: віце-декана й екзаменатора (контролював рівень богословських знань священників). В окремих церковних округах, де парафій було небагато, функції віце-декана й екзаменатора поєднували або таких урядників взагалі не призначали.

Описаний щойно церковно-адміністративний поділ Луцької єпархії з незначними змінами зберігався аж до її ліквідації в 1828 р., коли парафії цього владництва було поділено між Литовською і Полоцькою єпархіями. Тоді у процесі знищення Унійної Церкви брало участь і її вище духовенство. Цей процес активізувався в 30-х рр. XIX ст., коли почали масово „переосвячувати” греко-унійні храми, а кількість парафій і деканатів скорочували. Зокрема, під час візиту на Волинь у 1834 р. Йосиф (Семашко) розпорядився в січні ліквідувати Дубнівський деканат (його парафії перейшли до Олицького церковного округу, а після його скасування в 1836 р. – до Луцького⁷²). У серпні 1834 р. за наказом того ж Семашка було ліквідовано Ратнівсько-Заріцький деканат, а в березні 1836 р. – Кашоградський⁷³. У 1837 р. на теренах колишньої Луцької греко-унійної єпархії залишився 21 деканат. Найбільше їх налічуємо у Волинській губернії: в межах Литовського владництва тут залишилося вісім округів: Володимирсько-Заславський, Дубровицький, Камінь-Каширський, Ковельський, Луцький, Новоград-Волинський і Старокостянтинівський; два деканати – Житомирський та Овруцький – входили до Білоруської єпархії. До неї ж належали й сім деканатів у Київській губернії: Київський, Липовецький, Махнівський, Радомишльський, Сквирський, Таращанський та Уманський. Найменше церковних округів було в Подільській губернії. Тут до Литовського владництва належало чотири деканати: Гайсинський, Кам'янець-Подільський, Літинський та Ямпільський⁷⁴. Отже, зі зменшенням чисельності унійних парафій скорочувалася й кількість деканатів, аж доки в 1839 р. Унійна Церква офіційно не перестала функціонувати.

Парафіальна мережа

Як тільки Стефан (Левинський) став ординарієм відновленої Луцької єпархії, у своїй резиденції в Почаєві він видав розпорядження (за номером 339 від 29 липня 1798 р.) провести генеральну візитацію парафіяльних

⁷² J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 32, 43.

⁷³ Там само, с. 62.

⁷⁴ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 187–188.

Церква Св. Миколая Чудотворця в с. Лудин на Волині. 1601 р.
(сучасна світлина)

церков. Цей канонічний огляд цілком слушно вважають найповнішим і найдокладнішим, він дає змогу визначити кількість парафій і парафіян, які залишилися вірними унії. На підставі отриманих відомостей у 1804 р. архієпископ Іраклій (Лісовський) підготував для папського нунція Томи Ареццо в Петербурзі звіт, у якому зазначалося, що Луцька греко-унійна єпархія нараховує 141 парафію, 146 священників та 81 105 вірних⁷⁵. Згідно ж із уточненими даними, 1803 р. у цьому владичстві було 176 парафій, 191 священник та 102 150 вірних⁷⁶.

За чисельністю вірян парафії відчутно різнилися між собою. У деяких із них налічувалося навіть понад 1 000 осіб, а в деяких – лише 100–200 осіб, однак переважали ті, котрі мали від 300 до 500 вірних⁷⁷. Територіально парафії також відрізнялися. Одне село, як правило, утворювало одну парафію (як-от Білошиці Виговського деканату⁷⁸ чи Дерно Олицького деканату)⁷⁹, проте у великих селах і містечках існувало по дві-три таких адміністративно-територіальних одиниці (по дві – в Олиці Олицького деканату⁸⁰, Бердичеві Житомирського деканату⁸¹, Дубровиці й Висоцьку Дубровицького деканату⁸², Кошарах Ковельського деканату⁸³, Ратному Ратнівського деканату⁸⁴, а в Камені-Каширському – три⁸⁵). Часто одна парафія охоплювала село й кілька хуторів або малих сіл (наприклад, до парафії села Пащини Ксаверівського деканату входили також поселення Воронів, Сингаї, Шатрища й Кузівка⁸⁶, а до парафії в селі Поворськ Кашигородського деканату – села Заячківка, Присілки, Красниця⁸⁷).

Найбільше парафій Луцького владичтва розміщувалося у Волинській губернії. За кількісним критерієм повіті можна поділити на три групи: 1) зі значною кількістю греко-унійних парафій (Ковельський,

⁷⁵ Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно, с. 80.

⁷⁶ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 15.

⁷⁷ Там само, с. 17.

⁷⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 360, арк. 151.

⁷⁹ Там само, спр. 316, арк. 23.

⁸⁰ Там само, спр. 311, арк. 19.

⁸¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 789, „а”, спр. 84, арк. 161–162.

⁸² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 362, арк. 12.

⁸³ Там само, спр. 331, арк. 17.

⁸⁴ Там само, оп. 1, спр. 57, арк. 24.

⁸⁵ Там само, оп. 2, спр. 365, арк. 31.

⁸⁶ Там само, спр. 362, арк. 42.

⁸⁷ Там само, спр. 22, арк. 1–33.

Дубнівський, Луцький та Овруцький); 2) з небагатьма греко-унійними парафіями (Володимир-Волинський, Житомирський, Рівненський, Кременецький); 3) ті, в яких не залишилося руських католицьких парафій (Старокостянтинівський, Заславський, Острозький і Новоград-Волинський). Найчисленнішими унійні парафії були в Ковельському повіті, на території якого діяло п'ять деканатів. Усі вони належали до Ковельсько-Володимирської сурогації, створення якої припало на 1801–1805 рр. Тривалий час її очолював староратнівський парох, ковельський сурогат і асесор Луцької греко-унійної консисторії Теодор Полюхович⁸⁸.

На 1803 р. у Ковельському повіті зафіксовано 81 унійну парафію з 42 575 вірними⁸⁹. У 1804 р. Т. Полюхович уклав перелік із 85 парафій цього повіту (на підставі відомостей, поданих деканами⁹⁰). Станом на 1807 р. занотовано 78 парафій і 44 024 парафіян (даних нема тільки щодо Пречистенського храму в с. Бузаки). До них необхідно додати ще дві василіянські парафії у Верхих та Мильчі, у яких налічувалося, відповідно, 507 та 1 471 парафіян⁹¹. Отже, у Ковельському повіті Греко-Унійна Церква станом на 1807 р. мала 80 парафій і щонайменше 46 002 вірян. Натомість у 1808 р. на цій території задокументовано 90 парафій і 39 722 вірних⁹². Така різниця в кількості парафіян пояснюється тим, що в актах за 1808 р. відсутня інформація про 19 парафій. А 1814 року в межах Ковельського повіту джерела фіксують 85 парафій і близько 49 243 вірних у них: у Камінь-Каширському деканаті – 19 парафій і 9 959 уніатів, у Кашоградському – відповідно, 24 і 15 244, у Ковельському – 11 і 5 606, у Ратнівському – 18 і 10 434, у Ратнівсько-Заріцькому – 13 і 8 000⁹³.

У середині 20-х рр. XIX ст. загальне число парафій Луцької єпархії не змінилося, а от кількість парафіян зросла. Зокрема, з рапорту ратнівського віце-декана Теодосія Старкевича за 1824 р. впливає, що чисельність вірян Унійної Церкви збільшилася за десять років на 1 444 особи⁹⁴.

Значні зміни в деканатській і парафіяльній мережі Ковельського повіту стали помітними в 1830-х рр., після ліквідації Луцького владництва. Унійні парафії цього повіту відійшли до Литовської єпархії. У 1834 р. Йосиф (Семашко) розпорядився ліквідувати Ратнівсько-Заріцький деканат,

⁸⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 66, арк. 18 зв.

⁸⁹ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 148–153.

⁹⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 85, арк. 18–18 зв.

⁹¹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв. – 483 зв.

⁹² J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 46–61.

⁹³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 255, арк. 2 зв.; спр. 295, арк. 13 зв.; спр. 311, арк. 3–3 зв.; спр. 365, арк. 100; спр. 316, арк. 23.

⁹⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 295, арк. 13 зв.

а через два роки – Кашоградський. Від 1836 р. греко-унійні парафії цього регіону входили до трьох деканатів – Ковельського, Ратнівського та Камінь-Каширського. Остаточна реорганізація відбулась у 1837 р. На той час у повіті існувало 69 парафій Греко-Унійної Церкви: у Камінь-Каширському деканаті – 29, Ковельському – 17, Ратнівському – 23 (за іншими даними, 66 парафій і 57 049 вірян⁹⁵). За свідченням того-таки Семашка, тут залишилось близько 50 тис. сповідників греко-унійної віри⁹⁶.

У червні 1839 р., після оголошення в деканатах про офіційне входування Унійної Церкви до Православної, розпочалося масове – переважно насильне – „переосвячування” храмів і навернення католиків східного обряду. Беручи до уваги те, що після ліквідації структур Греко-Унійної Церкви в Ковельському повіті налічувалося 106 православних парафій, можна стверджувати, що впродовж першої третини XIX ст. майже все місцеве населення повіту було уніатами⁹⁷.

Наступним за чисельністю вірних Луцької єпархії був Дубнівський повіт. У 1803 р. на цих теренах зафіксовано 41 парафію: 19 – у Дубнівському деканаті, 6 – у Козинському та 16 – в Олицькому. Загалом у повіті жило 21 269 греко-уніатів⁹⁸. Станом на 1807 р. архівні матеріали вказують на функціонування в Дубнівському повіті 40 парафій, до яких належали 18 680 осіб (відсутні відомості про Свято-Троїцьку парафію в містечку Боремель і селі Пелче)⁹⁹. Діяло також три парафії при василіянських монастирях: у Дубні (914 вірних), Малій Мильчі (384) та Страклові¹⁰⁰ (140)¹⁰¹. Отже, загалом 1807 р. у повіті було 43 парафії та 20 118 вірян. Дослідник Ян Гіжицький, покликаючись на звіт Семашка, пише про існування в цьому регіоні станом на 1808 р. 49 парафій¹⁰². Історик перелічує також парафії, яких немає в списках за 1803 і 1807 рр.: Боремель, Дерно, Городниця Мала, Яблонька, Перевередів, Турія – та дві парафії в Дубні (одна з них при василіянському чернечому осередку). Загальна кількість парафіян Греко-Унійної Церкви становила в повіті того року (згідно з Я. Гіжицьким) 20 015 осіб. Насправді ж це число було більшим, адже в деяких поселеннях кількість вірних не було пораховано.

⁹⁵ РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 23 1706, 23170; М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 187.

⁹⁶ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 62.

⁹⁷ Там само, с. 46.

⁹⁸ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 145–148.

⁹⁹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.–483 зв.

¹⁰⁰ Дані на 1804 р.

¹⁰¹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 479 зв.

¹⁰² J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 33–42.

За архівними документами 1823 р. в Дубнівському повіті проживали тоді 21 464 уніати¹⁰³. Як бачимо, протягом двадцяти років чисельність вірян Унійної Церкви тут коливалася від 18 тис. до 21 тис. осіб. Таке зростання кількості місцевих католиків східного обряду можна пояснити як особливостями природного приросту населення, так і неточностями в обчисленнях. Специфіка Дубнівського повіту полягала в тому, що тут церковно-адміністративний поділ був нечітким: парафію Береги, наприклад, у відомостях за 1820 р. згадували у складі і Дубнівського, і Козинського деканатів¹⁰⁴. Очевидно, це пов'язане з тим, що в повіті більшість „освячених у православ'я” храмів були закриті, а миряни, залишаючись вірними унії, для проведення богослужінь використовували латинські храми або зводили каплиці. Про це, зокрема, писав 1800 р. в листі до Римо-католицької духовної колегії єпископ Стефан (Левинський). Підкресливши, що в селах Бокойма, Війниця, Добратин, Коритниця, Лисин, Остріїв, Перевередів, Пирятин і Русинове Берестечко Дубнівського повіту майже всі парафіяни й надалі перебувають в унії, він просив відкрити „переосвячені у православ'я” церкви й дозволити унійним священикам правити в них¹⁰⁵.

1804 року луцький владика знову надіслав звернення до Колегії, наполягаючи повернути греко-уніатам їхні храми, переведені на „ортодоксію” проти їхньої волі й зачинені, або не забороняти будувати каплиці. У Дубнівському повіті він назвав 17 таких парафій (у Дубні, містечку Торговиця, селах Бокорин, Війниця, Вичулки, Демидівка, Добратин, Дубляни, Загірці, Лопавша, Малин, Остріїв, Пелча, Перекалі, Пирятин, Русинове Берестечко, Чекно). Однак позитивної відповіді архиерей Унійної Церкви так і не отримав, тому його наступники продовжували надсилати до Колегії листи подібного змісту¹⁰⁶. Між тим кількість парафій у Дубнівському повіті починає скорочуватися на початку 30-х рр. ХІХ ст. Для прикладу, в Дубні залишилася тільки одна парафія – Іллінська, зникла й парафія в Козині¹⁰⁷.

1834 року, після ліквідації за наказом Йосифа (Семашка) Дубнівського деканату, його парафії передали до Олицького деканату, а згодом, коли в 1836 р. було скасовано й цей, вони ввійшли до Луцького деканату¹⁰⁸,

¹⁰³ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 479 зв.

¹⁰⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 57, арк. 1 зв.

¹⁰⁵ Там само, оп. 2, спр. 27, арк. 36–73.

¹⁰⁶ Там само, спр. 59, арк. 61–62 зв.

¹⁰⁷ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 43.

¹⁰⁸ Там само, с. 30.

де – разом з усіма іншими – їх почали поступово „переосвячувати у православ’я”. До кінця 1835 р. не стало унійних парафій у Берегах, Бокоймі, Війниці, Кнерутах, Свищеві, Смордві, Пирятині, П’янах, а в 1836 р. – у Жорнищах, Лопавші, Малині, Повчі та Ромашковщині¹⁰⁹. На час ліквідації Унійної Церкви тут залишалися тільки поодинокі її вірні.

У Луцькому повіті на початку ХІХ ст. було 23 парафії, поділені між чотирма деканатами: до Дубровицького належало сім, до Луцького – дев’ять, до Олицького – одна, до Кашогородського – шість¹¹⁰. Пізніше їх стало значно менше, оскільки деякі церкви були переведені в „благочестя”, а деякі просто закриті. Дубровицький деканат ліквідували, а його парафії приєднали до інших деканатів¹¹¹. Польський дослідник Мар’ян Радван стверджує про наявність у 1803 р. 15 унійних парафій, що об’єднували 11 588 уніатів. Зауважмо, що – на відміну від пізніших переліків – у реєстрах за 1803 р. у Висоцьку зафіксовано не дві, а одну парафію, а от парафії у Свищові не вказано¹¹². У 1804 р. налічувалося вже тільки 13 парафій: до Олицького деканату входила одна парафія (в селі Котів), до Луцького – п’ять, а до Кашогородського – сім¹¹³. 1807 року їх знову 15, а число вірян становить 12 706 осіб. До цього потрібно ще додати василіянські парафії в Луцьку та Піддубцях, де було, відповідно, 915 і 977 вірних¹¹⁴. У 1808 р. у повіті задокументовано 16 парафій: Білосток (василіянська), Боголюби, Воротнів, дві в Городку, Гулевичі, Жидичин (василіянська), Котів, Луцьк (василіянська), Озденіж, Піддубці, Малий Порськ, Раймісто, Романів, Сітовичі, Троянівка – і 8 556 вірних у них¹¹⁵. Характерно, що подані у звіті за 1808 р. як належні до Луцького повіту парафії у Троянівці, Малому Порську та Сітовичах рік перед тим значились у складі Ковельського повіту. Це ще раз доводить тезу про амбівалентність церковно-адміністративного поділу. Спричиняло неточності й те, що межі деканатів постійно змінювалися.

Скорочення числа парафій Греко-Унійної Церкви в Луцькому повіті активізувалося після 1833 р., коли тут було ліквідовано кілька василіянських монастирів. Одні парафії закривалися, інші реорганізовувалися. Саме тому деякі з них занотовано в одних списках, а в інших – ні. Знаємо,

¹⁰⁹ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 46.

¹¹⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 365, арк. 12.

¹¹¹ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 40.

¹¹² M. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 153–154.

¹¹³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 299, арк. 4, 20.

¹¹⁴ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.

¹¹⁵ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 27–30.

наприклад, що 1833 р. за розпорядженням Йосифа (Семашка) було ліквідовано парафію в Білостоці, а парафіян приписано до Озденізької церкви. Складною виявилась і ситуація з парафією в Луцьку. Ще 1797 р. протоєрей Григорій Вігура „переосвятив” Хрестовоздвиженський храм у православ'я¹¹⁶. Проте оо. василіяни продовжувати відправляти богослужіння й уділяти своїм вірянам духовну опіку в різних латинських храмах, переважно в катедральному і боніфратському Св. Якова. Згодом вони переобладнали одну з келій своєї обителі під каплицю¹¹⁷. Однак 1833 р. василіянський монастир у Луцьку перестав існувати. За словами його настоятеля, єромонаха Назарія (Затлера), парафія тоді налічувала 315 осіб¹¹⁸. Усіх їх було приписано до інших душпастирських осередків: мешканців приміських сіл Гнідава і Романців – до Боголюбів, а жителів Яровиці – до Жидичина¹¹⁹. Після закриття Піддубецького василіянського монастиря в 1833 р. його вірян перевели до парафії в селі Романів¹²⁰.

На 1837 р. маємо дані по двох деканатах Луцького повіту – Дубровицькому та Луцькому (вочевидь, інші були ліквідовані). У Дубровицькому церковному окрузі нараховувалося шість парафій і 8 634 вірян у них, у Луцькому, відповідно, 28 і 20 808, тобто загалом 34 парафії і 29 442 парафіян¹²¹. Така велика кількість душпастирських осередків і вірних зумовлена тим, що 1836 р. до Луцького деканату було приєднано частину парафій Дубнівського повіту, які в документах не виокремлюються¹²².

Згідно з візитацією 1800 р., в Овруцькому повіті функціонували 19 парафій, які належали до трьох деканатів: Овруцького (Гаєвичі, Гошів, Клочки, Левковичі, Овруч (василіянська), Черепін), Ксаверівського (Бехи, Васьковичі, Дідковичі, Закусили, Каленське, Ходаки) і Барашівського (Білошиці, Болсуни, Вигів, Іскорость, Михайлівка, Пашини, Татариновичі)¹²³. У багатьох селах цього повіту греко-унійних храмів чи каплиць не було, але залишалися віряни. Тому їх приєднували до інших душпастирських осередків. Скажімо, до парафії села Черепки входило чотири села: Мишковичі, Піщаниця, Черепін та Ячини, а загальне число

¹¹⁶ ДАЖО, ф.1, оп. 1, спр. 350, арк. 3 зв.

¹¹⁷ Там само, оп. 2, спр. 345, арк. 196.

¹¹⁸ Там само, арк. 90 зв.

¹¹⁹ РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 22 887, л. 47.

¹²⁰ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 29–30.

¹²¹ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 187.

¹²² J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 27.

¹²³ В. А. Білик. Структура греко-католицької церкви на Правобережній Україні на початку XIX століття, с. 310.

парафіян становило 428 осіб¹²⁴. У 1803 р. в Овруцькому повіті джерела нотують 20 парафій і 11 229 вірних у них¹²⁵. Щоправда, у списках за цей рік відсутні парафії в Гаєвичах, Гошеві та Овручі (згадані 1800 р.), натомість записано парафії в Недашкові, Забрудді та Злобичах. Повнішими є переліки за 1807 р. У них вказано 19 парафій і 12 092 вірян¹²⁶.

У 1823 р. Ксаверівський деканат ліквідували, а всі парафії поділили на два деканати: Овруцький (Васьковичі, Дідковичі, Закусили, Клочки, Левковичі, Михайлівка, Недашки, Овруч, Черепін, Гаєвичі) і Виговський (Бехи, Болсуни, Білошиці, Вигів, Іскорость, Каленське, Татаринівичі)¹²⁷. Маємо також змогу встановити чисельність парафій і вірних у повіті вже після ліквідації Луцького греко-унійного владичтва. 1828 року парафії Овруцького повіту відійшли до Овруцького деканату Білоруської єпархії. У 1837 р. там було 19 парафій та 17 451 уніат¹²⁸. У наступні роки відбулося масове навернення їх у „благочестя” та „переосвячування” храмів. У квітні 1839 р. православ'я прийняли декани овруцький Данило Буткевич і виговський Степан Шавлович. Утім, не всі вірні Греко-Унійної Церкви наслідували цих духовних наставників. Хоч офіційно католицьких парафій східного обряду в повіті вже не існувало, у деяких населених пунктах уніати ще залишалися. На території Овруцького деканату в 1839 р. вірність Папському престолу зберегли 427 уніатів (у Дідковичах – 129, у Недашках – 115, у Гошеві – 37, у Михайлівці – 78, в Овручі – 53, у Закусилах – 15), на території Виговського деканату – 727 (у Вигові – 450, Пашинах – 158, Бехах – 117), разом – 1 154¹²⁹. Під тиском обставин незабаром усі вони зреклися єдності з Римом.

Володимир-Волинський повіт належав до тих, де Греко-Унійна Церква зберігала свої позиції – передовсім завдяки функціонуванню місцевих василіянських монастирів: у Володимирі-Волинському (чоловічий і жіночий), Зимному, Низкиничках та Загорові. Однак лише чоловіча обитель у Володимирі-Волинському мала свою парафію (її каплицю все ж було переведено на православ'я). На 1804 р. тут налічувалося 24 парафіяни¹³⁰, але вже в 1807 р. не було жодного¹³¹. Дані за наступні роки фрагментарні й, очевидно, не повні.

¹²⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 362, арк. 1–7.

¹²⁵ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 154–156.

¹²⁶ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 483 зв.

¹²⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 359, арк. 76–76 зв.; спр. 366, арк. 1.

¹²⁸ М. Radwan. *Carat wobec kościoła grekokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 189.

¹²⁹ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 26.

¹³⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 2–42; спр. 27, арк. 92 зв.–93.

¹³¹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.–483 зв.

Ікона Старозавітної Трійці. Середина XVIII ст.
З церкви Різдва Пресвятої Богородиці
с. Троянівка Маневецького району Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

Згідно з візитацією 1800 р., у Володимир-Волинському повіті діяло вісім парафій: дві з них (у селах Глухи та Дубечно) входили до Ратнівського деканату, решта: в селах Марковичі, Старий Горохів (Скобелка), Хоростів, у містечках Горохів і Дружкопіль – до Луцького. Натомість М. Радван у своїх списках за 1803 р. вказує тільки дві парафії – у містечку Горохів та селі Старий Горохів (Скобелка). В них у сопричасті з Римом перебувало 1 189 осіб. До цих мирян історик ще додає 93 католиків східного обряду – осіб, які жили в селах Холонів, Пілгани та Бужани¹³². Ян Ѓжицький наводить відомості про унійні парафії в Глухах та Дубечному станом на 1808 р. За його інформацією, у Глухах тоді було 327 парафіян, а в Дубечному – 906. Дослідник також зауважує, що в Горохові функціонувало дві парафії – Пресвятої Богородиці та Св. Миколая. Перебуваючи на Волині, єпископ Йосиф (Семашко) розпорядився ліквідувати першу, що й було зроблено 14 квітня 1834 р., а її вірних приєднали до Миколаївської церкви¹³³. У другій половині 1820-х рр. у документах відсутні згадки про парафії в Марковичах, Дружкополі та Хоростові¹³⁴.

Як стверджував у рапорті за 1804 р. о. Василь Собкевич, у Кременецькому повіті існувало шість парафій, які належали до Кременецького деканату: Турія, Сондечки, дві в Кременці (при місцевому василіянському монастирі й на передмісті Туніки), Новий Почаїв, Новий Тараж. Кілька греко-унійних сімей мешкало також у селах Будки і Лосятин, але окремої парафії вони не утворювали¹³⁵. Тим часом у списках М. Радвана за 1803 р. Новий Почаїв і Новий Тараж не фігурують, натомість зазначено парафію в селі Лопушна, до якої входили й уніати сіл Лосятин і Новий Олексинець. Кількість вірян Греко-Унійної Церкви на цій території науковець окреслив як 977¹³⁶. Ще 941 особу було приписано до Кременецької василіянської парафії, а 868 – до Почаївської¹³⁷. 1807 року в Кременецькому повіті зафіксовано чотири душпастирські осередки: на передмісті Кременця Туніки (957 осіб¹³⁸), у селі Турія (240 осіб) та два василіянські – в Кременці (969 осіб) і Почаєві (973 особи)¹³⁹. Всього – 3 139 католиків східного обряду.

¹³² М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 156.

¹³³ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 18.

¹³⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 364, арк. 97; спр. 362, арк. 95.

¹³⁵ Там само, спр. 66, арк. 11–11 зв.

¹³⁶ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 153.

¹³⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 2–42; спр. 27, арк. 92 зв.–93.

¹³⁸ Храм цієї парафії переведено в православ'я у грудні 1805 р. Див.: J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 9.

¹³⁹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 483.

На початок 1820-х рр. кількість парафій не змінилася, а от число парафіян у них скоротилося: у Кременецькій василіянській – 802 вірних, у Кременецькій Туніцькій – 771, у Новопочаївській – 679, Новотаразській – 131. У селі Будки 157 уніатів не утворювали окремої адміністративної одиниці, як і не мали ні храму, ні каплиці¹⁴⁰.

Дещо більше інформації про окремі парафії в Кременецькому повіті дізнаємося в праці Я. Гіжицького. Зокрема, він пише, що 1808 р. паства при Почаївському монастирі складалася з 931 католика східного обряду. Також дослідник висуває припущення про існування в 1830-х рр. унійної парафії у Вишнівці, оскільки 1834 р. там при місцевому латинському храмі числилися як вікарні три греко-унійні священники – Василь Кульчицький, Михайло і Василь Потушинські¹⁴¹. Що ж до Кременця, то його василіянська парафія мала в 1808 р. 720 вірних. Припускають, що до цього душпастирського осередку в березні 1835 р. приєднали кілька невеликих сусідніх парафій. За документами встановлено, що під час ліквідації Луцької єпархії (1828 р.) тут було 2 000 вірних, а вже у 1835 р. кременецький декан о. Точинський звітував єпископові Йосифу (Семашкові) про 500 осіб. Тоді ж владика Йосиф звернувся до настоятеля Кременецького василіянського монастиря Климента (Гриневецького) по пояснення, чому так зменшилася чисельність парафіян, але відповіді не отримав.

Житомирський повіт, навпаки, був одним із тих, де унія зазнала великих втрат. Скорочення парафій відбувалося в останній чверті XVIII ст. Під час поділів Речі Посполитої тут існувало близько 50 унійних парафій, а після 1795 р. їх залишилося всього кілька. У Житомирському повіті протягом першої третини XIX ст. вдалося відстежити чотири парафії: у селах Буки, Заброддя, Черняхів (Черняхівський деканат) та василіянську в Тригір'ї (Житомирський деканат). Згадані деканати входили в Житомирську делегатуру, функціонування якої, однак, було більше теоретичним, аніж практичним. Знаємо, що парафія в Черняхові діяла аж до 1839 р., але детальних відомостей про неї немає. До Буківського душпастирського осередку було приписано ще чотири села, а загальне число її вірян становило 500 осіб. Чотири села належали до парафії в Забродді, яка охоплювала 494 католиків східного обряду¹⁴². Ці територіальні структури в Буках і Забродді проіснували до часу остаточної ліквідації унії. У листопаді 1839 р. владика Йосиф (Семашко) вимагав у буківського пароха Миколи Ліневича й забродівського настоятеля Григорія Менчиця

¹⁴⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 365, арк. 18–53.

¹⁴¹ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 8.

¹⁴² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 362, арк. 33.

офіційного підтвердження того, що їхні парафії переведено у православа¹⁴³. Парафія при василіянському монастирі у Тригир'ї на 1807 р. нараховувала 1 203 парафіян¹⁴⁴, 1826 р. – 966, 1831 р. – 1 130¹⁴⁵. Ця парафія також утрималася до остаточної ліквідації унії, незважаючи на те, що в цій обителі було влаштовано фактично в'язницю для непокірного греко-унійного духовенства.

У багатьох селах Житомирського повіту, попри відсутність унійних храмів чи каплиць, залишалися сім'ї, котрі приходили на відправи та зверталися по душпастирську опіку в латинські храми, при яких служили священники-уніати¹⁴⁶. Інколи ці миряни безуспішно клопотали перед місцевою владою про відкриття парафії своєї конфесії. Наприклад, у липні 1833 р. до консисторії Білоруської єпархії (сюди перейшли парафії Житомирського повіту після скасування 1828 р. Луцького владичтва) надійшло звернення від католиків східного обряду з Бердичева й навколишніх сіл, які просили дозволу збудувати в місті унійну церкву й відкрити при ній парафію. Зрозуміло, що такого дозволу вони не отримали – їх, навпаки, лише приписали до тих унійних парафій, що діяли у повіті¹⁴⁷. На кінець 1830-х рр. кількість цих душпастирських осередків у Житомирському повіті не змінилася порівняно з кінцем XVIII ст., а число вірян складало щонайменше 2 212 осіб¹⁴⁸.

У Рівненському повіті вірність унії все ще зберігали сім парафій Дубровицького деканату: по дві у Дубровиці та Висоцьку, а також в Удрицьку, Велюні та Залішанах. У містечку Дубровиця 1808 р. було 4 285 вірних Греко-Унійної Церкви (у Пречистенській парафії – 2 097 вірян, а у Свято-Миколаївській – 2 188). У Висоцьку у двох душпастирських осередках налічувалося 1 174 парафіян, в Удрицьку – 696, Залішанах – 812. Дані по Велюньській парафії відсутні¹⁴⁹. Тож наразі можна визначити тільки приблизне число католиків східного обряду в Рівненському повіті на 1808 р. – 6 967 осіб.

Через кілька років, у 1814-му, ситуація в повіті залишалася такою самою. Тут, як і раніше, функціонувало сім унійних парафій: Пречистенська (1 930 вірян) і Миколаївська (2 190) у Дубровиці, дві в містечку Висоцьк

¹⁴³ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 20–21.

¹⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.–483 зв.

¹⁴⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 400, арк. 192; спр. 445, арк. 162.

¹⁴⁶ Там само, спр. 445, арк. 19–29 зв.

¹⁴⁷ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 23.

¹⁴⁸ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 189.

¹⁴⁹ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 16–17.

(299 та 593 парафіян), у селах Удрицьк (537), Велюнь (242) та Залішани (730). Загальна кількість вірних становила 7 221 особу¹⁵⁰. Після 1828 р. греко-унійні парафії Рівненського повіту були включені до Дубровицького деканату Литовської єпархії. Напередодні ліквідації унії, в 1837 р., тут діяли все ті ж сім парафій, які мали 8 634 мирян: Свято-Миколаївська (2 181) і Пречистенська (2 704) у Дубровиці, дві у Висоцьку (разом 1 009 вірян), а також в Удрицьку (635), Велюні (1 074) та Залішанах (1 031)¹⁵¹. Фактично, протягом майже тридцяти років ситуація в повіті кардинально не змінювалася. Та вже 1839 р. всі душпастирські осередки було приєднано до Православної Церкви.

В Острозькому повіті в роки існування відновленої Луцької греко-унійної єпархії впевнено можна говорити про одну парафію – при василіянському монастирі в Гощі. 1804 року тут було 104 вірних¹⁵². У списках за 1807 р. відповідних даних немає¹⁵³, а це дає підстави припустити, що такої парафії на той час уже не було. Проте Я. Гіжицький зауважує у своєму дослідженні, що 1833 р., після закриття Гощанської обителі, парафію перенесли до Дорогобужа. Там був василіянський чернечий осередок, який, однак, наступного року теж ліквідували, „переосвятивши у благочестя” його храм, хоча парафіяни й залишилися вірними унії. Крім того, дослідник стверджував, що існувала також парафія у селі Тудоров, оскільки в джерелах названо імена місцевих парохів (1804 р. – Михайлевський, 1820 р. – Іван Станкевич)¹⁵⁴. Проте це суперечить архівним даним, а саме звіту острозького декана до Луцької консисторії, який датується 1822 р. Тоді декан зазначив, що у повіті унійних парафій немає, а в окремих населених пунктах (у селах Дорогобуж, Куренець, Озелін, Переспа, Тульськ, у містечку Гоща) живе 310 католиків східного обряду¹⁵⁵.

У Новоград-Волинському повіті перед приєднанням Правобережжя до Російської імперії в сопричасті з Римом перебувало понад 40 храмів і каплиць¹⁵⁶. Такі відомості знаходимо в метричних книгах, поданих 1788 р. в Луцьку греко-унійну духовну консисторію. На початку 1795 р. в повіті не залишилося жодної унійної парафії – навіть при Любарському василіянському монастирі¹⁵⁷. Однак М. Радван, апелюючи до матеріалів

¹⁵⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 364, арк. 10.

¹⁵¹ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 189.

¹⁵² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 2–42; спр. 27, арк. 92 зв.–93.

¹⁵³ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.

¹⁵⁴ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 10–11.

¹⁵⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 338, арк. 21.

¹⁵⁶ С. Г. Рункевич. *История Минской архиепископии (1793–1832)*, с. 64.

¹⁵⁷ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.–493.

з архіву в Санкт-Петербурзі, вказує на існування 1803 р. у Новоград-Волинському повіті однієї парафії – у селі Коржець, у якій об'єднувалося 152 мирян. Ще 42 уніати проживали в інших місцевостях повіту¹⁵⁸. Щодо Старокостянтинівського й Заславського повітів, то місцеві унійні парафії зникли тут ще до початку XIX ст.

Як уже мовилося, після ліквідації Луцької єпархії діючі в губернії католицькі парафії східного обряду були розділені між Литовським і Білоруським владичтвами. Однак контроль за ними здійснювала Православна Церква. Зокрема, у 1835 р. Синод видав розпорядження благочинним і місцевим синодальним священикам наприкінці кожного кварталу подавати до земської поліції (а та передавала в Синод) донесення про унійні душпастирські осередки, які ще залишалися на території Київського генерал-губернаторства¹⁵⁹. Хоча ці дані надходили з великим запізненням (скажімо, про третій квартал 1838 р. прозвітовано тільки в січні 1839 р.)¹⁶⁰, вони дають змогу з'ясувати приблизну кількість вірних Греко-Унійної Церкви напередодні „акту возз'єднання”. З цих документів можна дізнатися, в якому повіті скільки було уніатів, скільки з них перейшло в іншу віру, але йдеться в них лише про Волинську губернію.

Отож, згідно з рапортами благочинних, на 1836 р. у цій губернії налічувалося 6 134, 1837 р. – 4 112, а 1838 р. – 3 288 вірян Греко-Унійної Церкви. Однак і ці дані неповні, оскільки за 1837–1838 рр. не надійшли відомості із Заславського й Володимир-Волинського повітів, а в 1838 р. – і з Ковельського й Луцького повітів¹⁶¹. Варто знову наголосити, що ці рапорти слід сприймати дуже критично. Адже, як показав аналіз архівних джерел, інформація, подана в цих донесеннях, неправдива. Насправді ж, нагадаємо, у Волинській губернії в 1837 р. було ще близько 107 тис. уніатів¹⁶². Наведене у звітах число – 4 112 осіб – пояснюється, звісно, зовсім не тим, що відомості були неповними й надходили із запізненням. Припускаємо, що автори рапортів або фіксували лише тих католиків східного обряду, які жили в межах православних парафій і свого часу відмовилися перейти в „ортодоксію”; або ж благочинні свідомо приховували справжні цифри, з метою продемонструвати владі, що на ввірених їм територіях навернення проходить дуже успішно. Останню гіпотезу підтверджують й архівні дані про кількість уніатів у Волинській губернії після

¹⁵⁸ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 154.

¹⁵⁹ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 1444, арк. 5.

¹⁶⁰ Там само, арк. 5 зв.–6.

¹⁶¹ Там само, спр. 785, арк. 28 зв.–183; спр. 92, арк. 22 зв.–149; спр. 788, арк. 93 зв.–117.

¹⁶² М. Radwan. *Carat wobec kościoła grekokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 187.

офіційного прилучення Греко-Унійної Церкви до Православної: у Володимир-Волинському повіті ще залишалось 611 уніатів, у Дубнівському – 1103, у Житомирському – 44, у Заславському – 22, у Ковельському – 126, у Кременецькому – 1936, у Луцькому – 312, у Новоград-Волинському – 56, в Овруцькому – 130, у Рівненському – 8, у Старокостянтинівському – 10, тобто загалом – 4 358 католиків східного обряду¹⁶³.

На підставі цієї інформації можна припустити, що на 1839 р. греко-унійні парафії збереглися тільки в Дубнівському та Кременецькому повітах, а це пов'язано з великим впливом на парафіян василіянських ченців із місцевих монастирів. Привертає увагу той факт, що з майже сотні парафій, які діяли в Ковельському повіті в першій чверті XIX ст., на час підписання „акту возз'єднання” вже не було жодної. Отже, в цьому повіті „навернення” у православ'я інтенсивно відбувалося в 1830-х роках.

Поділля – регіон, де унія утвердилася лише в перші десятиліття XVIII ст., а тому після входження цієї території до складу Російської імперії була дуже швидко викорінена. Масове „оправославлення” католиків східного обряду і „переосвячення” унійних храмів назагал завершилося до кінця 1796 р. Через це у Подільській губернії кількість підпорядкованих Луцькій греко-унійній єпархії парафій була незначною.

На початку XIX ст. у Літинському повіті задокументовано кілька душпастирських осередків, що зберегли вірність Папському престолові – у Гришках, Літині і Сьомаках, а у Вінницькому – дві (Вінниця і Пиків). Вони належали до Вінницької сурогації¹⁶⁴. Ще одна парафія була в Кам'янці-Подільському, де діяла Миколаївська церква, в якій молилися 272 уніати¹⁶⁵. У деяких населених пунктах губернії уніатами вважали себе по кілька осіб. Дещо інші дані наводить польський дослідник М. Радван. Спираючись на архівні матеріали, він робить висновок про існування в Подільській губернії на 1803 р. чотирьох парафій, але цілком інших: у Балтському повіті в селі Крути (87 парафіян), Кам'янецькому – у Кам'янці-Подільському (408), у Могилівському – в Поповичах (356), у Вінницькому – в Пикові (108). Ще 198 вірян жили в різних населених пунктах Літинського повіту (можливо, це й були мешканці м-ка Літина та сіл Гришки і Сьомаки). Загальна ж кількість вірних Греко-Унійної Церкви, таким чином, становила в 1803 р. 1 157 осіб¹⁶⁶.

¹⁶³ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 785, арк. 42 зв.–51; спр. 92, арк. 38–95, 148 зв.–149; спр. 1487, арк. 8–52; РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 23 189, л. 10.

¹⁶⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 365, арк. 39, 60.

¹⁶⁵ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1210, арк. 3 зв.

¹⁶⁶ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 154.

Будь-які відомості про фактичну юрисдицію Луцької єпархії на теренах Подільської губернії протягом наступного двадцятиріччя відсутні. Окремі звістки про її парафії та вірних датуються вже часом ліквідації цього владцтва. Сучасний дослідник Б. Хіхляч стверджує, що 1828 р. тут налічувалося близько 4 500 уніатів, 1835 р. – близько 3 000 (порівняно з даними 1803 р. це число видається надто завищеним), у 1839 р. – близько 1500 (у т. ч. 568 вірних, які входили до єдиної на цій території в той час парафії в Кам'янці-Подільському)¹⁶⁷. І знову ж таки, ці дані не збігаються з інформацією М. Радвана, що ґрунтується на Санкт-Петербурзьких архівних джерелах. У монографії польського дослідника, зокрема, вказано, що на 1837 р. у Подільській губернії залишилося дві парафії в Літинському (Гришки і Бичів) та одна в Кам'янець-Подільському повіті (Кам'янець-Подільський), які належали до Литовської греко-унійної єпархії. Кількості мирян у них документи не фіксували¹⁶⁸.

Натомість наші результати дослідження уможливили точнішу верифікацію статистичних даних про Унійну Церкву на Поділлі. Як вдалося встановити, напередодні підписання „акту возз'єднання” 1839 р. її вірні (близько 1360 осіб) входили до Кам'янець-Подільської парафії та парафій у Літинському повіті. У 1841 р. 1 259 з них прийняли православ'я¹⁶⁹, 100 осіб перейшли в латинський обряд, однак частина вірних все ж не зреклися єдності з Римом¹⁷⁰. Католики східного обряду жили в містечку Літин, селах Волковиї, Гришки, Каспухівка, Луки Барські, Радовці Літинського, Митки Могилівського та Дзигівка Ямпільського повітів¹⁷¹. Джерельно засвідчено, наприклад, що в Кам'янці-Подільському в унії перебувало 10 мешканців¹⁷², у Літині – 15, у Гришках – 15, Пенькові – 3 та ще по одному – в Сьомаках і Пустовойтах¹⁷³. Із 16 унійних священників усі, крім двох (Петра Рибицького з містечка Чечельник Ольгопільського повіту та Даміана Сероцинського із села Городок Гайсинського повіту), стали православними¹⁷⁴.

Унійні парафії Київської губернії були переведені на „благочестя” майже безперешкодно, оскільки більшість з них підпорядковувалися

¹⁶⁷ Б. Хіхляч. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.), с. 153.

¹⁶⁸ M. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 272.

¹⁶⁹ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1210, арк. 3 зв.–9 зв.

¹⁷⁰ Там само, спр. 1199, арк. 8; спр. 1205, арк. 1–3.

¹⁷¹ РГИА, ф. 797, оп. 6, ч. 2, д. 22313, л. 3 об.–4.

¹⁷² ЦДІАК України, ф. 2125, оп. 1, спр. 5, арк. 8.

¹⁷³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 31, арк. 1–3.

¹⁷⁴ Б. Хіхляч. До проблеми взаємовідносин католиків, уніатів та православних на Поділлі, с. 125.

Октоїх почаївського друку. 1774 р. Гравер Йосиф Гочемський.
 З церкви с. Оконськ Маневицького району Волинської області.
 (Фонди Волинського краєзнавчого музею)

митрополичій резиденції в Радомишлі, після ліквідації якої всі її маєтності роздано переважно російським генералам і полковникам царської армії, що сприяло „наверненню”. І все ж на Київщині збереглося трохи більше греко-унійних парафій, ніж на Поділлі. Згідно з М. Радваном, на 1803 р. тут діяло сім парафій: у Махнівському повіті – в селі Великий Чернятин (263 парафіян); у Радомишльському повіті – в Борщеві (710), Горбулеві (1 720), Малині (629) та Чоповичах (860), у Сквирському повіті – в Бережанці Малій (466) та Завадові (60). Загальна ж кількість вірних Греко-Унійної Церкви на цей рік становила 4 708 осіб¹⁷⁵.

На території губернії формально розміщувалися три деканати: Радомишльський, Махнівський і Таращанський. В останньому з них парафій не було. На початку 1820-х рр. сповідниками католицької віри за східним обрядом у ньому називали себе 102 особи¹⁷⁶. 1818 року в Радомишльському деканаті виокремлювали вісім душпастирських осередків: Борщів, Горбулів, Заньки, Малин, Модилів, Чернятин, Чоповичі й Шкуратів, в яких нараховувалося 4 494 вірних. В актах за 1823 р. занотовано, що парафії Заньки та Модилів приєднано до Горбулівської церкви, а загальна чисельність мирян – 5 481 особа¹⁷⁷.

У Махнівському деканаті функціонувала лише одна парафія – Великий Чернятин, яка в 1829 р. мала 274 вірян¹⁷⁸. Крім того, уніати мешкали в 15 населених пунктах: у містечку Махнівка – 176, в селах Чорнорука – 103, Кашперівка – 85, Полічин – 74, Радзивилівка – 71, Мхаринець – 52, Погребище – 34, Хачин – 34, Нуздище – 8, Талалай – 7, Петрівка – 5, Воскодавинець – 4, Піковець – 4, Городок – 3, Лопатин – 3¹⁷⁹. Усього в цьому церковному окрузі налічувалося 937 уніатів¹⁸⁰. Таким чином, на час ліквідації Луцького владичтва в Київській губернії проживало понад 6 520 католиків східного обряду.

1828 року унійні парафії Київщини відійшли до складу Білоруської єпархії. Наступна інформація про них стосується аж 1837 р. Тоді в губернії було 13 парафій і 8 772 вірних у них: у Радомишльському деканаті – шість душпастирських осередків (6 358 вірян), Сквирському – шість (2 096) і Таращанському – одна (268)¹⁸¹. Український історик Леонід

¹⁷⁵ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 144.

¹⁷⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 360, арк. 1–32.

¹⁷⁷ Там само, спр. 266, арк. 44–60.

¹⁷⁸ Там само, спр. 445, арк. 48.

¹⁷⁹ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 31 зв.

¹⁸⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 99, арк. 44–60.

¹⁸¹ М. Radwan. *Carat wobec kościoła grekokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 189.

Тимошенко подає дещо інше число – 9 319 уніатів. За рапортами деканів, у Київській губернії напередодні Полоцького „собору” 1839 р. залишилося тільки чотири унійні храми: Борщівський у Радомишльському, Сквирський у Сквирському, Кошоватський у Таращанському та Велико-Чернятинський у Махнівському повітах¹⁸².

Отже, на час відновлення Луцької греко-унійної єпархії в її складі зафіксовано 176 парафій, 191 священик та 102 150 вірних¹⁸³. Згідно з протоколами візитацій унійних храмів і василіянських монастирів, у 1807 р. це владитство мало 155 парафій і 88 492 вірян у них. Ще 9 632 парафіян належало до 23 монастирських церков. Загалом же на 1807 р. тут було 178 парафій та 98 124 уніатів¹⁸⁴.

Територіальні межі Луцької єпархії змінилися в 1809 р., коли в ході наполеонівських воєн до Росії від Австрії перейшов Тернопільський округ із населенням близько 400 000 осіб. Упродовж 1809–1815 рр. унійні парафії цього округу перебували в юрисдикції луцького владика (раніше були складовою Галицької греко-католицької митрополії)¹⁸⁵. На Тернопіллі існувало 17 деканатів, але в архівах відклалися матеріали тільки щодо п'яти з них: Грималівського, Залозецького, Скалатського, Тербовлянського й Тернопільського. На 1814 р. лише в цих церковних округах налічувалося 130 парафій, що об'єднували у своїх межах 74 518 осіб¹⁸⁶. Найбільше парафій мав Тернопільській деканат – 30, а мирян – Тербовлянський: 17 601 уніат у 23 парафіях. Найчисельнішою була Тернопільська парафія однойменного деканату – 2 602 особи, а найменшою – душпастирський осередок у селі Кокутківці Залозецького деканату – 85 вірних (див. таблицю 5).

У 1828 р., перед ліквідацією Луцького владитства, до нього входило 192 парафії (у Волинській губернії – 179, Київській – 8, Подільській – 5), які мали 122 814 вірних¹⁸⁷. Як бачимо, від часу проведення візитації 1800 р. кількість парафій Унійної Церкви на Правобережній Україні зростає більш як на третину, а чисельність вірних – на 41 709 осіб (51 % від їх числа у єпархії на 1800 р.). Таке збільшення кількісних показників можна пояснити інтенсивністю приросту місцевого населення. 1810 року на територіях Волинської, Київської та Подільської губерній жила 3 322 551 особа,

¹⁸² Л. Тимошенко. *З історії уніатської церкви на Київщині*, с. 43.

¹⁸³ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 15.

¹⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв.–483.

¹⁸⁵ О. М. Карліна. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст., с. 164.

¹⁸⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 365, арк. 2–38.

¹⁸⁷ В. Лось. Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства, с. 266.

а на початку 1830-х рр. – вже 5 150 000¹⁸⁸. Безперечно, що цей демографічний бум (35,4 % приросту) не оминув і католиків східного обряду.

Станом на 1837 р. на Правобережній Україні залишалось ще 145 унійних парафій та 126 560 вірних у них. Натомість загальна кількість парафій Греко-Унійної Церкви в межах Російської імперії напередодні підписання „акту возз'єднання” становила 1 227 з 1 423 880 парафіянами в них¹⁸⁹. Отже, в південно-західних губерніях зосереджувалося 12 % парафій і 9 % вірян від загального їх числа в монархії Романових. До кінця 1839 р. всі унійні парафії було ліквідовано, однак ще довгий час залишалися ті, які визнавали себе уніатами, таємно сповідуючи свою віру.

Парафіяльні храми, каплиці та дзвіниці

До церковних будівель в унійних парафіях належали храми, каплиці та дзвіниці. Як свідчать архівні джерела, забезпеченість цими сакральними спорудами в різних регіонах і в різні періоди відрізнялася. Найкраще в цьому плані виглядали душпастирські осередки у Волинській губернії (власне, саме тут найдокладніше й задокументовано ситуацію щодо цих релігійних об'єктів), значно гірше – у Київській та Подільській.

1800 року було проведено візитацію всіх церков у Луцькому владичстві, проте до сьогодні збереглася лише частина її актів, що відображають стан унійних парафій у Ковельському повіті Волинської губернії. Значно повніший реєстр святинь станом на 1803 р. склав М. Радван, опрацювавши фонди Російського державного архіву в Санкт-Петербурзі.

У найбільшому за кількістю вірних Греко-Унійної Церкви Ковельському повіті в 1803 р. функціонувала 81 парафія. Майже всі місцеві душпастирські осередки мали свої храми, лише у Кримному та Заболотті стояли каплиці. Церкви були дерев'яними, крім однієї мурованої в Доротищах¹⁹⁰. У Дубнівському повіті до 1803 р. із 41 парафії храми було відібрано й передано православним у понад десяти: у Берегах, Бокоїмі, Вичулках, Великих Загірцях, Дублянах, Дубні, Козині, Лисянах, Пелчі, Русиновому Берестечку, Торговиці (дві церкви), а в Терешові забрали каплицю. У Берегах, Добрятині, Острийові, Пиратині та Хрінниках уніатам належали тільки каплиці. Більшість храмів було зведено з дерева і лише три: у Чекні, Залісоччі (передмістя Олики) та Сморгдві – вимуровано¹⁹¹.

¹⁸⁸ Д. Бовуа. *Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.* Львів 2007, с. 101.

¹⁸⁹ М. Radwan. *Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim*, с. 185.

¹⁹⁰ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 148–153.

¹⁹¹ Там само, с. 144–148.

Із 15 парафій Луцького повіту у власність православних перейшли сакральні споруди в п'яти – у Яблоньці (каплиця), Котові, Луцьку (катедральний собор), Раймісті та Романові. У цьому повіті 1803 р. діяло 10 унійних святинь, з яких одна – у Воротневі – була мурованою¹⁹². Усі 19 парафій Овруцького повіту станом на 1803 р. залишалися з власними храмами. Однак у Злобичах, де жило 416 парафіян, церква була замкнена й богослужіння в ній не відбувалися (можливо, її вже „переосвятили” у православ'я). Існувала одна каплиця – в Черепіні. Усі церковні будівлі були дерев'яними¹⁹³. Щодо інших теренів Волині, то М. Радван фіксує в Кременецькому повіті в 1803 р. одну каплицю в Садках та один храм у Турії¹⁹⁴.

Отож, на 1803 р. у Волинській губернії в 176 парафіях налічуємо 141 святиню: 132 церкви й 9 каплиць. П'ять із них були муровані, решта – дерев'яні. Очевидно, що ці дані є неповними, оскільки в архівних матеріалах нічого не сказано про парафіяльні храми в кількох повітах губернії – Володимир-Волинському, Житомирському, Новоград-Волинському, Рівненському тощо. У 1819 р. уніати на Волині мали 222 сакральні споруди – 122 церкви та 100 каплиць¹⁹⁵.

У Подільській губернії, де унійних парафій було найменше, точно відомо про існування на початку ХІХ ст. Свято-Миколаївського храму в Кам'янці-Подільському¹⁹⁶. М. Радван, щоправда, не вказує жодної парафіяльної церкви¹⁹⁷. Натомість Б. Хіхляч костантує, що в Подільській губернії у 20-х рр. ХІХ ст. було близько 68 унійних храмів: 37 – у Балтському повіті, 18 – у Ямпільському, 13 – в Ольгопільському. На 1836 р. їх залишилося п'ять¹⁹⁸. Ця інформація, однак, викликає певні застереження. Видається дивним, що, попри таку нечисленність унійних парафій на цій території, уніатам усе ще належало там стільки святинь. Дисонують із цими даними й документальні свідчення, згідно з якими в 1819 р. на Поділлі налічувалося тільки чотири парафіяльні унійні церкви¹⁹⁹.

¹⁹² М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 153–154.

¹⁹³ Там само, с. 154–156.

¹⁹⁴ Там само, с. 153.

¹⁹⁵ W. Kołbuk. *Kościoly wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, с. 121; ДАЖО, ф. 1, оп. 4, спр. 52, арк. 1–99.

¹⁹⁶ ДАХО, ф. 315, оп. 1, спр. 1210, арк. 3 зв.

¹⁹⁷ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 145.

¹⁹⁸ Б. Хіхляч. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (ХVІІІ – І третина ХІХ ст.), с. 153.

¹⁹⁹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 68; W. Kołbuk. *Kościoly wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, с. 121.

У Київській губернії католикам східного обряду вдалося зберегти дещо більше парафій – і, відповідно, храмів у них. Але й тут конкретні цифри, що їх наводять польські та українські дослідники, апелюючи до різних архівних матеріалів, істотно відрізняються між собою. Скажімо, М. Радван нараховує на Київщині в 1803 р. сім унійних парафій і стільки ж церковних будівель у них (у Бережанці Малій та Завадівці Сквирського повіту – це каплиці). Усі святині були дерев'яні²⁰⁰. Натомість за нашими даними 1819 р., в Київській губернії уніати мали 37 сакральних споруд: 34 церкви та 3 каплиці²⁰¹. Станом на 1838 р. загальна їхня кількість майже не скоротилася. Проте у звіті київському генерал-губернаторові йдеться про дев'ять церков (п'ять у Радомишльському та чотири у Сквирському повітах) і 25 каплиць (в Уманському повіті – сім, Махнівському – чотири, по три – у Васильківському, Звенигородському та Липовецькому, дві – у Київському, по одній – у Радомишльському, Сквирському й Таращанському). А напередодні Полоцького „собору” 1839 р. з них залишилося вже тільки чотири (у Борщівці Радомишльського, Сквирі Сквирського, Кошоваті Таращанського та Великому Чернятині Махнівського повітів)²⁰².

Отже, за приблизними підрахунками, на початку XIX ст. у Луцькій греко-унійній єпархії функціонувало 176 парафій, які володіли приблизно 152 храмами. Згодом число цих сакральних об'єктів дещо зросло, що зумовлювалося насамперед лібералізацією урядової політики щодо Унійної Церкви. У 1819 р. цій спільноті належали 267 святинь – 160 церков і 107 каплиць. Порівнявши чисельність греко-унійних парафій і кількість наявних у них церковних будівель, доходимо висновку про достатню забезпеченість вірних Унійної Церкви храмами. Причому значно більше стало не тільки храмів, а й каплиць (у тих парафіях, де церква перейшла до православних, для своїх духовних потреб католики східного обряду зводили саме каплиці).

Наведені цифри можуть бути неточними, оскільки кількість сакральних споруд постійно змінювалася: протягом 1795–1839 рр. їх то закривали, то передавали римо-католикам, то повертали уніатам. Так тривало впродовж усього періоду існування Греко-Унійної Церкви на Правобережній Україні в умовах російського самодержавства. Наприклад, у селі Пушно Ковельського повіту місцева каплиця була „освячена у православ'я” відразу після третього поділу Речі Посполитої, а в 1799 р.

²⁰⁰ М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 145.

²⁰¹ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 32; ДАЖО, ф. 1, оп. 4, спр. 349, арк. 1–30.

²⁰² Л. Тимошенко. *З історії уніатської церкви на Київщині*, с. 43–44.

знову відійшла до русинів-католиків²⁰³. Двічі до початку XIX ст. змінювала свою належність і парафіяльна церква Любарського василіянського монастиря. У 1795 р. її було віддано синодальній Церкві, наступного року – повернуто уніатам, а ще через деякий час вона знову стала „благочестивою”²⁰⁴. Схожою, але складнішою, виявилася ситуація і з католицькою святинєю східного обряду в містечку Боремель Дубнівського повіту. У 1798 р. її також „переосвятили”, однак, на прохання місцевого поміщика Чацького, влада передала її у користування не православного, а римо-католицького духовенства. 1837 року, в часи тотального наступу на Греко-Унійну Церкву, боремельський храм по „высочайшему повелению” знову віддали уніатам, з огляду на їхню чисельність у містечку (тут їх зафіксовано 870, а латинників і православних, відповідно, – 118 і 27)²⁰⁵.

Переведення унійних святинь у „благочестя” майже завжди супроводжувалося конфліктами. Як правило, цьому активно протистояли і сам священник, і місцевий землевласник, і парафіяни. Так було в роки правління Катерини II, коли розпочався процес ліквідації унії, нічого не змінилось і в „миколаївській” Росії. У 1796 р. розгорілася боротьба за парафію в Житомирі. Тоді, із залученням поліції, в уніатів було відібрано храм Преображення Господнього. Був він дуже старим, тож вірні будували собі новий (на кошти, записані о. Михайлом Примовичем). Коли ж їх позбавили старої церкви, волинський губернатор Василь Шереметьєв наказав нову освятити також за російською синодальною традицією²⁰⁶. Парафіяни села Озденіж Луцького повіту в 1799 р. облаштували місцевий храм „за унійним зразком”, а жителі Білостока того ж повіту не лише відмовлялися звертатися по душпастирську опіку до православного священника, а й забрали в нього ключі від церкви²⁰⁷.

Справжній бунт влаштували мешканці села Раймісто Луцького повіту в 1799 р., коли туди прибув благочинний з єреєм синодальної Церкви для „переосвячення” сільського храму. Клирики роздобули храмові ключі й розпочали православне богослужіння. Проте селяни заважали „благочестивому” священникові правити, виривали з його рук хреста, чашу й Біблію, вдавалися до фізичних погроз²⁰⁸.

²⁰³ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 760, арк. 1–3.

²⁰⁴ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 4.

²⁰⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 76, арк. 1–10.

²⁰⁶ J. M. Giżycki. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku*, с. 19.

²⁰⁷ *Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования царей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно*, с. 174.

²⁰⁸ ДАЖО, ф. 16, оп. 4, спр. 546, арк. 1 зв.

Показовою стала й зміна конфесійної належності сакральних будівель у містечку Ратне Ковельського повіту в 1834 р. З нагоди візиту єпископа Йосифа (Семашка) було вирішено передати православним тутешню Пречистенську святиню. Місцевий благочинний Максиміліан Дмуховський власним коштом установив у ній відповідний престол. Владика Йосиф відправив там 1 серпня урочисту Літургію, і відтоді церква вважалася православною. Та вже 23 серпня її парафіяни – жителі Ратного й сусіднього села Видраниця – влаштували бунт:

Престол перебудували, святі тайни обезчестили, від царських врат замки повідривали, знову влаштували по-колишньому престол, а ключі від церкви забрали з собою²⁰⁹.

Того ж дня намагалися повернути в унію свої храми й вірні двох інших ратнівських парафій – Воскресенської та Іллінської. У рапорті Ковельського земського суду від 3 вересня 1834 р. зазначалося, що

під час богослужіння, коли закриваються царські врата, ратнівський міщанин Василь Панкевич не дозволив священикові цього зробити, міцно притримуючи врата.

Врешті-решт віряни закрили свої церкви, а ключі заховали²¹⁰. Після цього храми було облаштовано „за унійним зразком”. Зокрема, парафіяни

влаштували східці до колишнього престолу, зняли з нього підсвічники й помістили їх на старий престол, внесли назад до вівтаря дарохранительницю, зняли замки з царських врат, повісили над престолом панікадило і винесли з вівтаря жертвник, розп'яття, посуд, книги та інше майно, яке використовувалося при здійсненні різних церковних обрядів²¹¹.

Завершилося ж усе тим, що звинувачених у заколоті було жорстоко покарано, а місцеві святині передано синодальній Церкві.

За такими очевидними фактами ховалися й не менш драматичні сутички між православними священиками і парафіянами, котрі не розуміли, чому їх змушують зректися своєї віри. Траплялось і так, що уніатам вдавалося відстояти свій храм, не допустивши „переосвячення”, проте благочинні вдавалися до грабунку сакральних споруд. У 1836 р. Володимирський земський суд розглядав справу про Несвіцьку церкву.

²⁰⁹ РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 22953, л. 2 об.

²¹⁰ Там само, арк. 3.

²¹¹ Там само, арк. 78–78 зв.

Медаль, присвячена „возз'єднанню”
греко-уніатів з Російською Православною Церквою.
Близько 1839 р.

За свідченням місцевих селян Данила Киричука, Данила Костюка, Захарія Панасюка, Павла Василюка та Василя Войтовича було встановлено, що свого часу храм належав уніатам, але благочинний забрав із нього

чотири великі підсвічники, один великий срібний з позолоченим розп'яттям хрест, Євангеліє, обшите червоною тканиною, чотири Євангелії в срібних оправах, позолочене розп'яття та срібну чашу з позолотою.

Суд ухвалив тоді безпрецедентне рішення: оскільки всі ці речі були вивезені з церкви до того, як вона перейшла „в благочестя”, необхідно повернути їх місцевим василіянам (у Володимирі-Волинському)²¹². З іншого боку, особливо наприкінці XVIII ст., бувало так, що місцеві землевласники після передачі парафіяльної святині православним відбирали наданий ними фундуш. Тож церква втрачала будь-які доходи, а її тепер уже синодальний священик – засоби до існування²¹³.

Доля переданих офіційній Церкві унійних храмів складалася по-різному. Якщо парафіяни погоджувалися прийняти православ'я, то „перевосвячена” церква діяла далі. Хоча зміна конфесійної належності святині відбувалася здебільшого під примусом, миряни залишалися вірними унії. Іноді парафіяни разом із місцевим єреєм відчиняли вже формально православний храм і таємно здійснювали в ньому богослужіння „по-унійному”. Досить поширеним це явище було, зокрема, у Київській губернії, де 1797 р. в містечках Вишнівка і Козинь, селах Башуки, Кардишев, Лопушна, Радомиль, Устичне в уже „оправославлених” церквах продовжували служити священики-уніати. Коли владі стало відомо про це, всіх цих душпастирів віддали під суд. Парафіяни ж намагалися повернути собі свої святині, надсилаючи відповідні прохання до органів місцевого управління²¹⁴.

З відновленням у 1798 р. Луцької єпархії до її консисторії постійно надходили рапорти духовенства про те, що

дуже багато парафій [...] перейшли на православ'я, але ті, що залишилися в унії, позбавлені будь-якої допомоги, не мають ні церков, ні священиків. Багато греко-уніатських церков закриті й занепадають²¹⁵.

Ця тенденція зберігалася й у XIX ст. Згідно з донесеннями клиру за 1819 р., наприклад, тільки в Дубнівському повіті налічувалось одинадцять унійних

²¹² ДАВО, ф. 359, оп. 2, спр. 66, арк. 2, 29 зв.–30.

²¹³ ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 36, арк. 10 зв.

²¹⁴ Там само, ф. 16, оп. 4, спр. 275, арк. 10 зв.

²¹⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 1 зв.–9.

парафій, храми яких стали православними ще в кінці XVIII ст. і досі „стоять благочестивими і, не маючи жодного фінансування, закриті та занепадають”²¹⁶. Такі випадки траплялися навіть у 30-х рр. XIX ст. Для прикладу, парафіяльну церкву Піддубецького василіянського монастиря було „переосвячено” ще на початку XIX ст., але й у 1834 р. відправи в ній не проводилися, вона зовсім „не використовувалася, хилилася і падала, а для парафіян, які залишилися в унії, богослужіння до цих пір відправлялися в одній із монастирських келій”. Влада рекомендувала приписати місцевих католиків східного обряду (а їх було понад 600) до Романівської парафії, храм якої стояв аж за чотири верстви²¹⁷. Така практика – приписувати вірян, котрі не мали своєї святині, до сусіднього душпастирського осередку – була доволі поширеною (на цій підставі, зокрема, парафіянами Різдово-Богородичної церкви села Радошин Кашогородського деканату стали мешканці села Воля Радошинська²¹⁸). А подекуди унійні парафії зберігали за собою і церкву, і каплицю, як це було в містечку Гулевичі Кашогородського деканату²¹⁹.

Активне збільшення кількості греко-унійних святинь, притаманне для початку правління імператора Олександра I, було пов’язане з лібералізацією релігійної політики уряду. З тих сіл, де церкви перейшли у православ’я, а парафіяни – ні, до місцевих органів влади починають надходити клопотання про дозвіл на відкриття унійних церков чи каплиць. Луцький владика Стефан (Левинський) у 1804 р. відправив до Святішого Синоду листа з проханням повернути католикам східного обряду „переосвячені” проти їхньої волі храми, які на той час були недіючими, або ж дозволити будувати каплиці. У цьому зверненні йшлося і про повернення церквам земель, які складали їхній фундуш, а також храмів Луцького, Любарського, Дубнівського та каплиці Кременецького василіянських монастирів. До листа додавався список сіл, у яких церковні будівлі були „оправославлені” насильно, – їх єпископ просив віддати назад уніатам. У Дубнівському повіті таких було 17, у Луцькому – шість, у Володимир-Волинському – три, у Кременецькому – 14; загалом – 35 церков. Однак Синод залишив цей лист без відповіді, вважаючи, що виконання даного прохання завдасть великої шкоди утвердженню „ортодоксії” в краї²²⁰.

²¹⁶ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 9.

²¹⁷ Там само, ф. 797, оп. 6, д. 22887, л. 35 об.

²¹⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 267–301 зв.

²¹⁹ Там само, арк. 95.

²²⁰ Там само, спр. 59, арк. 61–62.

Деякі нові сакральні споруди датуються кінцем XVIII – початком XIX ст. Наприклад, у Яблоньці Ковельського повіту 1795 р. коштом власника села Кароля Богуцького постала нова каплиця Різдва Христового (місцеву церкву в 1794 р. було „переосвячено”). 1819 року парафіяни звели тут також церкву²²¹. У селі Волчецьк Луцького повіту на початку XIX ст. місцевий поміщик збудував каплицю й дозволив священикові здійснювати в ній богослужіння для місцевих уніатів. Та хоча цю каплицю було споруджено на приватній території й за приватні кошти, наприкінці 30-х рр. XIX ст. її майно описали, а саму сакральну будівлю передали православним²²².

Здебільшого парафіяни ставили унійні каплиці, заручившись підтримкою свого колятора, але не маючи дозволу вищого духовенства. Так було в селах Новосілки Володимир-Волинського повіту, Кардишев Кременецького повіту, містечку Торговиця, селах Литишин, Баковці, Рикалі Дубнівського повіту, Білосток Луцького повіту²²³, у містечку Ладижин Гайсинського повіту²²⁴. У селі Поличинці Махнівського повіту місцевий дідич Ян Хоєцький звів у власному дворі каплицю й забрав дзвін із сільського храму²²⁵.

Для облаштування каплиць нерідко вірні Греко-Унійної Церкви використовували передані їм землевласником приміщення млинів, конюшень чи шинків, оскільки пан не виділяв дерева на таке будівництво, а в його підданих не було коштів придбати необхідний будівельний матеріал²²⁶. Саме так 1804 р. з'явилися каплиці в Дубні, Загірцях, Пелчі, Торговиці Дубнівського повіту; у Кременці, Підлісах, Потеві, Загореві Кременецького повіту; в Горохові та Старому Горохові (Скобелці) Володимир-Волинського повіту; селі Черепки Овруцького повіту; у Великій Мильчі, Пиратині Ковельського повіту²²⁷. До 1805 р. відкрито й інші каплиці в Дубнівському повіті – у селах Дубляни та Качинь²²⁸.

Спорудження унійних церков і каплиць тривало й у наступні роки, проте воно було ускладнене тим, що від 1801 р. вимагалось зводити лише муровані храми²²⁹. У 1806 р. розпочали будову своїх церков уніати

²²¹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 232, 353.

²²² ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 155, арк. 4–4 зв.

²²³ ДАВО, ф. 382, оп. 3, спр. 3, арк. 86.

²²⁴ О. Петренко. *Брацлавське намісництво*, с. 287.

²²⁵ Там само, с. 281.

²²⁶ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 10 об.

²²⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 31, арк. 11 зв.

²²⁸ Там само, спр. 59, арк. 1 зв.

²²⁹ Там само, спр. 146, арк. 42.

Ратного, села Тур (Турій) Кременецького повіту²³⁰, у 1808 р. – села Велимче Ковельського повіту²³¹, у 1810 р. – Війниці Дубнівського повіту²³². Однак значно частіше споруджували каплиці.

На будівництво храму потрібно було мати дозвіл єпископа та місцевої світської влади. Іноді, втім, таку вимогу ігнорували. Наприклад, 24 травня 1806 р. Луцька греко-унійна консисторія отримала лист із Волинського губернського правління про те, що підлеглий їй священник у Ратному не зміг надати повітовому стряпчому письмового дозволу на спорудження церкви, яке тут велось²³³. Часом віряни не могли добудувати свою святиню через брак фінансового забезпечення. Тоді місцевий єрей збирав пожертви в сусідніх місцевостях або доручав зробити це одному з мирян (членові церковного братства). Так було 1810 р. у Війниці Дубнівського повіту²³⁴.

Зазвичай парафіяльний храм зводили самі вірні разом зі своїм парохом. Інколи гроші на це давав місцевий дідич, який і виділяв ґрунт під забудову. Як свідчать візитаційні описи, майже всі унійні церкви на Правобережній Україні були збудовані ще до середини XVIII ст., переважно із соснового дерева. Муровані храми траплялися вкрай рідко й лише на Волині²³⁵. Покриті ці сакральні споруди були здебільшого гонтом, бідніші – соломою, і тільки найбагатші парафії могли дозволити собі покрівлю з бляхи (як у селі Поворськ Кашогородського деканату²³⁶). Багато святинь на час їх канонічного огляду вже потребували ремонту²³⁷, деякі перебували в аварійному стані. У ході пастирської ревізії в 1800 р. храму Св. Луки Євангелиста у Великому Порську Кашогородського деканату візитатор констатував: „У церкві гнилий дах, стіни і підлога [...], є загроза, що церква може завалитися”²³⁸. У зв’язку з цим навіть було заборонено проводити в ній богослужіння. З пізніших документів дізнаємося, що на 1806 р. ця сакральна будівля була вже відремонтована і повторно освячена наступного року²³⁹.

²³⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 3, арк. 54–55.

²³¹ Там само, оп. 2, спр. 146, арк. 40 зв.

²³² Там само, спр. 145, арк. 6.

²³³ Там само, оп. 1, спр. 3, арк. 54–55 зв.

²³⁴ Там само, оп. 2, спр. 145, арк. 9–9 зв.

²³⁵ Там само, оп. 1, спр. 51, арк. 71; М. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*, с. 145–155.

²³⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 6.

²³⁷ ЦДІАК України, ф. 2125, оп. 1, спр. 5, арк. 1 зв.

²³⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 33.

²³⁹ Там само, арк. 33 зв.

Греко-унійні церкви мало чим відрізнялися між собою. Розміри пересічного храму сягали чотирьох сажнів у ширину і шести-семи сажнів у довжину, а більші були розміром п'ять на десять сажнів. Споруду вінчали одна-три бані із залізними хрестами нагорі. Типовим є зовнішній вигляд та інтер'єр Свято-Димитріївської церкви села Сітовичі Кашоградського деканату (за протоколом візитації 1800 р.). Збудована із соснових кругляків, вона була чотири сажні в ширину і сім сажнів завдовжки, мала одні двері з внутрішнім замком, що кріпилися на завісах та залізних гаках, і сім вікон. Дах було покрито ще міцним гонтом та увінчано трьома банями з хрестами. Інтер'єр був такий: великий вітвар столярної роботи, на ньому – антимінс; справа від царських врат розміщався престол з двома іконами – Ісуса Христа і Св. Димитрія, а зліва – престол з образом Діви Марії (у формі стінного вівтара); інших „вартих уваги” ікон було вісім, зафіксовано також дві хоругви²⁴⁰.

А ось як виглядала Свято-Миколаївська церква у селі Пісочне того ж Кашоградського деканату (зведена 1779 р. на кошти, що їх надали єпископ Стефан (Левинський) і настоятель Милецького монастиря). Храм дерев'яний, квадратної форми (вісім на вісім сажнів). Вгорі над вхідними дверима був намальований образ Св. Миколая. Вінчав святиною купол із залізним хрестом. Будівля мала четверо дверей (одні – „на бігунках”, інші – з французьким замком, ще одні рухалися на дерев'яних завісах, а останні – із залізною защіпкою), тринадцять вікон (одне загратоване). По чотирьох кутах церкви було прикріплено великі бляшані зорі з густим промінням. У 1800 р. візитатор зазначив, що в храмі немає царських врат. По центру приміщення стояв масивний дерев'яний розписаний вітвар з мурованим престолом („менсою”), накритим трьома покривалами. На ньому містився антимінс, а в самому вівтарі – великий Богородичний образ. Праворуч і ліворуч перед пресвітерієм було ще два вівтари, оздоблені малюнками на релігійну тематику, з престолами („менсами”) столярної роботи, кожен із яких мав по два покривала, без антимінсів. В одному вівтарі був образ Ісуса Спасителя, а в іншому – Св. Андрія Первозваного. З лівого боку містився ще один, четвертий вітвар, уже не прикрашений, але також із „менсою” з одним покривалом зверху, без антимінса. У ньому була ікона Благовіщення Діви Марії. Крім цих чотирьох ікон, у церкві виявлено ще вісім образів. Також ревізор нарахував 14 книг (Євангеліє, Апостол, Тріодь, Октоїх тощо)²⁴¹.

²⁴⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 32, арк. 36–36 зв.

²⁴¹ Там само, арк. 71–75 зв.

1818 року проведено ще одну візитацію цього храму. Після неї залишився детальніший опис його внутрішнього облаштування, котре на той час уже істотно змінилося. Зокрема, у церкві було встановлено царські врата. У центральному вівтарі зафіксовано не лише ікону Діви Марії, а й срібний із позолотою хрест, свічник із трьома свічками та жертвник. Вказано також на наявність трьох образів – Христа Спасителя, Йоана Апостола та Варвари Мучениці, срібного хреста і двох свічників у правому бічному вівтарі. Поряд, в іншому вівтарі, – ікона Благовіщення, дерев'яний хрест і дві свічки. У ще двох бічних вівтарях зліва, крім ікон Богородиці та Св. Андрія, були ще три образи, дерев'яні хрести та свічники²⁴².

Для богослужіння і звершення Святих Тайн священик використовував церковне опорядження. Його перелік також подався у протоколі візитації. Зокрема, в о. Теодора Абрамовича з уже описаного храму села Сітовичі були: срібна з позолотою чаша, срібна ложечка для причастя, п'ять срібних корон для вінчання парафіян, срібна зірочка, чотири дзвіночки, комплекти предметів для обрядів хрещення та поховання (не деталізовано), хрест для хресного ходу, дерев'яні ліхтарі. Також у церкві зберігалися відповідні літургійні книги: дванадцять співників; Євангеліє в обтягнутій оксамитом та оправленій по краях у срібло палітурці, на якій з одного боку було п'ять металевих прикрас, з іншого – чотири срібні підставки; „старий, розбитий” Апостол і Требник²⁴³. Усі книги походили з Почаївської друкарні, хоча в унійних святинях траплялись і львівські й віленські видання²⁴⁴. Число богослужбових книг у храмах зазвичай було в межах двох десятків.

Біля церкви обов'язково стояла дзвіниця з кількома дзвонами. У вже згаданих Сітовичах, скажімо, на дзвіниці було три малі дзвони²⁴⁵, а в Яблоньці Луцького повіту – чотири дзвони²⁴⁶. У селі Мельниця Ковельського повіту ця церковна будівля містилася на цвинтарі, недалеко від храму, і мала шість дзвонів²⁴⁷.

* * *

Під час реалізації політики „приєднання” католиків східного обряду до Православної Церкви Луцьку, Володимирську та Київську митрополічу

²⁴² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 32, арк. 85–97.

²⁴³ Там само, арк. 37–37 зв.

²⁴⁴ Там само, арк. 75 зв.

²⁴⁵ Там само, спр. 31, арк. 37 зв.

²⁴⁶ Там само, спр. 14, арк. 350.

²⁴⁷ Там само, спр. 22, арк. 163 зв.

унійні єпархії було ліквідовано, а парафії Правобережної України ввійшли до Полоцького владництва. Коли 1798 р., з огляду на нову політичну ситуацію, імператорським указом було створено Луцьку греко-унійну єпархію, за територіальними межами вона відрізнялася від „старого” Луцько-Острозького владництва, оскільки об’єднала всі унійні парафії на Правобережжі, що зберегли вірність Римському Апостольському престолу після масового „навернення у православ’я” в 1794–1796 рр. За умовами Тильзітського миру 1807 р., Луцька греко-унійна єпархія тимчасово розширилася за рахунок парафій Тернопільського округу. У перше десятиліття XIX ст. владництво налічувало 178 парафій і 90 тис. вірних, що становило 3 % від загальної кількості населення Волинської, Київської й Подільської губерній. А після ліквідації в 1828 р. Луцької єпархії на цих теренах залишилося вірними унії понад 122 тис. осіб.

Основою адміністративної структури Луцької греко-унійної єпархії були консисторія і капітула (єпархіальний крилос). Вони виконували контролюючі та судові функції щодо духовенства і мирян. До складу консисторії входили єпископ, архипресвітер та архидиякон, еклезіарх, кантор, крилошани й духовні депутати. Владництво не мало сталого церковно-територіального поділу, бо чисельність парафій постійно змінювалася. Розгалужена мережа деканатів, проофіціальій, протопресвітеріатів і сурогатій була необхідною для підтримання зв’язків із „безмісними” священиками. Крім того, в умовах великої територіальної протяжності й обмежених можливостей комунікації розбудована структура деканатів сприяла більш ефективній душпастирській праці на місцях.

При створенні деканатів за основу брали державний адміністративно-територіальний устрій, але коли на території повіту функціонувало багато унійних парафій, то з них формували декілька деканатів. І навпаки, у разі нечисленності душпастирських осередків у сусідніх повітах їх об’єднували в один деканат. Загалом греко-унійні парафії були досить добре забезпечені храмами. Абсолютна більшість цих святинь постала ще в другій половині XVIII ст., а тому в першій чверті XIX ст. чимало з них потребувало ремонту. Після „оправославлення” багатьох церков, для задоволення своїх духовних потреб вірні будували каплиці або пристосовували під них інші споруди, надані місцевими коляторами.

Розділ 4

ПАРАФІЯЛЬНЕ ДУХОВЕНСТВО

Церковнослужителі храму (парафії) формували церковний причт. До нього входили парафіяльний священик (або адміністратор чи коад'ютор), диякон, паламар і дяк. Єреї походили переважно з духовного стану, рідше – з дрібної шляхти та міщанства. Наприклад, парох села Горинка Кременецького повіту Іван Струминський народився в сім'ї унійного душпастиря Стефана Струминського¹. Настоятелями храмів у селах Калинське й Закусили Овруцького повіту в першій чверті ХІХ ст. були Єпіфаній Загоровський-Корчак і Дмитро Комаревич-Тарілчиць – вихідці з дрібної шляхти². Міщанське походження мали клирики Дубечна (Олександр Корнілевич), Залісся (Теодосій Старкевич), Щедрогощі (Теодор Лук'янович) Ковельського повіту, Дубровиці (Ігнатій Ненадкевич), Залешан (Петро Правосудович) Луцького повіту, Старого Горохова (Ян Абрамович) Володимир-Волинського повіту³.

У Луцькій греко-унійній єпархії переважали парафії, де був лише один священик, а обов'язки дяка виконував хтось із місцевих жителів. Скажімо, у Кашоградському деканаті станом на 1816 р. з 24 душпастирських осередків у десяти (Грив'ятках, Кашові, Козленичах, Малому Порську, Мельниці, Мірині, Підлісах, Радошині, Сітовичах і Троянівці) не було церковних слуг, а дяки допомагали отцям тільки в Поворську, Подрижі та Яблоньці. У деяких парафіях, крім священика, був ще й вікарій або коад'ютор (як-от у селах Бережниця, Велицьк, Городище, Гулевичі, Кречевичі, Несухоїжі, Пісочне, Селець)⁴. Аналогічна ситуація характерна

¹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 225, арк. 16–17 зв.

² Там само, спр. 445, арк. 151–157.

³ Там само, арк. 193; спр. 85, арк. 45–83; спр. 266, арк. 15–35.

⁴ Там само, спр. 51, арк. 10–52.

й для інших деканатів, де на плечі парафіяльного єрея лягала не лише духовна опіка вірних, а й усе церковне господарство.

Якщо парафія була велика й охоплювала кілька сіл, а крім церкви існувала ще й каплиця, то при храмі перебували всі названі церковнослужителі. Скажімо, у Пиратині й Болсунах Овруцького деканату до причту належали адміністратор, дяк і два паламарі⁵. У разі, якщо парох був літньою людиною або мав погане здоров'я, то душпастирювати йому допомагали коад'ютор або вікарій, за що вони отримували третину прибутків парафії. Священики завжди прагнули, аби їхніми помічниками були родичі: тоді про розподіл церковних доходів уже не йшлося. Згодом хтось із родини успадковував парафію. Таким чином народжувалися цілі священницькі династії. Для прикладу, у Клочках Овруцького деканату місцевий єрей Василь Кулаковський передав парафію своєму синові Йоану Кулаковському, який став правити тут від 1818 р.⁶ У селі Повічі Ратнівського деканату в 1826 р. настоятелем місцевого храму Архистратига Михаїла був Олександр Борковський, а його син Семен – коад'ютором⁷.

Інколи в парафії обов'язки душпастиря та нагляд за збереженням церковного бенефіцію виконував тимчасовий священик – адміністратор. Зокрема, у Закусилах Ксаверівського деканату обставини склалися так, що від 1794 р. тут перебували почергово адміністратори Ян Виказанський, Петро Затурський, Никифор Клепацький, і тільки в документах за 1818 р. останнього з них зазначено як пароха⁸. Подібну картину спостерігаємо й у селі Великий Порськ Кашогородського деканату, де в документах упродовж 1800–1819 рр. названо лише адміністраторів: Івана Чайковського (священик із Велицька), Євстахія Бендовського (парох із Малого Порська) та Микиту Моргаєвського⁹. Перебування адміністратора на парафії, як правило, супроводжувалося несумлінною душпастирською працею, занепадом плебанії та всього церковного майна, адже такий єрей, почувуючись тимчасовим господарем, не надто переймався тутешніми справами, особливо якщо мав і свою парафію. Деколи зайнятість адміністратора чи його небажання належно виконувати свої функції у другій парафії спонукали вірян скаржитися на нього до консисторії, як це трапилося в селі Воротнів Луцького повіту 1816 р.¹⁰

⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 85, арк. 22.

⁶ Там само, спр. 266, арк. 18 зв.

⁷ Там само, спр. 400, арк. 91.

⁸ Там само, спр. 445, арк. 157.

⁹ Там само, спр. 311, арк. 3; спр. 316, арк. 23.

¹⁰ Там само, спр. 245, арк. 84–85.

Служебник унівського друку. 1740 р.

З Покровської церкви с. Поромів Іваничівського району Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

Щоб отримати духовний бенефіцій, молоді кандидати на священство деякий час служили в каплиці місцевого землевласника з метою здобути необхідну рекомендацію – презенту (письмовий дозвіл колятора на вакантну парафію). У презенті зазначалося, яким майном та пільгами користуватиметься парох¹¹. Без цієї рекомендації, яку надсилали до архиєрея, кандидат не міг отримати єрейські свячення. Перед рукоположенням майбутні клирики повинні були внести до єпархіальної скарбниці гроші за виготовлення різноманітних документів. Спершу викупувався „консекс” – документ, на підставі якого можна було подавати прохання про презенту, далі – свідоцтво про свячення. Тільки тоді отцю надавалася грамота на парафію. Ці грамоти були двох видів. Інсталяційна, дуже дорога, давала право довічно очолювати парафію. Дешевша – адміністраційна – дозволяла правити в парафії протягом трьох років (коли цей термін збігав, платили за поновлення повноважень – і так аж доти, доки парох не назбирав кошти для купівлі інсталяційної грамоти¹²). У Греко-Унійній Церкві від претендентів на священство також вимагали клятви єпископові про дотримання ними морально-етичних норм (що вони не замішані в бешкетах, не крали, не ходили на вечорниці, не пиячили, не зналися зі злочинцями, не підхопили венеричну хворобу („французьку заразу”) тощо¹³). Майже всі греко-унійні єреї мали сім’ї – дружину, п’ятеро-шестеро дітей. Одружувалися вони, як правило, напередодні рукоположення. За дружин намагалися брати священничих дочок, які мали достатньо велике придане, аби оплатити підготовку до свячень і всі необхідні документи.

Посаду дяка, паламаря і читця Псалтиря займали в парафії здебільшого родичі пароха (брати, зяті, сини). Наприклад, 1825 р. в Михайлівці Овруцького повіту місцевий дяк доводився рідним братом настоятелю¹⁴. Наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. псаломщиком у Пречистенській церкві Каменя-Каширського був брат о. Йосипа Сезонтовича Павло¹⁵. 1830 р. дяком у Вигові Овруцького повіту прислуговував син парафіяльного священника Євстафія Шавловича¹⁶.

¹¹ О. П. Крижанівський. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*, с. 23.

¹² Антоний, архиепископ. О греко-униатской церкви в западном крае // *Русский вестник* LIII (1885) 288.

¹³ О. П. Крижанівський. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*, с. 24.

¹⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 400, арк. 45 зв.

¹⁵ Там само, спр. 311, арк. 14.

¹⁶ Там само, спр. 445, арк. 157.

На початку XIX ст. майже всіма греко-унійними парафіями адміністрували особи, що належали до старої когорти клиру, тобто ті, котрі здобули освіту й вступили в духовний сан у 70–80-х рр. XVIII ст. З відновленням Луцького владичтва, попри значну кількість „безмісних” священників, рукоположення нових служителів Церкви почастишали. За першу третину XIX ст. у Кашогородському деканаті священство отримали щонайменше 23 особи, Ксаверівському – вісім, Олицькому – шість, Овруцькому – п’ять, Виговському і Черняхівському – по дві, Житомирському і Ратнівському – по одній¹⁷. Цих єреїв висвячували луцькі єпископи Стефан (Левинський) і Григорій (Коханович), митрополит Йосафат (Булгак), жидичинський архимандрит і луцький суфраган Флоріан (Корсак)¹⁸. Кількісне зростання духовенства Греко-Унійної Церкви як свідчення її живучості турбувало представників вищої православної єрархії. У рапорті волинського єпископа Стефана (Романовського) до Святішого Синоду за 1819 р. читаємо, що владика Яків (Мартушевич) і митрополит Йосафат (Булгак) висвятили для Луцької греко-унійної єпархії близько 90 осіб¹⁹. Усього на 1826 р. у цій єпархії рукоположення отримали 252 священники, з яких 179 – для парафій Волинської губернії, 52 – для Київської та 21 – для Подільської²⁰.

За рівнем загальної освіти парафіяльний клир поділявся на дві категорії: ті, які отримали лише домашнє виховання, і ті, які навчалися в монастирських школах і семінаріях. До перших належали, зокрема, парохі з Васьковичів, Гошева, Черепіна, Клочків Овруцького повіту, які душпастирювали впродовж 1807–1818 рр.²¹ Майбутні священники здобували знання в школі оо. піарів у Любешові, у навчальних закладах при василіянських монастирях у Володимирі, Бресті, Овручі, Почаєві, Олиці, Белзі й Острозі²². Духовну підготовку кандидати у священники отримували в семінаріях оо. василіян у Житомирі, Радомишлі, Холмі, Луцьку, Кам’янці-Подільському та Володимирі-Волинському²³. Більш освічені з них могли претендувати

¹⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, 67, 81, 266, 311, 316, 355, 400, 445.

¹⁸ О. М. Карліна. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст., с. 169.

¹⁹ РГИА, ф. 796, оп. 100, д. 678, л. 10 об.

²⁰ В. Лось. Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства, с. 262.

²¹ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 85, 266, 445.

²² А. Новицкая-Ежова. Орден василиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой // *Славяноведение* 2 (1996) 38.

²³ О. П. Крижанівський, С. М. Плохій. *Історія церкви та релігійної думки в Україні*, кн. 3: *Кінець XVI–XIX ст.*, с. 22.

на вищі духовні посади. Приміром, випускник Холмської єпархіальної семінарії Теодор Полюхович був сурогатом ковельським і володимирським, Теодор Старкевич – віце-деканом і адміністратором Ратнівського деканату, а Олександр Борковський – екзаменатором того ж деканату²⁴.

Узагальнений портрет унійного священика першої третини XIX ст. можна скласти на підставі протоколів візитацій та інших архівних матеріалів. З проаналізованих нами відомостей про 51 єрея вдалося встановити, що тільки вдома навчалися шість клириків, у монастирських або світських школах – 32, у духовних семінаріях – 13. Функції пароха виконували 34, адміністратора – 11, коад'ютора – шість осіб. Середній вік парафіяльного духовенства на момент візитації 1800 р. становив 35–50 років. Майже всі єреї походили з духовного стану²⁵.

Для матеріального забезпечення парафій місцеві колятори виділяли фондуші: орну землю, городи, сіножаті тощо. Розміри бенефіцію обов'язково зазначалися в протоколах візитацій. Наприклад, земельні наділи церкви села Сітовичі склалися з городу, на якому можна було засіяти три корці зерна, орного поля на 12 корців і лугів на 25 косарів²⁶. Священик у селі Пісочне Ковельського повіту мав поле на 35 корців і луги на 12 косарів²⁷. До фондушу Різдво-Богородичного храму церкви села Поворськ входив город на один корець, орна земля на 22 корці та луки на 35 косарів²⁸. За нашими підрахунками, кожен парох міг зібрати з фондушевої землі в середньому 6–14 центнерів зерна. Цього вистачало на річне утримання сім'ї з 2–3 осіб. Та оскільки священицькі родини були багатодітними, такий урожай – а отже, й розмір фондушу – не забезпечував належного матеріального статусу душпастиря та його сім'ї.

У межах церковного бенефіцію зазвичай стояла хата місцевого священика разом із господарськими будівлями (плебанія). Вони мало чим відрізнялися від селянських. Для прикладу, згідно з візитацією 1800 р., парох у Великому Порську Кашогородського деканату мешкав у курній хаті, до якої були прибудовані сіни й комора, а з господарських споруд мав тільки старий хлів. Значно заможнішим порівняно з ним був священик із Велицька того ж деканату, якому належала не лише „біла” хата, а й пекарня, дві комори, дві стодоли, хлів і стайня²⁹.

²⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 225, арк. 16–17 зв.

²⁵ Там само, спр. 22, арк. 20–388; спр. 32, арк. 10–370; спр. 311, арк. 3–50; спр. 263, арк. 2–70; спр. 444, арк. 10–190.

²⁶ Там само, спр. 32, арк. 38.

²⁷ Там само, арк. 73.

²⁸ Там само, спр. 22, арк. 25.

²⁹ Там само, арк. 35 зв., 61.

Грошовий фондуш парафіяльних церков був мізерним, особливо якщо зіставити його з фінансовим забезпеченням василіянських монастирів. Згідно з відомістю про капітальні суми білого і чорного духовенства всіх чотирьох греко-унійних єпархій у 1822 р., біле духовенство мало всього 53 260 рублів сріблом фондушевих коштів, з яких отримувало відсотки, тоді як у василіян налічувалося 296 416 рублів³⁰. Одержуючи від колятора презенту – право посісти вакантну парафію, священник здобував і церковний фондуш. Проте надалі ці поля, городи і луки не переходили в його власність, як і всі будівлі в плебанії. Тільки з часом, після багатьох років праці, парохі могли назбирати коштів і придбати (чи побудувати) власну хату та купити земельний наділ³¹.

Додатковий дохід душпастир отримував за уділення треб. Плата за них не могла бути довільною. З огляду на це Якуб Теодорович, коли його в 1805 р. призначали парафіяльним священником села Дідковичі Овруцького повіту, дав деканові розписку, що за шлюб він братиме один рубль, за поховання дорослої особи – два, дитини – один, за хрещення – піврубля. Насправді ж за поховання він отримував сім рублів або вимагав теличку чи лоша. Якщо люди не погоджувалися на такі умови, то отець відмовлявся правити панахиду. Крім того, священник часто виконував функції нотаріуса, підтверджуючи письмово позики грошей. За цю послугу йому також платили – один рубль³².

У незavidному матеріальному становищі опинялися „безмісні” єреї, інформацію про яких консисторії постійно надсилали декани. 1798 року в Луцькій греко-унійній єпархії налічувалося близько 780 „безмісних” клириків³³. Згодом деякі з них отримали вакантні парафії або пішли служити в римо-католицькі храми. Тих, котрі й надалі перебували на пенсійному забезпеченні, у 1822 р. нараховувалося 242 особи (найбільше їх було на Поділлі – 98)³⁴. Як засвідчують документи, обіцяні кошти надходили „безмісним” священникам нерегулярно. Наприклад, на 1801 р. у Луцькому повіті залишилися невиплаченими пенсії ще за 1798 р. (казначейство пояснювало це відсутністю поіменних списків)³⁵. Подібну ситуацію

³⁰ E. Likowski. *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, с. 132.

³¹ А. Л. Зінченко. *Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні*, с. 78.

³² ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 359, арк. 5.

³³ Там само, спр. 13, арк. 10 зв.

³⁴ В. Лось. *Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства*, с. 266.

³⁵ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 34, арк. 41.

спостерігаємо і в інших повітах Волинської губернії³⁶. Реальний розмір таких виплат був невеликий (30–50 рублів на рік, хоча законом передбачалося 50–100 рублів). Тож „безмісні” єреї були змушені шукати додаткового доходу: вони прислужували в латинських храмах, орендували у дідичів землю й займалися хліборобством або навіть жебракували³⁷. Перспектива зостатися без засобів до існування часто ставала причиною їхнього переходу в „благочестя”.

З початком масового навернення уніатів у православ'я наприкінці XVIII ст. і „переосвячення” церков унійний клир поступово виселяють із плебаній, віддаючи їх синодальному духовенству. Якщо плебанія була збудована коштом самого пароха, то йому виплачували певну компенсацію, але в будь-якому разі він мав у тримісячний термін звільнити помешкання³⁸. Між греко-унійними і православними клириками точилися гострі суперечки з приводу землі та осель, бо священники Московської Церкви часто силою відбирали їх (як це було, зокрема, у селі Чернявка Липовецького повіту, де піп Андрій Левицький у 1796 р. присвоїв земельний наділ отця Йосипа Коптаржевського). Такі випадки розглядали депутати православних консисторій, які отримали спеціальну інструкцію про порядок передачі майна греко-унійним священиком „благочестивому” єрею. Серед іншого підкреслювалося, що в разі, якщо плебанія й усі господарські споруди були зведені за кошти місцевих парафіян, то вже колишній парох мав звільнити їх без жодних умов і компенсацій. Окремо йшлося про земельний фондуш церкви. Він також передавався православному єреєві. Якби ж унійний священик обробив і засіяв поле після переходу храму в православ'я, то урожай належав би вже його наступникові, а самому сіячеві виділялася лише невелика частина, аби вистачило на прожиття³⁹.

Іноді обставини склалися так, що одну плебанію займали відразу два душпастирі – православний і греко-унійний. Між ними, очевидно, доходило до конфлікту. Справу розглядали в повітовому суді, який і вирішував, кому залишати хату, всі дворові споруди та весь фондуш. Той, на чю користь ухвалювалася така постанова, залишався жити в плебанії, сплативши іншому певну суму грошей⁴⁰. Греко-унійні парафіяльні священники нерідко потерпали й від свавілля місцевих землевласників, котрі без будь-яких підстав, пояснень і попереджень могли відібрати

³⁶ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 91, арк. 1–1 зв.

³⁷ Там само, спр. 359, арк. 9–9 зв.; спр. 90, арк. 30 зв.

³⁸ Там само, спр. 90, арк. 34.

³⁹ О. Петренко. *Брацлавське намісництво*, с. 276.

⁴⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 27, арк. 76.

в пароха його земельний наділ – основне джерело доходу. Для прикладу, 16 травня 1836 р. до луцького унійного депутата Андрія Червяковського надійшла скарга від отця про те, що в Дубнівському повіті графиня Соболевська відібрала сінокіс у селі Кнерути, а в селі Остріїв – земельну ділянку, на якій тепер зводить собі будинок⁴¹.

У парафіях Унійної Церкви велася й певна освітня та благодійницька діяльність, якою займалися церковні братства. Спочатку їх створювали з єдиною метою – дбати про храм і порядок у ньому⁴². На своєму зібранні братчики вирішували, на що необхідно витратити церковні гроші, які зберігались у старости. Згодом братства стали виконувати ще одну функцію – матеріально підтримувати тих своїх членів, котрі потребували такої допомоги. Діяли ці об'єднання мирян у великих і відносно заможних парафіях. На середину 20-х рр. XIX ст. вони існували у Велицьку, Великому й Малому Порську, Грив'ятках, Грудеку, Гулевичах, Поворську, Сітовичах, Троянівці, Черемошні, Яблоньці Кашогородського деканату⁴³, при церквах Олики Олицького деканату⁴⁴, в Острозі Острозького деканату⁴⁵, у Левковицях Овруцького деканату⁴⁶ та ін. Точну кількість братств назвати неможливо, оскільки в протоколах візитацій Луцького владицтва їх не завжди вказували. Крім того, ці прицерковні структури часто розпадалися, реорганізовувалися, відновлювалися тощо.

Чисельність братчиків також не була чітко визначеною й нерідко змінювалася. Скажімо, у Левковицькому храмі Овруцького деканату братчиків було четверо. Генеральний візитатор Степан Кондратович у візитації 1821 р. навіть називає їх поіменно: Олександр і Федір Невшицькі, Іван Левковський та Криштоф Левковський⁴⁷. В інших візитаційних протоколах знаходимо лише статистичні дані про братчиків. Найбільше їх було в селах Подриж і Черемошно Кашогородського деканату – по 24 особи⁴⁸.

Церковні братства опікувалися парафіяльними школами, надаючи їм посильну матеріальну допомогу: облаштовували шкільні приміщення, забезпечували учнів підручниками, письмовим приладдям тощо⁴⁹. Протягом 1800–1804 рр. у Ковельському повіті функціонувало щонайменше

⁴¹ ДАРО, ф. 370, оп. 3, спр. 61, арк. 4–4 зв.

⁴² В. Кудрик. *Маловідоме з історії греко-католицької церкви*, с. 80.

⁴³ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 1–85.

⁴⁴ Там само, оп. 1, спр. 51, арк. 58.

⁴⁵ ДАЖО, ф. 1, оп. 2, спр. 82, арк. 18 зв.

⁴⁶ ЦДІАК України, ф. 2125, оп. 1, спр. 5, арк. 11.

⁴⁷ Там само, арк. 11 зв.

⁴⁸ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 95, 108.

⁴⁹ Там само, спр. 213, арк. 1 зв.

десять парафіяльних шкіл: у містечках Гулевичі, Троянівка, селах Велицьк, Грив'ятки, Грудек, Мірин, Підліси, Радошин і Черемошно⁵⁰. Парафіяльна школа була в Заславі, Луцьку, Звягелі (Новограді-Волинському), Рівному, у Візновичах Кременецького, Вишеньках Луцького, Олександрії та Козмілії Рівненського повітів⁵¹. У візитаційних описах за 1811 р. занотовано, що такі освітні осередки діяли при храмах в Олиці, Уїздцях, Хорлупах і Покашеві Олицького деканату⁵² та Михайлівці Овруцького деканату⁵³. Проте необхідну інформацію єпископські ревізори подавали не завжди, тому встановити точну кількість парафіяльних навчальних закладів наразі не вдається.

Навчання у школах було безкоштовним. Місцеві церкви щорічно виділяли кошти на їх утримання. Однак вони були значно менші за ті, що надходили з монастирів, і не перевищували кількох десятків рублів. Наприклад, у Звягелі (Новограді-Волинському) 1804 р. братство віддало на парафіяльну школу 45 рублів, а в Залешанах Луцького повіту – тільки дев'ять рублів⁵⁴. Відомостей про чисельність учнів у таких освітніх закладах у єпархіальних документах немає⁵⁵, а з інших джерел випливає, що вона становила пересічно 10 осіб⁵⁶. Учителями були переважно дяки (як-от в Олиці Олицького деканату⁵⁷, селі Михайлівка Овруцького деканату⁵⁸, Черемошні Кашогородського деканату⁵⁹ та ін.), хоча траплялись і винятки (скажімо, у Підлісах Кашогородського деканату школярів на парафії навчав син місцевого пароха⁶⁰).

Освіту діти здобували в парафіяльних школах два-три роки. За цей час вони мали навчитися читати і писати, виконувати прості арифметичні дії⁶¹. Учням пояснювали церковнослов'янські тексти Псалтиря, Октоїха, Ірмолея, молитовників та інших релігійних книг⁶². Спеціальних

⁵⁰ ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 59–95, 293; спр. 7, арк. 4.

⁵¹ Там само, спр. 213, арк. 2–35.

⁵² Там само, оп. 1, спр. 51, арк. 7, 43.

⁵³ Там само, оп. 2, спр. 400, арк. 45 зв.

⁵⁴ Там само, спр. 213, арк. 1 зв.–5.

⁵⁵ Там само, спр. 22, арк. 59–95.

⁵⁶ D. Beawais. *Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich*, т. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*, с. 20.

⁵⁷ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 51, арк. 10.

⁵⁸ Там само, оп. 2, спр. 400, арк. 45 зв.

⁵⁹ Там само, спр. 22, арк. 92 зв.

⁶⁰ Там само, спр. 32, арк. 4.

⁶¹ Там само, спр. 255, арк. 4 зв.

⁶² А. Новицкая-Ежова. Орден василиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой, с. 43.

приміщень для таких шкіл зазвичай не будували: дітей учили в церковній ризниці, у хаті дяка чи навіть при дворі дідича⁶³. Через брак необхідних коштів навчання нерідко припинялося (як-от у 1816 р. в Підлісах і Покашеві Ковельського та Олиці й Хорлупах Дубнівського повітів⁶⁴).

Ще одним напрямом діяльності братств була добротинність: вони організовували при храмах шпиталі та притулки для бідних⁶⁵. Ці заклади мала чи не кожна велика парафія. На кінець 1820-х рр. харитативні заклади існували при унійних церквах в Острозі, Рівному, Новограді-Волинському та в Корці Новоград-Волинського, у Порицьку і Горохові Володимир-Волинського, в Олександрії та Козмілії Рівненського, у Торжищі та Мацейові Ковельського повітів⁶⁶. В Олиці Дубнівського повіту функціонували два шпиталі, при Троїцькому та Стрітенському храмах⁶⁷. У Мацейові Ковельського повіту в 1804 р. місцева церква мала дохід 360 рублів, з яких для шпиталю виділила лише 2 рублі 40 копійок, тоді як у Горохові Володимир-Волинського повіту того ж року з наявних 332 рублів на облаштування шпиталю видали аж 135 рублів. Пересічно парафії витрачали на хворих і бідних від 15 до 50 рублів на рік⁶⁸.

Кількість убогих у шпиталях зазвичай не перевищувала десятка осіб, але переважно в них утримували не більше двох-трьох убогих чи хворих, а іноді тільки одного (зокрема, при храмі Святої Трійці в Олиці притулок знайшла вбога жінка⁶⁹). У багатьох парафіях таку добротинність зовсім не фінансували, тому люди, які були в цих притулках, жили з милостині від місцевих жителів. Загалом на благодійницьку діяльність виділяли значно менше коштів, ніж на утримання парафіяльних шкіл.

З часом церковні братства розширили рамки своєї діяльності: крім турботи про школи і шпиталі, вони стали займатися й релігійною пропагандою. Наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. братчики активно агітували місцеве уійне населення не переходити у православ'я, разом зі священниками переконували парафіян не зраджувати унію. Іноді парафіяльні активісти вдавалися навіть до погроз, стверджуючи, що всі, хто змінив свою віру на „благочестя”, – зрадники, які продали душу дияволу, тож Бог їх покарає⁷⁰.

⁶³ D. Beawais. *Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich*, т. 2, с. 21.

⁶⁴ ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 51, арк. 72 зв.

⁶⁵ Там само, арк. 57.

⁶⁶ Там само, оп. 2, спр. 213, арк. 1–6.

⁶⁷ Там само, оп. 1, спр. 51, арк. 9.

⁶⁸ Там само, оп. 2, спр. 213, арк. 5 зв.–6 зв.

⁶⁹ Там само, оп. 1, спр. 51, арк. 9.

⁷⁰ Там само, оп. 2, спр. 14, арк. 2.

* * *

У період функціонування Луцької єпархії (1798-1828) греко-унійній єрархії вдалося зберегти систему рекрутації духовенства. Зокрема, систематично відбувалися єрейські свячення клириків, які зазвичай отримували вакантні церковні бенефіції. Загалом парафіяльні душпастирі походили зі священничих родин, а освіту вони здобували в монастирських школах Любешова (в оо. піарів), Володимира, Овруча, Любара та у василіянських семінаріях Житомира, Радомишля, Холма, Луцька, Кам'янця-Подільського та Володимира. Матеріальний статус пароха забезпечував фондуш, наданий місцевим колятором. Його порівняно невеликий розмір уподібнював господарство й увесь спосіб життя священників до селянського, що негативно позначалося на освітній і добродійній діяльності в парафіях.

ВИСНОВКИ

Упродовж 1793–1839 рр., після приєднання Правобережної України до складу імперії Романових, нова державна влада проводила щодо Унійної (Греко-Унійної) Церкви політику, спрямовану на суспільну ізоляцію цієї спільноти та її остаточну ліквідацію в західних губерніях Росії. Ініційовані царською адміністрацією заходи завжди мали одну мету: обмежити діяльність русинів-католиків з подальшим усуненням їх із публічного простору країни. Процес навернення уніатів на православ'я розпочався в роки правління Катерини II, набувши масового характеру (тоді православними стали півтори тисячі унійних священників та майже 1 540 000 їхніх парафіян) внаслідок застосування жорстких методів примусу й відвертих переслідувань. У цей період було ліквідовано Володимирську, Луцьку та Київську митрополичу єпархії. З глибинних губерній імперії на Правобережжя прибували численні православні священники, в обов'язки яких входило „оправославлення” уніатів.

Однак зі вступом на імператорський престол Павла I тиск держави на Унійну Церкву дещо послабився. Розглядаючи спільноту русинів-католиків як складову Римо-Католицької Церкви, царський уряд, завдяки наполегливості Папської курії, у 1798 р. відновив Луцьку єпархію (в межах Київської, Волинської й Подільської губерній), а місцева влада перестала втручатися у процес „возз'єднання” уніатів. Тому перехід вірян Унійної Церкви в „ортодоксальну віру” майже припинився, а деякі з її колишніх парафіян повернулися до єдності з Апостольським престолом. На переломі XVIII–XIX ст. уніати зуміли частково відновити свої позиції, укріпитися в суспільному житті та покращити матеріальне становище, що виявилось в зростанні кількості вірних, парафій і храмів Луцького владництва. Водночас для обмеження впливу латинників на східних християн у Римо-католицькій духовній колегії було створено окремий Греко-унійний департамент, а імператор підтвердив усі попередні укази, які сприяли збереженню цілісності Унійної Церкви: визначено термін давності для реконвертитів в унію; римо-католицькому клирові заборонялося

приймати уніатів до своєї конфесії, а василіянським монастирям – ченців латинських орденів.

Попри дискримінаційні адміністративні заходи, переслідування й репресії, впродовж 30 років існування Луцьке греко-унійне владництво залишалося в російському імперському просторі живою спільнотою, що зберігала свою етноконфесійну totoжність. У цей час Унійна Церква вела на Правобережній Україні освітню та харитативну діяльність. У великих і відносно заможних парафіях створювалися церковні братства, що опікувалися передовсім місцевими храмами, дзвіницями та кладовищами. З часом конфраатернії взяли на себе відповідальність за функціонування парафіяльних шкіл і притулків для вбогих. Водночас у Луцькій єпархії відбувалися значні трансформації в кількісному складі вірних, духовенства, парафій і храмів. На початку XIX ст. владництво поділялося на 31 деканат, два протопресвітеріати, три офіціалати (сурогації) та три проофіціалії. Цей поділ не був сталим і чітким, чисельність указаних територіальних структур змінювалася, вони реорганізовувалися, а в деяких із них зовсім не існувало парафій. Розгалужений адміністративний поділ використовувався для підтримки зв'язків з „безмісними” священиками і налагодження ефективної душпастирської праці на місцях.

Свою живильну силу Унійна Церква черпала насамперед із Волині, де її вірних, клиру і храмів виявилось найбільше. У Ковельському, Дубнівському, Луцькому, Овруцькому та Володимирському повітах спостерігалася тісна взаємодія священиків і мирян у відродженні еклезіальних структур. Значно менше уніатів було на Київщині, а на Поділлі на початку XIX ст. руських католицьких парафій майже не залишилося. Станом на 1800 р. у межах Луцької єпархії налічувалася 141 парафія, 146 священиків і 81 105 вірних. Із послабленням урядового тиску колишні уніати почали повертатись у свою конфесію, відновлювалися парафії, споруджувалися нові храми і каплиці. На початку XIX ст. (дані 1803 і 1807 рр.) на території владництва зафіксовано майже 180 парафій, близько 190 священиків і понад 100 000 вірних, що становило 3 % від загальної кількості населення Правобережжя.

Унійна єпархія була відносно добре забезпечена святинями: у 1819 р. їй належало 160 храмів і 107 каплиць у всіх трьох губерніях, хоча більшість із них споруджено ще в другій половині XVIII ст., тож у 1820-х рр. вони вже потребували капітального ремонту. Однак протягом 1830-х рр., унаслідок репресивних заходів царської адміністрації та пристосування католиків східного обряду до нових соціокультурних і політичних реалій Російської імперії, більшість унійних парафій на Правобережній Україні було приєднано до Православної Церкви. Тому на час проведення

Полоцького „собору” 1839 р. у Волинській, Київській та Подільській губерніях, за неповними даними, залишилося тільки близько 6 000 вірних Греко-Унійної Церкви.

У відновленій Луцькій греко-унійній єпархії на початку XIX ст. майже всіма парафіями адміністрували клирики, висвячені в 70–80-х рр. XVIII ст. Їхній авторитет ґрунтувався на особистих моральних якостях і самопосвяті в душпастирську працю на локальному рівні. Водночас освітній рівень парохів і надалі залишався невисоким. Частина з них мала лише домашню освіту, більшість обмежувалася двома-трьома роками навчання в парафіяльних школах. Далеко не всім отцям вдавалося здобувати богословську освіту в монастирських школах чи семінаріях, що їх утримували василіяни. Ті ж, які закінчували такі заклади, могли в майбутньому претендувати на вищі церковні уряди.

У першій чверті XIX ст. чисельність унійного духовенства зростає завдяки тому, що знову було відновлено рукоположення нових священників: до 1826 р. в єпархії було висвячено 252 такі особи. Парохи походили переважно з духовного стану, рідше – з міщан чи дрібної шляхти. Для того, аби обійняти парафію, майбутньому душпастирові були потрібні чималі кошти, тому кандидати в єреї намагалися брати за дружин дочок священників із достатньо великим приданим. Сформувалися цілі династії місцевого духовенства, оскільки помічниками парафіяльного священника були, як правило, його родичі (син, зять, брат). Інші церковнослужителі (дияк, паламар) зазвичай також доводилися парохіві родичами. За таких умов дохід від парафії залишався в одній сім'ї. Це було важливо, оскільки фондуші церков не гарантували клирикам і їхнім родинам гідного матеріального забезпечення, через що частина отців шукала інших джерел доходу (зазвичай вони утримували велике господарство).

Матеріальне становище унійних душпастирів ускладнювалося й тим, що плебанії, в яких вони проживали, не були їхньою власністю. Коли парафія переходила на православ'я, у село чи містечко приїжджав православний єрей і займав церковний бенефіцій. Між греко-унійними і синодальними священниками точилися гострі суперечки з приводу землі й помешкань, оскільки православні часто силою відбирали їх. Такі конфлікти розглядалися в судах, які переважно ухвалювали рішення не на користь унійного пароха, зобов'язавши того покинути оселю. Ще складнішим було становище т. зв. „безмісних” священників, тобто тих, які не погодилися перейти в „ортодоксальну віру” й втратили парафію. Наприкінці XVIII ст. в Луцькій єпархії залишилося 780 таких отців. Призначеним їм урядом пенсій (50–100 рублів щорічно) часто не виплачували по декілька років поспіль. У пошуках джерел існування „безмісні” священники

впродовж перших двох десятиліть ХІХ ст. або перейшли душпастирювати в римо-католицькі храми чи каплиці на території маєтків великих землевласників, або отримали вакантні унійні парафії, або ж із часом добровільно стали конвертитами у православ'я. А деякі з них орендували землю для ведення власного господарства чи навіть жебракували.

До середини 20-х рр. ХІХ ст. царському урядові вдалося створити інституційні передумови для майбутньої ліквідації Греко-Унійної Церкви. Посилена підготовка до цієї акції розпочалася на Правобережній Україні з 1827 р., коли соборний протоєрей уніат Йосиф Семашко представив добре продуманий план фактичного злиття руського католицизму з православ'ям. Першим практичним кроком з його реалізації стала істотна зміна організаційної структури Унійної Церкви в 1828 р. Замість чотирьох єпархій: Полоцької, Віленської, Берестейської та Луцької – було створено дві: Білоруську і Литовську (до складу останньої перейшли майже всі парафії ліквідованого Луцького владичтва).

Наступ на унію посилювався після Листопадового повстання 1830 р., коли позпочався процес активного „переведення” русинів-католиків в „істинну віру”. В їхніх храмах поступово запроваджували православні обряди, а церковний інтер'єр облаштовували відповідно до синодальних взірців. Греко-унійні єпископи, на чолі з Йосифом (Семашком), підготували цареві петицію з проханням прийняти їхню паству в лоно Московської Церкви. А 12 лютого 1839 р. на Полоцькому псевдособорі було ухвалено рішення про „возз'єднання” Церков, яке затвердив особисто Микола І. Це означало, що Греко-Унійна Церква в західних губерніях Російської імперії офіційно припинила існування.

Репресивна політика уряду щодо Унійної Церкви натрапляла на супротив її вірних із різних станів (селян, міщан, дрібної шляхти) і парафіяльного клиру. Під час „приєднання” 1794–1796 рр. масовим явищем стали відмови уніатів від переходу на православ'я, відкриті виступи місцевого люду й духовенства, самовільне захоплення вже „переосвячених” храмів. Наприкінці 1830-х рр. ці форми протесту доповнилися пасивною протидією (наприклад, таємне звертання по душпастирську опіку до унійного світського духовенства і василіянських ченців). Утім, зміни в Літургії та внутрішньому облаштуванні храмів за синодальними правилами викликали значно більше невдоволення, ніж сам факт підписання „акту возз'єднання” 1839 р.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Таблиця 1
Кількість парафій Унійної Церкви, які відійшли
до Австрії, Пруссії та Росії за результатами поділів Речі Посполитої*

Єпархія	Держава			Загалом парафій
	Росія	Австрія	Пруссія	
Київська митрополіча	3 135	–	70	2 716
Володимирська				489
Луцька	1 027	116	–	1 143
Львівська	712	1 796	–	2 508
Полоцька	601	–	–	601
Пинська	201	–	–	201
Холмська	189	353	–	542
Перемишльська	–	1 252	–	1 252
Разом	5 865	3 517	70	9 452

* Укладено за: M. Radwan. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*. Lublin 2003, с. 13.

Таблиця 2
Кількість церков, які функціонували в межах
колишньої Луцької греко-унійної єпархії на початок 1839 р.*

Повіт	Кількість церков
1	2
<i>Київська губернія</i>	
Васильківський	3
Звенигородський	1
Київський	2

1	2
Липовецький	3
Махнівський	4
Радомишльський	6
Сквирський	5
Таращанський	1
Разом	25
<i>Волинська губернія</i>	
Володимир-Волинський, Житомирський, Кременецький	бл. 10
Дубнівський	бл. 35
Ковельський	бл. 80
Луцький	бл. 15
Разом	бл. 140
<i>Подільська губернія</i>	
Вінницький	2
Літинський	2
Разом	4
Загалом	бл. 170

* Укладено за: Л. Тимошенко. *З історії уніатської церкви на Київщині (XVI–XIX ст.)*. Київ 1997, с. 43–44; ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 338, арк. 21; спр. 364, арк. 97; спр. 365, арк. 9 зв., 21, 31; спр. 400, арк. 20; ЦДІАК України, ф. 442, оп. 413, спр. 68, арк. 4 зв.

Таблиця 3
**Чисельність вірних Унійної Церкви
у межах Волинської православної єпархії в 1836–1838 рр. (осіб)***

Повіт	1836 р.	1837 р.	1838 р.
1	2	3	4
Володимир-Волинський	812	–	–
Дубнівський	2 231	1 358	1 103
Житомирський	120	56	44
Заславський	22	–	–
Ковельський	173	143	–
Кременецький	2 102	1 995	1 936
Луцький	351	312	–

1	2	3	4
Новоград-Волинський	94	62	57
Овруцький	170	149	130
Рівненський	18	18	8
Старокостянтинівський	41	19	10
Всього	6 134	4 112	3 288

* Укладено за: ДАЖО, ф. 1, оп. 8, спр. 785, арк. 28 зв.-183; спр. 786, арк. 22 зв.-149; спр. 788, арк. 93 зв.-117.

Таблиця 4
Деканатська структура
Луцької греко-унійної єпархії в 1816, 1819 і 1823 рр.*

№ п/п	Деканати в 1816 р.	Деканати в 1819 р.	Деканати в 1823 р.
1	2	3	4
<i>Волинська губернія</i>			
1			Барашівський
2		Володимир-Волинський	Володимир-Волинський
3		Горохівський	
4	Дубнівський	Дубнівський	Дубнівський
5	Дубровицький	Дубровицький	Дубровицький
6			Житомирська делегатура
7	Камінь-Каширський	Камінь-Каширський	Камінь-Каширський
8		Кашоградський	Кашоградський
9	Ковельський	Ковельський	Ковельський
10	Козинський	Козинський	Козинський
11		Кременецький	Кременецький
12		Корецький	
13	Ксаверівський	Ксаверівський	
14		Луцький	Луцький
15	Новоград-Волинський	Новоград-Волинський (Звягельський)	Новоград-Волинський (Звягельський)
16	Овруцький	Овруцький протопресвітеріат	Овруцький
17		Олицький	Олицький
18	Острозький	Острозький	Острозький

1	2	3	4
19	Ратнівський	Ратнівський	Ратнівський
20		Ратнівсько-Заріцький	Ратнівсько-Заріцький
21	Рівненський	Рівненський	Рівненський
22	Старокостянтинівський	Старокостянтинівський	Старокостянтинівський
23	Черняхівський	Черняхівський	Черняхівський
<i>Київська губернія</i>			
		<i>Київська проофіціалія</i>	<i>Київська проофіціалія</i>
1			Липовецький
2	Махнівський	Махнівський	Махнівський
3	Радомишльський	Радомишльський протопресвітеріат	Радомишльський протопресвітеріат
4		Сквирський	Сквирський
5	Таращанський	Таращанський	Таращанський
6	Уманський	Уманський	Уманський
<i>Подільська губернія</i>			
1			Балтський
2	Брацлавський	Брацлавська проофіціалія	Брацлавська проофіціалія
3		Вінницька сурогація	
4	Гайсинський	Гайсинський	Гайсинський
5		Кам'янецька сурогація	Кам'янецька сурогація
6	Летичівський	Летичівський	Летичівський
7		Літинський	Літинський
8	Могилівський	Могилівський	Могилівський протопресвітеріат
9		Немирівський	
10	Ольгопільський	Ольгопільська сурогація	Ольгопільська сурогація
11	Ушицький	Ушицький	Ушицький
12	Ямпільський		

* Укладено за: РГИА, ф. 797, оп. 6, д. 23135, 23137, 23142; ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 359, арк. 31–32.

Таблиця 5
Греко-унійні парафії Тернопільського округу в 1814 р.*

№ п/п	Локалізація (місто / містечко / село)	Кількість парафіян
1	2	3
<i>Гримайлівський деканат</i>		
1	с. Борки	414
2	с. Буцики	430
3	с. Волиця	251
4	с. Глібів	836
5	с. Гримайлів	1 176
6	с. Зелена	675
7	с. Іванівка	917
8	с. Калагарівка	463
9	с. Качанівка	546
10	с. Козина	311
11	с. Кокошинці	600
12	с. Красне	439
13	с. Кривки	134
14	с. Ладичин	654
15	с. Лежанівка	467
16	с. Лука	870
17	с. Людвище	216
18	с. Новосілка	290
19	с. Окопи	747
20	с. Оріховець	466
21	с. Рожиськ	534
22	с. Саджівка	302
23	с. Товсте (Йоанівська)	532
24	с. Товсте (Михайлівська)	463
25	с. Товсте (Святотроїцька)	328
26	с. Турівка	627
27	с. Фащівка	350
28	с. Черпилівка	380
Загалом		14 418
<i>Залозецький деканат</i>		
1	с. Бенева	328
2	с. Буцнів	707

1	2	3
3	с. Воробіївка	278
4	с. Глядки	364
5	с. Городище	305
6	с. Денисів	1 124
7	с. Довжанка	669
8	с. Домаморич	603
9	с. Забойки	230
10	с. Заруддя	417
11	с. Йосипівка	201
12	с. Ішків	777
13	с. Кокутківці	85
14	с. Купчинці	684
15	с. Курівці	519
16	с. Мшанець	667
17	с. Нестерівці	408
18	с. Носовиця	203
19	с. Плиска	272
20	с. Хоростків	278
21	с. Цебрів	376
22	с. Чернихів	590
Загалом		10 085
<i>Скалатський деканат</i>		
1	с. Баворів	896
2	с. Богданівка	943
3	с. Галущинці	138
4	с. Гнила Познанка	285
5	с. Грабовець	498
6	с. Жеребки Королівські	340
7	с. Жеребки Шляхетські	291
8	с. Зарубинці	283
9	с. Ілавче	1 085
10	с. Кам'янки	1 148
11	с. Киданці	418
12	с. Козівка	940
13	с. Колодіївка	570
14	с. Криве	603

1	2	3
15	с. Остап'є	998
16	с. Романівка	259
17	с. Романове Село	331
18	с. Росохуватець	194
19	м. Скалат	955
20	с. Скоморохи	287
21	с. Смолянка	218
22	с. Сороцьке	968
23	с. Старий Скалат	1 249
24	с. Ступки	288
25	с. Хмелева	487
26	с. Хворостів	905
27	с. Чернелів-Руський	583
Загалом		16 160
<i>Теребовлянський деканат</i>		
1	с. Верхівці	281
2	с. Глецава	644
3	с. Говилів	833
4	с. Гумниська	760
5	с. Дарахів	932
6	с. Дубів	233
7	с. Іванівка	780
8	с. Клубанівка	637
9	с. Лошнів	386
10	с. Микулинці	1 155
11	с. Мишковичі	658
12	с. Мшанець	337
13	с. Налужжя	455
14	с. Настасів	1 586
15	с. Острівець	746
16	с. Перемилів	759
17	с. Прошова	320
18	с. Струсів	1 030
19	с. Сущин	724
20	м. Теребовля	2 171
21	с. Хмелівка	677

1	2	3
22	с. Хлопівка	421
23	с. Хоростків	1 076
Загалом		17 601
<i>Тернопільський деканат</i>		
1	с. Біла	379
2	с. Березовиця Велика	858
3	с. Березовиця Мала	294
4	с. Бірки	535
5	с. Борків	389
6	с. Велика Лука	689
7	с. Глубочок Великий	1 068
8	с. Дичків	492
9	с. Доброводи	726
10	с. Дубівці	557
11	с. Застінка	280
12	с. Іванчани	454
13	с. Івачів	820
14	с. Кип'ячка	351
15	с. Кобилля	496
16	с. Куликів	279
17	с. Матвіївці	333
18	с. Новики	218
19	с. Острів	764
20	с. Петриків	657
21	с. Плотича	283
22	с. Пронятин	456
23	с. Смиківці	279
24	м. Тернопіль	2 602
25	с. Товсте	329
26	с. Чарторія	203
27	с. Чистилів	279
28	с. Чугалі	90
29	с. Янківці	352
30	с. Ярочівці	742
Загалом		16 254
Разом		74 518

* Укладено за: ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 226, арк. 10–125.

Таблиця 6
Список деканів Луцької греко-унійної єпархії в 1823 р.*

№ п/п	Назва церковно-адміністративної одиниці	Декан
1	2	3
<i>Волинська губернія</i>		
1	Барашівський деканат	Степан Шавлович
2	Володимир-Волинський деканат	Михайло Костецький
4	Дубнівський деканат	Григорій Кристалович
5	Дубровицький деканат	Ігнатій Ненадкевич
6	Житомирська делегатура	Іван Лихачевський
7	Камінь-Каширський деканат	Томаш Теодорович
8	Кашоградський деканат	Григорій Михайлович
9	Ковельський деканат	Олександр Ганішевський
10	Козинський деканат	Йосип Кумицький
11	Кременецький деканат	Василь Собкевич
12	Луцький деканат	Василь Берегович
13	Новоград-Волинський (Звягельський деканат)	Левицький
14	Овруцький деканат	Леон Загоровський
15	Олицький деканат	Степан Жирицький
16	Острозький деканат	Іван Зінкевич
17	Ратнівський деканат	Петро Сигелович
18	Ратнівсько-Заріцький деканат	Григорій Горбачевський
19	Рівненський деканат	Іван Шумський
20	Старокостянтинівський деканат	Петро Сигелевич
21	Черняхівський деканат	Іван Бачинський
<i>Київська губернія</i>		
1	Київська проофіціалія	Білавський
2	Липовецький деканат	Теодор Кудзицький
3	Махнівський деканат	Артем Волковський
4	Радомишльський протопресвітеріат	Кирило Макієвич
5	Сквирський деканат	Степан Сероцинський
6	Таращанський деканат	Юрій Альгашевський
7	Уманський деканат	Іван Могильський
<i>Подільська губернія</i>		
1	Балтський деканат	Тимофій Бровчинський

1	2	3
2	Брацлавська проофіціалія	Йов Плещинський
3	Гайсинський деканат	Юрій Чайковський
4	Кам'янецька сурогація	Яків Петровський
5	Летичівський деканат	Теодор Смазакевич
6	Літинський деканат	Симеон Дідкевич
7	Могилівський протопресвітеріат	Григорій Волошинський
8	Ольгопільська сурогація	Яків Кисилинський
9	Ущицький деканат	Уранович

* Укладено за: ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 359, арк. 31–32.

Таблиця 7
Греко-унійні парафії у Волинській губернії в 1807 р.*

№	Розташування парафії (місто / містечко / село)	Титул церкви	Кількість парафіян
1	2	3	4
<i>Володимир-Волинський повіт</i>			
1	м-ко Горохів	Вознесенська	765
2	с. Старий Горохів (Скобелка)	Свв. Якима і Анни	453
Загалом			1 218
<i>Дубнівський повіт</i>			
1	с. Береги	Михайлівська	388
2	с. Бокойма	Покровська	593
3	с. Бокорин	Параскевська	648
4	м-ко Боремель	Георгіївська	1213
5	м-ко Боремель	Святотроїцька	не вказано
6	с. Вичулки	не вказано	252
7	с. Війниця	Святотроїцька	257
8	с. Дерно	Михайлівська	762
9	с. Дідичі	Різдво-Богородична	533
10	с. Добратин	не вказано	412
11	с. Дубляни	не вказано	264
12	м. Дубно	Іллінська	632
13	с. Жорнище	Димитрівська	822
14	с. Залав'є	Введенська	282

1	2	3	4
15	с. Кнерут	Введенська	318
16	с. Лисин	не вказано	245
17	с. Лопавша	не вказано	325
18	с. Малин	Миколаївська	255
19	с. Метельно	Георгіївська	823
20	с. Миньківці	Різдво-Богородична	910
21	с. Надчиці	Покровська	391
22	м-ко Олика	Святотроїцька	830
23	м-ко Олика	Стрітенська	958
24	с. Остріїв	не вказано	128
25	м-ко Острожець	Преображенська	616
26	с. Пелча	не вказано	не вказано
27	с. Пиратин	Михайлівська	426
28	с. Повзи	Зачатіївська	361
29	с. Покащів	Воскресенська	408
30	с. П'яньє	Параскевська	461
31	с. Ромашковщина	Петропавлівська	548
32	с. Русинове Берестечко	не вказано	322
33	с. Смордва	Різдво-Богородична	936
34	с. Терешів	Михайлівська	322
35	м-ко Торговиця	не вказано	405
36	с. Уїздці	Покровська	328
37	с. Хорлупи	Йоана Євангеліста	242
38	с. Хорлупи	Преображенська	428
39	с. Хрінники	не вказано	332
40	с. Чекно	Георгіївська	304
Загалом			18 680
<i>Ковельський повіт</i>			
1	с. Бережниця	Димитрівська	277
2	с. Борки	Йосафатівська	473
3	с. Бузаки	Пречистенська	не вказано
4	с. Велицьк	Покровська	826
5	с. Велимче	Різдво-Богородична	540
6	с. Ветли	Миколаївська	359

1	2	3	4
7	с. Видерта	Різдво-Богородична	508
8	с. Воєгоща	Миколаївська	342
9	с. Ворокомля	Гавриліївська	728
10	с. Глуша	Миколаївська	477
11	с. Глуша Велика	Успенська	629
12	с. Глушки	Пречистенська	456
13	с. Грив'ятки	Різдво-Богородична	166
14	с. Гута	Михайлівська	516
15	с. Датинь	Хрестовоздвиженська	726
16	с. Доротище	Успенська	685
17	с. Дубечно	Покровська	837
18	с. Жиричі	Покровська	566
19	с. Залаззя	Йоана Хрестителя	322
20	с. Заліси	Параскевська	1 037
21	с. Замшани	Михайлівська	528
22	с. Забруддя	Йоана Євангеліста	717
23	с. Зачернече	Михайлівська	858
24	с. Здомишель	Пречистенська	620
25	м. Камінь-Каширський	Іллінська	594
26	м. Камінь-Каширський	Миколаївська	431
27	м. Камінь-Каширський	Пречистенська	332
28	с. Качин	Успенська	962
29	м-ко Кашовка	Параскевська	463
30	с. Козленичі	Воздвиження	545
31	с. Кортеліси	Успенська	950
32	с. Кречевичі	Успенська	723
33	с. Кримне	Преображенська	379
34	с. Крутель	Михайлівська	324
35	с. Леліков	Димитрівська	446
36	с. Личини	Воздвиженська	625
37	с. Малий Порськ	Параскевська	423
38	м-ко Мацейов	Параскевська	1 476
39	с. Мельниця	Михайлівська	376
40	м-ко Михнівка	Георгіївська	498
41	с. Мірин	Введенська	559

1	2	3	4
42	с. Невір	Йоанівська	284
43	м-ко Несухойже	Михайлівська	359
44	м-ко Несухойже	Покровська	644
45	с. Нові Кошари	Святотроїцька	875
46	с. Обзир	Георгіївська	267
47	с. Обзир	Преображенська	733
48	с. Оборовно (Боровно)	Пречистенська	696
49	с. Окунин	Йоана Хрестителя	239
50	с. Ольбле	Михайлівська	815
51	с. Підліси	Димитріївська	297
52	с. Пісочне	Михайлівська	620
53	с. Повіти	Михайлівська	616
54	с. Поворськ	Покровська	678
55	с. Поліци	Пречистенська	418
56	с. Подриж	Михайлівська	621
57	с. Радостав	Покровська	304
58	с. Радошин	Введенська	559
59	с. Раків Ліс	Благовіщенська	663
60	м-ко Ратне	Воскресенська	1 027
61	м-ко Ратне	Іллінська	
62	м-ко Ратне	Пречистенська	1 015
63	с. Ружин	Різдво-Богородична	695
64	с. Самари	Параскевська	577
65	с. Селець	Параскевська	314
66	с. Синове	Хрестовоздвиженська	571
67	с. Сітовичі	Димитріївська	245
68	с. Старі Кошари	Йоанівська	200
69	с. Старі Кошари	Борисоглібська	368
70	м-ко Стобихва	Успенська	374
71	с. Троянівка	Різдво-Богородична	906
72	с. Тур	Микитинська	679
73	с. Хотешів	Михайлівська	1 209
74	с. Черемошно	Покровська	591
75	с. Черче	Параскевська	695
76	с. Щедрогоща	Воздвиження	446

1	2	3	4
77	с. Щитинь	Преображення	472
78	с. Яйно	Покровська	553
Загалом			43 922
<i>Кременецький повіт</i>			
1	м Кременець	не вказано	957
2	с. Турія	Зачатіївська	240
Загалом			1 197
<i>Луцький повіт</i>			
1	с. Боголюбів	Михайлівська	356
2	с. Велюнь	Покровська	880
3	с. Висоцьк	Успенська	647
4	с. Висоцьк	Успенська (друга)	519
5	с. Воротнів	Різдво-Богородична	729
6	м-ко Городок	Миколаївська	581
7	м-ко Городок	Різдво-Богородична	600
8	м-ко Дубровиця	Миколаївська	2 248
9	м-ко Дубровиця	Різдво-Богородична	2 172
10	с. Залешани	Успенська	892
11	с. Котів	Параскевська	528
12	с. Романів	Михайлівська	1 104
13	с. Свищів	Михайлівська	314
14	с. Удрицьк	Різдво-Богородична	699
15	с. Яблонька	Хрестовоздвиженська	437
Загалом			12 706
<i>Овруцький повіт</i>			
1	с. Бехи	Йоана Богослова	269
2	с. Білошиці	Димитрівська	329
3	с. Болсуни	Василівська	424
4	с. Васьковичі	Рождественська	1057
5	с. Вигів	Воздвиженська	953
6	с. Гошів	Михайлівська	643
7	с. Дідковичі	Святотроїцька	1 169
8	с. Закусили	Введенська	722
9	с. Іскорость	Пречистенська	420

1	2	3	4
10	с. Каленське	Покровська	412
11	с. Клочки	Йосафатівська	393
12	с. Левковичі	Миколаївська	550
13	с. Михайлівка	Михайлівська	546
14	с. Недашки	Йоана Богослова	431
15	с. Пашин	Миколаївська	817
16	с. Татаринівці	Воздвиженська	344
17	с. Ходаки	Покровська	862
18	с. Черепін	Михайлівська	426
Загалом			10 767
Разом: 155 парафій			88 490

* Укладено за: ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв. – 483 зв.

Таблиця 8
**Унійні парафії при василіанських монастирях
на Правобережній Україні у 1804 р.***

№	Локалізація монастиря (місто / містечко / село)	Повіт	Кількість ченців	Чисельність парафіян
1	2	3	4	5
<i>Волинь</i>				
1	м. Володимир-Волинський	Володимир-Волинський	5	24
2	с. Загорів	Володимир-Волинський	14	–
3	с. Зимне	Володимир-Волинський	4	–
4	с. Низкиничі	Володимир-Волинський	5	–
5	м-ко Дермань	Дубнівський	7	–
6	м. Дубно	Дубнівський	4	1 036
7	с. Мала Мильча	Дубнівський	7	264
8	с. Страклів	Дубнівський	5	140
9	м-ко Тригір'я	Житомирський	14	1 077
10	с. Верхи	Ковельський	4	591
11	с. Мильча	Ковельський	6	1 364
12	с. Пугинки	Ковельський	7	–
13	м. Кременець	Кременецький	7	941

1	2	3	4	5
14	м-ко Почаїв	Кременецький	68	868
15	с. Білосток	Луцький	12	–
16	с. Жидичин	Луцький	7	1 148
17	м. Луцьк	Луцький	8	591
18	с. Піддубці	Луцький	10	783
19	с. Тумин	Луцький	4	–
20	м-ко Любар	Новоград-Волинський	21	–
21	м. Овруч	Овруцький	13	1 526
22	м-ко Гоща	Острозький	12	104
23	м-ко Дорогобуж	Острозький	2	–
<i>Київська губернія</i>				
1	м-ко Канів	Богуславський	6	–
2	с. Лисяни	Звенигородський	8	–
3	м. Умань	Уманський	20	–
<i>Подільська губернія</i>				
1	м-ко Бар	Могилівський	12	
2	с. Маліївці	Ушицький	7	
Разом			299	10 457

* Укладено за: ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 13, арк. 2–42; спр. 27, арк. 92 зв.–93; ДАЖО, ф. 1, оп. 1, спр. 337, арк. 106–107.

Таблиця 9
**Унійні парафії при василіанських монастирях
у Волинській губернії (1807 р.)***

№	Розташування монастиря (місто / містечко / село)	Повіт	Кількість ченців	Чисельність парафіян
1	2	3	4	5
1	м. Володимир-Волинський	Володимир-Волинський	6	–
2	с. Загорів	Володимир-Волинський	15	–
3	с. Зимне	Володимир-Волинський	2	–
4	с. Низкиничі	Володимир-Волинський	–	–
5	м-ко Дермань	Дубнівський	6	–
6	м. Дубно	Дубнівський	5	914

1	2	3	4	5
7	с. Мала Мильча	Дубнівський	–	384
8	с. Страклів	Дубнівський	6	–
9	м-ко Тригир'я	Житомирський	16	1 203
10	с. Верхи	Ковельський	2	507
11	с. Мильча	Ковельський	10	1 471
12	с. Пугинки	Ковельський	4	–
13	м. Кременець	Кременецький	10	969
14	м-ко Почаїв	Кременецький	56	973
15	с. Білосток	Луцький	15	–
16	с. Жидичин	Луцький	7	–
17	м. Луцьк	Луцький	5	915
18	с. Піддубці	Луцький	6	971
19	с. Тумин	Луцький	3	–
20	м-ко Любар	Новоград-Волинський	24	–
21	м. Овруч	Овруцький	12	1 325
22	м-ко Гоща	Острозький	9	–
23	м-ко Дорогобуж	Острозький	3	–
Загалом			222	9 632

* Укладено за: ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 508, арк. 478 зв. – 483 зв.

Таблиця 10

Перелік греко-унійних каплиць у Волинській губернії (1819 р.)*

<i>Володимир-Волинський повіт</i>		3	с. Великі Загірці
1	с. Бендюги	4	с. Війниця
2	с. Бужани	5	с. Вичулки
3	с. Зимне	6	с. Добратин
4	с. Линів	7	м. Дубно
5	с. Низкиничі	8	м. Дубно (на передмісті)
6	с. Старий Горохів (Скобелка)	9	с. Корити
7	с. Холонів	10	с. Лисин
8	с. Штунь	11	с. Лопавші
<i>Дубнівський повіт</i>		12	с. Мала Мильча
1	с. Береги	13	с. Миньківці
2	с. Бокойма	14	с. Остріїв

15	с. Перевередів
16	с. Пиратин
17	с. Русинове Берестечко
18	с. Страклів
19	с. Торговиця
20	с. Турія
21	с. Уїздці
22	с. Хрінники
23	с. Чепель
<i>Житомирський повіт</i>	
1	с. Булихи
2	с. Високе
3	с. Девокла
4	с. Іванове
5	с. Киривине
6	с. Клітинці
7	с. Коваленці
8	с. Коровинці
9	с. Малі Коровинці
10	с. Мотруни
11	с. Протови
12	с. Славівка
13	с. Слободище
14	с. Старостав
15	с. Степанівка
16	м-ко Черняхів
17	м-ко Чуднів
18	с. Щербини
<i>Заславський повіт</i>	
1	с. Конотоп
2	с. Корчик
3	с. Лучники
4	с. Панинка
5	м-ко Полонне
6	с. Трусилівка
7	с. Хоровець
<i>Ковельський повіт</i>	
1	с. Колодажне
2	с. Пугинки
<i>Кременецький повіт</i>	
1	с. Будки
2	с. Горинь
3	с. Лопушна
4	с. Модвинці
5	с. Модилів
6	с. Огніни
7	с. Оризновці
8	с. Садочок
9	с. Старий Почаїв
<i>Луцький повіт</i>	
1	с. Вітоніж
2	с. Звірів
3	с. Іванчиці
4	с. Лаврів
5	с. Озденіж
6	с. Піддубці
7	с. Солтиси
<i>Новоград-Волинський повіт</i>	
1	м-ко Баранівка
2	с. Браженці
3	с. Колодежна
4	м-ко Корець
5	м-ко Любар
6	м-ко Миропіль
7	с. Слобідка
<i>Овруцький повіт</i>	
1	с. Гаєвичі
2	с. Літки
3	с. Моніки
4	с. Христинівка
<i>Острозький повіт</i>	
1	с. Дуліби

2	с. Горбаків	Старокостянтинівський повіт					
3	м-ко Гоща	1	с. Зозулинці				
4	с. Залужжя	2	с. Кодияна				
5	с. Переросне	3	м-ко Красилів				
6	с. Сименів	4	м-ко Кузьмин				
Рівненський повіт		5	с. Михайлівці				
1	с. Збужжя	6	с. Яворівці				
2	с. Підлужне	7	с. Янів				

* Укладено за: ДАЖО, ф. 1, оп. 4, спр. 52, арк. 1-99.

Таблиця 11
Парафіяльне духовенство
Луцької греко-унійної єпархії першої третини XIX ст.*

№	Парафія	Відомості про священика					Рік, яким да-тована інфор-мація
		Прізвище та ім'я	Функції в парафії	Вік	Освіта	Рік рукоположення	
1	2	3	4	5	6	7	8
Ковельський повіт Камінь-Каширський деканат							
1	Яйно	Янович Дмитро	с	–	Любешівська школа піарів	1806	1814
Кашигородський деканат							
2	Великий Порськ	Бендовський Євстафій	а		Єпархіальна семінарія	1774	1802
		Моргаєвський Микита	а		Єпархіальна семінарія	1812	1818
3	Малий Порськ	Бубалович Кирило	с		Єпархіальна семінарія	1811	1818
4	Мірин	Дашкевич Теодозій	с		Любешівська школа оо. піарів, 3 класи	1812	1820

1	2	3	4	5	6	7	8
5	Підліси	Коженевич Йоан	с	65	Єпархіальна семінарія	1771	1800
		Міхалевич Григорій	с		Любешівська школа оо. піарів, 8 класів	–	1818
		Міхалевич Йоан	к		Любешівська школа оо. піарів, 8 класів	1818	1820
6	Поворськ	Дашкевич Яків	с		Єпархіальна семінарія	1782	1800
		Дашкевич Лев	с		Єпархіальна семінарія	1813	1818
		Корнилович Михайло	с		Любешівська школа оо. піарів, 3 класи	1815	1820
7	Радошин	Дашкевич Юхим	к		Любешівська школа оо. піарів, 3 класи	1812	1820
8	Селець	Левицький Шимон	а		Єпархіальна семінарія	1794	1803
		Янкевич Шимон	с		Єпархіальна семінарія	1782	1805
		Янкевич Йоан	к		Любешівська школа оо. піарів, 4 класи	1810	1819
9	Сітовичі	Абрамович Теодор	а		Єпархіальна семінарія	1793	1816
10	Черемошно	Кординович Стефан	а		Володимирська школа, 3 класи	1818	1820
11	Яблонька	Левицький Шимон	а		Холмська семінарія	1795	1809
		Янкевич Максим	с		Олицька школа, Любешівська школа оо. піарів	1813	1818
<i>Ратнівський деканат</i>							
12	Залісся	Старкевич Теодосій	с	52	Холмська духов- на семінарія	1784	1815
13	Повічі	Борковський Олександр	с	58	Острозька шко- ла, Холмська ду- ховна семінарія	1778	1815

1	2	3	4	5	6	7	8
14	Щедрогоща	Лук'янович Теодор	с	38	Любешівська школа оо. піарів	1810	1815
Овруцький повіт <i>Ксаверівський деканат</i>							
15	Бехи	Левинський Василь Левинський Семен	к с	42 –	Овруцька школа домашня освіта	1812 1780	1829 1830
16	Болсуни	Клепацький Никифор Загорович Григорій	а с	39 36	Овруцька школа, семінарія в Радомишлі Овруцька школа, школа у Львові	1795 –	1806 1818
17	Васьковичі	Теодорович Костянтин Артемович Радіон Рафальський Йоан	с с с	60 34 28	Житомирська школа домашня освіта Володимирська школа, 6 класів	– – 1827	1818 1826 1831
18	Гошів	Голубович Петро	с	–	домашня освіта	–	1818
19	Дідковичі	Теодорович Якуб Теодорович Йоан	с с	– 29	Житомирська школа Овруцька школа, 6 класів	– – –	1818 1826
20	Закусили	Клепацький Никифор Комаревич- Тарілчиць Дмитро	с с	– 50	Овруцька школа Овруцька школа, клас риторики	– 1791	1818 1826
21	Каленське	Красовський Теодор Загоровський- Корчак Єпифаній	а с	48 47	Овруцька школа, 5 класів Овруцька школа, 6 класів	– 1828	1803 1830
22	Клочки	Кулаковський Йоан	с	–	домашня освіта	–	1818

1	2	3	4	5	6	7	8
23	Левковичі	Борковський	с	32	Житомирська	–	1818
		Павло			школа, 5 класів		
		Загоровський	а		Овруцька школа,		1828
		Ян			3 класи		
		Загоровський	с		Овруцька школа,	–	1831
		Григорій			4 класи		
24	Михайлівка	Артемович Радіон	с	28	домашня освіта	–	1818
25	Недашки	Марчаківський	с	41	Овруцька школа,	1828	1818
		Йоан		4 класи			
		Марчаківський	с	32	Овруцька школа,	–	1831
		Василь			4 класи		
26	Пашини	Бояковський Олександр	с	76	Овруцька школа, клас поетики	1809	1830
27	Татаринівичі	Кондратович Олександр	а	56	Житомирська школа, клас поетики	1812	1830
28	Ходаки	Кондратович	а	–	Овруцька школа	1770	1806
		Матей					
		Кондратович	к	56	Житомирська	1812	1829
		Олександр			школа, клас поетики		
29	Черепін	Правосудович Клеменс	к	–	домашня освіта	1792	1818
30	Чоповичі	Соколовський Теодор	с	70	домашня освіта	1811	1831
Вигівський деканат							
31	Вигів	Шавлович	с	62	Овруцька школа	1780	1806
		Євстафій					
		Шавлович	с	47	Овруцька школа, клас риторики	–	1830
		Стефан					

Умовні позначення: а – адміністратор, к – коад'ютор, с – священник.

* Укладено за: ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 22, арк. 20–388; спр. 32, арк. 10–370; спр. 311, арк. 3–50; спр. 263, арк. 2–70; спр. 444, арк. 10–190.

Таблиця 12
**Статистика унійних церков, священників і парафіян,
 василіанських монастирів і ченців у Волинській губернії (липень 1833 р.*)**

Повіт	Церкви	Священники	Монастирі		Ченці	Черниці	Парафіяни
			чоловічі	жіночі			
<i>Білоруська унійна єпархія</i>							
Житомирський	3	16	1	–	7	–	573
Овруцький	16	19	–	–	–	–	16 383
<i>Литовська унійна єпархія</i>							
Володимир-Волинський	4	12	2	–	26	–	2 414
Дубнівський	46	55	2	–	4	–	18 903
Ковельський	83	93	3	–	13	–	53 324
Кременецький	2	10	1	–	25	–	3 676
Луцький	11	21	4	–	20	–	7 189
Новоград-Волинський	1	2	1	1	11	5	238
Острозький	–	2	2	–	10	–	465
Рівненський	8	18	–	–	–	–	8 514
Загалом	174	248	16	1	116	5	111 679

* Укладено за: ДАЖО, ф. 1, оп. 7, спр. 875, арк. 2.

Розп'яття. XVIII ст. З церкви Архистратига Михаїла
с. Тупали Турійського району Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

ДОДАТОК 2

№ 1

1797 р., лютого б. –

Реляція владики Стефана (Левинського) про насильницьке навернення в православ'я вірних Луцько-Острозької унійної єпархії

Relacya

o prześladowaniu gwałtownym, o uciskach nieznośnych, o postępach y o krzywdach, które duchowieństwo wyższe y niższe wraz z mnogim ludem, obrządku z Kościołem Katolickim Rzymskim ziednoczonego, ucierpiało y poniesło w diecezji Łuckiej y Ostrogskiej, a w gubernii Wołyńskiej y Podolskiej od nieunitów, a mianowicie od osób duchownych y wojskowych im przydanych

Diecezja Łucka y Ostrogska rządowi niżej podpisanego od lat dziesięciu powieżona, żadnego od czasów niepamiętnych aż do 1794 roku nieunita, tak z stanu duchownego, jako y świeckiego nie miała w całość swoję, przez dwa powiaty Łucki y Krzemieniecki, rozległości. Składała się jednak z cerkwiów 1 099 y z tylą parafij, teraz po prześladowaniu wszczętym w roku przereczonym 1794, y nieustaiącym aż do tych czas, ledwie tylko 200 cerkwiów jeszcze nie odebranych liczyć może.

Prześladowanie pomienione wszczęło się zaraz po przyłączeniu krajów polskich do Imperyi Rosyjskiej, a to tym sposobem.

Nayprzewielebniejszy Wiktor Sadkowski arcybiskup nie-unit na ówczas miński, wołyński etc., podpisawszy liczne drukowane exemplarze listu edyktalnego pod datą dnia 26 maja 1794 roku, wzywającego unitów na łono Cerkwi greko-rossyjskiego wyzwania, kazał go publikować wszędzie nie tylko po cerkwiach, ale y po kościołach łacińskich, y zaraz po takowej publikacyi pierwszy uderzony został x[ią]dz officyał ostrogski Podgurzański nazwiskiem, bo go wzięto z domu jego z Zasławia y do Smoleńska zaprowadzono. O którym jedni mówią, że umarł w więzieniu, a drudzy, że uwolniony żyje, ale gdzie

by się pewnie znajdował, niewiadomo; to pewne, że najpewniejszy padł ofiarą prześladowania, postradał domu, majątku, cerkwi y parafii.

Po ogłoszeniu rzeczonego edyktalnego listu, jakich zaczęto używać szrodków y sposobów w nawracaniu tak kapłanów parochów, jak y prostego ludu parafialnego, te w punktach dadza się wiedzić następujących.

1-o. Wysłani protojereje y błahoczynni nayprzód od wzwyż wspomnionego Nayprzewielebniejszego Wiktora, arcybiskupa, a później od Nayprzewielebniejszego Warłaama, żytomiskiego, y Joanykija, kamienieckiego biskupów nowopostawionych na Wołyniu y na Podolu, znosili się z horodniczemi y okružnemi naczalnikami z rossyanów pod ówczas będącemi nie dla powzięcia jakiey od nich wiadomości o liczbie unitów y stanie cerkwiów parafialnych, ale dla uzyskania pomocy woyskowej, a z tą najeżdżali cerkwi parafialne y monastery bazyliiańskie. Gdziekolwiek przybyli do wsiów, miasteczek y miast, rozkazywali żołnierzóm gwałtem napędzać mieszkańców do cerkwiów, klucze cerkiewne wydzielali od parochów unitów, a niechających oddawać potracali, bili, w dyby y kaydany zabijali, albo się wdzielali do nich oknami, poświęcali y po wielu miesiącach choć żaden człowiek nie przystał, pieczętowali. Zastraszonemu żołnierstwem ludowi podpisywać się na błahoczestya przykazywali, a sprzeciwiających się bili, mordowali y wieczną im niewolą grozili; zapędzonych do cerkwi żołnierzóm z dobytymi pałaszami u drzwi cerkiewnych pilnować kazali y poty nie wypuszczać, aż by się wszyscy wedle ich strogiego rozkazu podpisali.

2-o. Zatrwożony lud niezwyecznością takiego postępowania w pola y lasy uciekać musiał, a niektórzy byli przez wysłanych w pogoń żołdatów dogonieni, przymuszono ich do podpisu, skoro zaś kilku ich poniewolnie gdzie podpisało się, natychmiast parochowie unicy od ołtarzów Boga odtrąceni, z domów wypędzeni y z majątków swoich wyżuci byli. Ci odtąd z żonami, dziećmi y domową familią swoią tułaiąc się, o żebraczym chlebie nędzne prowadzili y prowadzą życie. Zabroniono im nawet w kościołach łacińskich y kaplicach odprawiania Mszy Świątych y wszystkie sposoby do wyżywienia odięto.

3-tio. A nie tylko cerkwie, lecz y kaplicy, dziekolwiek znajdowały się, umyślnie na to zapieczetywywano, aby kapłani unicy nie znajdując mieysca do sprawowania Ś[wię]tych Sakramentów, a lud parafialny do używania onych, zmuszeni byli przystawać na wyznanie greko-rossyiskie.

4-to. Tak z własnych domów wypędzonym y z majątków swoich wyżutym kapłanom srogo przekazano, aby się nawet we wsiach mieścić nie ważyli. Jeżeli z nich wielu niesłychanym przymusem, rozpaczą, płaczem żon y dzieci znaglenni byli do odmiany swojego wyznania, jeżeli się podpisali na podsuniętych sobie postępnie pismach y przysięgą tą zatwierdzili, że jakoby dobrowolnie do wyznania greko-rossyiskiego przystępowali, ciż sami teraz wołaią o gwałt sumieniom naniesiony.

5-to. Wiele kapłanów przed tak srogim prześladowaniem w kordon cesarza J[ego Mości] N[ajjasniejszego] rzymskiego wyszło, a to nawet za paszportami od rządu z łatwością dawanymi, a niektórzy naostatek szukając do utrzymania życia sposobu dla siebie, żon y dzieci swoich na obrządek przeszli łaćniński.

6-to. W deklaracy sławney pamięci Nayiaśnieyszey imperatorowey Jey M[ości]ci było o to, że monastery bazylikańskie publico użyteczne nie miały być odebrane. Ledwie nie wszędzie xiędza bazylianie zatrudniaią się albo edukacyą młodzierzy krajowey, albo usługą chorym w szpitalach, albo rżądem ludu parafialnego, albo razem temi wszystkimi powinnościami. Nie uwarzano przecież na naywyższe ukazy monarsze; z wielu monasterów tą publiczną usługą zaiętych wygnano zakonników, zabrano ich majątki, iako to: w Ostrogu, Lubarze, Krzemieńcu, w Dermaniu, Białym Stoku y w innych mieyscach. Cerkwie zakonne dragami odbijano, drzwi wyłamywano, postępowano z osobami z naywięszą surowością y uraganiem, gdy niektórych na mieyscu przez dni kilka pod strażą trzymano, niektórych zaś do więzienia o mil kilkadziesiąt między różnych złoczyńców zaprowadzonych, po kilkanaście niedzielał zaledwie żywych y to aż uproszeniem poważnych osób miłosierdnych wypuszczono.

7-o. Zakonnice panny bazylianki koreckie z funduszowych dóbr wyżuciwszy y cały ich w klasztorze maiątek zabrawszy, nie maiąc y na to względu, że one z własnych swoich posagów (jake do zakonu wniosły) klasztor y kaplice dla siebie wymurowały, z tegoż klasztoru wypędzone, które dotąd tamże przy kościele łaćnińskim z Boskiej Opatrzności y z ludzkiego żyią miłosierdzia.

8-o. Co się tycze postępów tych wysłani protojereje z błahoczynnemi na ułudzenie prostego ludu końcem jakimbądź sposobem zyskania podpisów na błahoczystya chytrze używali. Niepodobna opisać wszystkich rodzajów rozmaitego ich podeyścia, znaczniejsze są te: że zamiast przysięgi na wierność Nayiaśnieyszey Imperatorowey Jej M[ości]ci (choćaż ta wieśniakom na ówczas nie była nakazana) na wyciągnionych umyślnie rossyiskim dialekkie hramotach przystanie dobrowolnie ku błahoczystyi w sobie zawieraiących podpisywać się kazali; kiedy zaś tym sposobem y innemi nie mogli gdzie onych do podpisu znaglić, kazali im podpisywać się na dotowym przez nich zapisanym papierze z wyrazami zadania ich dobrowolnego błahoczystyi, zezwalaiać, owszem perswaduiąc, aby się w tym papierze podpisali jako w unii zostawać chcą y tak zchwyciwszy ich podpisy cerkwie odbierali, poświęćali, kapłanów unitów wypędzali, swoich stanowili y tam daley.

9-no. Po wielu mieyscach naywięcey tenże lud prosty tym nakłaniali sposobem, że ich imieniem monarszym zapelniali, iż skoro do błahoczystyi przystaną, natychmiast wolni będą od pańszczyzny y od wszelkich podatków.

10-mo. Te wszystkie punkta, ucisków, gwałtów, krzywd y podstępów w powszechności tylko dotkniętych, bo w szczególności opisać niepodobna, sprawdzone będą na kommissyi, gdy ta wyrokiem naywyższym y naysprawiedliwszym monarszym in pari numero z błahoczystywych bądź świeckich, bądź duchownych oraz z osób niższego sądu ujazdowego y z unitów wyznaczona będzie.

Dano w monasterze Żydyczyńskim Zakonu Ś[więtego]o Bazylego W[ielkiego]o pod Łuckiem (gdzie niżej podpisany od zwierzchności nad duchowieństwem swoim diecezjalnym od domu rezydencyjonalnego y od dóbr stołowych oddalony znalazł tymczasowe skłonienie).

Dnia 6-o februar[i] 1797 roku.

Stefan Lewiński, biskup łucki y ostr[ogski], m[anu] p[ropria].

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Polonia, vol. 344/III, fasc. 93. Тогочасна копія. Рукопис.

№ 2

1800 р., квітня 11. –

Розпорядження дубровицького декана і пароха Святомиколаївської церкви в Дубровиці о. Євфимія Дишковського про усунення пароха Дубровицької Пречистенської церкви о. Григорія Кончевського від виконання душпастирських обов'язків через непослух духовній владі

Odebrano 26 apryla 1800

Generalnemu łuckiemu unickich cerkwiow duchownemu konsystorzowi od xiędza Eufimiusza Dyszkowskiego, dziekana dąbrowickiego

Raport

Roku 1800 dnia 10 apryla Wielebnego J[ego] M[ości] xiędza Grzegorza Konczewskiego, administratora preczyskiego dąbrowickiego, za publiczną przed ludem w cerkwi Preczyskiej Dąbrowickiej, obelgę y zniewagę władzy pasterkiej i za jej nieposłuszeństwo y uporne zawsze sprzeciwianie się wszelkim rządowym urzędowym ukazom y zaleceniom, za nieuznanie nad sobą duchowney zwierzchności, za bunt y publiczne zgorzenie parochian, za zepsucie swoich obyczajów, jako po kilkakrotnie urzędowanie nakazywanego zawsze upornego y sprzeciwiającego się dobremu duchownemu porządkowi, na mocy prawa kanonow ś[więtych] y władzy mi powierzoney dla poprawy obyczajów do czasu rezolucyi generalnego łuckiego unickich cerkwiow duchownego konsystorza od odprawiania Mszy Ś[więtej] suspendowałem.

Dan w Dąbrowicy roku 1800 d[nia] 11 apr[yla].

X[iądz] Eufimi[usz] Dyszkowski, p[aroch] ś[więto]-mikolski, dąbrowicki dziekan.

ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 3, арк. 18. Оригінал. Рукопис.

№ 3

1800 р., квітня 20. –

Рапорт дубнівського земського комісара Лисаневича про перешкоджання йому описати майно церкви в с. Бокойма з боку дубнівського декана, унійного пароха с. Війниця Федора Червінського

**Копия рапорта дубенского земского комиссара Лисаневича
от 20 апреля 1800 года под № 90-м последовавшего**

Будучи я отделенным с заседателем нижнего земского суда Баторским, с выполнением указа Его Императорского Величества из Волынского губернского правления от 29 декабря прошлого 1799 года с № 34 286-м, в оной суд по предложению Его Сиятельства господина генерала от инфатерии военного Каменца-Подольского губернатора Ивана Васильевича Гудовича последовавшего относительно описания поимянованных в оном указе селений, церковных утварей и всего принадлежащего к тем церквам имения, по выполнении в некоторых селениях должного, прибыв настоящего течения 19 числа в село Бокойму с определенным от духовного правления благочестивого исповедания депутатом и приступя за отобранием по отлучке униатского того села попа у жены церковного ключа, к описанию находящихся в церкви утварей в виде тамошних прихожан, но не успев кончить надлежащей описи, как прибежал с недалеку от стоящего от Бокоймы села Войницы униатский поп Федор Червинский, который, имев прибежавших с ним того ж села до двадцати человек людей в разгневанном и азартном виде, вскоча в церковь и подступя дерзостно, ко мне кричав (!): «Зачем приехали? Здесь уния! Пошли прочь!» А между тем скоропостижно велел бывшему с ним дячку, по имени и прозванию неизвестному, бить в колокол в набат. Почему я с заседателем Баторским, видя его, Червинского, вышедшего из пределов своего сану и поступавшего, на такую дерзость в соблюдении тишины и порядка, предъявля[я] ему указ губернского правления, хотя старались укротить его, Червинского, ярость и крик, от него в закаленном виде произносивших, однако ж оной Червинский, едва только тот указ при прихожанам прочесть, несмотря ни на что и не уважая на место церковное, громогласно назвав чинов суда разбойниками во всеми неблагоприятными словами, приказывая громаде не давать никаких церковных вещей, чем самим вселил в простолюдинов, а особливо произнесенными словами, что де сей объявленный указ ни к чему иному не клонится, как только якобы о присоединении их к благочестию, внушению возмущень на неповиновение законной власти. По поводу какового замешательства в исполнении

должностей за выходом из церкви он, Червинский, предпринял цель своего намерения, когда я с заседателем предположил о таком его, Червинского, поступке произвести следствие и взять его к объяснению в дом, где присутствие было, по каковому резону он пришел в церковь, в всяко ему не принадлежащую, и для чего между простолюдинами сделал возмущение, клонящееся ко непослушанию земского начальства, то он, Червинский, достигший такого случая, намеривал совершенно свое предприятие, вскричав: «Громада! Бейте в колокольный набат, и буди бы суд хотел меня брать, не давайте, знайте, что я ваш дзекан и от всей уни депутат, берите и вяжите судовых чинов, они разбойники. Я сам за то всю отвечать буду». И, вынув из кармана какую-то бумагу, кричал, что у него есть указ, а то, что суд читал, ничто есть и он того не уважает; с какого поводу набежало множество людей мужеска и женска пола с малолетними детьми; из числа их по приказанию его, Червинского, села Боккоймы жители Корней, Костюка зять, Михайло Савчук, Семен Рудый, Григорий Алексюк и прочие, по именам и прозваниям неизвестные, бросились и, схватя заседателя Баторского за волосы, начали бить кулаками. Однако сей, видя их необузданность, при всех увещаниях едва мог спастись бегством, а означенный поп Червинский, повторяя свои повеления громаде, велел было меня бить, но видя, что все удалились к помещику части того села Радлинскому, сказывал оставшимся при нем людям, чтобы более уже ни в какие селения суд ездить и отбирать ключи не отважится, а ежели только появится в состоящее под ведомством его селение Войницю, то верно оттоль не выведут члены, ибо он там большую власть имеет. Потом поясненный Червинский, схватя из числа двух бывших при суде шляхтичей из села Демидовки Павла Мислинского обще с служителем помещика части того села Малинского Якубом Хлопецким и из громадой Заволоча, били нещадно и, наконец, не быв в своей горячности утолм, прислал даже в дом помещика Радлинского весь собравшийся в множестве народ с тем, чтобы отдан был ключ, которым церковь замкнута была. Кои за приходом с женами и детьми в бытности помещика Радлинского с грозным видом и дерзостью требовали означенный ключ, объявляя, что уже церковь отперта и ключ у них имеется другой, а тот отобранный есть от сундука попа униатского, но только приходит и до церкви. По поводу такового происшествия, представляя об оном на уважение Вашего Превосходительства, осмеливаюсь всепокорнейше просить поступления с поминаемым Червинским и с прочими участвовавшими в том бунте людьми по законам. Начинщикам по велению попа Червинского дерзостей крестьян требуются от владельцев высылку в суд для содержания под стражею впредь до повеления; и как в означенного

попа Червинского случайно схвачена записка, писанная якобы от бискупа Левинского о Бокоемской и Войницкой церквах, то и оной копия при сем на благорассмотрение Вашего превосходительства представляется.

С копии верно. Коллежский секретарь асессор Кирилло Корташевский.
ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 27, арк. 100–101 зв. Тогочасна копія. Рукопис.

№ 4

1801 р., лютого 21. –

Скарга о. Івана Кондрацького, колишнього унійного пароха в с. Гетьманівка Балтського повіту Подільської губернії, до Ольгонільського греко-унійного правління на занижену оцінку належного йому будинку, який захопив православний єрей Олександр М'яковський

W Olhopolskie greko-unickie prawlenie
od niżej podpisanego bywszego parocha wsi Hetmanówki

Prośba

Zamieszkawszy ja we wsi Hetmanówce od początku zasidlenia tey wsi od lat 24-ch, uczyniłem zabudowanie na placu gołym własnym swoim kosztem i zostawszy kapłanem w tey wsi, otrzymałem prawo od bywszego dziedzica J[asnie] O[święcone]go x[ięc]ia Józefa Lubomirskiego. A gdy cerkiew ta została w rządzie prawosławnych cerkwiow i do niey wykonsekrowany kapłan Alexander Miakowski w roku 1800 podał notę w Bałtskie duchowne prawlenie, by dom mój onemu był oddany. Z którego powodu w roku terazniejszym zjechał deputat, wysłany z Bałtskiego duchownego prawlenia z zasiadatelem sądu niższego ziemskiego na dniu 17 marca tu niedzielnym, ocenili dom mój za rubli miednych 120. Którey oceny ja nie akceptuiąc, oświadczyłem członóm tym zjechałym, że ja mając zwierchność przełożoną nad sobą tey naywięciey ulegać winienem i ta rządząc mną ma moc dysponowania wszelkimi czynnościami mnie się dotyczącymi. Nieprzyiawszy takiego moiego wniesienia, przystąpiło te duchowne prawlenie do ukończenia takiego dzieła, i uczyniwszy ryszitelnoie opredilenie, aby x[iądz] Miakowski, zapłaciwszy mi rubli miednych 120 podług tey oceny, posiadł dom mój z całą cyrkumcerencyą do tego, aby był dopuszczonym do sprawiedliwego jakowegoś dziełu chleba moiego i dla przyrowadzenia i dla przyprawdzenia tego do skutku dało soobszczenie w sąd niżny ziemski, aby ten wysławszy jednego z zasiedatelów, dopełnił takowey rezolucyi. Na mocy tego soobszczenia nastąpił ukaz sądu tego zasiedatelowi stosowny do soobszczenia, który zjechałszy do wsi Hetmanówki i wraz z Miakowskim (który i rzeczy swoi razem z sobą sprowadził) przyszedłszy

w dom mój f[e]br[uar] 16 nocną porą, nakazał aby Miakowski wręczył rubli miednych 120 i osiadł w domie moim, i tam narzuciwszy przemocnie pieniądze i nakazawszy mnie prędze wyniesienie się z domu natychmaist, x[iądz] Miakowski rzeczy swe w domu moim złożył. Nazajutrz zaś x[iądz] Miakowski zabiera się koniecznie do wyrzucenia z domu moiego, już wrażał we mnie, żem te pieniądze z własney i dobrej woli przyjął. Uwalniaią się od tego narzutu domagałem się, by te pieniądze przyjął do siebie, a gdy tego żadną wiarą uczynić nie chciał, odesłałem w dom jego i złożyłem przy świadkach.

Doznawszy takiego ucisku tak przez otaxowanie domu moiego (wartuiącego rubli sześćset z zabudowaniem) tylko za rubli 120 i jako też przez narzut przemocy i wyciżnienia z domu moiego własnego zwracaiąc się do rządu tego prawlenia, aby mnie mocą urzędu swego zaszczyciwszy, raczyło zarządca na jakiey mocy Bałtckie duchowne prawlenie dopełniło nado mną (nie do siebie należącym) sledstwa rezolucyi decyduiące stanowiło mimo wiedzy władzy moiey oraz nie prawnie za zakonkluzowanego dzieła znieważenia i uczynienia prawnie powtorney oceny za wiadomością tego prawlenia przy deputacie z tegoż przeznaczonym zapotrzebować upraszam.

Xiądz Jan Kondracki, bywszy paroch hetmanowski.

1801-go roku f[e]br[uar] 21 dnia.

ДАВО, ф. 382, оп. 2. спр. 34, арк. 23–24. Оригінал. Рукопис.

№ 5

1801 р., березня 11. –

Прохання єпископа Стефана (Левинського) до Дубнівського нижчого земського суду утриматися від передачі православному священикові церковних фундушових земель у містечку Торговиця Дубнівського повіту, оскільки парафіяни залишилися вірними унії, а душпастирську опіку над ними здійснює греко-унійний священик Іван Малевич

**От луцкого униатских церквей епископа и кавалера Стефана
Левинского Дубенскому нижнему земскому суду**

Получив известие, что оный суд по указу из Волынского губернского правления от 25 ноября минувшего года под № 36 142 препоручил заседателю Рогозинскому, чтобы он от приходского местечка Торговицы священника униатского Иоанна Малевича отобрал церковные фундушковые земли и поручил благочестивому того прихода якобы наблюдателю и что[бы] он же, г-н Рогозинский, в 6-й день сего месяца дал помянутому декану запрещение не прикасаться отнюдь к тем землям и на сие

требовал подписки, а равно чтобы он же, Малевич, доставил ему, заседателю, на те церковные торговицкие от помещика наданные земли документы. Отнесся я безотложно в Волынское губернское правление и к Преосвященству епископу Варлааму с тем, чтобы поелику указом Святейшего Сената предписано произвести новые следствия по всем местам, где церкви посвящены на благочестие, а народ остается в унии, то дотоле таковые следствия окончены не будут и покамест не воследует о таковых местах решительное постановление, дабы не было воспрещаемо торговицкому приходскому униатскому священнику декану Малевичу пользоваться церковными землями, так как он преподает прихожанам, усердно и непоколебимо к унии приверженным, христианские требы и делает надлежащие им же все услуги духовные. О чем, извещая Дубенский нижний земский суд, прошу покорно предписать г-ну Рогозинскому, чтобы он от исполнения данного ему указа удержался, доколе на выше изъясненное отношение моё не последует из губернского правления резолюция.

Марта 11 числа 1801 года.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 128, арк. 32. Тогочасна копія.

№ 6

1801 р., серпня 20. –

Рапорт православних депутатів оо. Павла Червінського та Ігнатія Прокоповича до Луцької генеральної греко-унійної консисторії про оцінювання будівель, які належали унійному парохіві Янові Почашинському й розміщувалися в межах бенедиктинського храму, „перевосвяченого” на православ’я в с. Рикань

Do przeswieczonego konsystorza generalnego duchownego rzymsko-unickiego łuckiego od deputatów do otaxowania zabudowań x[ięży] unickich na gruncie cerkiewnym błagoczesnym znajdujących się

Raport

na rekwizycyą I[ch] M[os]ci xięży Stefana Szumskiego y Bazylego Starzyńskiego, deputatów błagoczesnych, w roku terazniejszym 1801 na dniu 18 augusta Nr 39 na piśmie przysłaną

Ziechawszy do wsi Rykań na grunt plebalny, a chcąc do skutku przeprowadzić zlecone nam dzieło, naupierwiej bonis mediis J[ego] M[os]ci xiędza Nestora Zaiączkowskiego, parocha terazniejszego rykańskiego, z [Jego] M[os]cią xiędzem Janem Poczesyńskim, byłym parochem teyże wsi Rykań, zabudowanie

na gruncie cerkiwnym znajdujące się do dobrowolney ugody przeprowadzić usiłowali, ale gdy doczekać się nie mogli, chcieliśmy przystąpić do otaxowania y sprawedliwey położenia ceny podług instrukcyi nam danej z przeswietnego konsystorza w roku 1800 dnia 24 jula Nr 269. Nastąpiła w tym niemała przeszkoda od I[ch] M[oś]ci xięży deputatów błagoczesywyh, pretendujących do czwartej części zabudowania nie przystępować, czyli czwarta część wartości na gruncie zostanie bez żadney opłaty. Na co my, nie mając w instrukcyi nam wydanej zlecenia, od ukączenia zaczętego dzieła odstąpili, a czekając na to decyzji Przeswietnego konsystorza, ten raport własnymi rękami podpisujemy.

Dział[o się] w Rykaniach 1801 roku 20 dnia augusta.

X[iądz] Paweł Czerwiński, deputowany kommissarz.

X[iądz] Ignacy Prokopowicz, deputat.

ДАВО, ф. 382, оп. 2. спр. 34, арк. 8. Оригінал. Рукопис.

№ 7

1801 р., квітня 27. –

Репорт депутата о. Теодозія Старкевича, колишнього унійного пароха с. Кримне, до Луцької генеральної греко-унійної консисторії про оцінювання будівель, які належали католицькому духовенству східного обряду та розміщені в межах бенефіціїв храмів, „перееосвячених” в православ’я в селах Превали, Туричани, Хоростів і Гута Володимир-Волинського повіту Волинської губернії

Raport

do Prześwietnego konsystorza rzymsko-katolickiego unickiego łuckiego z odprawionych kommissyi taxalnych budowlii plebylnych na grątach cerkiewnych zostających własnych xięży unitów z powiatu Włodzimierskiego z dekanatu Przewalskiego, niżej podpisanego w punktach szegulem każdej wsi wykazawszy, dnia 27 miesiąca kwietnia 1801 roku podany

1-мо

Dzieło kommissyi we wsi Przewałach dnia 22 nowembra 1800 roku za część budowli reperowanej i dostawioney, na groncie cerkiewnym stojącej xiędza Jana Wołoszyńskiego, bywszego parocha tamecznego, z deputatem błagoczesywym Bazylim Aresztowiczem zgodnie na rubli srebrnych osimnaście. Takową cenę obie strony przyjawszy własnoręcznie na akcie podpisali się. Podług wypadley ceny ninieyszego parocha tamecznego błagoczesywego Józefa Chomyczewskiego do upłaty zupełney właścicielowi w przeciongu dwóch miesięcy dekretem

znaglii. Folwark zaś budowany przez xiędza Jana Wołoszyńskiego unita, że nie na groncie cerkiewnym zostaje, z pokazaniu dowodów przez zeznanie tamecznych ludzi jako własność unita nie cenionym został razem z sadem.

2-do

We wsi Turyczanach xiędz Józef Michałowski unit bywszy paroch tameczny w akcie kommissyi taxalney dnia 26 nowembra 1800 roku agitującej się za część budowli swoiey własney z niniejszym parochem błagoczesywym Janem Aresztowiczem polubownie ugodzili się za summę rubli srebrnych piendziesiąt Nr 50. Na którą ugodę własnoręcznie podpisawszy się na akcie obie strony, wspomniony Jan Aresztowicz, terazniejszy paroch turyczański, w przytomności nas deputatów dał rewers na siebie wyż rzeczonemu unitowi Józefowi Michałowskiemu z potwierdzeniem swojego deputata Bazylego Aresztowicza, parocha oleskiego, jako niepochoibnie trzema ratami właściciela wyszczegulioney budowli zaspokoić mai, a to pierwsza w miesiącu następującym decembrze, druga w marcu, trzecia zupełna w miesiącu maju. Reszta budowli, która stoi na grącie cerkiewnym dla niemożności upłaty za własność należną unitowi, dekretem to wszystko uzmocniwszy, dozwolili unitowi przedać lub przenieść z grątu cerkiewnego, a niektóre budynki stojące na grącie dworskim pod cene nie były podawane.

3-tio

1800 roku dnia 28 nowembra w Chorostowie za reparacją różnych budynków i przybudowanie niektórych własnym kosztem xiędza Tomasza Teodorowicza, bywszego w unij parocha tamecznego, przed nas oboch stron deputatów w akcie kommissyi taxalney punktami w pretenssyach i zeznaniem gromady chorostowskiey za sprawedliwą własność unita potwierdzonei oceniliśmy, z deputatem błagoczesywym xiędzem zapolskim każde w szczegule podług punktów podawanych za summę rubli srebrnych trzydzieści sześć Nr 36 i kopiek 7 ½, którą cenę obie strone zgodnie przyiowszy, podpisem ręki własnych na akcie zatwierdzili. Niniejszy paroch błagoczesywy chorostowski xiędz Antoni Teodorowicz w czasie kommissyi taxalney należną w całości summę rubli srebrnych 36 i kopiek 7 ½ wspomnionemu unitowi zupełnie zapłacił, od którego za własność zakwitowanym ze wszelkiey o te budowle pretenssyi został.

4-to

W Hucie 1800 roku dnia 18 miesiąca decembra za reparacio własną budowli niektórey plebanalney zeznaniem gromady huteńskiej potwierdzoney w akcie kommissyi taxalney xiędza Joachima Hanitkiewicza, bywszego w unij parocha huteńskiego, oceniliśmy z xiędzem Janem Lelikowiczem, parochem zapolskim błagoczesywym i deputatem, za wlsność unita złotych siedemdziesiąt i ieden Nr 71 i gr[oszy] 15, w której ocenie obie strony na zezwolenie podpisali się. Terazniejszego parocha błagoczesywego wspomnioney wsi Stefana Jesiewicza

Фрагменти палітурки Євангелія почаївського друку.
Друга половина XVIII ст.
З церкви с. Сокіл Рожищанського району Волинської області.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

do zupełnego zapłacenia podług oceny dekretem zmagli. Reszta budowli stojącej na gronie cerkiewnym własney xiędza unita wspomnionego, że błogoczystywy niniejszy paroch huteński nie pożądał dla swoiey wygody, takowych budynków wyszczeguliwszy, każdą na akcie kommissyi jako własność jest xiędza Joachima Hanitkiewicza unita do zabrania z grąta cerkiewnego lub przedania komu innemu, w dekrete kommissyi taxalney postanowiliśmy.

Takowy raport Illustrissimo consistorio przysyłaju z naygłębszym upoważeniem nazawsze ostając, podpisuję xiędz Teodozy Starkiewicz, bywszy paroch unitski krymeński, deputat.

Z Krymna.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 34, арк. 82–83. Оригінал. Рукопис.

№ 8

1801 р., травня 17. –

Статистичні дані про парафії та вірних Ратнівсько-Заріцького деканату, які уклав декан Теодор Полюхович

Wiadomość o wielości w dekanacie Ratneńsko-Zarzeckim unickich cerkwiow, domów, każdą z osobna parochią zkładając i dusz płci oboju parochialnością do tych że należących, roku 1801 dnia 17 maja podana

	Liczba domów	Liczba osób płci męskiej	Liczba osób płci niewiastek
Parochia Staromiejska Ratneńska	169	481	449
Parochia Choteszowska	163	665	622
Parochia Czornocka	138	360	348
Parochia Szczytyńska	77	226	196
Parochia Mało-Hłuska	66	195	183
Parochia Wielko-Hłuska	100	230	207
Parochia Newirska	33	73	64
Parochia Wetelska	67	157	161
Parochia Borocka	65	230	209
Parochia Załazka	40	150	105
Parochia Worokomska	122	353	385
Parochia Wedertska	71	201	210
Parochia Olblska	157	493	462

Jako ta wiadomość zgadza się z oryginalnymi raportami od I[ch] M[ości] x[ięży] parochów miejscowych do mnie podanemi, na to się podpisuję.

X[iądz] Teodor Połuchowicz, dzekan ratneńsko-zarzecki.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 34, арк. 100. Оригінал. Рукопис.

№ 9

1803 р., липня 5. –

*Донесення про „безмісних” парохів,
надіслане до Луцької генеральної греко-унійної консисторії
старокостянтинівським деканом о. Петром Сенгелевичем*

Odebr[ano] dnia 19 junia 1803 r. Nr 117

**Do konsystorza generalnego duchownego rzymsko-unickiego
od dziekana powiatu starokonstantynowskiego report**

W skutek ukazu Jego Imperatorskiej Mości z konsystorza tego od dnia 14 jula 1802 roku pod liczbą 307 wiadomość za tret januarską tego 1803 roku o unickich swojego powiatu kapłanach po zaięciu ich parochii na prawosławie ostawszych się bez miejsc mam honor przysłać.

Dan 5 iula 1803 roku w Bazalii.

Unit[ski] p[owia]tu starokonstantyn[owskiego] dziekan x[iądz] Piotr Sien-
gielewicz.

Nr	Imiona i nazwiska unickich kapłanów i familia ich	Lata	W jakich unickich Staro-Konstantynowskiego powiatu mieli swoje parochii?	Gdzie teraz mieszkają i jaką mają własność?	Czy nie przyieli łacińskiego obrządku? Czy nie pomieszczeni na inne parochii i czy nie mieli chęci uiechać za granicą?
1	2	3	4	5	6
1	Mikołaj Teodorow Hadziacki. <i>Żona jego</i> Wiktoria Sebasyanowna <i>Ich synowie</i> Mikołaj, Piotr, Tomasz. <i>Ich córki</i> Anna, Maria	52 44 21 18 12 10 8	We wsi Swinney parochen przy cerkwi S. Dymitra, zaiętey na prawosławie 1795 roku iunia 16 dnia	We wsi Swinney w domie własnym na gruncie pańskim. Pole pod zasiew i sianożęć naymuie. Ma koni 3. Bydła rogatego 2. Owiec 6. Swini 4. Koz 3	Od czasu zaięcia ich parochii na prawosławie zostaią dotąd nie pomieszczeni na inne parochie. Łacińskiego obrządku nie przyieli. Za granicę wyprowadzać się nie mieli i nie mają intencyi.

1	2	3	4	5	6
2	Onufry Antonow Kreyc. <i>Żona jego</i> Iryna Mikołajowna. <i>Ich synowie</i> Jan, Tomasz, Onufry, Andzey. <i>Ich córka</i> Maria	48 30 15 13 11 4 17	We wsi Manaczynie parochen przy cerkwi Uspenskiej, zajętey na prawosławie 1795 roku februaria 27 dnia	We wsi Manaczynie w domu własnym na gruncie pańskim. Pole pod zasiew i sianozęć naymuie. Ma koni 10. Bydła rogatego 5. Owiec 20. Swini 4. Koz 3. Pasieki pni 15	
3	Tymoteusz Janow Rzypeckiey <i>Żona jego</i> Maria Jakubowna	75 53	We wsi Zozulinczykach parochen przy cerkwi S. Jana, zajętey na prawosławie 1795 roku marca 7 dnia	We wsi Zozulinczykach wraz z synem parochem teyże wsi prawosławny. Ma konia 1. Pasieki pni 3	
4	Andzey Adzeiow Chlebowski. <i>Żona jego</i> Maria Alexandrowna. <i>Ich synowie</i> Jakub, Jan. <i>Ich córki</i> Anna, Magdalena	48 38 14 6 15 2	We wsi Kulczynie parochen przy cerkwi S. Dymitra, zajętey na prawosławie 1794 roku decembra 26 dnia	We wsi Taworowcach. Dom i ziemię naymuje od Pana. Ma koni 2. Bydła rogatego 3. Owiec 4. Swini 5. Koz 2	Od czasu zaięcia ich parochii na prawosławie zostaią dotąd nie pomieszczeni na inne parochie. Łacińskiego obrządku nie przyieli. Za granicę wyprowadzać się nie mieli i nie maią intency
5	Stefan Jakubow Wołoszyński. <i>Jego synowie</i> Jakub, Jan. <i>Jego córki</i> Alexandra, Maria	51 23 13 17 15	W miasteczku Krasilowie parochen przy cerkwi Woskresenskiej, zajętey na prawosławie 1794 roku decembra 27 dnia	W miasteczku Krasilowie w domu własnym na gruncie pańskim. Pole i sianozęć ma sobie pozwolone od Pana. Ma koni 3. Bydła rogatego 4. Owiec 3. Pasieki pni 10	
6	Teodor Stefanow Dwernicki. <i>Żona jego</i> Teodora Iwanowna.	45 45	We wsi Klitwy parochen przy cerkwi Pokrowskiej, zajętey na prawosławie 1795 roku marca 14 dnia	We wsi Szmyrkach opłacaiąc czynsz Panu na grunt i chałupę. Ma koni 2. Bydła rogatego 2. Owiec 8. Swini 4. Pasieki pni 2	

1	2	3	4	5	6
	<i>Ich synowie</i> Kłemens, Jan. <i>Ich córki</i> Maria, Anna, Agata, Julianna	16 12 21 17 14 5			
7	Symeon Eliaszów Jakubkowicz. <i>Żona jego</i> Ana- stazia Teodorowna. <i>Ich synowie</i> Piotr, Teodor. <i>Ich córki</i> Maria, Eufrosynia, Chrystyna, Jewdokia	46 45 8 5 22 20 18 14	We wsi Lutarowce parochen przy cerkwi Pokrowskiej, zaięty na prawosławie 5 1795 roku feb- ruaria 16 dnia	We wsi Lutarowce w domu własnym na gruncie pańskim. Pole i sianożęć najmuje. Ma koni 2. Bydła rogatego 4. Owiec 8. Swini 4. Pasiaki pni 9	
8	Gabriel Iwanów Strumieński <i>Żona jego</i> Praxeda Alexandrowna	55 52	We wsi Ordyncach parochen przy cerkwi Narodze- nia N[ajświętszej] M[aryi] P[anny] zaięty na prawo- sławie 1795 roku february 9 dnia.	We wsi Ordyncach w domu własnym, y którego przymu- szony ustępować. Ma koni 3. Bydła ro- gatego 5. Owiec 15. Swini 6. Pasiaki pni 15.	Od czasu zaięcia ich parochii na prawosławie zostają dotąd nie pomieszczeni na inne parochie. Łacińskiego obrządku nie przyieli. Za granicę wyprowadzać się nie mieli i nie mają intencji
9	Stefan Piotrow Machałowski. <i>Żona jego</i> Praxeda, Jerzego córka. <i>Ich syn</i> Grzegorz. <i>Ich córki</i> Helena, Maria	49 43 5 16 8	We wsi Wasilowce parochen przy cerkwi S. Mikołaja, zajęty na prawosławie 5 1795 roku maia 26 dnia	We wsi Wasilowce w chałupie od Pana pozwoloney. Pole najmuje. Ma koni 3. Bydła rogatego 2. Owiec 6. Swini 2	
10	Jan Jerzego Malinowski. <i>Żona jego</i> Maria Pawłowna. <i>Ich syn</i> Jan.	37 34 1	We wsi Nowostaw- cach parochen przy cerkwi S. Mikołaja, zaięty na prawo- sławie 1795 roku february 15 dnia	W maisteczku Teofi- polu. Dom i pole ma od Pani. Ma koni 4. Bydła rogatego 3. Owiec 15. Swini 2. Pasiaki pni 6	

1	2	3	4	5	6
	<i>Ich córki</i> Helena, Maria, Anna	16 11 9			
11	Jerzy Teodorów Strumieński. <i>Żona jego</i> Julianna Grzegorzowna. <i>Ich syn</i> Jakub. <i>Ich córki</i> Anna, Alexandra	33 28 11 5 3	W miasteczku Bazalii parochen przy cerkwi Preobrażeńskiej, zajętey na prawosławie 1795 roku januaria 21 dnia	W miasteczku Bazalii w domie własnym, używając pola i sianożęci z dozwolenia Pani. Ma koni 6. Bydła rogatego 6. Owiec 5. Swini 6. Pasieki pni 30	
12	Józef Jerzego Malinowski. <i>Żona jego</i> Anna Stefanowna. <i>Ich syn</i> Michał. <i>Ich córka</i> Anastazia	40 32 15 12	We wsi Medosowce parochen przy cerkwi S. Michała, zajętey na prawosławie 1795 roku februaria 6 dnia	We wsi Medosowce w domie oycy swego. Pole najmuje. Ma koni 3. Bydła rogatego 2. Owiec 5. Swini 3. Pasieki pni 15	
13	Paweł Bazylego Głowaczewski. <i>Żona jego</i> Xienia Mikołajowna. <i>Ich córki</i> Matrona, Teodozia	58 47 12 10	We wsi Szybenney parochen przy cerkwi Pokrowskiej, zajętey na prawosławie 1795 roku februaria 8 dnia	We wsi Xiążęcinie w domie własnym, mając pola i sianożęć od Pani. Ma koni 3. Bydła rogatego 3. Owiec 5. Swini 3. Pasieki pni 6	
14	Jakób Piotrów Marchelewicz	74	We wsi Zapadyncach parochen przy cerkwi S. Mikołaja, zajętey na prawosławie 1794 roku septembra 1 dnia	We wsi Skowronkach w domie od Pani pozwolonym, utrzymując z dozwolenia teyże i ziemie. Ma koni 4. Bydła rogatego 8. Owiec 12. Pasieki pni 30	
15	Prokop Szymonow Manzerewicz	50	We wsi Zapadyncach miał wikary przy cerkwi S. Mikołaja	We wsi Skowronkach. Domu i nijakiego mąjtku nie ma	

1	2	3	4	5	6
16	Grzegosz Bazylego Bahnicki. Syn iego Bazyli	72 25	We wsi Samczykach parochen przy cerkwi S. Praxedy, zaiętey na prawosławie 1794 roku decembra 24 dnia	We wsi Połowinnikach przy dworze. Ma pasieki pni 10	Od czasu zaięcia ich parochii na prawosławie zostaią dotąd nie pomieszczeni na inne parochie.
17	Andzey Mikołajów Wasilewicz	67	We wsi Mazepinach parochen przy cerkwi Pokrowskiej, zaiętey na prawosławie 1794 roku decembra 28 dnia	We wsi Antoninach w powiecie Iziaslawskim w domu od Pana najętym. Maiątku żadnego nie ma	Łacińskiego obrządku nie przyieli. Za granicę wyprowadzać się nie mieli i nie maią intencyi
18	Ignacy Ianow Bukojewski Syn jego Ian	56 27	W miasteczku Lachowcach przy cerkiw zamkowej S. Mikołaja, zaiętey na prawosławie	W miasteczku Teofipolu wraz z synem swoim, maiącym dom i ziemię od dziedziczki. Maiątku żadnego nie ma	
19	Piotr Michałow Siegielewicz	43	W miasteczku Bazalie miał parochię przy cerkwi Uspienskiej, zaiętey na prawosławie 1795 roku januaria 21 dnia	W miasteczku Bazalie w domu własnym. Pole nie używa. Zatrudnia się dziełami unickiego tegoz powiatu duchowieństwa. Ma koni 3. Bydła rogatego 2. Swinkę 1	
<i>Zmarli w biegu januarskiej 1803 roku treti</i>					
1.	Teodor Adamow Niedzielskiy. W tego żona Maria. Syn Cyryli. Córka Justyna. Córka Tekla	50 40 24 12 8	We wsi Michałowcach parochen przy cerkwi Woskreseńskiej, zaiętey na prawosławie 1794 roku decembra 7 dnia	We wsi Michałowcach w domu własnym. Pola używał z dozwolenia Pana. Miał koni 2. Bydła rogatego 4. Owiec 4. Pasieki pni 20	W unickim obrządku umarł 1803 roku februaria 8 dnia

Te wiadomość podpisuie uni[cki] p[owiat]u starokonstan[tynowskiego] dziekan x[iądz] Piotr Siengielewicz.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 49, арк. 10–20 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 10

1804 р., березня 24. –

Відповідь Волинського губернського правління на прохання єпископа Стефана (Левінського) дозволити зводити каплиці в тих парафіях, де церкви були „переосвячені” на православ’я, а натомість миряни залишились вірними унії

Получено дня 7 апреля 1804 года

**Из Волинского губернского правления
Его Преосвященству господину луцкому униатских церквей
епископу и кавалеру Левинскому**

Бывший господин военный Каменца-Подольского губернатор и кавалер Розенберг в приложении своем от 23 числа октября 1803 года приписывал, что Ваше Преосвященство, сообщая ему, что те униаты, которых церкви освящены на благочестие противу их воли, притерпивают невыгоды в богомолении и нуждаются в требах христианских, требовали позволения построить для их каплицы в всех тех местах, где сие униаты жительство имеют. Как же и о постройке униатских молитвенных храмов в указе Святейшего Правительствующего Синода, 10 февраля прошлого 1800 года состоящегося, изъяснено между прочем следующее постановление: «Всех в унии остающихся жителей там, где по превосходящему количеству к воспринявших благочестие и церкви приходские будут в благочестии, буде число их невелико, приписывать к ближним униатским церквам, если же таковое количество душ, что можно им построить вновь церковь униатскую, то хотя им сие дозволять, но не иначе, как огранича епархию униатскую точным и известным числом церквей; так что буде бы последовала неудобность вновь оные строить, то по сим Устава благочиния с 8-й статьи архиепископ сам собою без губернского правления не отваживался бы, равным образом и вновь священников на униатские приходы рукополагать, удержая доколе ныне безместных на распределение будет к местам, дабы сие не скитались по разным местам и не развращали воспринявших благочестие». К тому предлагал, требовал от Вашего Преосвященства, в каких именно селениях предполагаете Вы построить для униатских прихожан каплицы и соображая всё то с сведениями и указом Святейшего Синода, предполагаемо им сделать соответственно по тому определению, где именно в каких селах и деревнях следует по требованию Вашего Преосвященства предписать построение униатских каплиц, вследствие чего писано было к Вашему Преосвященству доставить для изъясненной надобности сведения

о числе народа, пребывающего в унию порознь по поветам, равно униатских церквей, ныне в ведомстве Вашем состоящих, в каких именно селениях. Из доставленного Вами списка видно, что построение каплиц Вами требуется в городе Дубне, повета оного в местечке Торговице, селениях Пелче, Загорцах, Дублянах, Вичулках, Малой Мильче и местечке Козине, в городе Кременце, оного повета в селах Поддембцах, Котов, Зверов, Райместо, Яблонке, Владимирского повета в местечке Горохове и селении Старый Горохов, Овручского повета в селениях Мышках и Черпках. По делам сего правления значитя, что в рассуждении случившегося в некоторых селениях здешней губернии отторжения униатскими священниками жителей из благочестия на унию производилось следствие, по коему оказалось:

1-е. Жители города Дубна принимали христианские требы от благочестивых священников, потому оное отослано к Преосвященному Варлааму о сделании об них постановления, а Вашему Преосвященству писано было, чтобы Вы о постройке каплицы обратили требование свое к Преосвященному Варлааму. Волынская ж духовная консистория уведомила, что как по следствию видно, яко Дубенские мещане оные принимали от благочестивых священников требы, то и должны оставаться в благочестии, для чего духовному правлению предписали, чтобы священники старались к обращению их в благочестие кроткими мерами, а поелику мещане ходят на моление в тамошние, в фарский и бернардинский костелы, где униатские ксёны свободно отправляя свое богослужение, исправляют требы, и имеется к их выгоде каплица у базилиан, то от постройки вновь таковой ж может произойти соблазн состоящих в благочестии.

2-е. Местечка Торговицы жители принимали от благочестивых священников требы, но униатским священником Бродовичем отторгнуты на унию, потому писано было в Волынскую духовную консисторию сделать об их положение, которая уведомила, что поелику из них два благочестивые уверяют, яко в большем количестве те жители изъявили желание быть благочестивыми и на то дали подписку, четыре ж человека упорствуют и прочих возмущают, то дабы те жители имели свои выгоды, велено Дубенскому духовному правлению определить в местечко Торговицу хорошего священника и увещевать упорствующих к обращению в благочестие кроткими мерами.

3-е. Селения Пелча иные [жители] остались непоколебимо в благочестии, другие также от благочестивых священников принимают требы и от оного не отказываются, меньшая ж часть объявили, что благочестия не принимали и не желают, то учиненным в сем правлении в 23-й день октября 1801 года определении те жители, которые принимали от благо-

честивых священников требы и от благочестия не отказываются, оставить при благочестивой церкви, а к Вашему Преосвященству писано было остающихся жителей в унию приписать к униатскому приходу.

4-е. Загорец [жители] принимали от благочестивых священников требы, поэтому писано было в Волынскую духовную консисторию сделать об них рассмотрение, которая в ответ уведомила, что предписано дубенскому духовному правлению поручить священникам увещать кроткими мерами к обращению в благочестие.

5-е. Дублян жители остались в унию и причислены к униатскому приходу села Лишна с дозволением в оном построить каплицу и иметь униатского священника.

6-е. Малой Мильчи жители присоединены были на благочестие и два семейства остались непоколебимо в оном, что представлено Волынской духовной консистории сделать об них положение.

7-е. В городе Кременце при следствии депутаты со стороны духовенства согласились жителей тех, кои были уже в благочестии поданным от благочестивых священников регистром, хотя бы и в унию находились, должны оставаться в благочестии и о том подписали журнал, посему из сего правления писалось в Волынскую духовную консисторию и к Вашему Преосвященству; консистории: [к] обращению жителей к благочестию принять свои меры; к Вам – относительно постройки каплицы отнестись к Преосвященному Варлааму и сделать положение.

8-е. Поддубец, Котова, Зверова и Злобич [жители] показали, что они на благочестие не приставали; Вичулок¹ некоторые [жители] принимали от благочестивых священников требы; местечка Горохова и селения Старого Горохова шесть человек латинского исповедания показали, яко благочестивый священник Бельский посвятил церкви на благочестие без воли и желания прихожан; жители ж тогда и потом не приставали на благочестие, о коих следствие отослано на рассмотрение в Волынскую духовную консисторию, а к Вашему Преосвященству писано было до надлежащего рассмотрения о гороховских жителях причислить их к другому приходу, на что консистория уведомила, что как гороховские жители принимали благочестие, то поручено священникам при самом удобном случае увещевать их к обращению на благочестие, после того по требованиям Вашего Преосвященства писано было в Волынскую духовную консисторию и к Преосвященному Варлааму сделать о жителях гороховских решительное постановление.

¹ В оригіналі помилково *Вычувок*.

9-е. По забрании сведения о Домбровицкой церкви оказалось, что якобы она не посвящена на благочестие, но только состоит запертою благочестивыми священниками, почему писано было к Преосвященному Варлааму о помянутой церкви сделать от себя постановление, и

10-е. О жителях селения Мышек овручский нижний земский суд донес, что тамошнее духовное правление уведомило, яко они присоединены были в [1]797 году на благочестие, но совращены с оного в унию униатским официалом Петром Шатунским в начале [1]799 года, а Овручский монастырь засвидетельствовал, что точно мышковские жители от [1]799 года принимают требы по обряду Униатской Церкви, то ж тому и не имеют надобности в постройке каплицы. Определили: как из вышеписанного видно, что Ваше Преосвященство требует постройки каплицы в тех местах, где представлено Преосвященному Варлааму и Волынской духовной консистории сделать о жителях (в каковом исповедании им остаться) постановление, которого ещё не писано; сверх того же Ваше Преосвященство по требованию губернского правления не доставили сведения, в каких именно селениях ведомства Вашего церкви состоят, для того дать знать Вам, что сие правление за получением от Волынской духовной консистории по известному предмету разрешения и от Вас упомянутого сведения не опустит сделать по сему надлежащего определения, о чем и Волынской духовной консистории дать знать.

Марта 24 дня 1804 года.

Советник [подпись].

Секретарь [подпись].

Столоначальник [подпись].

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 59, арк. 1–1 зв., 15–16 зв. Тогочасна копія. Рукопис.

№ 11

1804, серпня 1. –

Скарга парафіяльного священника села Свиновці Йоана Чайковського у Брацлавський нижній земський суд на унійних єреїв Івана Матковського, Стефана Марчевського і Стрельбицького, які надають духовні треби православним парафіянам

Подано 2 августа 1804 года

В Брацлавский нижний земский суд Брацлавского повета села Свиновцы приходского священника Иоанна Чайковского объявление!

В дополнение поданного мною по духовной части донесения на проживавшего в селе Самчицах унията Ивана Матковского о крещении им

детей своим обрядом, к Греко-Российской Церкви моего прихода принадлежащих, и к оному нижнему земскому суду следствию, о сим производящему, имею честь представить следующее, что оной Матковский с другим в тамо же селе живущим униятом Стефаном Марчевским и бродящим по миру третьим каким-то Стрельбицким сверх известного мною крещения детей, до православного исповедания принадлежащих, исправляют другие христианские, вопреки законам, требы. Производят в той Самчинской каплице публично своим обрядом богослужение, спевая в оной литургию, делают хрестовые ходы, по ихнему процессиями имянуемые, и супликациии, каковыми публичными прописанными церемониями, отправами совратить прихожан моих с пути истинного хотят, кои сами на публичные их в каплице пения собираются толпами, оставляя свои по греко-российскому исповеданию нужные повинности, а слушают в той каплице литургию, парастасов, акафистов, [о]священия вод и других униятских молитвослужений. А тем привлекают их к своему исповеданию, к деланию приносов и ставлению за умерших куфликов, ходят по домам моих прихожан с молитвою и священою водою и тем не только отвлекают их от православного исповедания, но и причиняют тем самим мне и другим прихожанам, православным священникам окрестных селений немалый убыток. Разоряя по оным всечасно, делают между народом запрещенный законом разврат, отвлекания, послабление в господствующей православной вере. А как суду небызвестно, что в оном имянем Его Императорского Величества указом велено «градским полициям и нижним земским судам неослабно иметь за сим смотрении; в случае подобных сему совращений стараться всячески оные прекращать и доносить главному начальству», то затем оногo суда искреннейшее прошу обо всем том произвести аккуратнейшее изыскание, виновных предать законному суждению, а навпредь будущее время сказанных униятов от таковых против законных и предосудительных поступков воздержать и всем после донесть начальству.

Священник Иоанн Чайковс[кий].

Августа 1-го дня 1804 года.

ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 3, арк. 80–80 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 12

1804, вересня 7. –

*Відповідь Святішого Синоду на прохання
єпископа Стефана (Левинського) дозволити збудувати каплиці
в тих поселеннях, де церкви були „перевосвячені”
в православ’я, а натомість парафіяни залишилися вірними унії*

1804 года сентября 7

По указу Его Императорского Величества

Святейший Правительствующий Синод слушал предложение синодального г-на обер-прокурора, статс-секретаря, действительного камергера князя Александра Николаевича Голицына и приложенные при нем копии с полученных им от министра внутренних дел, действительного тайного советника, сенатора графа Виктора Павловича Кочубея отношения, при коих по высочайшему Его Императорскому Величеству мнению препровождено к нему, г-ну обер-прокурору, для предложения Святейшему Синоду письмо подлинное ему и министру луцким униатским епископом Левинским с просьбою о употреблении ходатайства его в Святейший Синод по делам вверенной ему Луцкой униатской епархии.

1-е. О возвращении приходских непоколебимо пребывающим в унии церквей, посвященных на благочестие противо желания их, состоящих запертыми и опечатанными без отправления в оных никакого служения.

2-е. О позволении строить каплицы на место отобранных церквей, ежели те возвращены быть не могут, дабы приходы, состоящие в унии и не имеющие домов молитвы, не нуждались в требах христианских.

3-е. О возвращении церковных фундушовых земель тем же приходам, в унии пребывающим, отобранных потому только, что церкви посвящены на благочестие в противность узаконениям, повелевающим там только освящать церкви, где весь народ или большая часть присоединится к благочестию.

Из полученных им, г-ном обер-прокурором и кавалером, от него, епископа Левинского, отношения с запискою по выше означенному делу и разными при ней приложениями в подлинниках для совокупного рассмотрения с представленными от него, г-на обер-прокурора. А в оной записке просит:

1-е о возвращении униатам тех церквей, где все или почти все прихожане состоят в унии со всеми к ним принадлежностями, как то утварями церковными и землями фундушовыми, потому что оные посвящены в противность высочайшего указа от 24 апреля 1794 года и что те церкви, будучи ненадобны греко-российскому духовенству, потому состоя

напрасно заперты и опечатаны, без священников и богослужения, без надлежащего надзора и нужной починки, от самого времени подлежат порче и крайне разоряются.

2-е. О оставлении в городах Дубне и Кременце из числа² обращенных на благочестие в каждом 4-х церквей рассуждение того, что в первом суть униаты, а во втором превосходное число оных пред число, принявшими благочестие, которые по неимению церквей нуждаются в требах христианских, по две церкви для благочестивых жителей, а по две – для возвращения для униатов, так же как и фундушовых земель и церковной утвари, а равно и самых церквей в тех селениях, где по дозволению гражданского начальства, хотя и построены вновь каплицы, но прихожане по бедности своей не могут доставить им даже нужнейших вещей.

3-е. О дозволении Подольской губернии в селении Поповцах и Волынской Овручского повета в селе Мошках да Дубенского в местечке Козыне и деревне Тарновке, в которых жители, хотя приняли благочестие, но не все, а остались знатное количество душ в униатском исповедании, причислить их к другим приходам по великой отдаленности никак не можно, построить вновь униатские каплицы.

4-е. О возвращении монахам базилиянам Любарского, Луцкого и Дубенского монастыря церквей, а Кременецкого – каплицы, освященных на благочестие без сношения с епископом, а противно желания жителействующих в них монахов, чрез что они не имеют при своих монастырях мест к приличному званию их благомолению.

5-е. О приписании жителей села Подборец, принадлежащих приходом к церкви Дубенского девичья базилиянского монастыря, освященной на благочестие, к приходу Стракловскому, куда они и прежде принадлежали, с возвращением базилиянкам церкви или по крайней мере о перенесении её из монастыря в село Подборцы с выведением из оного священника, чтобы базилиянок оставить спокойными.

6-е. О подтверждении Варлааму, епископу волынскому житомирскому, о возвращении монахиням базилиянкам бывшим девичьего Корецкого монастыря, но выведенных из оного по имянному высочайшему указу, состоявшемуся 1795 года, для водворения на место их благочестивых монахинь, собственных их приданных и вкладов, которые якобы последовавшим в Правительствующем Сенате определением велено возвратить из имений, у них отобранных, о чем хотя ему, епископу житомирскому, предписано из Святейшего Синода, но исполнения по оному

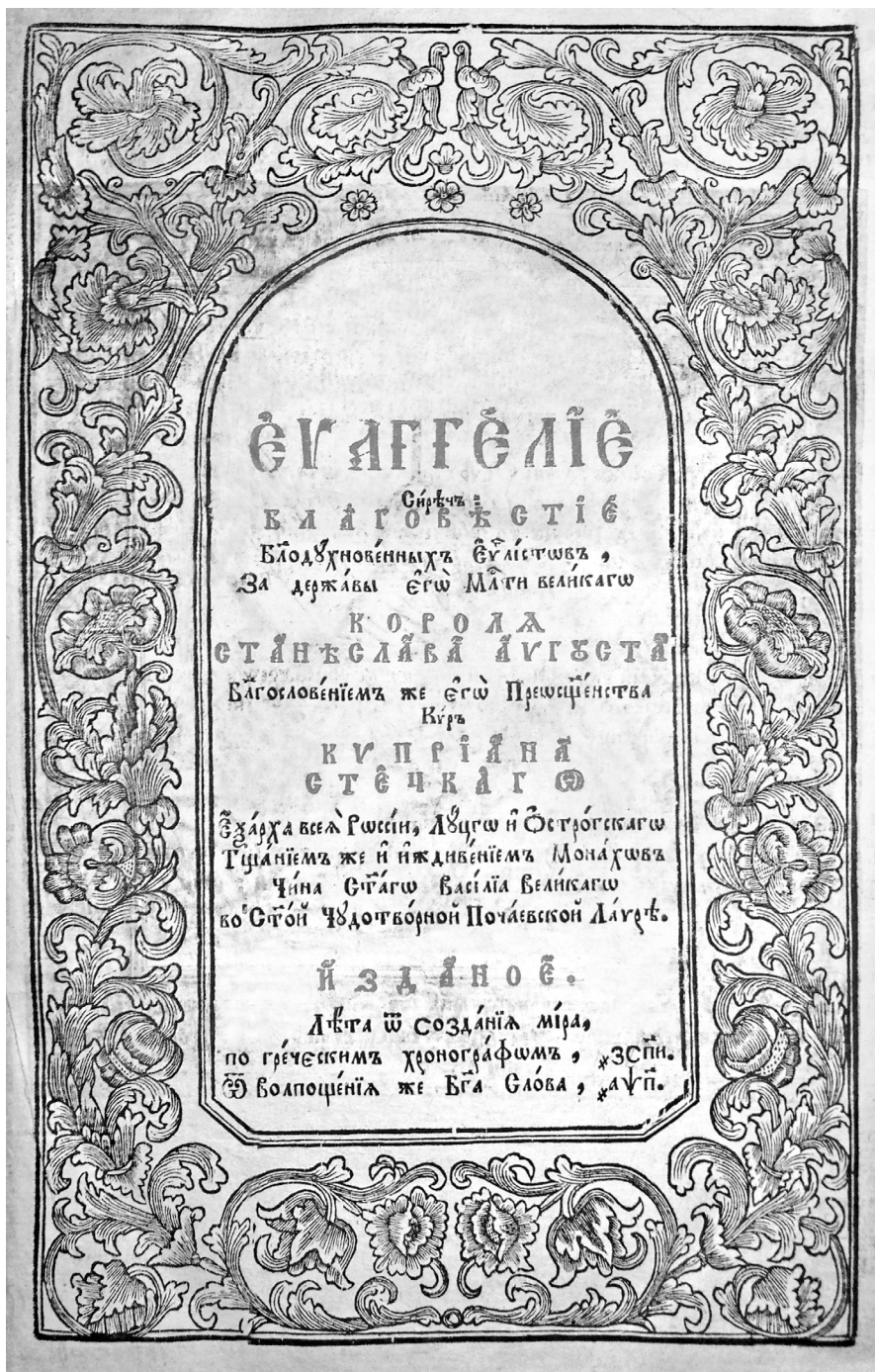
² Слово помилково записане двічі.

не последовало. В приложенных же реестрах тем церквам, о возвращении которых просит он, епископ Левинский, показаны: город Дубно, Дубенского повета местечко Торговица, села: Малая Мильча, Дубляны, Загорцы, Вичулки, Пелча или Повча, Перекалье, Демидовка, Луцкого повета местечко Домбровица, села: Поддубцы или Поддембцы, Зверов, Котов, Райместо, Яблонка, Владимирского повета местечко Горохов и село Старый Горохов, Овручского повета местечко Козин, селы: Мошки, Злобича да город Кременец, Дубенского повета селы: Лысин, Лопавши, Добрятин, Перевередов, Остреев, Войница, Бокуйма, Хренники, Чекно, Пирятин, Русиново Берестечко, Рудлев, Берег, Тершов, Малая Городница и Луцкого повета село Боголюбь.

Приказали: как о вышеписанных церквах и обращении их в благочестие греко-российского исповедания в Святейшем Синоде никакого сведения не оказалось, кроме сел Зверова, Котова, Поддубцов и Боголюбь, в которых, как из рапорта Варлаама, епископа волынского [и] житомирского, 1797 года октября от 12 и ноября 17 чисел явствует, обращено в первом: один священник, прихожан мужеска пола – 119, женска – 117, во втором: первого – 163, и последняго – 159, в третьем: мужеска – 484, женска – 466, в последнем же: мужеска – 131, женска – 125 душ.

А упоминаемый епископ Левинский в приложениях своих показывает, что как в тех, так и в прочих поименованно им селениях никто из прихожан или почти никто не принимали благочестия и что церкви освящены в оное против желания их. По коему разноречию, не имея в виду подробнейших обстоятельств, относящихся до их церквей, не можно приступить ни к какому решительному положению, тем паче, что вопреки показанию его, Левинского, и из тех же самых приложений от него усматривается, что церкви сие не против желания прихожан освящены, но что прихожане, приняв уже благочестие, паки совратились на унию по воздействию к тому униатского духовенства.

Но производимые о сем следствия оконченными о том из оных не видно, а при том, хотя заключают в себе некоторое содержание, клонящееся к сим церквам, однако не объявляют по неполности своей совершенного существа оногo. Из дел же Святейшего Синода о обращенных из унии благочестивых церквей усматривается, что большая часть селений, лежащих между приходами униатского исповедания, при слабом разумении оногo не могут сохранить твердость приверженности своей к благочестивым церквам, следовательно, без спросу самых обывателей и местного обследования обойтись по силе законов не можно. Для того, списав с выше означенных, как с отношения его, [Стефана] Левинского, к министру внутренних дел, так и других приложений, относящихся

Титульний аркуш Євангелія почаївського друку. 1780 р.
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

к рассмотрению его, епископа житомирского, копии, отослать к нему, Преосвященному, при указе и велеть совокупно с тамошним гражданским губернатором, при депутате со стороны [епископа] луцкого, учинить на законном основании исследование, в каком состоянии находятся показанные церкви.

Точно ли оные, оставаясь чрез долгое время без надзора, подвергаются разрушению и почему, ежели сие показание справедливое, нет надлежащего за ними присмотра? Привосовокупляя к тому, подлинно ли прихожане оных церквей обращенных села Мошек, местечка Козина и деревни Тарновки, в коих он, епископ Левинский, просит дозволения устроить вновь каплицы, не принимали благочестия или по принятии отреклись от оногo и кто имянно был сему причиной, а при том можно ли надеяться, что прихожане при употреблении должного на основании предписаний Святейшего Синода с духовной греко-российского исповедания стороны увещания добровольно желают остаться непоколебимо в недрах православного исповедания и какие средства, по мнению, их, епископа и гражданского губернатора, удобнее к сему могут быть употреблены?

Не ставя затем без внимания и того, в каком положении находятся принадлежащие к сим церквам фундуши, кто ими управляет и куда употребляются с них доходы? И что по всему тому окажется, рапортовать Святейшему Синоду, объясняя при том ему, епископу, какое окончание восприяли производящиеся о сих церквах дела и какие были о них переписки, кроме выше означенных приложенных при записке его, епископа Левинского.

Что ж следует до упоминаемых им, Левинским, в 4-м, 6-м и 7-м пунктах по записке селения Поповец, состоящего в Подольской губернии, в котором он, Левинский, предлагает устроить вновь каплицу, причисления подборецких прихожан к Стракловской церкви и имения корецких монахинь, то как и сим посланные из Святейшего Синода к Иоаникию, архиепископу подольскому, 1802 декабря 8-го и к нему, епископу житомирскому, 1803 марта 19 и сего 1804 годов сентября от 3-го чисел указами подтверждено уже прислать в оной подробнейшее сведение, которое по окончании следствия должно быть представлено, следовательно, ныне особого предписания чинить излишно. А как сие дело препровождено в Святейшей Синод по имянному Высочайшему повелению, то донесение Его Императорскому Величеству о течении оногo предоставить синодальному г-ну обер-прокурору, статс-секретарю, действительному камергеру и кавалеру князю Александру Николаевичу Голицыну, чего ради с сего определения к обер-прокурорским делам дать копию.

Подлинное, за подписанием Святейшего Правительствующего Синода.

Октября 5 дня 1804 года.

Верно. Секретарь Афанасий Винокуров.

Верно с копии. Секретарь Кирило Городинский.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 128, арк. 49–50, 64–64 зв. Тогочасна копія. Рукопис.

№ 13

1805 р., листопада 14. –

*Відповідь 2-го департаменту Римо-католицької колегії
єпископові Стефану (Левинському) на його прохання передати фондуш
Житомирської духовної місії Луцькій єпархіальній семінарії*

Получ[ено] 7 декабря 1805

Жидичин

Указ

**Его Императорского Величества самодержца Всероссийского
римско-католической духовной коллегии из 2-го департамента**

Преосвященному

луцкому униатских церквей епископу и кавалеру Левинскому

По указу Его Императорского Величества сей департамент, слушав два рапорта Вашего Преосвященства: 1-й, коим просите о представлении где следует, дабы фондуш Житомирской миссии, или семинарии, был утвержден для Луцкой униатской епархиальной семинарии; 2-й в отношении указа коллегии, предписывающего Вам, чтобы Вы о находящихся при семинарии Житомирской чинах и служителях, а также о процентах от сумм и доходах с части имени Яропович, принадлежащей по праву коллонации к оной семинарии, и куда именно оные доходы употребляются [сообщили]. Равномерно и о нынешнем положении помянутой Житомирской семинарии отобрали от кого следует сведения и доставили бы оное коллегии для пополнения прежних по сему предмету рапортов; доносит:

1-е, что чиновники в той семинарии прежде были на фондушовой записи, учиненной покойным офциалом Примовичем таковые: то есть ректор, или начальник, двух консульторов, или помощников, трех учителей и четырех клериков, потому что больше тогда не могло удерживаться для великих издержек на строение церкви; сверх того прокуратор с духовных один, двух духовников и один проповедник да из светских

служителей фабричный писарь один, диспенсатор, или шафар, один и четырех людей, нужных к простым услугам.

2-е относительно процентов от сумм и [о] доходах с части имения Яропович и куда именно оные употребляются, о том полагается регистр приходам и расходам. Наконец, что касается нынешнего положения Житомирской семинарии, то Вы изъяснили, что за время бывшей Польской республики после новой конституции на сейме варшавском в 1776 году нарочно и единственно на основание Житомирской миссии, или семинарии, состоявшейся, униатский киевский инфулат и официал Михаил Примович записал вечно на фундуш той миссии, или семинарии, из собственного им приобретенного имения (ибо наследников никого не имел) 200 000 злотых польских с таковою обязанностью, чтобы миссионеры, или профессеры, из белого духовенства преподавали бы семинаристам должные науки, содержали бы семинаристов толькое число, какое может из фундуша содержаться, и те семинаристы по окончании наук были бы приходскими священниками и при том всякий миссионер, или учитель, совершал бы по три литурги[и] в неделю за душу его, Примовича, который после духовным завещанием с ведома и соизволения короля польского Станислава Августа записал добровольно и свое имение, какого бы рода не было на постройку новой каменной церкви и такового ж семинарского дома и причислил на вечные времена к прежнему фундушу, не упоминая также ничего о наследниках.

Что же касается фундушовых сумм, то, явившись в 1801-м³ году, некто Журавские с империи цесарской, имянующие себя наследниками покойного инфулата Примовича, начали тот фундуш от несколько лет беспокоить, что по таковому поводу в 1791-м году Житомирским гродским съездовым судом приговорено было наследникам Примовича 28 610 злотых польских с числа того имения, и на том они, наследники, всю свою претензию кончили и от определения апелляции не объявили, но приговоренной суммы неизвестно для чего не получив, возвратились опять в цесарский кордон, а после уже десять лет те ж наследники, явившись в сем крае, позвали наследников княгини Шуйской (?) о плате приговоренной суммы и дело главного суда в 2-й департамент, в котором велено Жуковским позвать Житомирской миссии, или семинарии, ректора и таким образом по ныне ещё производятся тяжба и прочее.

Приказали: поелику из коих рапортов явствует, что о фундуш Житомирской миссии производится о давнего времени в судебных местах тяжба, но последовало [ли] и в каком суде окончательное по оному делу

³ Мабуть, це помилкова дата. За змістом документа, має бути 1791 р.

решение, о том в рапорте не упомянуто, а о таковых обстоятельствах сему департаменту нужно иметь сведение, то Вашему Преосвященству предписать и предписывается сим, дабы буде последовало таковое решение или последует, сняв с него формальную копию, представили бы в оную в сей департамент и при том объяснили бы, в каком положении дело сие ныне находится.

Ноября 14 дня 1805 года.

Заседатель Йосафат Горбацевич.

Секретарь Осип Климович.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 86, арк. 11–12 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 14

1806 р., лютого 27. –

Императорський указ про затвердження Римо-католицькою колегією штату Луцької унійної консисторії

Указ

Его Императорского Величества самодержца всероссийского

Из римско-католической духовной коллегии

Преосвященному луцкому униатских церквей епископу и кавалеру
Левинскому, по указу Его Императорского Величества

Сия коллегия, слушав рапорт Вашего преосвященства, коим доносите, что назначили Вы для присутствия в Вашей консистории официалом поимянного Луцкого епископства суфрагана жидичинского архимандрита и кавалера Флориана Корсака, вице-викарием – Федора Занозовского, ассесорами кафедральной капитулы – архидиакона Антония Бучинского, каноника Петра Ярмолинского и священника Иоанна Княжинского; да секретарями: к делам и должности собственно к архиерейскому званию относящимся – Кирилла Сероцинского, а к делам консисторским – Ипполита Бродовича; да в консисторию ж протоколистом – Якова Кришталовича и переводчиком – Ивана Бучинского.

Приказали: рапорт о консисторских присутствующих принять за известие, а губернского секретаря Кириллу Сероцинского и Ипполита Бродовича, 1-го – к делам, архиерейскому званию относящихся, а 2-го – к делам консисторским в секретарские должности; да в консисторию Якова Кришталовича в протоколестскую, Ивана Бучинского – в переводческую должности на основании высочайше конфирмованного в 27-й день сентября 1804-го года доклада штата для шести римско-католических

и трех униатских консисторий и положения присутствующих в оных, а также по содержанию имянного высочайшего от 4-го февраля 1803 года указа 7-го пункта определить, и о том послать в Луцкую униатскую консисторию к вашему преосвященству указы с тем, чтобы по объявлению и по приводе их на должности к присяге велено было вступить в оные. А при том консистории предписать, чтобы она на основании прежнего указа свои присутствующие присяжные листы доставила в коллегию.

Февраля 27 дня 1806 года.

Ассессор епископ Н. Быковский.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 86, арк. 22–22 зв.

№ 15

1808 р., липня 7. –

*Рішення Волинського губернського правління
про повернення фундушових земель церкви містечка Торговиця
Дубнівського повіту, забраних колятором Стройновським*

Пол[учено] 19 июля 1808

№ 181

В Луцкую

римско-католическую униатскую духовную консисторию

Губернское правление, слушав рапорт Дубенского нижнего земского суда, которым на указ сего правления о возвращении церковных местечка Торговицы земель доносит, что для исполнения того предписания съезжал в оное местечко заседатель Коцовский, но он не мог приступить к отдаче церковных земель потому, что прежними указами сего правления предписано отдавать церковные земли благочестивому священнику, а последним – по отношению покойного униатского епископа Левинского – священнику Жирицкому, и что земли церковные есть одни и между ними нет никакого раздела, которые принадлежат благочестивому, а которые – униатскому священнику, о чем представляет на рассмотрение правления.

2-е. Отношение Луцкой униатской духовной консистории, в котором предписывает рапорт луцкого кафедрального каноника священника Мержвинского, что Дубенского нижнего земского суда заседатель Коцовский съехал в село Хренник для отбора церковных земель, объявил, что по другим селениям для того ездить будет, а как указом Святейшего Синода предписано, с господином гражданским губернатором при депутате со стороны униатского духовенства на законном основании и исследовании между прочим и о фундушовых землях в каком положении нахо-

дятся, кто ими управляет и куда употребляются получаемые от них доходы, то как Волынской духовной консистории объяснений в селениях, где таковое по означенному следствии чинимо быть должно [относительно] фундушных земель? Противно силе упомянутого указа, то препровождая в сие правление копию оного, требует фундушные земли оставить в нынешнем состоянии до окончания предписанного следствия и по тому решению. А по справке оказалось: Волынская духовная консистория в сообщении от 24-го июня 1805 года, предписывая рапорт Дубенского нижнего земского суда, что в местечке Торговице все документы, служащие церквам на грунт и огороды, остаются при униатском священнике Жиричком, требовали об отдаче благочестивому священнику земли церковей торговицких с письменными документами, предписать Дубенскому нижнему земскому суду, о чем предписываемо было от сего правления.

2-е. Покойный луцкий униатских церковей епископ Левинский в отношении от 16-го ноября 1807 года предписывал, что римско-католическая духовная коллегия предписывала ему, чтобы он по сим надобностям в замене церковных земель назначил духовных чиновников и велел бы им под наблюдением со стороны казенной стряпчих производить исследование и [чтобы] оные доставляли к нему, епископу, который при рассмотрении тех дел препровождал бы оные, купно с своим заключением, в коллегия; относительно ж земель, самоуправно забранных или замененных помещиками, то чтобы он, епископ, на основании высочайше подтвержденного в 3-й день ноября 1798 года регламента 6 пункта, учинил немедленно отношение в местное губернское правление, почему, препровождая при том копию изъясненного указа римско-католической духовной коллегии, требовал повелеть кому следует отобрать от владельца Дубенского повета местечка Торговицы Стройновского забранные им фундушные церковные земли [и] возвратить немедленно в пользу торговицкого униатского священника в таковом состоянии, как они были до забрания, посему копия такового отношения 31-го декабря того года препровождена при указе в Дубенский нижний земский суд к немедленному по нему исполнению. Определили: копию сообщения униатской духовной консистории препроводить в Волынскую духовную консисторию, о чем униатской духовной консистории Дубенскому нижнему земскому суду дать знать.

Июля 7-го 1808 года.

Советник [подпись].

Титулярный советник Харченко.

Столоначальник [подпись].

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 128, арк. 45–47 зв. Оригинал. Рукопис.

№ 16

1809 р., травня 19. –

Лист єпископа Григорія (Кохановича) Луцькій греко-унійній консисторії про дозвіл збирати пожертвування для опорядження новозбудованої церкви в с. Смордва Дубнівського повіту Волинської губернії

Nr 132

Odebr[ano] 27 maia 1809

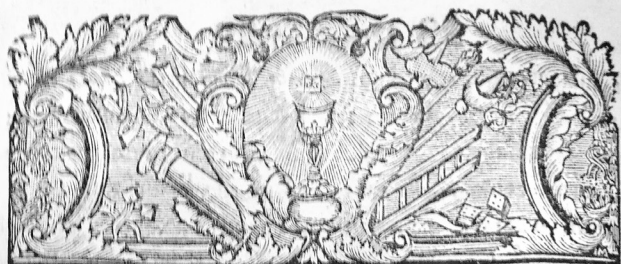
**Od łuckiego unickich cerkwi
biskupa exarchi metropolii Grzegorza Kochanowicza
łuckiemu unickiemu duchownemu konsystorzowi
Przedłożenie**

Od parocha cerkwi Smordewskiej Przewielebnego x[iędza] Pawła Czerwińskiego, dzekana dubieńskiego, i od bractwa teyże cerkwi zaszła do nas prośba, że ta cerkiew nowowymurowana cierpi niedostatek co do ważniejszych ozdoby i potrzeb, których gdy parochianie dla ubostwa dostarczyć nie mogą. Dlatego za wspólną zgodą między nimi, parochem i bractwem, wybrawszy jednego bratczyka Jana Lasockiego, o ktorego dobrej konduicie poświadczają, namierzani są wysłać go za proszeniem ofiar dobrowolnych i jałmuznę na ozdoby i potrzeby pomienioney cerkwi. Na skutek czego proszą o wydanie temuż Janowi Lasockiemu urzędowego paszportu i uprzewilejowanie, czyli upoważnienie sznurowey księgi przez nich zrobioney. A ukazem r[zymско-] k[atolickiej] d[uchownej] koleгии od marca 8 marca roku terazniejszego przepisano takowe sznurowe księgi wydawać konsystorzom za dozwoleнием dyecezalnych biskupów. Przeto zlecamy konsystorzowi naszemu wydać zwyczajny paszport i xięgę sznurową na zbieranie pobożnych ofiar i jałmuzny do cerkwi murowaney Smordewskiej na ozdoby teyże cerkwi nie inaczey jednak, jak zachowaiąc naycisley przepis wyz wspomnianego kolegskiego ukazu.

Da[no] w Poczaiowie dnia 19 maja 1809 roku.

Grzegosz, biskup łucki.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр.129, арк. 2. Тогочасна копія. Рукопис.

ПОСЛѢДОВАНІЄ
ОБЪДНІЦЫ

Бл҃гослови дѹше моѹ Гдѣ.

Бл҃гословѣнъ єси Гдѣ.

У лѣомъ, рѣ.

Бл҃гослови дѹше моѹ Гдѣ * и всѣ видѣ
твенна моѹ има стѣе єгѡ.

Бл҃гослови дѹше моѹ Гдѣ * и не забу-
вай вѣкѹхъ воздѣлнѣ єгѡ.

Щирѣющаго всѣ беззакѡнїѹ твоѹ,
исцѣляющаго всѣ недѣги твоѹ,

Избѣляющаго ѡ истлѣнїѹ живѡтѣ
твоѹ, вѣнчающаго тѹ милѡстїю и ще-
дрѡтами.

Исполняющаго вѣ бл҃гнѣхъ желанїе твоѹ,
ѡсновїтѣѹ ѹкѡ орла юности твоѹ.

Тво.

Одна зі сторїнок Часослова почаївського друку. 1801 р.

У другій половині XIX ст. книга належала церкві Св. Василя у с. Боголюбї
(Фонди Волинського краєзнавчого музею)

№ 17

1811 р., грудня (?) 28. –

Скарга, надіслана луцькому єпископу Григорію (Кохановичу) від греко-унійного пароха містечка Острожець Мартина Сłodкевича і коад'ютора с. П'янне Івана Міхалевича на колятора Лукаша Ледуховського, який завдав шкоди Острожецькому бенефіцію та віддав у рекрути дяка с. Уїздиці Тому Ляшкевича, їхнього родича

№ 463 po nasz[emu] registru

Podana 28

Do J[аśnie] Wielmożnego Nayprzywielebni[ej]szego J[ego] M[оs]ci
 хи́дза Grzegorza Kochanowicza, cerkiew unickich metropolity,
 biskupa łuckiego, od хи́зы Marcina Słodkiewicza y Jana Michałowicza,
 parocha ostrożeckiego i koadjutora piańskiego

Prózba

Ціężко my pokrzywdzeni od Wielmożnego Łukasza Leduchowskiego, stolnikowicza wołyńskiego, który przez ordynowanych przez siebie ludzi wyznania różnego rozboyniczым wpadszy na plebanіę Ostrożecką sposobem, końcem wzięcia uczciwego Tomasza Illaskiewicza, diaka ujzowskiego, pokrewnego naszego z pokolenia kapłańskiego, idącego na rekruta. Do tego przyszedł stopnia zuchwałości, że nie zważaiąc ani na prawo, ani na stan, ani na mieysce temuż stanowi duchownemu uprzewilewane, okna na plebanii powycinać, drzwi połamać, nas хи́зы, od tego broniących się gwałtu, szarpać, sukienki nasze, upadłych na siłach, nogami deptać, browaryie czyniць poważył się. Przeto my w takowym razie znając oycowską pasterską nad nami litość, z naygłębszą uciekamy się pokorą pod protekcyą Jaśnie Wielmożnego Pana dobrodzieja, żądaiąc łaskawych względów paterskich o ratunku y zasłonienie od takich sturmów haydamackich, a o wymiar gdzie będzie z prawa należało szukania sprawiedliwości nad wykrocznym.

X[iądz] Marcin Słodkiewicz, paroch ostrożecki.

X[iądz] Jam Michałowicz, koadjutor piański.

Резолюція єпископа: «Konsystorzowi komunikując do niższego ziemskiego dubieńskiego sądu, potrzebuiąc aby ten nie odłożnie ziechał na mieysce dla uczynienia wedle prawa śледstwa o desperowaniu gwałtami plebanij ostrożeckiej i pokrzywdzenia x[и́зы] parocha i koadiutora».

28 [novem]bria 1811.

Grzegosz, metr[opolita].

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 177, арк. 8. Оригінал. Рукопис.

№ 18

1818 р., жовтня 21. –

Лист Волинської православної консисторії до Луцької греко-унійної консисторії з повідомленням про те, що Григорій Матвійчук та інші парафіяни не мають права збирати пожертвування на облаштування католицької каплиці східного обряду в с. Войниця Дубнівського повіту Волинської губернії

№ 672

Пол[учено] дня 31 октяб[ря] 1818

**Волинская духовная консистория
в Луцкую униатскую духовную консисторию**

Октября 21 дня 1818 года № 3428-м

Волинская духовная консистория, слушав рапорт Острожского повета благочинного местечка Аннополя протоиерея Авраама Яворского с донесением, что, являясь у одного ведомства, его села Волосковец прихожанин православного исповедания, подданный князя Кривинского Григорий Матвийчук просил позволения ходить по ярмарке в Аннополе и по приходу его с книгою для испрошения подаяния на униатскую каплицу, состоящую Дубенского повета в селе Войнице. В доказательство того, что он действительно просит на церковь, показал ему книгу, в коей дозволено ему просить подаяние по Луцкой униатской диоцезии, распространяющейся в губерниях Волинской, Подольской и Киевской. Оную прошнурную книгу, рассматривая, нашел он, благочинный, сумнительной.

1-е, что прошнурная книга та выдана не из присудственного места и не по прошению жителей села Войницы, состоящих доселе в унии, и где благочестивая церковь валится и утвари церковные расхищены униатами в свою каплицу, у своей униатской консистории, откуда обыкновенно и выдаваться должна, но произвольно данная от декана униатского Червинского.

2-е, что в оной книге находятся две казенные печатки, одна на странице первой на обороте черная меньшая с надписью «Печать униатского правления», а другая на конце красного сургуча большая с таковою ж надписью, обе подложные. 3-е, что на той же книге никто из присутствующих униатской духовной консистории не подписан, но священник униатский декан Любич-Червинский, член комитета, депутат главный Дубенского повета; и как ему, благочинному, известно, самый же парох униатского села Войницы. 4-е, что с прописанною книгою ходят не униаты, но ведомства его села Волосковец жители, помянутый Григорий Матвейчук* (!) с товарищами Федором Кондратюком и Романом Шушвалюком, православного исповедания и жителями волосковскими.

5-е. За спросом же его выше реченного Матвейчука⁴, где он взял, будучи его ведомства и сам православного исповедания, прошнурную ту униатскую книгу, отвечал, что униатский же поп Червинский, будучи ему, прошенному, знаком от давних лет, прошедший филиппового поста на первой недели, приехав в село Волосковцы, договорил его, Матвейчука, поехать с товарищами по селам для испрошения подаяния и сторговался за сто золотых; а передавать таковые просительные книги указом Святейшего Правительствующего Синода, 1808 года ноября 19 дня состоявшейся, запрещено, особливо не своего прихода лицам, каковы суть волосковские жители, кои даже с другого исповедания.

6-е, что униатского правления, из коего якобы выданная прошнурная та книга, кроме униатской консистории в Жидичине, нет нигде и что, следовательно, прикладные на прошнурной той книге печати, суть работы униатского священника Червинского, пароха войницкого. 7-е, что попавшаяся ему в руки прошнурная сия книга не есть первая, а назад тому два дня видел он, благочинный, подобную за подписом Червинского у прошака Ляковского (данная ему на починку Олыцкую церковь), с коєю, ходя по приходу его, благочинного, помянутый Ляковский, униат, пред простолюдинами по хатам пел злонамеренные противу благочестия и даже противу правительства песни, обиживая людей, однако ж они есть из Почаева и что просит на Почаевскую церковь, о чем после уже он, благочинный, осведомился. 8-е. Статься может, что и сей прошак Матвейчук пред простым народом с сею книгою, на Войницкую церковь выданною, просит на Почаев, что в книге его на странице первой напечатано, что некоторая Днимпровская до Матки Найсвентшей цудами в Почаеве сленонцей дала рубль.

9-е. Позволять просить униатам на починку своих каплиц по приходам благочестивым есть предусудительно, поелику многие посвященные на благочестие церкви в Дубенском повете, оставленные от униатов, валяются, а на местах униаты строят свои каплицы, деньги же на постройку и починку их собирают из благочестивого народа, по каковых вышеизображенным причинам не позволил он, благочинный, сказанному прошему Матвейчуку просить по приходу его подаяния на Войницкую каплицу, отобрал от него книгу, деньги же, значащиеся по ней более сорока золотых, велел он удержать прошему войницкому у себя впредь до рассмотрения, при чем приложил и помянутую книгу.

Определили и его Преосвященство господин Стефан, епископ волинский [и] житомирский, утвердил: сообщить в Луцкую униатскую

⁴ Так в оригіналі.

консисторию с требованием уведомления: 1-е – с ведома ли консистории декан Червинский выдал значащуюся по сему рассмотрению книгу для испрошения подаяния на Войницкую каплицу; 2-е – почему на испрошение подаяния на униатскую церковь употребляются люди благочестивого исповедания и то из дальнейших мест, а не прихожане тех униатских церквей; 3-е – известно ли оной консистории, что испрашивающие подаяние на сельские униатские церкви испрашивают таковое под именем Почаевской церкви.

Кафедральный протоиерей Гавриил Левитский.

Секретарь Токарежский-Кариневич.

Повытчик 14-го класса Яков Зайончковский.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 145, арк. 9–10. Оригинал. Рукопис.

№ 19

1819 р., січня 30. –

Звернення до греко-унійного єпископа парафіян Іллінської церкви містечка Ратного, які мешкають у селі Гірники Ковелького повіту Волинської губернії, з проханням відновити богослужіння в їхній каплиці

Reiest[rowano] № 30 jan[uaria] 1819 r[oku]

Jaśnie Wielmożny Panie Dobrodzieiu!

Wieś Horniki w gubernii Wołyńskiej w powiecie Kowelskim w starostwie Ratneńskim, od miejsczka Ratna o mile niemało położona między wodami, częstym zalewom wód, zwłaszcza w czasie wiosennym, podległa, z przywilejów należy do parafii cerkwi Ratneńskiej pod tytułem Ś[więtego] Eliasza Proroka. Przodkowie nasi, uważając niedogodność y trudność w doysciu do swoiey parafialney cerkwi, wyjednali od zwierchności duchowney, mianowicie od ś[więtej] p[amięci] biskupa Ryłła na piśmie pozwolenie na zabudowynie w niey kaplicy, które pismo czyli instrument w czasie woyny zatracone zostało. Jakoż z pomocą Boga mieszkańcy zbudowali należycie y wszystko, co tylko we wnętrz potrzeba kazała, własnym kosztem sporządziwszy, mieli w niey podług ułożenia co trzecia niedziela, gdyż tylko był jeden kapłan, nabożeństwo i sprawowanie Ś[więty]ch Sakramentów. Mieszczanie ratneńscy parafianie używali nas do reparacyi cerkwi parafialney, nie odmówiliśmy im w niczym, pomocy dosyć zaś my expensowali na złotych pięset y teraz nie wyłamujemy się z obowiązku, dajemy pomoc takową, jakową możemy: dostarczamy swiatła, czyniemy ofiary, pełniemy składki na potrzeby istotne cerkiewne.

Niekontenci z tego mieszczanie parafianie wymagaią od nas możność pomocy, nie uważając na nasze w czasie wojennym zniszczenie y czasy trudne,

w tym końcem wyrobili od urzędu dziekańskiego, czyli wicedziekańskiego, zakaz, co zabraniający nam sprawowania w spomnianey kaplicy nabożeństwa y administrowania Świętych Sakramentów. A jak się wyżej wyraziło, wieś ta, leżąc o mile od parafialney cerkwi między wodami, czyni trudne doyscie do parafialney w Ratnie będącey, naybardziej w czasie powodzi starym, niedoleżnym, małoletnim i słabym. Przeto z naygłębszą prośbą przychodzimy do litościowych co względów J[asnie] W[ielmożnego] Pana z żądaniemi, iżby nam podług dawnego zwyczaju z pozwolenia duchowney zwierzchności nabożeństwo y administrowanie Ś[więty]ch Sakramentów w kaplicy naszej dozwolone było. Wszak mamy dwóch kapłanów, mogą mieć y mieszczanie parafianie regularne nabożeństwo y my z dogodnością. Nie wiemy, z jakowych powodów J[ego Mość] xiądz Jan Kuczycki, syn J[ego Mości] x[iądz]a Porfirego Kuczyckiego, miewania nabożeństwa y sprawowanie Ś[więty]ch Sakramentów w naszej kaplicy wzbrania y niedopuszcza oycu swojemu, jak nie raz z ust jego słyszeliśmy, wiemy, że J[ego Mość] xiądz Porfiry Kuczycki jest naszym parochem. A składając ninieyszą naszą prośbę do J[asnie] W[ielmożnego] Pana, przybywszy o mile kilkanaście wybranych wśród parafianie hornioscy mieszkańcy, czekamy łaskawey rezolucyi.

Jaśnie Wielmożnego Pana Dobrodzeia nayniżsi pod nozki Prokop Tereszczuk, Gabryel Sydoruk, Dionizy Haraszczuk, Joachim Jakuszewicz, Iwan Jatczuk, Mikita Panasiuk, Jewtychi Panasiuk, Eliasz Panasiuk, Teodor Gurski, Andrey Myrczuk, Gabryel Mychaluk, Aftanacyi Jatczuk.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 268, арк. 37–38. Оригінал. Рукопис.

№ 20

1819 р., березня 16. –

Скарга єпископові Якову (Мартушевичу) від декана, асесора Луцької греко-унійної консисторії Михайла Сурчевського на православного єрея Петра Бродовича, який переслідує унійного пароха містечка Торговиця о. Василя Підчашинського

Otrzymano 16 mar[ca] 1819 r[oku]

Do Jaśnie Wielmożnego łuckiego unickich cerkwiow nominata biskupa pasterza Jakoba Martusiewicza [od] łuckiego dziekana, assessora konsystorza Michała Surzczewskiego

Raport

Poruczony dozorowi mojemu dekanatu miasteczka Targowicy paroch uni[cki] J[ego Mość] x[iądz] Bazyli Podczaszyński doniosł mi, że w tym miasteczku,

równie jako i w przysiółkach Lichaczowce i Podhaycach, do Targowickiej unickiej parochii należących, wszyscy mieszkańcy zostali w unii, ani jedna z nich dusza nie przeszła aż dotąd do greko-rossyjskiego wyznania. Obydwie tylko targowickie bywazy wprzody unickie cerkwie w 1796 roku gwałtownym sposobem poświęcone na greko-rossyjskie zostały, a które jako drewniane i od nikogo nie opatrywane, całkowicie już powalili się, tak że poprawić onych żadnym sposobem nie można. Duchowieństwo greko-rossyjskie z przyczyny onych poświęconych cerkwiów tameyszemu parochowi unickiemu ustawicznie czyniło i czynie dotąd niespokojności i krzywdy, to przez odebranie cerkiewnych grontów, to przez usiłowanie wycisnąć go z domu jego własnego. Naybardziej zaś owe niespokojności powiększyli się w roku terazniejszym, ponieważ do tych czas żaden greko-rossyjski kapłan w Targowicy (gdzie cały lud statecznie trwa w unii) nie mieszkał. A teraz J[asnie] W[ielmożny] wołyński biskup Stefan ku większemu przyciśnieniu unickiego kapłana rzeczonego Podczaszyńskiego poświęcił do tego miejsca nowego greko-rossyjskiego kapłana Piotra Brodowicza. A mając baczność, że w onem miasteczku żadnych zgoła parochyan greko-rossyjskich nie ma, więc aby jak niebądź skleić taką parochyą, rozkazał odebrać od greko-rossyjskiej starowolskiej parochii wieś Podłożce i oney mieszkańców do targowickiej całkiem spustoszonej Ś[więto]-Michalskiej cerkwi przypisać i pod takim pretextem wycisnąć z domu własnego x[iądz]a Bazylego Podczaszyńskiego, unita, dla pomieszczenia w tymże nowoposwięconego Piotra Brodowicza. Stąd poszło, że dubieńskiego niższego sądu zasidatel W. Medycki, nie widziąc za czym rozkazem, zjeździł do domu pomienionego unickiego parocha, objawił mu, że ma nieodmiennie ostawić swój dom dla kapłana greko-rossyjskiego. A w parochii targowickiej unickiej, składającej się (jak się wyżej rzekło) z życielów miasteczka Targowicy, liczy się różnego stanu dusz płci męskiej 112, żeńskiej 123 dorosłych, a małoletnich płci męskiej 51, żeńskiej 43, którzy nie mając własnej cerkwi, słuchając nabożeństwo w kościele dominikańskim razem z parochem swoim, który im administruie Ś[więte] Sakramenta wedle swego rytuału. Na ostatek znam to dobrze, że x[iądz] Podczaszyński sprawuje się przystoynie. Za tem nayduję moim obowiązkiem prosić Waszą Pasterską Mość o protekcją tak dla parochyan, jako i dla parocha targowickiego, aby oni tamci, ani ten dalszego nie cierpieli ucisku, uczynić przedstawienie i zanieść interesowanie się do wyższej władzy.

Хіядз Міхаіл Сурzczевскі.

16 marca 1819 roku w Żydyczynie.

ДАВО, ф. 382, оп. 2, спр. 368, арк. 107–107 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 21

1820 р. –

*Перелік парафіяльних церков і каплиць Луцької греко-унійної єпархії,
обстежених під час генеральної візитації 1820 року*

**Summariusz wizyt
cerkwiow parochialnych diecezji Łuckiej unickiej, odbytych za rok 1820**

Dekanatu Owruckiego

1. Lewkowiczskiej pod tytułem Ś[więtego] Mikołaja
2. Zabrudzkiej N[ayświętszey] M[aryi] Panny
3. Hajewiczskiej Narodzenia N[ayświętszey] M[aryi] Panny
4. Czerepińskiej Narodzenia N[ayświętszey] M[aryi] Panny
5. Michajłowskiej Michała Archanioła
6. Bośsunowskiej Ś[więtego] Bazylego Wielkiego
7. Wyhowskiej Podniesienia Ś[więtego] Krzyża
8. Kłoczowskiej Ś[więtego] Jozefa Oblubieńca
9. Hoszowskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
10. Tatarynowiczskiej Ś[więtego] Jana Teologa
11. Białoszyckiej Ś[więtego] Dymitrego
12. Nieraszkowskiej Ś[więtego] Jana Teologa
13. Bechowskiej Ś[więtego] Jana Teologa
14. Waśkowiczskiej Narodzenia Chrystusa Pana
15. Didkowiczskiej Ś[więtey] Trójcy
16. Chodakowskiej Protekcji Matki Boskiej
17. Kaleńskiej Protekcji Matki Boskiej
18. Zakusilskiej Ofiarowania Nay[świętszey] Maryi Panny
19. Paszyńskiej Ś[więtego] Mikołaja
20. Iskoroskiej Narodzenia Nay[świętszey] Maryi Panny
21. Kaplicy Bukowskiej Ś[więtego] Dymitrego

Dekanatu Radomyskiego

1. Horbulowskiej Ś[więtego] Mikołaja
2. Zańkowskiej Zwiastowania Nay[świętszey] Maryi Panny
3. Modyłowskiej Ś[więtego] Laurentego
4. Szkuratowskiej Ś[więtego] Krzyża
5. Mieleniewskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
6. Czopowieckiej Ś[więtey] Trójcy
7. Borszczowskiej Protekcji Matki Boskiej

1820 roku № 5-ty

Dekanatu Dubieńskiego

1. Boremelskiej Ś[więtego] Jerzego
2. Kaplicy Ostrejowskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
3. Kaplicy Łysińskiej Ś[więtego] Jana Teologa
4. Cerkwi Bukoimskiej Protekcji N[ayświętszej] Panny Maryi
5. Berehowskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
6. Kaplicy Pereweredowskiej Ś[więtego] Jana Teologa
7. Kaplicy Dobratyrowskiej Ofiarowania Nay[świętszej] Panny Maryi
8. Parochy Zahorieckiej
9. Parochy Dubieńskiej Ś[więto]-Ilińskiej
10. Kaplicy Dubieńskiej Surmieckiej Ś[więtego] Jerzego Męczennika
11. Parochy Wiczółkowskiej
12. Parochy Dublańskiej
13. Kaplicy Rusinowo-Beresteckiej
14. Kaplicy Chrynnickiej Michała Archanioła
15. Kaplicy Łopawskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
16. Cerkwi Smordewskiej Narodzenia Nay[świętszej] Panny Maryi
17. Parochy Pełczańskiej
18. Woynickiej kaplicy Ś[więtej] Trójcy

Dekanatu Kozińskiego

1. Minkowieckiej Narodzenia Nay[świętszej] M[aryi] Panny
2. Kaplicy Piratyńskiej Ś[więtego] Michała Ar[chanioła]
3. Parafy Kozińskiej
4. Kaplicy Łyryńskiej i Stołpieckiej Niepokalanego Poczęcia

Dekanatu i powiatu Machowieckiego

1. Cerkwi Wielko-Czerniatyńskiej Ś[więteg]o Demetrego (!)

Dekanatu Dąbrowieckiego

1. Wizyta cerkwi Dąbrowieckiej Ś[więteg]o Mikołaja
2. Dąbrowieckiej Narodzenia Nay[świętszej] M[aryi] Panny
3. Udryckiej Nay[świętszej] M[aryi] Panny
4. Wieluńskiej Protekcji Matki Boskiej
5. Zaleszańskiej Wniebowzięcia M[atki] Boskiej
6. Wysockiej Wniebowzięcia Matki Boskiej

Dekanatu Łuckiego 1820 roku

1. Wizyta cerkwi mieyskiej Horochowskiej Wniebowstąpienia Pańskiego

2. Cerkwi Horochowskiej Ś[więtego] Mikołaja
3. Knerutskiej Ofiarowania Nay[świętszey] P[anny] Maryi
4. Czekońskiej Podniesienia Ś[więtego] Krzyża
5. Ostrożeckiej Przemienienia Pańskiego
6. Romanowskiej Ś[więtego] Michała
7. Piańskiej Ś[więtey] Praxedy Męczeniczki
8. Worotniowskiej Narodzenia Nay[świętszey] Maryi Panny
9. Targowieckiej Wniebowstąpienia Pańskiego
10. Ozdeniżskiej Przemienienia Pańskiego
11. Nadczyckiej Protekcji Matki Boskiej
12. Swiszczowskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
13. Załawieckiej Ofiarowania N[ayświętszey] M[aryi] Panny
14. Raymiejskiej Podniesienia Ś[więtego] Krzyża
15. Boholubskiej Ś[więtego] Bazyłego W[ielkiego]

Dekanatu Ratnieńskiego

1. Wizyta cerkwi Staromiejskiej Ratneńskiej Narodzenia Nay[świętszey] Maryi Panny
2. Ratneńskiej Woykreseńskiej Ilińskiej
3. Zdomyżskiej Narodzenia Nay[świętszey] M[aryi] Panny
4. Hłuchowskiej Ś[więtego] Mikołaja
5. Dubiecheńskiej Protekcji Matki Boskiej
6. Zaliskiej Ś[więtego] Praxedy
7. Zabłockiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
8. Hutskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
9. Turzkiej Ś[więtego] Niceta Męczenika
10. Żyryczskiej Protekcji Matki Boskiej
11. Kortyliskiej Wniebowzięcia Matki Boskiej
12. Samarowskiej Ś[więtego] Praxedy
13. Lelikowskiej Ś[więtego] Dymitrego
14. Powitskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
15. Radosłowskiej Protekcji Matki Boskiej
16. Szczodrohoskiej Podniesienia Ś[więtego] Krzyża
17. Zabrodzkiej Jana Ewangelisty
18. Wieliczańskiej Protekcji M[atki] B[oskiej]

Dekanatu Kamieno-Koszyrskiego 1820 r.

1. Wizyta cerkwi Jajeńskiej Protekcji Matki Boskiej
2. Cerkwi Kararzynowskiej Narodzenia Jana Chrzciciela
3. Wielko-Obzyskiej Przemienienia Pańskiego

4. Kamieno-Koszyrskiej Ś[więtego] Mikołaja
5. Kamieno-Koszyrskiej Narodzenia Nay[świętszey] Maryi Panny
6. Niesuchoiżskiej Protekcji Matki Boskiej
7. Niesuchoiżskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
8. Stobychowskiej Wniebowzięcia Maryi Panny
9. Zamszyńskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
10. Buczackiej Narodzenia Nay[świętszey] Maryi Panny
11. Polickiej Nar[odzenia] Nay[świętszey] Maryi P[anny]
12. Łyczyńskiej Ś[więtego] Krzyża
13. Kaczyńskiej Wniebowzięcia Nayś[więtszey] Maryi Panny.
14. Datyńskiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
15. Rakowego Lasu Zwiastowania Nayś[więtszey] M[aryi] Panny
16. W miasteczku Kamieniu Koszyrskim Ś[więtego] Eliasza Proroka
17. Woihowskiej Ś[więtego] Mikołaja
18. Michnowskiej Ś[więtego] Jerzego Męczenika
19. Borowieńskiej Narodzenia Nayś[więtszey] M[aryi] Panny

Dekanatu Ołyckiego

1. Wizyta cerkwi Zaworotskiej Ołyckiej Ś[więtej] Trojcy
2. Zalisockiej Oczyszczenia Nayś[więtszey] M[aryi] Panny
3. Uizdzieckiej Protekcji Nayś[więtszey] M[aryi] Panny
4. Bakorzyńskiej Praxedy Męczeniczki
5. Żornickiej Ś[więtego] Dymitra
6. Chorłupskiej Przemienienia Pańskiego
7. Chorłupskiej Ś[więtego] Jana Teologa
8. Meteleńskiej Protekcji Matki Boskiej
9. Kotowskiej Praxedy Męczeniczki
10. Didyczskiej Narodzenia Matki Boskiej
11. Pełżeckiej Niepokalanego Poczęcia Nayś[więtszey] M[aryi] Panny
12. Pokaszczewskiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
13. Korytskiej Ś[więtego] Praxedy Męczeniczki
14. Dermańskiej Michała Archanioła
15. Malińskiej Ś[więtego] Mikołaja Biskupa
16. Romaszkwoszczyńckiej Ś[więtych] Piotra i Pawła Apostołów
17. Koniec Ołyckiego dekanatu

Dekanatu Kaszogradzkiego 1820 roku

1. Wizyta cerkwi Mielnickiej pod tytułem Ś[więtego] Michała Archanioła
2. Sitowiczskiej Ś[więtego] Dymitrego
3. Radoszyńskiej Ofiarowania Nayś[więtszey] Maryi Panny

4. Wielko-Porskiej Ś[więtego] Łukasza
5. Mało-Porskiej Ś[więtej] Praxedy
6. Miryńskiego Ofiarowania N[ayświętszej] M[aryi] Panny
7. Poworskiej Protekcji Matki Boskiej
8. Kozłeniczkiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
9. Hułewiczowskiej Ś[więtej] Trójcy
10. Krzeczewiczskiej Wniebowzięcia Maryi Panny
11. Czeremoszeńskiej Protekcji Mary[i] Panny
12. Piasoczeńskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
13. Bereznickiej Ś[więtego] Demetrego
14. Trojanowskiej Narodzenia Nayś[więtszej] Maryi Panny
15. Grodeckiej Ś[więto]-Mikolskiej
16. Grodeckiej Narodzenia Nayś[więtszej] Maryi Panny
17. Mało-Obzyrskiej Ś[więtego] Jerzego
18. Podliskiej Ś[więtego] Dymitrego
19. Sieleckiej Wniebowstąpienia Pańskiego
20. Wielickiej Narodzenia Nayświętszej Maryi Panny
21. Kaszowskiej Ś[więtego] Praxedy Męczeniczki
22. Podryżskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
23. Jabłonickiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
24. Hrywiatskiej Nayś[więtszej] Maryi Panny

Dekanatu i powiatu Skwirskiego gubernii Kijowskiej

1. Wizyta kaplicy parafialnej Karczmińskiej bez tytuła
2. Kaplicy Zawadowickiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
3. Kaplicy Bereziańskiej Ś[więtego] Michała Archanioła

Dekanatu Kowelskiego

1. Wizyta cerkwi Dorotyczskiej Wniebowzięcia Nay[świętszej] M[aryi] P[anny]
2. Synowskiej Podwyższenia Ś[więtego] Krzyża
3. Rużyńskiej Matki Boskiej
4. Kruhelskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
5. Tupalskiej Ś[więtego] Michała Archanioła
6. Zaczorniczkiej Ś[więtego] Michała Archanioła
7. Starokoszarskiej Ś[świętych] Męczeników Borysa i Hliba
8. Starokoszarskiej Jana Ewangelisty
9. Nowokoszarskiej Ś[więtej] Trójcy
10. Maciejowskiej Ś[więtej] Praxedy
11. Okuniskiej Jana Chrzciciela

Dekanatu Ratneńsko-Zarzyckiego

1. Wizyta cerkwi Boreckiej Ś[więtego] Jozefata
 2. Załaskiej Narodzenia Jana Chrzciciela
 3. Worokomlskiej Gabrięła Archanioła
 4. Olbla Ruskiego Michała Archanioła
 5. Szczytyńskiej Przemienienia Pańskiego
 6. Wedertskiej Narod[zenia] Nay[świętszey] M[aryi] Panny
 7. Czerczeckiej Ś[więtey] Praxedy
 8. Niewirdkiej Ś[więtego] Jana Ewangelisty
 9. Wetelskiej Ś[więtego] Mikołaja
 10. Choteczowskiej Michała Archanioła
 11. Mało-Hłuskiej Narodzenia Nayś[więtszey] M[aryi] Panny
 12. Wielko-Hłuskiej Wniebowzięcia Nayś[więtszey] Panny Maryi
- ДАВО, ф. 382, оп. 1, спр. 57, арк. 1–3 зв. Оригінал. Рукопис.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

а) неопубліковані

Ватиканський Таємний Архів (Archivio Segreto Vaticano)

Фонд „Нунціатура в Польщі” (Nunziatura di Polonia), vol. 344/III, fasc. 93.

Державний архів Волинської області

Фонд 359 (Володимир-Волинський повітовий земський суд, 1797–1831 рр.; Володимир-Волинський земський суд, 1831–1872 рр.), оп. 1, спр. 29; оп. 2, спр. 15, 66.

Фонд 361 (Ковельський повітовий земський суд, 1797–1831 рр.; Ковельський повітовий суд, 1831–1872 рр.), оп. 1, спр. 3.

Фонд 382 (Луцька унійна генеральна духовна консисторія), оп. 1, спр. 1, 3, 13, 51, 57; оп. 2, спр. 3, 7, 11, 13, 14, 19, 22, 27, 31, 32, 33, 34, 49, 51, 58, 59, 66, 67, 81, 85, 86, 90, 91, 94, 99, 113, 128, 129, 144, 145, 146, 173, 177, 213, 225, 226, 233, 245, 255, 263, 266, 268, 295, 299, 308, 311, 316, 331, 338, 355, 359, 360, 362, 364, 365, 366, 368, 400, 417, 444, 445; оп. 3, спр. 3.

Державний архів Житомирської області

Фонд 1 (Волинська духовна консисторія, м. Житомир Волинської губернії), оп. 1, спр. 36, 141, 142, 185, 239, 282, 306, 329, 337, 350, 361, 530, 548; оп. 2, спр. 82, 345; оп. 4, спр. 52, 175, 212, 349; оп. 5, спр. 147; оп. 7, спр. 1, 10, 372, 875; оп. 8, спр. 6, 44, 47, 76, 92, 155, 422, 502, 785, 786, 788, 1186, 1444, 1487, 1616.

Фонд 16 (Волинський головний суд, I департамент, м. Житомир Волинської губернії), оп. 4, спр. 273, 275, 277, 546, 548, 549, 555, 557, 558, 559, 756, 760, 761, 969.

Державний архів Рівненської області

Фонд 22 (Острозький повітовий суд, 1798–1879 рр.), оп. 1, спр. 22; оп. 4, спр. 394.

Фонд 370 (Дубенський повітовий суд, 1774–1877 рр.), оп. 3, спр. 61.

Фонд 486 (Церква в м. Висоцьк, 1827–1845 рр.), оп. 1, спр. 1.

Державний архів Хмельницької області

Фонд 315 (Подільська духовна консисторія), оп. 1, спр. 1, 1199, 1205, 1210, 1214.

Російський державний історичний архів (Российский государственный исторический архив)

Фонд 796 (Канцелярія Синода), оп. 100, д. 678.

Фонд 797 (Канцелярія обер-прокурора Синода), оп. 6, ч. 2, д. 22 313, 22 328, 22 333, 22 349, 22 369, 22 383, 22 411, 22 515, 22 668, 22 700, 22 708, 22 806, 22 809 „а”, 22 856, 22 887, 22 953, 22 984, 22 985, 23 047, 23 135, 23 137, 23 142, 23 170 „б”, 23170, 23 189, 23 306, 23 438.

Фонд 1281 (Совет министра внутренних дел), оп. 3, д. 55.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Фонд 442 (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора), оп. 1, спр. 3100; оп. 66, спр. 111, 185; оп. 141, спр. 468; оп. 149, спр. 42 „б”; оп. 413, спр. 1, 19, 68, 118; оп. 788 „а”, спр. 292; оп. 789 „а”, спр. 84.

Фонд 489 (Колекція справ про польські повстання 1831–1863 рр.), оп. 1, спр. 7.

Фонд 2125 (Церква (унійна) села Левковичі Овруцького повіту Волинської губернії, 1799–1842 рр.), оп. 1, спр. 5.

Фонд 2227 (Колекція документів Волинського музею), оп. 1, спр. 508.

б) опубліковані

Акт, высочайше утвержденный в день священной коронации Его Императорского Величества и положенный для хранения на престол Успенского собора. 1797. Апреля 5 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 910. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 587–589.

Акты и документы относящиеся к устройству и управлению римско-католической церкви в России, т. 1: (1762–1825 г.). Петроград: Тип. Д. А. Алексеева 1915.

Антоний, архиепископ. О греко-униатской церкви в западном крае // *Русский вестник* LIII (1885) 279–342.

Законоположения и правительственные распоряжения до Римско-католической церкви в России относящиеся со времени царствования ца-

рей Петра и Иоанна Алексеевичей с 1669 по 1867 год включительно. Вильно: Тип. А. Киркора 1868.

- Именной [указ], данный генерал-майорам Каховскому и Кречетникову с приложением наказа, по коему они должны поступать при исправлении должности губернаторов в присоединенных от Польши губерниях // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 13 808. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 507–511.
- О бытии в католическом департаменте юстиц-коллегии двум светским членам. Именной [указ], данный Сенату. 1800. Декабря 29 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 706. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 486.
- О бытии в Римско-католической коллегии членам униатского духовенства. Именной [указ], данный Сенату. 1804. Июля 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVIII, № 21 393. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 450–451.
- О бытии в России для исповедующих римскую веру шести диоцезиям; о содержании архиепископа, епископов и при них суффраганов и официалов генеральных; о переносе на апелляцию дел из консисторий; о зависимости чинов и должностей церковных, а также семинарий и школ от архиереев; о запрещении принимать или помещать иностранных духовных; о именовании архиепископа Могилевского митрополитом; о пребывании его и о неимении ему сношений с иностранными землями без дозволения верховной власти. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апреля 28 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 504. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 222–224.
- О восстановлении духовного и церковного правительства римско-католического закона в России. Высочайше утвержденный доклад Сената. 1801. Ноября 13 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 20 053. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 825–827.
- О восстановлении мира между обеими державами и о присоединении к России некоторых от Польши земель. Трактат между Россиею и Польшею. 1773. Сентября 18 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XIX, № 14 042. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 827–833.

- О выборе маршалов и поветовых хорунжих в губерниях малороссийских и от Польши присоединенных. Именной [указ], данный Сенату. 1797. Февраля 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 790. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 319.
- О заведывании всеми духовными делами греко-униатского исповедания обер-прокурору Св. Синода. Именной [указ], данный Сенату, опубликованный 16 января. 1837. Января 1 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XII: *Отделение первое*, № 9 825. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1838, с. 1.
- О защищении униатов от притеснений, чинимых им местными католическими консисториями. Именной [указ], данный белорусскому военному губернатору Михельсону. 1803. Июля 4 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 837. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 722–723.
- О кончине императора Павла I и о вступлении на престол императора Александра I. Манифест. 1801. Марта 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 779. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 583.
- О наблюдении ему [Сестренцевичу], дабы не только стеснений или со-вращений, но и малейшего прикосновения к свободе совести униатам от духовного и католического правительства не было наносимо. Именной [указ], объявленный министром внутренних дел митрополиту римских церквей в России Сестренцевичу. 1803. Июля 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 838. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 723.
- О наблюдении со стороны полиции, чтобы в обнаружении грамоты архиепископа Виктора и в обращении к православной церкви униатов ни от кого препятствий учинено не было. Именной [указ], данный правящему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1794. Мая 17 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 204. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 511–512.
- О назначении границ губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды. Высочайше утвержденный доклад Сената. 1797. Августа 29 //

- ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 18 117. Санкт-Петербург, 1830, с. 706–709.
- О назначении срока униатам, перешедшим самовольно в римский обряд для возвращения их в унию по прежнему. Сенатский [указ]. 1810. Августа 8 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXXI, № 24 320. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 307–308.
- О невозвращении в унию людей, присоединившихся к православной вере, и о непрепятствовании униатам приступать к оной. Сенатский [указ]. 1800. Февраля 1 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVI, № 19 263. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 24–31.
- О недопущении никаких соблазнов, достоинству господствующей веры противных, и о предавании виновных суду при самом пресечении каковых-либо притязаний от католического местного духовенства к униатам. Именной [указ], объявленный белорусскому губернатору министром внутренних дел. 1804. Июля 15 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 21 400. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 454–455.
- О непривлечении в римско-католическую веру исповедующих другие христианские законы. Сенатский [указ]. 1799. Января 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 818. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 526.
- О непринимании в римский обряд униатов. Именной [указ], объявленный министром юстиции князем Лопухиным митрополиту римских России церквей. 1806. Июля 26 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 226. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 670–671.
- О неупотреблении никаких принуждений и насилий при обращении униатов в грекороссийскую веру. Именной [указ], данный правящему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1795. Января 10 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17290. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 615–617.
- О новом разделении государства на губернии. Именной [указ], данный Сенату. 1796. Декабря 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 634.

- Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 229–230.
- Об отделении департамента римского исповедания от Юстиц-коллегии Лифляндских, Эстляндских и Финляндских дел. 1798. Января 26. Именной [указ], данный Сенату // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 345. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 49.
- О переименовании 2 Департамента Римско-католической духовной коллегии в Греко-униатскую духовную коллегию. Сенатский [указ], с прописанием именного повеления. 1828. Июня 8 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 086. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 616.
- О поручении ему [Чернышеву] управления присоединенных к России Польских губерний. Именной [указ], данный генералу графу Чернышеву. 1772. Мая 28 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XIX, № 13 807. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 507.
- О порядке выбора членов в греко-униатские духовные консистории и о составе их заседаний. Именной [указ], данный состоящему в должности главноуправляющего духовными делами иностранных исповеданий. 1828. Октября 17 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 354. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 914–916.
- О порядке рассмотрения и решения дел в римско-католической духовной коллегии по доносам. Сенатский [указ]. 1806. Сентября 25 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 287. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 745–753.
- О поступлении по закону с ксендзами и миссионерами Освейского монастыря, пропускающими слух, якобы правительство намерено обратиться униатов в Греко-российскую церковь силою. Именной [указ], данный белорусскому военному губернатору Михельсону. 1803. Мая 5 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 748. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 584.
- О предоставлении министру финансов отпускать на восстановление иконостасов, престолов и утвари для греко-униатских церквей в казенных имениях до 300 руб. серебром на каждую церковь. Высочайше утвержденное постановление Кабинета министров. 1835. Ноябрь

- ря 8 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. X: *Отделение второе*, № 8 544. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1836, с. 1080–1081.
- О предписании, дабы ни под каким видом духовенство католическое не дозволяло себе делать таких внушений, яко бы российское правительство намеренно силою к греко-российской вере всех тех униатов, кои к риско-католической не пристанут. Именной [указ], объявленный министром внутренних дел митрополиту римско-католических церквей в России. 1803. Мая 5 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 749. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 584.
- О предписании римско-католической духовной коллегии, чтобы она в рассуждении униатов руководствовалась указами 1796, 1797, 1799 и 1803 годов. Сенатский [указ]. 1803. Августа 20 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 903. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 846–848.
- О предписании римско-католическому духовенству, чтобы не допускало униатов присоединяться к римской церкви. Сенатский [указ]. 1807. Октября 25 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIX, № 22 659. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 1310–1314.
- О прекращении дел о совращении и отступничестве от православия в бывшую унию и тяжбе между древнеправославными и воссоединенными церквями о присвоении одними из них собственности других. Сенатский [указ], по высочайшему повелению. 1839. Октября 29 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 12 816. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1840, с. 796–798.
- О препоручении в духовное управление католическому епископу всех римских католических монастырей и церквей, как в присоединенных от Польши провинциях, так и во всех городах находящихся, а униатскому архиепископу монастырей и церквей в одних только новоприсоединенных провинциях; о бытии при них духовным консисториям; о содержании их; о подаче жалоб на решения их и о необнародовании папских булл и повелений без высочайшего соизволения. Именной [указ], данный Сенату. 1772. Декабря 14 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XIX, № 13 922. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 688–689.

- О приведении епархиальных границ сообразно границам губерний и об учреждении новых епархий. Высочайше утвержденный доклад Синода. 1799. Октября 16 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 19 156. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 814–820.
- О приписании остающихся по сим губерниям в унии монастырей и церквей к епархии Белорусской. Именной [указ], данный Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому генерал-губернатору Тутолмину. 1795. Сентября 6 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 384. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 772–773.
- О присоединении Греко-униатской в России церкви в полное общение Православно-Кафолической Восточной церкви и в нераздельный состав церкви всероссийской. Сенатский [указ], по высочайшему повелению. 1839. Июня 23 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 12 467. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1840, с. 576–578.
- О присоединении к России от Польши некоторых областей и об учреждении из оных губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской. Именной [указ], данный Сенату. 1793. Апреля 23 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 112. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 417–419.
- О присоединении польских областей к России. Манифест генерал-аншефа Кречетникова, объявленный по Высочайшему повелению в стане российских войск при Полонно. 1793. Марта 27 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 108. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 410–412.
- О причислении к Литовской епархии греко-униатских церквей Белорусской епархии. Именной [указ], объявленный министром юстиции. 1839. Февраля 4. // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. XIV: *Отделение первое*, № 11 995. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1840, с. 128.
- О производстве дел в судах земских, поветовых и подколморских, в магистрате и главном суде. Сенатский [указ]. 1797. Сентября 11 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 18 135. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 727–733.
- О разделении римско-католической духовной коллегии на два департамента и о присвоении каждому из них особых дел. Именной [указ],

- данный Сенату. 1805. Июля 16 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVIII, № 21 836. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 1128.
- О расположении всех епархий в России сообразно разделению губерний. Сенатский [указ] по высочайше утвержденному докладу Синода 4 декабря 1803. 1804. Февраля 21 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVIII, № 21 165. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 140–143.
- О распоряжениях в польских областях, занятых российскими войсками. Именной [указ], данный генералу Кречетникову. 1792. Декабря 8 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 090. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 388–391.
- О распространении постановлений, запрещающих строить самовольно иноверческие церкви, и на строение каплиц. Сенатский [указ]. 1828. Октября 19 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 2 358. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 917–919.
- О свободном вероисповедании и непривлекании в присоединенных от Польши губерниях людей из грекороссийской веры в католическую и о нестеснении свободы тем, кои сами от других исповеданий к православной церкви присоединиться пожелают. Манифест. 1797. Марта 18 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 879. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 512–513.
- О точном исполнении указа 1803 года 4 июля об униатах, переходящих из римско-католического в свой прежний закон. Сенатский [указ]. 1803. Августа 27 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXVII, № 20 916. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 868–869.
- Об учреждении в губерниях: Минской, Волынской, Подольской и Брацлавской православной епархии и об устройстве униатских церквей. Именной [указ], данный генералу, Минскому, Волынскому, Подольскому и Брацлавскому генерал-губернатору Тутолмину. 1795. Сентябрь, без числа // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 391. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 791–793.
- Об оставлении из бывших в присоединенных к России областях разных униатских епархий архиепископства Полоцкого и епископств Бржестского и Луцкого и о распространении указа о епархиях римской

- веры и на униатов. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апреля 28 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18 503. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 222.
- Об устранении всяких препятствий к обращению униатов к Православной греческой церкви. Именной [указ], данный правящему должности генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 1794. Апреля 22 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 199. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 509–511.
- Об учреждении в трех присоединенных от Польши губерниях и в Каменецкой области по одному мужескому и одному женскому монастырю. Именной [указ], данный Синоду. 1795. Апреля 12 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 318. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 663–664.
- Об учреждении греко-униатской духовной коллегии по прилагаемому у сего штату. Именной [указ], данный Сенату. 1828. Апреля 22 // *ПСЗ РИ. Собрание второе*, т. III, № 1 977. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 457–459.
- Об учреждении епархий в новоприобретенных от Польши областях. Именной [указ], данный Синоду. 1793. Апреля 13 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 113. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 419.
- Об учреждении консисторий для управления духовными делами униатских церквей в Полоцком и Могилевском наместничествах. Именной [указ], данный белорусскому генерал-губернатору графу Чернышеву. 1780. Июля 2 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XX, № 15 028. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 953–954.
- Об учреждении при юстиц-коллегии Лифляндских, Эстляндских и Финляндских дел департамента для римско-католических духовных юстицких дел. Именной [указ], данный Сенату 1797. Февраля 26 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIV, № 17 836. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 493.
- Об учреждении соборных церквей в некоторых городах на денежном окладе; об ассигновании суммы на жалованье священно- и церков-

- нослужителям оных церквей и о перемене названий епархий для единообразия по званию тех губерний, в коих кафедры их состоят. Синодский [указ] в следствие именного [указа] июля 31. 1799. Августа 4 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 19 070. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 750.
- Провінційний синод у Замості 1720 р. Б. Постанови*. Івано-Франківськ: Нова Зоря 2006.
- Регламент для церквей и монастырей римско-католического вероисповедания. 3 ноября 1878 г. // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXV, № 18734. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 436–438.
- Рункевич С. Г. *Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов*, т. 2: 1701–1839. Санкт-Петербург: Синодальная Тип. 1907.
- Трактат, заключенный в Гродно между Ее Величеством Императрицею Всероссийскою и Его Величеством Королем и Яснейшею Речью Посполитою Польскими. 1793. Июля 11 // *ПСЗ РИ. Собрание первое*, т. XXIII, № 17 141. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии 1830, с. 442–447.
- Унія в документах*: Сборник / упоряд. В. А. Теплова, З. И. Зуева. Минск: Лучи Софии 1997.
- Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів / упоряд. В. Ададуrow. Львів: Вид-во УКУ 2011.*
- Wizytacje generalne parafii unickich w województwie Kijowskim i Braclawskim po 1782 roku / упоряд. і вид. М. Radwan. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2004.*

ЛІТЕРАТУРА

- Акулов І. Б. *Під маскою „класового миру”*. Київ: Політвидав України 1975.
- Александрович В. Протоколи візитацій Луцького Хрестовоздвиженського (братського) монастиря 1752 та 1763 років // *Ковчег: Наук. зб. з церк. історії*, ч. 5. Львів 2007, с. 335–383.
- Анішчанка Я. К. *Беларусь у часы Кацярыны II*. Мінск: Веды 1998.
- Антонович П. Из недавнего прошлого Волыни // *Волынские епархиальные ведомости* 7 (1909) 148–160.

- Антонович С. [Жук С.] *Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври*. Сан-Андрес: Перемога 1961.
- Аржакова Л. М. Диссидентский вопрос и падение Речи Посполитой (до-революционная отечественная историография проблемы) // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*: Петербургские славянские и балканские исследования 1 (3) (2008) 31–39.
- Архангельский А. Н. *Александр I*. Москва: Вагриус 2000.
- Бармак М. В. *Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)*. Тернопіль: Астон 2007.
- Білик В., Бірюліна О. Луцькі уніатські монастирі до часу ліквідації Василянського ордену // *Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник*. Луцьк 2007, с. 88–96.
- Білик В. А. Огляд джерел з історії греко-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. (за матеріалами Державного архіву Волинської області) // *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки* 3 (Луцьк 2002) 132–137.
- Білик В. А. Структура греко-католицької церкви на Правобережній Україні на початку XIX століття // *Дрогобицький краєзнавчий збірник* 6 (Дрогобич 2002) 306–315.
- Бобровский П. И. Подготовка реформ в русской греко-униатской церкви (1803-1827) // *Христианское чтение* 5/6 (1889) 720–764.
- Бобровский П. О. *Русская греко-униатская церковь в царствование Александра I: Историческое исследование по архивным документам. С приложением алфавитных указателей имен и предметов*. Санкт-Петербург: Тип. В. С. Балашева 1890.
- Бовуа Д. *Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр.* / [перекл. з фр. З. Борисюк]. Львів: Кальварія 2007.
- Болдижар М. М. *Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів*. Львів: Вища школа 1988.
- Бубенщиков В., Кралюк П. *Греко-католицька церква в етнічному розвитку українського та білоруського народів: Монографія*. Львів: Споллом 2004.
- Великий А. Г. *З Літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану*, т. VII: XVIII–XIX ст. Рим: Вид-во ОО. Василіян 1979.
- Вереда Д. Адміністративні структури Берестейського офіціалату Володимирсько-Берестейської унійної єпархії у XVIII столітті // *Ковчег: Наук. зб. з церковної історії* 5 (Львів 2007) 150–165.

- Вернадский Г. В. *Русская история*: [учебник для студентов вузов] / [пер. с англ. В. С. Антонова, М. М. Гурвиц]. Москва: Аграф 2001.
- Вишленкова Е. А. *Заботьясь о душах подданных: Религиозная политика в России первой четверти XIX в.* Саратов: Изд-во Саратовского государственного университета 2002.
- Вульпіус Р. Релігія та нація: унійна церква, православ'я та „державо-протектор Росія” // *Україна. Процеси націєтворення* / упоряд. Андреас Каппелер; пер. з нім. Київ: К. І. С. 2011, с. 97–110.
- Выкул П. Подольские архипастыри (1795–1895 гг.) // *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*, вып. 8 / під ред. Н. И. Яворовского, Е. И. Сицинского. Каменец-Подольский: Тип. Подольск. губ. правления 1897, с. 1–160.
- Департамент духовных дел иностранных исповеданий // *Высшие и центральные государственные учреждения России: 1801–1917*: в 4 томах, т. 2: *Центральные государственные учреждения* / ред. кол. Д. И. Раскин (відп. ред.); відп. упоряд. Д. И. Раскин; упоряд. Б. М. Виттенберг та ін. Санкт-Петербург: Наука 2001, с. 36–38.
- Галанов М. М. Ираклий Лисовский и поиск статуса униатской церкви в царствовании Павла I // *Известия Алтайского государственного университета. История. Политология* 4–5 (64) (2009) 51–55.
- Галанов М. М. Император Павел I и проблема объединения православной и католической церковей (к постановке вопроса) // *Вестник Челябинского государственного университета. Серия 1: История: Научный журнал* 37 (176) (2009) 96–100.
- Гаяук С. Полоцький „Акт возз'єднання” уніатів з православною церквою // *Збірник на пошану проф. доктора Ол. Оглоблина*. Нью-Йорк: УВАН 1977, с. 210–219.
- Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи* / заг. ред. та істор. нарис: А. Гіль, І. Скочиляс; упоряд.: А. Гіль, І. Макевич, Іг. Скочиляс, Ір. Скочиляс. Львів – Люблін: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Львівське відділення); Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні 2012.
- Градовский А. Д. *Начало русского государственного права*, т. 1: *О государственном устройстве*. Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича 1875.
- Григорьев С. Г. *Религиозные взгляды и религиозная политика Павла I*: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Екатеринбург 2004.
- Гудзяк Б., о. Релігійне життя в Україні у перші п'ять років незалежності // *Ковчег: Наук. зб. з церк. історії* 2 (2000) 165–175.

- Даниленко С. Т. *Дорогою ганьби і зради. [Про злочинну діяльність уніатської церкви – замаскованого і підступного аванпосту католицизму на Сході]*. Київ: Наук. думка 1972.
- Даниленко С. Т. *Уніати*. Москва: Политиздат 1972.
- Дашкевич Я. Конфесійні відносини обабіч українського Великого кордону (XIV–XVIII ст.) // Дашкевич Я. *Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії*. Львів: В-во УКУ 2016, с. 37–42.
- Димид М. *Єпископ Київської церкви (1589–1891)*. Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії 2000.
- Дмитриев М. В., Флоря Б. Н., Яковенко С. Г. *Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в., ч. 1: Исторические причины*. Москва: Высш. шк. 1996.
- Довбищенко М. Унія в Київському та Брацлавському воєводствах Речі Посполитої XVIII ст. (загальний огляд) // *Архів Української Церкви*, серія 1: Дослідження, вип. 1: *Історія Унії на Київщині 1596–1839 рр.* Львів: Свічадо 2011, с. 120–202.
- Еленський В. *Велике повернення: Релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття*. Львів: Вид-во УКУ 2013.
- Жилюк С. І. *Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.)*. Житомир: Журфонд 1996.
- Жук С. *Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври*. Кременець: Вид-во Кременецько-Волинської єпархії 1938.
- Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка 2002.
- Зінченко А. Л. Акти візитацій монастирів і костьолів XVIII – I половини XIX століття як історичне джерело // *Подільська старовина: зб. наук. пр.* Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей 1993, с. 205–213.
- Зінченко А. Л. *Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні: кінець XVIII – перша половина XIX ст.* Київ: Либідь 1994.
- Зосим О. Л. Духовная песенность в украинской и белорусской церковной практике XVII–XX вв. // *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета* 3 (6) (2011) 110–124.
- Исламов Т. М. Заговор против Польши. О роли русско-прусско-австрийского альянса 1772–1773 гг. в разделе Польского государства // *Польша и Европа в XVIII веке. Международные и внутренние факторы разделов Речи Посполитой*: [Сб. ст.]; [відп. ред. Б. В. Носов]. Москва: Институт славяноведения РАН 1999, с. 124–145.

- История дипломатии*: [в 5-ти томах], т. I: *Дипломатия древнего мира. Дипломатия в средние века. Дипломатия позднего средневековья и начала нового времени (XVI–XVIII вв.). Дипломатия в новое время (1789–1871 гг.)* / [ред. А. А. Громыко, И. Н. Земской, В. А. Зорин]. Москва: Госполитиздат 1959.
- Исторія християнської церкви на Україні*. Київ: Наук. думка 1991.
- Казанский П. Е. *Власть Всероссийского Императора*: Очерки действующего русского права / П. Е. Казанский. Одесса: Техник 1913.
- Канфесії на Беларусі (конец XVIII – XX ст.)* / В. В. Григорьева, У. М. Завальнюк, У. І. Новіцкі, Е. Н. Філатова; наук. ред. У. І. Навіцкі. Минск: ВП „Экаперспектыва” 1998.
- Карашевич П. *Очерк истории Православной церкви на Волыни*. Санкт-Петербург 1855.
- Каретников С. М. *Волынская губерния: географическо-исторический очерк губернии*. Почаев 1912.
- Карліна О. М. Відновлена Луцька греко-католицька єпархія у 1798–1828 рр. // *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки: Історичні науки* 5 (Луцьк 1999) 66–70.
- Карліна О. М. Парафії греко-католицької церкви у Волинській губернії наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. // *Релігія і церква в історії Волині*: зб. наук. пр. Кременець: Астон 2007, с. 161–172.
- Киприанович Г. Я. *Жизнь Иосифа Семашки: митрополита Литовского и Виленского и воссоединение западнорусских униатов с православной церковью в 1839 г.* Вильно: Типография И. Блюмовича 1893.
- Кондратюк Р. Ю. Джерела з історії уніатської церкви південно-східної Волині другої половини XVIII ст. // *Архіви України* 4–5 (2001) 98–110.
- Конфессионализация в Западной и Восточной Европе в раннее Новое время: Доклады русско-немецкой научной конференции 14–16 ноября 2000 г.* / за ред. А. Ю. Прокопьева. Санкт-Петербург: Алетейя 2004.
- Коструба Т. *Як Москва нищила українську церкву*. Торонто: Українське вид-во „Добра книжка” 1961.
- Коялович М. О. Просьба жителей Западной Малороссии о принятие в русское подданство 1773 года // *Журнал министерства народного образования* CLXIII (1872) 78–81.
- Коялович М. *История воссоединения западно-русских униатов старых времен*. Санкт-Петербург: Синодальная тип. 1873 (перевидання: Минск: Лучи Софии 1999).
- Коялович М. О. Ясон Смогоржевский, полоцкий униатский архиепископ, в последствии униатский митрополит // *Журнал министерства народного образования* CLXV (1873) (январь) 31–59.

- Кривошея І. І. Еволюція взаємин магнатів Потоцьких і християнських церков: на прикладі Правобережної України XVIII–XIX ст. // *Гілея (науковий вісник): Зб. наук. праць*, вип. 15. Київ 2008, с. 10–18.
- Крижанівський О. П., Плохій С. М. *Історія церкви та релігійної думки в Україні*, кн. 3: *Кінець XVI–XIX ст.* Київ: Либідь 1994.
- Крижанівський О. П. *Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України*. Київ: Вища школа 1991.
- Кудрик В. *Маловідоме з історії греко-католицької церкви*. Вінніпег: Вид. спілка „Тризуб” 1956.
- Кудринский Ф. Возсоединение униатов в м. Ратном Волынской губернии в 1838 году // *Киевская старина* 36 (1892) 424–438.
- Лабынцев Ю. А., Щавинская Л. Л. Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII–XIX веках // *Древняя Русь* 2 (2000) 124–136.
- Ластовський В. В. *Православна церква у суспільному житті України у XVIII столітті (Переяславсько-Бориспільська єпархія)*. Черкаси: [б. в.] 2002.
- Ластовський В. В. *Історія православної церкви в Україні наприкінці XVIII–XIX ст.: історіографічні аспекти*: Монографія. Київ: Логос 2006.
- Латышина Д. И. *История педагогики. Воспитание и образование в России X – начало XX века*. Москва: Изд. дом „ФОРУМ” 1998.
- Липский И. Воссоединение униатов на Волыни в 1794–1795 гг. по документам Волынской духовной консистории за 1795 г. // *Волынские епархиальные ведомости* 6 (1871) 162–167 (ч. неоф.); 2 (1880) 78–89 (ч. неоф.); 3 (1880) 147–212 (ч. неоф.); 26 (1880) 1168–1174 (ч. неоф.).
- Липский И. Польский мятеж 1831 г. По документам Волынской духовной консистории // *Волынские епархиальные ведомости* 8 (1884) 273–285 (ч. неоф.).
- Лісейчыкаў Д. *Штодзеннае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.* Мінск: Медысонт 2011.
- Лісейчыкаў Д. *Святар у беларускім соцыюме: прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.* Мінск: Беларусь 2015.
- Лось В. Е. *Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект*: Автореф. дис. ...канд. іст. наук.: спец. 07.00.06 „Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. Київ: НБУ 2007.
- Лось В. Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства // *Дрогобицький краєзнавчий збірник* 7 (Дрогобич 2003) 259–269.

- Лось В. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина XIX ст.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник* 8 (Дрогобич 2004) 264–272.
- Лось В. Уніатська церква Правобережної України кінця XVIII – початку XIX століття: історіографія проблеми // *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 11. Київ 2007, с. 151–170.
- Лось В. Е. *Уніатська церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект*. Київ: Друкарня Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 2013.
- Магочій П. Р. *Історія України*. Київ: Критика 2007.
- Маркина В. А. *Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в.: Социально-экономическое развитие*. Київ: Изд-во Киев. ун-та 1961.
- Марозава С. Беларуска гісторыяграфія (1996–2006) Берасцейскай царкоўнай уніі // *Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку: Матеріали міжнар. наук. діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE. Третя зустріч* / за ред. Й. Марте та О. Турія. Львів: ІІЦ УКУ 2008, с. 116–129.
- Марозава С. *Уніяцкая царква ў культурна-гістарычным развіцці Беларусі (1596–1839 гг.)*. Гродна: ГрДУ 2001.
- Марозава С. *Берасцейская царкоўная унія 1596 г. у беларускай гістарыяграфіі*. Гродна: ГрДУ 2002.
- Мельгунов С. П. Из истории воссоединения униатов в России // *Голос минувшего* 10 (1925) 5–37.
- Мудрий С. *Нарис історії Церкви в Україні*. Рим – Львів: Вид-во ОО. Василіян 1995.
- Назарко І. *Київські та Галицькі митрополити: біографічні нариси. 1590–1960*. Торонто: ОО. Василіяни 1962.
- Новицкая-Ежова А. Орден василиан и его культурно-просветительская деятельность на украинско-белорусско-литовских землях Речи Посполитой // *Славяноведение* 2 (1996) 33–47.
- Орловский П. Преосвященный Виктор Садковский, архиепископ Минский, Изяславский и Брацлавский, коадьютор Киевской митрополии управляющий с 1785 по 1796 год всеми православными церквами и монастырями в пределах бывшего Ц. Польского // *Киевская старина* 7 (1892) 20–54.
- Осадчий В. Люзії чи відчай? Лист архієпископа полоцького Іраклія Лісовського на тлі історії унії в Російській імперії наприкінці XVIII ст. //

- Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, т. 5. Lublin: IEŚW 2007, с. 218–225.
- Пазднякоў В. *Архіў праслаўных і грэка-каталіцкіх мітрапалітаў Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVIII стст. (гісторыя, структура, склад)*. Мінск: БелНДІДАС 2014.
- Панас К. *Історія Української церкви*. Львів: НТВ „Трансінтех” 1992.
- Парадуха В. А. *Навернення уніатів на православ’я на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету 6 (Луцьк 2001) 55–59.*
- Пероговский В. *Отрывок из истории присоединения на Волыни униатов к православию в царствование Екатерины II и Павла I // Волынские епархиальные ведомости 2 (1880) 78–90; 3 (1880) 147–159; 4 (1880) 195–212.*
- Петренко О. *Брацлавське намісництво*. Вінниця: Велес 2001.
- Портнов А. *Між „Центральною Європою” та „Русским миром”: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій*. Київ: НІСД 2009.
- Поселянин Е. *Русская церковь и русские подвижники 18-го века. С портретами и рисунками*. Санкт-Петербург: Изд. И. Л. Тузова 1905.
- Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православной церковью западнорусских униатов*. Санкт-Петербург: Синодальная тип. 1889.
- Реєстр митрополичого архіву Унійної Церкви 1763 року / упоряд. і вступна стаття О. Вінниченка [= Київське християнство, т. 3]*. Львів: Вид-во УКУ 2017.
- Релігія і церква на Беларусі: энцыклапедычны даведнік / редкол.: Г. П. Пашкоў і інш.; маст. А. А. Глекаў*. Мінск: БелЭн 2001.
- Романчук А. *Иосиф (Семашко), митрополит Литовский и Виленский: жизнь и служение*. Мінск: Братство во имя св. Архистратига Михаила 2012.
- Рункевич С. Г. *История Минской архиепископии (1793–1832)*. Санкт-Петербург: Тип. Катанского 1893.
- „Русский мир” патріарха Кирила не для України: Зб. наук. ст. / за ред. А. Колодного*. Київ: УАР 2014.
- Рэгсдейл Х. *Просвещенный абсолютизм и внешняя политика России в 1762–1815 годах // Отечественная история 3 (2001) 3–25.*
- Сахаров А. Н. *Александр I*. Москва: Наука 1998.
- Сеник С. *Латинізація в українській католицькій церкві*. Люблін: Свічадо 1990.
- Сірополко С. *Історія освіти в Україні*. Київ: Наук. думка 2001.

- Скочилас І. Акти візитацій у науково-краєзнавчих дослідженнях з історії Волині // *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф.* Луцьк: Надстир'я 1998, с. 33–34.
- Скочилас І. Біля джерел замойського тріюмфалізму: „Synodus Dioeciesana Vladimiriensis” 1715 року та його релігійна програма // *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, т. 5. Lublin: IEŚW 2007, с. 139–178.
- Скочилас І. *Галицька (Львівська) єпархія ХІІ–ХVІІІ століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів: Вид-во УКУ 2010.
- Скочилас І. *Генеральні візитації Київської унійної митрополії ХVІІ–ХVІІІ століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія*, т. 2: *Протоколи генеральних візитацій*. Львів: Вид-во УКУ 2004.
- Скочилас І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки // *Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Іст.-філософ. секції*, т. ССХХХVІІІ. Львів 1999, с. 46–92.
- Скочилас І. Особливості історіописання київського християнства. Радянські реалії, діаспорна інтеграція та українська реабілітація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, вип. 29: *Primit agere*. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. Львів: ІУ 2017, с. 24–39.
- Скочилас І. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії ХVІІІ століття (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) // *Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Іст.-філософ. секції*, т. ССХХХVІІІ. Львів 1999, с. 434–514.
- Скочилас І. *Релігія та культура Західної Волині на початку ХVІІІ ст. за матеріалами Володимирського собору 1715 р.* Львів: Б. в. 2008.
- Стеблецький С. *Переслідування української та білоруської католицької церкви російськими царями*. Мюнхен: Укр. католиц. вид-во 1954.
- Стегний П. В. *Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795*. Москва: Международные отношения 2002.
- Степовик Д. *Церква в кайданах*. Київ: Фондація ім. О. Ольжича 1996.
- Стецюк П. *Перша Конституція Польщі (1791): спроба політичного аналізу*. Львів: Астролябія 2010.
- Стоколос Н., Шеретюк Р. *Драма Церкви. (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань)*. Рівне: ПП ДМ 2011.
- Стоколос Н. *Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.)*. Рівне: РІС КСУ – ППФ „Ліста-М” 2003.

- Стрельбицкий И. Х. *Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатовъ съ православной церковью*. Вильно: Б. и. 1888.
- Суворов Н. С. *Курс церковного права. Введение*, ч. 1: *Исторический очерк развития церковного устройства*; ч. 2: *Исторический очерк источников церковного права*, т. 1. Ярославль: Типо-лит. Г. Фальк 1889.
- Тернер Ф. Дж. Значення фронтиру в американській історії // *Україна модерна* 18 (2011) 11–44.
- Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. *История Польши* / перекл. з польськ. В. Н. Ковалева та ін. Москва: Изд-во „Весь Мир” 2004.
- Тимошенко Л. *З історії уніатської церкви на Київщині (XVI–XIX ст.)*. Київ: Міжнародна фінансова агенція 1997.
- Тимошенко Л. Місто Радомишль в історії української церкви // *На службі Кліо: зб. наук. пр. на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наук. діяльності*. Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів: Українське Історичне Товариство 2000, с. 484–492.
- Тихонов А. К. *Католики, мусульмане и иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале XX в.* Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та 2007.
- Толстой Д. А. *Римский католицизм в России*. Санкт-Петербург: Тип. Демакова 1876.
- Уткін О. І. *Шлях зради і ганьби*. Ужгород: Карпати 1987.
- Федорів Ю., о. *Історія церкви в Україні*. Львів: Свічадо 2007 (репринт. вид.).
- Филатова Е. Н. *Конфессиональная политика царского правительства в Беларуси. 1772–1860 гг.* Минск: Белорусская наука 2006.
- Химка І.-П. Греко-католицька Церква і національне відродження у Галичині, 1772–1918 // *Ковчег: Наук. зб. ст. з церк. історії* 1 (1993) 73–107.
- Хіхляч Б. М. *Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: КНУТШ 2010.
- Хіхляч Б. *Уніатська церква на Поділлі (1700-1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет*. Вінниця: Нілан-ЛТД 2015.
- Хіхляч Б. До проблеми взаємовідносин католиків, уніатів та православних на Поділлі у XVIII – I-й пол. XIX ст. // *Поведінкові типи в українському соціокультурному середовищі: історичний досвід та аналіз тенденцій*: зб. наук. пр. за результатами міжнар. наук. конф. Київ: Б. в. 2007, с. 121–126.
- Хіхляч Б. ЧСВВ та УГКЦ на Поділлі (XVIII – I третина XIX ст.): загальний огляд // *Подільська старовина: наук. зб., вип. 4*. Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей 2008, с. 139–159.

- Хойнацкий А. *Западно-русская уния в ее богослужении и обрядах*. Киев: Изд. Киево-Печерской Лавры 1871.
- Цветков Е. Э. *Александр Первый, 1777–1825*. Москва: Центрполиграф 2005.
- Чермошенцев К. В. Регламентация социально-экономической деятельности католического духовенства белорусских губерний в конце XVIII – 30-х гг. XIX в. // *Хрысціянства у гісторычным лёсе беларускага народа*: зб. наук. арт. Гродна: ГрДУ 2008, с. 103–107.
- Чистович И. *Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с православною церковью западно-русских униатов. Обзор событий воссоединения в царствование императора Николая I*. Санкт-Петербург: Синодальная тип. 1889.
- Чорновол І. *Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір*. Київ: Критика 2016.
- Шавельский Г. И. *Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833–1839 гг.)*. Санкт-Петербург: Тип. „Сельского Вестника” 1910.
- Шандра В. *Генерал-губернаторства в Україні*. Київ: Ін-т історії України НАН України 2005.
- Шандра В. „Губернии на особы правах и привилегиях состоящие...” як політичний проект // *Регіональна історія*, вип. 3. Київ 2009, с. 191–204.
- Щеглов Г. Э. К истории описания и публикации документов архива западно-русских униатских митрополитов // *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. История* 3 (2004) 206–222.
- Щеглов Г. Э. *Преосвященный Виктор Садковский, первый Минский архиепископ*. Минск: Изд-во Белорусского Экзархата 2007.
- Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, 2-ге вид., перероб. і розшир. Київ: Критика 2005.
- Янішчанка Я. К. *Беларусь у часы Кацярыны II*. Мінськ: Веды 1998.
- Beawais D. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich. 1803–1832*, т. 2: *Szkoły podstawowe i średnie*. Rzym – Lublin: Fundacja Jana Pawła II; Redakcja Wydawnictw KUL 1991.
- Bobryk W. *Duchowieństwo unickiej diecezji chełmskiej w XVIII wieku*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2005.
- Brüning A. *Confessionalization in the Slavia Orthodoxa (Bielorussia, Ukraine, Russia)? – Potential and Limits of a Western Historiographical Concept // Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe* / ред. Т. Bremer. London: Palgrave Macmillan UK 2008, с. 65-96.

- Churches and Confessions in East Central Europe* / ред. H. Łaszkiwicz. Lublin: IEŚW 1999.
- Deventer J. 'Confessionalisation' – a Useful Theoretical Concept for the Study of Religion, Politics, and Society in Early Modern East-Central Europe? // *European Review of History* 11 (3) (2004) 403–425.
- Die Katolische Konfessionalisierung. Wissenschaftliches Symposion der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993* / ред. W. Reinhard, H. Schilling. Gütersloh: Aschendorff 1995.
- Gil A. *Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja*. Lublin: IEŚW 2005.
- Gil A. Unijna akcja biskupa chełmskiego Maksymiliana Ryłły w dobrach bractw ławskich Franciszka Salezego Potockiego w latach 60. i 70. XVIII wieku // *Theatrum Humanae Vitae: Студії на пошану Наталі Яковенко*. Київ: Laurus 2012, с. 588–594.
- Giżycki J. M. [Wołyński]. O Bazylianach w Humanii // *Przewodnik Naukowy i Literacki: Dodatek do „Gazety Lwowskiej”* 27 (1899) 456–464, 562–570, 657–664, 744–752, 845–858, 938–946, 1031–1043, 1136–1182.
- Giżycki J. M. *Bazylianie na Włodzimierzu i Tryhorach*. Kraków: B. m. w. 1912.
- Giżycki J. M. *Kościół łaciński i unickie zabrane na cerkwie prawosławne w diecezji Łuckiej*. Łuck: Drukarnia Kurii Biskupiej Łuckiej 1933.
- Giżycki J. M. *Resztki Unii na Wołyniu w XIX wieku na podstawie pamiętników Siemaszki i innych źródeł oficjalnych*. Poznań: Druk. „Pracy” 1912.
- Giżycki J. M. *Spis klasztorów unickich bazylianów w województwie wołyńskim*. Kraków: B. m. w. 1905.
- Giżycki J. M. Z przeszłości Zakonu Bazylikańskiego na Litwie i Rusi // *Przewodnik Naukowy i Literacki* 2 (1904) 65–81, 157–172, 249–268, 353–360, 449–463.
- Gudziak B. Ukrainian Religious Life during the First Five Years of Independence // *Towards a New Ukraine I: Ukraine and the New World Order 1991-1996. Proceedings of a Conference held at the University of Ottawa, March 21-22 1997*. Ottawa: Chair of Ukrainian Studies; University of Ottawa 1999, с. 49–72.
- Kallas M. *Historia ustroju Polski X–XX w.*, 4-te вид., змінене. Warszawa: PWN 2001.
- Kania J. *Unickie seminarium diecezjalne w Chełmie w latach 1759–1833*. Lublin: KUL 1993.
- Kołbuk W. *Duchowieństwo unickie w Krolewstwie Polskim. 1835–1875*. Lublin: TN KUL 1992.
- Kołbuk W. *Kościół wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. 1772–1914*. Lublin: RW KUL 1992.

- Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* / ред. J. Bahlcke, A. Strohmeier. Stuttgart: Steiner 1999.
- Likowski E. *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, 2-ге вид., ч. II. Warszawa: B. m. w. 1906.
- Moritz A., Müller H.-J., Pohlig M. Konfesjonalizacja Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku? // *Kwartalnik Historyczny* 1 (2001) 37–46.
- Polegkyi O. Changes in Russian foreign policy discourse and concept of „Russian World” // *PECOB’s Papers Series* 6 (2011, October) 9–21.
- Radwan M. Bazylianie w zaborze Rosyjskim w latach 1795–1839 // *Nasza Przyszłość* 93 (2000) 153–225.
- Radwan M. *Carat wobec kościoła grekokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839*. Roma – Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej 2001.
- Radwan M. *Kościół grekokatolicki w zaborze Rosyjskim około 1803 roku*. Lublin: IESW 2003.
- Schilling H. *Konfesjonalizacja: Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej* / перекл. J. Kałużny. Poznań: Wyd-wo Poznańskie 2010.
- Skinner B. *The Western Front of the Eastern Church: Uniate and Orthodox Conflict in 18th-Century Poland, Ukraine, Belarus, and Russia*. DeKalb: Northern Illinois University Press 2009.
- Skoczylas I. *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej 2008.
- Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV–XVII wieku*. Warszawa: Wyd-wo DiG 2002.
- Wodzianowska I. Zmiana przynależności wyznaniowej parafii unickich w latach 60–70-ch XVIII wieku na Prawobrzeżnej Ukrainie. Zarys problematyki // *Kościół unicki w Rzeczypospolitej* / ред. W. Walczak. Białystok: IBnDKE 2010, c. 239–260.
- Wodzianowska I. *Zmierzch Unii: Struktury terytorialne i personalne Cerkwi Grekokatolickiej w drugiej połowie XVIII wieku na Braclawszczyźnie*. Lublin – Tczew: Oficyna Wydawnicza Edytor.org 2018.
- Wojtasik J. Wołyń w powstaniach narodowych 1794–1864 // *Niepodległość i pamięć: Czasopismo muzealno-historyczne* 27 (2008) 49–79.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Перелік скорочень

Влн → Волинська губернія
д-т → деканат
Кв → Київська губернія
м. → місто
м-ко → містечко

Под → Подільська губернія
п-т → повіт
с. → село
Тр → Тернопільський округ

Австрійська монархія (Австрія, Габс-
бургів монархія) 9, 10, 38, 42, 141, 173
Аннопіль, м-ко Брацлавського п-ту Под
235

Бабчинці, с. Ямпільського п-ту Под 63

Баворів, с. Тр 178

Базалія, м. Старокостянтинівсько-
го п-ту Влн 66

Баківці, с. Дубнівського п-ту Влн 150

Балтський д-т 120, 176, 181

Балтський п-т 137, 143

Бар, м-ко Могилівського п-ту Под 63,
114, 188

Баранівка, м-ко Новоград-Волинсько-
го п-ту Влн 190

Барашівський д-т 120, 129, 175, 181

Барська округа 54

Башківці, с. Кременецького п-ту Влн 72

Башуки, с. Кв 74, 148

Белз, м. 159

Бенева, с. Тр 177

Бенешов, с. Володимир-Волинсько-
го п-ту Влн 72

Бендюги (Біндюги), с. Володимир-Во-
линського п-ту Влн 83, 189

Бердичів, м-ко Житомирського п-ту
Влн 41, 124, 134

Береги (Berehy), с. Дубнівського п-ту
Влн 121, 127, 128, 142, 182, 189, 224

Бережанка Мала (Berezianka), с. Сквир-
ського п-ту Кв 140, 144

Бережниця (Bereznica), Ковельсько-
го п-ту Влн 155, 183

Березовиця Велика, с. Тр 180

Березовиця Мала, с. Тр 180

Берестя (Брест), м. 159

Берестейська греко-унійна єпархія
(владицтво) 15, 70, 82, 87, 109, 119, 170

Бехи (Bechy), с. Овруцького п-ту Влн
129, 130, 186, 193

Битень, с. 116

Бичів, с. Літинського пов Под 138

Біла, с. Тр 180

Біла Церква, м. 39, 41

Білорусь 11, 23, 24, 44, 96

Білоруська греко-унійна єпархія (вла-
дицтво) 57, 87, 89, 100, 109, 122, 130,
134, 136, 140, 170, 195

Білоруська губернія 70

Білосток, с. Луцького п-ту Влн 63, 72,
73, 128, 145, 150, 188, 189

- Білошиці (Białoszyce), с. Овруцького п-ту Влн 124, 129, 130, 186
- Бірки, с. Тр 180
- Богданівка, с. Тр 178
- Боголюби (Boholuby), с. Луцького п-ту Влн 73, 128, 129, 186, 224
- Богуславський п-т 188
- Бокойма (Bukoima), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 128, 142, 182, 189, 201, 224
- Бокорин (Bakorzyn), с. Дубнівського п-ту Влн 127,
- Болсуни (Bołsuny), с. Овруцького п-ту Влн 95, 129, 130, 156, 186, 193
- Боремель (Boremel), м-ко Дубнівського п-ту Влн 73, 95, 99, 126, 145, 182
- Боремець, с. Дубнівського п-ту Влн 126
- Борки, с. Ковельського п-ту Влн 183
- Борки (Borki), с. Тр 177
- Борків, с. Тр 180
- Борова (Borowa), с., Камінь-Каширський д-т 244
- Борщів (Borszczów), с. Радомишльського п-ту Кв 140, 144
- Браженці, с. Новоград-Волинського п-ту Влн 190
- Брацлавська губернія 44, 52, 57, 59, 65, 109
- Брацлавська єпархія 57
- Брацлавська проофіціалія 119, 176, 182
- Брацлавське воєводство (Брацлавщина) 10, 35, 36, 39–41, 44
- Брацлавське намісництво 46, 47, 59
- Брацлавський д-т 176
- Брунівка, с. Проскурівського п-ту Под 74
- Будки, с. Кременецького п-ту Влн 132, 133, 190
- Бужани, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132, 189
- Бузаки, с. Ковельського п-ту Влн 125
- Буки (Buky), с. Житомирського п-ту Влн 133
- Булихи, с. Житомирського п-ту Влн 190
- Буцики, с. Тр 177
- Буцнів, с. Тр 177
- Бучаки (Buczaki) (?), с., Камінь-Каширський д-т 244
- Бушинці, с. Ямпільського п-ту Под 63
- Варшава, м. 38, 44, 67, 114
- Васильківський п-т 144, 173
- Васьковичі (Wańkowicze), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 159, 186, 193
- Велике князівство Литовське 36
- Велика Лука, с. Тр 180
- Велика Мильча, с. Ковельського п-ту Влн 150
- Великий Порськ (Wielko-Porsk), с. Ковельського п-ту Влн 151, 156, 160, 163, 191
- Великий Чернятин (Wielko-Czerniatyn), с. Махнівського п-ту Кв 140, 144
- Великі Дедеркали, с. Ямпільського п-ту Под 57
- Великі Загірці, с. Дубнівського п-ту Влн 142, 189
- Велимче (Wielimcze), с. Ковельського п-ту Влн 151, 183
- Велицьк (Wielick), с. Ковельського п-ту Влн 106, 155, 156, 160, 163, 164, 183
- Велюнь, с. Луцького п-ту Влн 186
- Велюнь (Wieluń), с. Рівненського п-ту Влн 134, 135
- Вербовецька округа 54
- Верхи, с. Ковельського п-ту Влн 125, 187, 189
- Верхівці, с. Тр 179
- Ветли (Wetły), с. Ковельського п-ту Влн 183
- Вигів (Wyhów), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 158, 186, 194
- Виговський д-т 120, 130, 159, 194
- Видерта (Wederta), с. Ковельського п-ту Влн 184
- Видраниця, с. Ковельського п-ту Влн 94, 146
- Високе, с. Житомирського п-ту Влн 190
- Висоцьк (Wysock), с. Луцького п-ту Влн 83, 97, 124, 128, 135, 186
- Вичулки (Wieczółki), с. Дубнівського п-ту Влн 127, 142, 182, 189, 218, 219, 224

- Вишеньки, с. Луцького п-ту Влн 164
 Вишнівець, м-ко Кременецького п-ту Влн 74, 133
 Вишнівка, м-ко Кв 148
 Війниця (Wojnica), с. Володимир-Волинського п-ту Влн 73
 Війниця, с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 128, 151, 189, 201, 224, 235
 Візновичі, с. Кременецького п-ту Влн 164
 Віленська греко-унійна єпархія (владичтво) 70, 87, 88, 119, 170
 Віленська губернія 89
 Віленська римо-католицька єпархія 68
 Віленський навчальний округ 13
 Вільно, м. 33, 114, 116117
 Вінницька сурогація 119, 120, 137, 176
 Вінницький п-т 137, 174
 Вінниця, м. 21, 137
 Вітебськ, м. 110
 Вітебська губернія 70, 89, 100, 174, 175
 Вітоніж, с. Луцького п-ту Влн 190
 Воєгоща (Wołhoszcza), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Волинська губернія 16, 24, 32, 33, 44, 52, 56, 57, 59, 66, 70–72, 78, 86, 89, 98, 99, 106, 107, 109, 119, 122, 124, 136, 141–143, 154, 159, 162, 167, 169, 182, 188–189, 195, 235
 Волинська область 12, 26
 Волинська православна єпархія 71, 84, 174
 Волинське воєводство 36, 39, 49
 Волинське намісництво 46-47, 59
 Волинь 10,11, 20, 22, 26, 55, 64, 65, 71, 86, 96, 97, 107, 128, 132, 143, 151, 168
 Волиця, с. Тр 177
 Волковець, с. Ямпільського п-ту Под 57
 Волковії, с. Літинського п-ту Под 138
 Володимир-Волинський, м. 73, 130, 148, 159, 166, 187, 188
 Володимир-Волинський д-т 119, 120, 175, 181
 Володимир-Волинський п-т 66, 71, 83, 84, 90, 97, 120, 121, 130, 132, 136, 137, 143, 149, 168, 174, 182, 187–189, 195
 Володимирсько-Берестейська (Володимирська) унійна єпархія (владичтво) 29, 36, 42, 57, 109, 153, 167, 173
 Володимирсько-Заславський д-т 122
 Волосковець, с. Брацлавського п-ту Под 235, 236
 Волчецьк, с. Луцького п-ту Влн 150
 Воля Радошинська, с. Ковельського п-ту Влн 149
 Воробіївка, с. Тр 178
 Ворокомля (Worokomla), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Воронів, парафія Ксаверівського д-ту 124
 Воротнів (Worotniów), с. Луцького п-ту Влн 128, 143, 156, 186
 Воскодавинці, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Габсбургів монархія *див.* Австрійська монархія
 Гаєвичі (Hajewicze), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 190
 Гайсинський д-т 119, 121, 122, 176, 182
 Гайсинський п-т 54, 138
 Галицька греко-католицька митрополія 141
 Галичина 9, 21, 36
 Галушинці, с. Тр 178
 Гетьманівка, с. Балтського п-ту Под 204
 Гетьманщина 39
 Гірники, с. Ковельського п-ту Влн 237
 Глещавка, с. Тр 179
 Глібів, с. Тр 177
 Глінки, хутір Житомирського п-ту Влн 106
 Глубочок Великий, с. Тр 180
 Глухи (Hłuchy), с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132
 Глуша Велика (Wielka Hłusza), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Глуша Мала (Mała Hłusza), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Глушки, с. Ковельського п-ту Влн 184
 Глядки, с. Тр 178
 Гнила Познанка, с. Тр 178
 Гнідава, с. Луцького п-ту Влн 129

- Говилів, с. Тр 179
 Горбаків, с. Острозького п-ту Влн 191
 Горбулів (Horbulów), с. Радомишльського п-ту Кв 140
 Горинка, с. Кременецького п-ту Влн 155
 Горинь, с. Кременецького п-ту Влн 190
 Горичев, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 72, 106
 Городище, с. Ковельського п-ту Влн 155
 Городище, с. Тр 178
 Городниця Мала, с. Дубнівського п-ту Влн 126
 Городок, м-ко Луцького п-ту Влн 128, 186
 Городок, с. Гайсинського п-ту Под 138
 Городок, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Горохів (Hogochów), м-ко Володимир-Волинського п-ту Влн 73, 106, 132, 150, 165, 182, 218, 224
 Горохівський д-т 119, 120, 175
 Гошів (Hoszów), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 159, 186, 193
 Гоща, м-ко Острозького п-ту Влн 114, 135, 188–189, 191
 Грабовець, с. Тр 178
 Грив'ятки (Hrywiatki), с. Ковельського п-ту Влн 155, 163, 164, 184
 Гримайлів, с. Тр 177
 Гримайлівський д-т 120, 141, 177
 Гришки, с. Літинського п-ту Под 137, 138
 Гродненська губернія 119
 Гродно, м. 23, 44, 114
 Грудек (Gródek), с. Ковельського п-ту Влн 163, 164
 Гулевичі (Hułowicze), с. Ковельського п-ту Влн 106, 149, 155, 163, 164
 Гулевичі, с. Луцького п-ту Влн 128
 Гумніська, с. Тр 179
 Гута (Huta), с. Володимир-Волинського п-ту Влн 207, 208
 Гута, с. Ковельського п-ту Влн 184
 Дарахів, с. Тр 179
 Датинь (Datyn), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Девокла, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Демидівка, с. Дубнівського п-ту Влн 127, 202, 224
 Денисів, с. Тр 178
 Дермань (Dermań), м-ко Дубнівського п-ту Влн 187, 188
 Дерно, с. Дубнівського п-ту Влн 124, 126, 182
 Дзигівка, с. Ямпільського п-ту Под 138
 Дичків, с. Тр 180
 Дідичі (Didycze), с. Дубнівського п-ту Влн 182
 Дідковичі (Didkowicze), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 161, 186, 193
 Доброводи, с. Тр 180
 Добрятин (Dobratyn), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 142, 182, 189, 224
 Довжанка, с. Тр 178
 Домаморич, с. Тр 178
 Дорогобуж, м-ко Острозького п-ту Влн 135, 188, 189
 Доротища (Dorotyszczka), с. Ковельського п-ту Влн 142, 184
 Дрисенський п-т Могилівської губ. 76
 Дружкопіль, м-ко Володимир-Волинського п-ту Влн 132
 Дубечно, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132
 Дубечно (Dubieczno), с. Ковельського п-ту Влн 155, 184
 Дубів, с. Тр 179
 Дубівці, с. Тр 180
 Дубляни (Dublany), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 142, 150, 182, 218, 219, 224
 Дубнівський д-т 49, 121, 122, 126, 127, 175, 181
 Дубнівський п-т Влн 66, 72, 84, 97, 117, 120, 121, 125–127, 137, 142, 148, 149, 163, 168, 174, 182, 187–189, 195
 Дубно (Dubno), м. Влн 83, 97, 98, 126, 142, 150, 182, 187–189, 218, 223, 224
 Дубровицький д-т (Дубровицький церковний округ, Dąbrowiecki dekanat) 119, 121, 122, 124, 128, 129, 134, 135, 175, 181
 Дубровиця (Dąbrowica), м-ко Луцького п-ту Влн 66, 106, 155, 186, 200, 224

- Дубровиця, м. Рівненського п-ту Влн 117, 124, 134, 135
 Дуліби, с. Острозького п-ту Влн 190
- Європа 68
- Жеребки Королівські, с. Тр 178
 Жеребки Шляхетські, с. Тр 178
 Жидичин, с. Луцького п-ту Влн 128, 129, 188, 189
 Жиричі (Żyrczycze), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Жировичі, м. 96, 114
 Житомир, м. 51, 116, 117, 145, 159, 166
 Житомирська делегатура 119, 120, 175, 181
 Житомирська область 26
 Житомирський д-т 122, 124, 133, 159
 Житомирський п-т 66, 84, 89, 117, 125, 133, 134, 137, 143, 174, 187, 189, 190, 195
 Житомирська православна єпархія 71
 Жмудська римо-католицька єпархія 68
 Жолобки, с. Кременецького п-ту Влн 83
 Жорнище (Żorniszczycze), с. Дубнівського п-ту Влн 128, 182
- Забойки, с. Тр 178
 Заболоття (Zabłocie), с. Ковельського п-ту Влн 142
 Забруддя (Zabrudzie), с. Ковельського п-ту Влн 96, 184
 Забруддя, с. Овруцького п-ту Влн 130
 Заброддя (Zabrodzie), с. Житомирського п-ту Влн 133
 Завадів (Завадівці, Zawadów), с. Сквирського п-ту Кв 140, 144
 Загірці (Zaħorce), с. Дубнівського п-ту Влн 127, 150, 218, 219, 224
 Загорів, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 130, 187
 Загорів, с. Кременецького п-ту Влн 150
 Закусили (Zakusyły), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 155, 156, 186, 193
 Залав'є (Załawie), с. Дубнівського п-ту Влн 182
- Залаззя (Załawzie), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Залісся (Zalisycze), с. Ковельського п-ту Влн 155, 192
 Залішани (Zaleszany), с. Луцького п-ту Влн 155, 164, 186
 Залішани, с. Рівненського п-ту Влн 134, 135
 Залужжя, с. Острозького п-ту Влн 191
 Заньки (Zańky), с. Радомишльського п-ту Кв 140,
 Залісоччя (Zalisocie), передмістя Олики Дубнівського п-ту Влн 142
 Залозецький д-т 120, 141, 177
 Замличев, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 72
 Замость, м. 35
 Запорожжя 39
 Зарубинці, с. Тр 178
 Заруддя, с. Тр 178
 Заслав, м-ко Заславського п-ту Влн 164
 Заславський д-т 119, 121
 Заславський п-т 66, 125, 136, 137, 174, 190
 Застінка, с. Тр 180
 Західна Білорусь 55
 Західна Волинь 28
 Західний край 23
 Зачернече (Zaczornicze), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Заячківка, с. Уманського п-ту Кв 124
 Збужжя, с. Рівненського п-ту Влн 191
 Звенигородський п-т 144, 173, 188
 Звірів, с. Луцького п-ту Влн 73, 190, 218, 219, 224
 Звягель, м. *див.* Новоград-Волинський
 Здомишль (Здомишель, Zdomyszł), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Зелена, с. Тр 177
 Зимне, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 72, 130, 187–189
 Злобичі, с. Овруцького п-ту Влн 130, 143, 224
 Зозулинці, с. Старокостянтинівського п-ту Влн 191
- Іванівка, с., Гримаїлівський д-т Тр 177

- Іванівка, с., Тербовлянський д-т Тр 179
 Іванове, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Іванчани, с. Тр 180
 Іванчиці, с. Луцького п-ту Влн 190
 Івачів, с. Тр 180
 Ізяславська губернія 44, 52, 56
 Ілавче, с. Тр 178
 Іскорость (Iskorost), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 186
 Ішків, с. Тр 178
- Йосипівка, с. Тр 178
- Казанська єпархія 90
 Калагарівка, с. Тр 177
 Каленське (Kaleńskie), с. Овруцького п-ту Влн 95, 129, 130, 155, 187, 193
 Камінь-Каширський (Kamień-Koszyrski), м-ко Ковельського п-ту Влн 106, 124, 158, 184
 Камінь-Каширський д-т (Kamienio-Koszyrski dekanat) 122, 125, 126, 175, 181, 191
 Кам'янецька римо-католицька єпархія 68
 Кам'янецька сурогатія 119, 120, 176, 182
 Кам'янець-Подільський, м 137, 138, 143, 159, 166
 Кам'янець-Подільський д-т 122
 Кам'янець-Подільський (Кам'янецький) п-т 137, 138
 Кам'янки, с. Тр 178
 Канів, м-ко Богуславського п-ту Кв 188
 Карасин (Karazyn), с. 243
 Кардишев, с. Кременецького п-ту Влн 72, 74, 148, 150
 Каспухівка, с. Літинського п-ту Под 138
 Качанівка, с. Тр 177
 Качин (Kaszyn), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Качинь, с. Дубнівського п-ту Влн 150
 Кашівка (Кашів, Kaszówka), м-ко Ковельського п-ту Влн 82, 155, 184
 Кашоградський д-т (Kaszogródzki dekanat) 116, 119, 120, 122, 124–126, 128, 155, 159, 175, 181, 191
 Кашперівка, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Киданці, с. Тр 178
 Київ, м. 26, 39, 94
 Київська губернія (Kijowska gubernia) 65, 70, 78, 89, 98, 100, 107, 119, 122, 138, 140–142, 144, 148, 154, 159, 167, 169, 173, 176, 181, 188, 235
 Київська [православна] єпархія 48, 57
 Київська митрополича єпархія (владичтво) 36, 40, 42, 109, 153, 167, 173
 Київська митрополія 11, 12, 16, 18, 23, 35, 36, 46, 109, 111
 Київська проофіціалія 119, 120, 176, 181
 Київське воєводство 35-36, 38, 40, 41, 44, 49
 Київське генерал-губернаторство 136
 Київський д-т 122
 Київський п-т 144, 173
 Київщина 10, 20, 22, 41, 55, 64, 107, 140, 143
 Кип'ячка, с. Тр 180
 Киривине, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Клітинці, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Клочки (Kłoczki), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 156, 159, 187, 193
 Клубанівка, с. Тр 179
 Кнерути (Kneruty), с. Дубнівського п-ту Влн 128, 163, 183
 Кобиля, с. Тр 180
 Коваленці, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Ковель, м. 94, 106
 Ковельський д-т (Ковельська округа, Kowelski dekanat) 62, 119, 120, 122, 124–126, 175, 181
 Ковельський п-т 66, 71, 84, 94, 97, 102, 124–126, 136, 137, 142, 144, 163, 168, 174, 183, 187, 189–191, 195
 Ковельсько-Володимирська сурогатія 125
 Коциляна, с. Старокостянтинівського п-ту Влн 191
 Козин, м-ко Дубнівського п-ту Влн 74, 127, 142, 218, 223, 224, 226

- Козина, с. Тр 177
 Козинський д-т (Kościński dekanat) 121, 126, 127, 175, 181
 Козинь (Kościń), м-ко Кв 148
 Козівка, с. Тр 178
 Козленичі (Kozłenicze), с. Ковельського п-ту Влн 155, 184
 Козмілія, с. Рівненського п-ту Влн 164, 165
 Кокошинці, с. Тр 177
 Кокутківці, с. Залозецького д-ту Тр 141, 178
 Колодежна, с. Новоград-Волинського п-ту Влн 190
 Колодин, с. 74
 Колодіївка, с. Тр 178
 Колодяжне, с. Ковельського п-ту Влн 190
 Конотоп, с. Заславського п-ту Влн 190
 Корець, м-ко Новоград-Волинського п-ту Влн 52, 56, 98, 165, 190
 Корецький д-т (Корецька округа) 52, 119–121, 175
 Корити (Korytu), с. Дубнівського п-ту Влн 189
 Коритниця, с. Дубнівського п-ту Влн 127
 Коржець, с. Новоград-Волинського п-ту Влн 136
 Коровинці, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Кортеліси (Kortylisy), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Корчик, с. Заславського п-ту Влн 190
 Корчмін (Karczmin), с. Сквирського п-ту Кв 245
 Котів (Kotów), с. Луцького п-ту Влн 73, 128, 143, 186, 218, 219, 224
 Кошари, с. Ковельського п-ту Влн 124
 Кошовата, с. Тарашанського п-ту Кв 144
 Красилів, м-ко Старокостянтинівського п-ту Влн 191
 Красне, с. Тр 177
 Красниця, с. 124
 Краснопіль, м-ко Житомирського п-ту Влн 54
 Кременець, м. Кременецького п-ту Влн 114, 132, 133, 150, 186, 187, 189, 218, 219, 223, 224
 Кременецький д-т 120, 132, 175, 181
 Кременецький п-т 66, 97, 125, 132, 133, 137, 143, 149, 174, 186–190, 195
 Кречевичі (Krzeczewicze), с. Ковельського п-ту Влн 155, 184
 Криве, с. Тр 178
 Кривки, с. Тр 177
 Кримне, с. Ковельського п-ту Влн 142, 184, 207
 Кругель (Kruhel), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Крути, с. Балтського п-ту Под 137
 Ксаверівський д-т 121, 124, 129, 130, 159, 175, 193
 Кузівка, с. Тр 124
 Кузьмін, м-ко Старокостянтинівського п-ту Влн 191
 Куликів, с. Тр 180
 Купчинці, с. Тр 178
 Куренець, с. Острозького п-ту Влн 135
 Курівці, с. Тр 178
 Лабунь, м. 66
 Лаврів, с. Луцького п-ту Влн 190
 Ладижин, м-ко Гайсинського п-ту Под 150
 Ладичин, с. Тр 177
 Левковичі (Lewkowicze), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 163, 187, 194
 Лежанівка, с. Тр 177
 Лемківщина 21
 Леліков (Lelików), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Летичівський д-т (Летичівська округа) 50, 54, 119, 121, 176, 182
 Линів, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 189
 Лисин (Лисяни, Łysin), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 142, 183, 189, 224
 Лисяни, с. Звенигородського п-ту Кв 188
 Литва 24, 55
 Литишин, с. Дубнівського п-ту Влн 150

- Литовська губернія 70
 Литовська греко-унійна єпархія (владичтво) 87, 89, 100, 119, 122, 125, 135, 136, 138, 170, 195
 Литовіж, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 72
 Липини, с. Луцького п-ту Влн 83
 Липовецький д-т 120, 122, 176, 181
 Липовецький п-т Кв 144, 174
 Личини (Łuczyn), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Лище, с. Луцького п-ту Влн 57
 Літки, с. Овруцького п-ту Влн 190
 Літин, м-ко Літинського п-ту Под 137, 138
 Літинський д-т 120, 122, 176, 182
 Літинський п-т 137, 138, 174
 Лопавша (Łopawsza), с. Дубнівського п-ту Влн 127, 128, 183, 189, 224
 Лопатин, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Лопушна, с. Кв 148
 Лопушна, с. Кременецького п-ту Влн 74, 97, 132, 190
 Лосятин, с. Кременецького п-ту Влн 132
 Лошнів, с. Тр 179
 Лука, с. Тр 177
 Луки, с. Літинського п-ту Под 51
 Луки Барські, с. Літинського п-ту Под 138
 Луцьк, м. 63, 114, 117, 128, 129, 143, 159, 166, 188, 189
 Луцька греко-унійна єпархія (владичтво, єпископство, Łucka diecezja unicka) 11, 12, 15, 20, 26, 30, 32, 35, 57, 70, 84, 86, 89, 107, 109–111, 113, 116, 119, 120, 122, 124–126, 130, 133–135, 137–138, 140–142, 144, 148, 153–155, 159, 161, 163, 166–170, 173, 175, 181, 191, 235, 241
 Луцька римо-католицька єпархія 68
 Луцький д-т (Луцька округа, Луцький церковний округ, Łucki dekanat) 62, 119–122, 127–129, 132, 175, 181
 Луцький п-т 66, 71, 84, 97, 117, 120, 121, 125, 128, 129, 136, 137, 143, 149, 161, 168, 174, 186, 188–190, 195
 Луцько-Острозька унійна єпархія (владичтво) 36, 42, 110, 154, 197
 Лучники, с. Заславського п-ту Влн 190
 Львівська (Львівсько-Галицько-Кам'янецька) єпархія 35, 36, 42, 173
 Любар, м-ко Новоград-Волинського п-ту Влн 114, 166, 188–190
 Любешів, м-ко Влн 117, 159, 166
 Любомль, м-ко Володимир-Волинського п-ту Влн 62
 Людвище, с. Тр 177
 Мала Городниця, с. Дубнівського п-ту Влн 224
 Мала Мильча, с. Дубнівського п-ту Влн 126, 187, 189, 218, 219, 224
 Малий Порськ (Mały Porsk), с. Луцького п-ту Влн 128, 155, 156, 163, 184, 191
 Малин, с. Дубнівського п-ту Влн 127, 128, 183
 Малин (Malin), с. Радомишльського п-ту Кв 140
 Маліївці, с. Ушицького п-ту Под 83, 188
 Малі Коровинці, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Марковичі, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132
 Матвіївці, с. Тр 180
 Махнівка, м-ко Махнівського п-ту Кв 140
 Махнівський д-т (Machnowiecki dekanat) 119, 122, 140, 176, 181
 Махнівський п-т (Machnowiecki powiat) 140, 141, 144, 174
 Мацейов (Maciejów), м-ко Ковельського п-ту Влн 165, 184
 Мелені (Mielenie), с. Радомишльського п-ту Кв 106
 Мельниця (Mielnica), с. Ковельського п-ту Влн 153, 155, 184
 Метельно (Metelno), с. Дубнівського п-ту Влн 183
 Микулинці, с. Тр 179
 Мильськ, с. 114
 Мильча, с. Ковельського п-ту Влн 125, 187, 189

- Миньківці (Mińkowce), с. Дубнівського п-ту Влн 183, 189
 Миропіль, м-ко Новоград-Волинського п-ту Влн 190
 Митни, с. Могилівського п-ту Под 82, 138
 Михайлівка, с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 158, 164, 187, 194
 Михайлівці (Michajłowce), с. Старокостянтинівського п-ту Влн 191
 Михнівка (Michnówka), м-ко Ковельського п-ту Влн 184
 Мишковичі, с. Овруцького п-ту Влн 129
 Мишковичі, с., Теревовлянський д-т Тр 179
 Мишень, с. Овруцького п-ту Влн 72
 Мінськ, м. 33
 Мінська губернія 44, 52, 59, 66, 70, 89, 106
 Мінська православна єпархія (архiepіскопія, владицтво) 15, 46, 54, 56, 60, 71
 Мінська римо-католицька єпархія 68
 Мірин (Miryn), с. Ковельського п-ту Влн 106, 155, 164, 184, 191
 Могилівський д-т 119, 121, 176
 Могилівський п-т 137, 138, 188
 Могилівський протопресвітеріат 176, 182
 Могильовська губернія 70, 89
 Могильовська православна єпархія 48
 Могильовська римо-католицька єпархія 68
 Могильовське намісництво 43
 Модвинці, с. Кременецького п-ту Влн 190
 Модилів (Modyłów), с. Кременецького п-ту Влн 190
 Модилів, с. Радомишльського п-ту Кв 106, 117
 Моніки, с. Овруцького п-ту Влн 190
 Мотруни, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Мхаринець, с. Кв 140
 Мшанець, с., Залозецький д-т Тр 178
 Мшанець, с., Теревовлянський д-т Тр 179
 Надлужжя, с. Тр 179
 Надциці (Nadczyce), с. Дубнівського п-ту Влн 183
 Настасів, с. Тр 179
 Невір (Niewirz), с. Ковельського п-ту Влн 184
 Недашки (Niedaszky), с. Овруцького п-ту Влн 95, 130, 187, 194
 Немирів, м-ко Под 116
 Немирівка, с. Овруцького п-ту Влн 95
 Немирівський д-т 119-121, 176
 Нестерівці, с. Тр 178
 Несухойжі (Niesuchoży), с. Ковельського п-ту Влн 116, 155, 184
 Низкиничі, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 130, 187-189
 Новгородська єпархія 48
 Новий Вишневець, с. Кременецького п-ту Влн 83
 Новий Олексинець, с. Кременецького п-ту Влн 132
 Новий Почаїв, с. Кременецького п-ту Влн 132
 Новий Тараж, с. Кременецького п-ту Влн 132
 Нові Кошари (Nowy Koszary), с. Ковельського п-ту Влн 73, 184
 Новики, с. Тр 180
 Новоград-Волинський (Звягель), м. 164, 165
 Новоград-Волинський (Звягельський) д-т 122, 175, 181
 Новоград-Волинський п-т 66, 125, 135-137, 143, 175, 188-190, 195
 Новосілка, с. Тр 177
 Новосілки, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 150
 Новосілки, с. Луцького п-ту Влн 62, 72
 Носовиця, с. Тр 178
 Нуздище, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Обзир Великий (Wielko-Obzyr), с., Камінь-Каширський д-т 243
 Обзир Малий (Mały Obzyr), с. Ковельського п-ту Влн 185

- Оборовно (Боровно), с. Ковельсько-го п-ту Влн 185
- Овруцький д-т (Овруцька округа, Owrucki dekanat) 51, 120–122, 129, 130, 159, 175, 181
- Овруцький протопресвітеріат 119, 175
- Овруцький п-т 66, 84, 89, 90, 97, 120, 121, 125, 129, 130, 137, 168, 175, 186, 188–190, 193, 195
- Овруч, м. 72, 106, 129, 130, 159, 166, 188, 189
- Огніни, с. Кременецького п-ту Влн 190
- Озденіж (Ozdeniż), с. Луцького п-ту Влн 72, 128, 145, 190
- Озелін, с. Острозького п-ту Влн 135
- Озеро, с. Луцького п-ту Влн 72, 73
- Окопи, с. Тр 177
- Окунин (Okunin), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Олександрія, с. Рівненського п-ту Влн 164, 165
- Олика (Ołuka), м-ко Дубнівського пов Влн 114, 117, 142, 159, 163–165, 183
- Олицький д-т (Олицький церковний округ, Ołucki dekanat) 119, 120, 122, 126–128, 159, 175
- Ольбле Руське (Olbla Ruskie), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Ольгопільська сурогатія 119, 120, 176, 182
- Ольгопільський д-т 176,
- Ольгопільський п-т 138, 143
- Онишковичі, с. Дубнівського п-ту Влн 98
- Оріховець, с. Тр 177
- Оризновці, с. Кременецького п-ту Влн 190
- Орловська губернія 106
- Орловська єпархія 106
- Остап'є, с. Тр 179
- Острів, с. Тр 180
- Острівець, с. Тр 179
- Остріїв (Ostrejów), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 142, 163, 183, 189, 224
- Острог, м-ко Острозького п-ту Влн 60, 114, 159, 163, 165
- Острожець (Ostrożec), м-ко Дубнівського п-ту Влн 183, 234
- Острозький д-т 119, 121, 175, 181
- Острозький п-т 66, 125, 135, 188–190, 195
- Павлівка, с. Кв 86
- Пашини (Paszyny), с. Овруцького п-ту Влн 129, 130, 187, 194
- Панинка, с. Заславського п-ту Влн 190
- Пелча (Pełcza), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 126, 127, 142, 150, 183, 218, 224
- Пеньків, с. Літинського п-ту Под 138
- Перевередів (Pereweredów), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 126, 127, 190, 224
- Перекалі, с. Дубнівського п-ту Влн 127, 224
- Перемилів, с. Тр 179
- Перемишльська (Перемишльсько-Самбірська) єпархія 34, 35, 173
- Переросне, с. Острозького п-ту Влн 191
- Переспа, с. Острозького п-ту Влн 135
- Переяславська єпархія 39
- Петербург, м. *див.* Санкт-Петербург
- Петриків, с. Тр 180
- Петрівка, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Печихвости, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 74
- Пиків, с. Вінницького п-ту Под 137
- Пинське владиттво (єпархія) *див.* Турово-Пинська єпархія
- Пиратин, с. Дубнівського п-ту Влн 72, 127, 128, 142, 183, 190, 224
- Пиратин (Piratin), с. Ковельського п-ту Влн 150
- Пиратин (Piratin), с. Овруцького п-ту Влн 156
- Північна Буковина 9
- Підбірці, с. Дубнівського п-ту Влн 223
- Підгайчики, с. Кременецького п-ту Влн 73
- Піддубці, с. Луцького п-ту Влн 73, 128, 188–190, 219, 224
- Підліси (Podlisy), с. Ковельського п-ту Влн 106, 155, 164, 165, 185, 192
- Підліси, с. Кременецького п-ту Влн 150

- Підлісні Ялтушки, с. Літинського п-ту
Под 50, 51
- Підлужжя, с. Дубнівського п-ту Влн 51
- Підлужне, с. Рівненського п-ту Влн 191
- Підляшшя 21
- Піковець, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Пілгани, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132
- Пісочне (Piasoczne), с. Ковельського п-ту Влн 106, 152, 155, 160, 185
- Піщаниця, с. Овруцького п-ту Влн 129
- Плиска, с. Тр 178
- Плоскирівський д-т 120
- Плотича, с. Тр 180
- Повічі (Повіти, Powity), с. Ковельського п-ту Влн 156, 185, 192
- Поворськ (Poworsk), с. Ковельського п-ту Влн 124, 151, 155, 160, 163, 185, 192
- Повчі, с. Дубнівського п-ту Влн 128, 183
- Погребище, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Поділля 10, 20, 21, 22, 36, 54, 55, 64, 65, 96, 107, 137–139, 143, 161
- Подільська губернія 57, 59, 65, 6, 70, 78, 89, 90, 107, 122, 137, 138, 141–143, 154, 159, 167, 169, 174, 176, 181, 188, 235
- Подільське воеводство 44, 49
- Подільське намісництво 46, 47, 59
- Полічин (Поличинці), с. Махнівського п-ту Кв 140, 150
- Подніпров'я 39
- Подриж (Podryż), с. Ковельського п-ту Влн 155, 163, 185
- Покашів (Pokaszczew), с. Ковельського п-ту Влн 164, 165, 183
- Полиці (Policy), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Полонне, м-ко Заславського п-ту Влн 190
- Полоцьк, м. 87, 100, 102, 111, 118, 119
- Полоцьке намісництво 43
- Полоцьке (Полоцько-Вітебсько-Мстиславське) унійне архієпископство (владицтво, єпархія) 15, 36, 42, 43, 70, 87–89, 109, 119, 122, 170, 173
- Польсько-Литовська держава *див.* Річ Посполита
- Польща 67, 68, 91
- Поповичі, с. Могилівського п-ту Под 137, 223
- Порицьк, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 165
- Поставський д-т 120
- Потів, с. Кременецького п-ту Влн 150
- Почаїв, м-ко Кременецького п-ту Влн 63, 122, 132, 159, 188, 189, 236
- Правобережжя 13, 18, 21, 22, 39–41, 107, 135, 154, 167, 168
- Правобережна Україна 10, 11, 12, 13, 15–17, 20–22, 26, 34, 40, 41, 44, 47, 64, 141, 142, 144, 151, 154, 167–170, 187
- Превали, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 207
- Присілки, с. 124
- Пронятин, с. Тр 180
- Проскурівський д-т (Проскурівська округа) 52, 119, 121
- Протови, с. Житомирського п-ту Влн 190
- Прошова, с. Тр 179
- Пруссія 38, 44, 173
- Пугіни (Пугинки), с. Ковельського п-ту Влн 73, 187, 189, 190
- Пустовойти, с. Літинського п-ту Под 138
- Пушно, с. Ковельського п-ту Влн 144
- П'яни (П'янке, П'янке, Pjanu), с. Дубнівського п-ту Влн 128, 183, 234
- Радзивилівка, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Радовці, с. Літинського п-ту Под 138
- Радам, м. 38
- Радомиль, с. Кв 74, 148
- Радомишль, м. Кв 22, 106, 140, 159, 166
- Радомишльський д-т (Radomyślski dekanat) 122, 140, 141, 176
- Радомишльський п-т 97, 106, 119, 140, 144, 174
- Радомишльський протопресвітеріат 119, 176, 181
- Радостав (Radostaw), с. Ковельського п-ту Влн 185

- Радошин (Radoszyn), с. Ковельсько-го п-ту Влн 143, 155, 164, 185, 192
- Раймісто (Rajmiasto), с. Луцького п-ту Влн 128, 143, 145, 218, 224
- Раків Ліс (Raków Las), с. Ковельсько-го п-ту Влн 185
- Ратне (Ratne), м-ко Ковельського п-ту Влн 94, 124, 146, 151, 185, 237
- Ратнівський д-т (Ratnieński dekanat) 119, 120, 124–126, 132, 159, 160, 176, 181, 192
- Ратнівсько-Заріцький д-т (Ratneńsko-Zarzycki dekanat) 119, 120, 122, 125, 176, 181, 210
- Рашківський п-т 54
- Рикалі, с. Дубнівського п-ту Влн 150
- Рикань, с. Дубнівського п-ту Влн 206
- Римська Апостольська столиця (Рим) 11, 16, 17, 23, 32, 35, 47, 58, 67, 104, 107, 109, 110, 132, 135, 138
- Рівне, м. 51, 164, 165
- Рівненська область 26
- Рівненський д-т 119, 176, 181
- Рівненський п-т 66, 97, 125, 134, 135, 137, 143, 175, 191, 195
- Річ Посполита (Польсько-Литовська держава) 10, 18, 25, 32, 35, 36, 38–44, 55, 59, 63, 64, 107, 111, 121, 133, 144, 173
- Рожиськ, с. Тр 177
- Романів (Romanów), с. Луцького п-ту Влн 128, 129, 143, 149, 186
- Романівка, с. Тр 179
- Романове Село, с. Тр 179
- Ромашковщина (Romaszkowszczyzna), с. Дубнівського п-ту Влн 128, 183
- Росія (Російська імперія, Романових імперія) 9, 10, 11, 12–14, 16, 18, 21, 23, 25, 29, 30, 32, 33, 35, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 55, 59, 63–65, 67, 70, 75, 86–88, 98, 107–108, 110, 118, 135, 137, 141, 145, 167, 168, 170, 173
- Росохуватець, с. Тр 179
- Рудки, с. Дубнівського п-ту Влн 73
- Ружин (Rużyn), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Русинове Берестечко (Rusinowo-Berestecko), с. Дубнівського п-ту Влн 72, 97, 127, 142, 183, 190, 224
- Русь 24
- Руське воєводство 36, 39, 114
- Саджівка, с. Тр 177
- Садочок (Садки), с. Кременецького п-ту Влн 72, 143, 190
- Самари (Samary), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Самчиці (Замшинці, Zamszyńce), с. Брацлавського п-ту Под 220
- Санкт-Петербург (Петербург), м. 14, 26, 29, 40, 42, 44, 46, 50, 58, 59, 67, 75, 79, 81, 88, 89, 92, 99, 100, 102, 124, 136, 142
- Свиновці, с. Брацлавського п-ту Под 220
- Свищів (Swiszców), с. Дубнівського п-ту Влн 128
- Свищів, с. Луцького п-ту Влн 128, 186
- Селець (Sielec), с. Ковельського п-ту Влн 155, 185, 192
- Семенів, с. Острозького п-ту Влн 191
- Сибір 41, 96, 106
- Сингаї, с. 124
- Синове (Synowe), с. Ковельського п-ту Влн 185
- Сітовичі (Sitowicze), с. Ковельського п-ту Влн 106, 152, 153, 155, 160, 163, 185, 192
- Сітовичі, с. Луцького п-ту Влн 128
- Скалат, м. Тр 179
- Скалатський д-т 120, 141, 178
- Сквир, м-ко Сквирського п-ту Кв 144
- Сквирський д-т (Skwirski dekanat) 119–122, 140, 176, 181
- Сквирський п-т (Skwirski powiat) 140, 141, 144, 174
- Скоморохи, с. Тр 179
- Славівка, с. Житомирського п-ту Влн 190
- Слобідка, с. Новоград-Волинського п-ту Влн 190
- Слободище, с. Житомирського п-ту Влн 190

- Слободки, с. Літинського п-ту Под 51
 Слоні́мський п-т 119
 Слуцьк, м. 38, 48-49
 Смиківці, с. Тр 180
 Смоленська єпархія 48
 Сморгва (Smordwa), с. Дубнівського п-ту Влн 95, 128, 142, 183, 232
 Смолянка, с. Тр 179
 Солтиси, с. Луцького п-ту Влн 190
 Сондечки, с. Кременецького п-ту Влн 132
 Сороцьке, с. Тр 179
 Станіславів, м. 114
 Старий Вишневець, с. Кременецького п-ту Влн 83
 Старий Горохів (Скобелка), с. Володимир-Волинського п-ту Влн 132, 150, 155, 182, 189, 218, 224
 Старий Горохів (Скобелка), с. Луцького п-ту Влн 73
 Старий Почаїв, с. Кременецького п-ту Влн 190
 Старий Скалат, с. Тр 179
 Старі Кошари (Starokoszary), с. Ковельського п-ту Влн 73, 185
 Старокосянтинівський д-т 122, 176, 181
 Старокосянтинівський п-т 66, 125, 136, 137, 175, 191
 Старостав, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Степанівка, с. Житомирського п-ту Влн 190
 Стобихва (Stobychwa), м-ко Ковельського п-ту Влн 185
 Страклів, с. Дубнівського п-ту Влн 126, 187, 189, 190
 Струсів, с. Тр 179
 Ступки, с. Тр 179
 Сущин, с. Тр 179
 Сьомаки, с. Літинського п-ту Под 137-138
- Талалай, с. Махнівського п-ту Кв 140
 Таращанський д-т 120, 122, 140, 176, 181
 Таращанський п-т 97, 141, 144, 174,
- Татариновичі (Татариновці, Tatarynowicz), с. Овруцького п-ту Влн 121, 129, 130, 186, 194
 Теофіопольська округа 56
 Теребовля, м. Тр 179
 Теребовлянський д-т 120, 141, 179
 Терешов, с. Дубнівського п-ту Влн 142, 183, 224
 Тернопільський д-т 120, 141, 180
 Тернопіль, м. Тр 180
 Тернопільський округ (Тернопілля) 120, 141, 154, 177
 Товсте, с. Тр 177, 180
 Торговиця (Targowica), м-ко Дубнівського п-ту Влн 44, 84, 117, 127, 142, 150, 183, 190, 205, 218, 224, 230, 231, 238
 Торжище, с. Ковельського п-ту Влн 165
 Торунь, м. 38
 Тригір'я, м-ко Житомирського п-ту Влн 133, 134, 187, 189
 Троянівка, м-ко Луцького п-ту Влн 128, 155, 163, 164
 Троянівка (Trojanówka), с. Ковельського п-ту Влн 185
 Тудоров, с. Острозького п-ту Влн 135
 Тульськ, с. Острозького п-ту Влн 135
 Тумин, с. Луцького п-ту Влн 188, 189
 Туніки, передмістя Кременця Кременецького п-ту Влн 132
 Тупали (Tupały), с. Ковельського п-ту Влн 245
 Тур (Tur), с. Ковельського п-ту Влн 185
 Туреччина 38,
 Туричани, с. Володимир-Волинського п-ту Влн 207-208
 Турівка, с. Тр 177
 Турія, с. Дубнівського п-ту Влн 126, 190
 Турія (Тур, Турій), с. Кременецького п-ту Влн 132, 143, 151, 186
 Турово-Пинська (Пинська) єпархія (владицтво) 36, 42, 173
- Удрицьк (Udryck), с. Луцького п-ту Влн 186
 Удрицьк, с. Рівненського п-ту Влн 134, 135

- Уїздці (Uizdce), с. Дубнівського п-ту
Влн 190, 234
- Уїздці (Uizdce), с. Луцького п-ту Влн
164, 183
- Україна 9, 17, 18, 42, 65
- Уманський д-т 119, 121–122, 176, 181
- Уманський п-т 144, 188
- Уманщина 39
- Умань, м. 39, 41, 111, 116, 188
- Устичне, с. Кв 148
- Ушицький д-т 176, 182
- Ушицький п-т 188
- Фащівка, с. Тр 177
- Франція 38
- Хачин, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Хлопівка, с. Тр 180
- Хмелева, с. Тр 179
- Хмелівка, с. Тр 179
- Хмельницька область 26
- Ходаки (Chodaky), с. Овруцького п-ту
Влн 95, 129, 187, 194
- Холм, м. 117, 159, 166
- Холмська (Холмсько-Белзька) унійна
епархія 26, 36, 173
- Холмщина 21, 96
- Холодний Яр, урочище 40
- Холонів, с. Володимир-Волинсько-
го п-ту Влн 132, 189
- Хорлупи (Chorłupy), с. Дубнівсько-
го п-ту Влн 164, 165, 183
- Хоровець, с. Заславського п-ту Влн 190
- Хоростів, с. Володимир-Волинсько-
го п-ту Влн 132, 207, 208
- Хоростків, с., Залозецький д-т Тр 178
- Хоростків, с., Терехівський д-т Тр
180
- Хотешів (Choteczów), с. Ковельсько-
го п-ту Влн 117, 185
- Христинівка, с. Овруцького п-ту Влн 190
- Хрінники (Chrynniki), с. Дубнівсько-
го п-ту Влн 142, 183, 190, 224, 230
- Цебрів, с. Тр 178
- Центрально-Східна Європа 11, 13
- Чарторія, с. Тр 180
- Чекно (Czekno), с. Дубнівського п-ту
Влн 127, 142, 183, 224
- Чепель, с. Дубнівського п-ту Влн 190
- Черемошно (Czeremoszne), с. Ковель-
ського п-ту Влн 163, 164, 185, 192
- Черепін (Czerepin), с. Овруцького п-ту
Влн 129, 130, 143, 159, 187, 194
- Черепки, с. Овруцького п-ту Влн 129,
150, 218
- Чернелів-Руський, с. Тр 179
- Чернихів, с. Тр 178
- Чернігівська епархія 48, 57
- Чернявка, с. Липовецького п-ту Кв 162
- Чернятин, с. Махнівського п-ту Кв 63,
140
- Черняхів, м-ко Житомирського п-ту
Влн 117, 133, 190
- Черняхівський д-т 119, 120, 133, 159,
176, 181
- Черпилівка, с. Тр 177
- Черче (Czercze), с. Ковельського п-ту
Влн 185
- Чечельник, м-ко Ольгопільського п-ту
Под 138
- Чигирин, м. 39
- Чистилів, с. Тр 180
- Чорні Води, с. Кам'янецького п-ту Под 74
- Чорнорука, с. Махнівського п-ту Кв 140
- Чоповичі, с. Овруцького п-ту Влн 194
- Чоповичі (Czopowice), с. Радомишль-
ського п-ту Кв 106, 140
- Чуднів, м-ко Житомирського п-ту Влн
66, 190
- Чугалі, с. Тр 180
- Шатрица, с. 124,
- Шкуратів (Шкурати, Szkuratów), с. Ра-
домишльського п-ту Кв 106, 140
- Штунь, с. Володимир-Волинського п-ту
Влн 189
- Щедрогоща (Szczodrohoszcza), с. Ко-
вельського п-ту Влн 155, 185, 193
- Щербини, с. Житомирського п-ту Влн
190

- Щитинь (Щетинь, *Szczytuń*), с. Ковельського п-ту Влн 186
- Яблонька (*Jabłońka*), с. Дубнівського п-ту Влн 126
- Яблонька, с. Ковельського п-ту Влн 51, 150, 155, 163, 192
- Яблонька, с. Луцького п-ту Влн 143, 153, 186, 218, 224
- Яворівці, с. Старокостянтинівського п-ту Влн 191
- Яйно (*Jajno*), с. Ковельського п-ту Влн 186, 191
- Ялтушків, м-ко Літинського п-ту Под 51
- Ямпіль, м. 66
- Ямпільська проофіціалія 119, 120
- Ямпільський д-т 122, 176
- Ямпільський п-т 138, 143
- Янів, с. Старокостянтинівського п-ту Влн 191
- Янівка, с. Дубнівського п-ту Влн 98
- Яровиця, с. Луцького п-ту Влн 83, 129
- Ярочівці, с. Тр 180
- Ячини, с. Овруцького п-ту Влн 129
- Vakorzyn див.* Бокорин
- Bechy див.* Бехи
- Berehy див.* Береги
- Berezianka див.* Бережанка
- Bereźnica див.* Бережниця
- Białoszyce див.* Білошиці
- Boholuby див.* Боголюби
- Bołsuny див.* Болсуни
- Borki див.* Борки
- Voremel див.* Боремель
- Borowa див.* Борова
- Borszczów див.* Борщів
- Buczaki див.* Бучаки (?)
- Bukoima див.* Бокойма
- Buky див.* Буки
- Chodaky див.* Ходаки
- Chorłupy див.* Хорлупи
- Choteczów див.* Хотешів
- Chrynniki див.* Хрінники
- Czekno див.* Чекно
- Czercze див.* Черче
- Czeremoszne див.* Черемошно
- Czerepin див.* Черепін
- Czopowice див.* Чоповичі
- Dąbrowica див.* Дубровиця
- Dąbrowiecki dekanat див.* Дубровицький д-т
- Datuń див.* Датинь
- Dermań див.* Дермань
- Didkowicze див.* Дідковичі
- Diducze див.* Дідичі
- Dobratyn див.* Добрятин
- Dorotyszczа див.* Доротища
- Dubieczno див.* Дубечно
- Dubno див.* Дубно
- Dublany див.* Дубляни
- Gródek див.* Грудек
- Hajewicze див.* Гаєвичі
- Hłuchy див.* Глухи
- Horbulów див.* Горбулів
- Horochów див.* Горохів
- Hoszów див.* Гошів
- Hrywiatki див.* Грив'ятки
- Hulewicze див.* Гулевичі
- Huta див.* Гута
- Iskorost див.* Іскорость
- Jabłońka див.* Яблонька
- Jajno див.* Яйно
- Kaczyn див.* Качин
- Kaleńskie див.* Каленське
- Kamień-Koszyrski див.* Камінь-Каширський
- Kamieno-Koszyrski dekanat див.* Камінь-Каширський д-т
- Kararzyn див.* Карасин
- Karczmin див.* Корчмин
- Kaszogródzki dekanat див.* Кашоградський д-т
- Kaszówka див.* Кашівка

- Kijowska gubernia *див.* Київська губернія
 Kłoczki *див.* Клочки
 Kneruty *див.* Кнерути
 Kortylisy *див.* Кортеліси
 Korytu *див.* Корити
 Kotów *див.* Котів
 Kowelski dekanat *див.* Ковельський д-т
 Koziań *див.* Козинь
 Koziański dekanat *див.* Козинський д-т
 Kozłenicze *див.* Козленічі
 Kruhel *див.* Кругель
 Krzeczewicze *див.* Кричевичі
- Lelików *див.* Леліков
 Lewkowicze *див.* Левковичі
- Łopawsza *див.* Лопавша
 Łucka diecezja unicka *див.* Луцька греко-унійна єпархія
 Łucki dekanat *див.* Луцький д-т
 Łuczyny *див.* Личини
 Łysin *див.* Лисин
- Machnowiecki dekanat *див.* Махнівський д-т
 Machnowiecki powiat *див.* Махнівський п-т
 Maciejów *див.* Мацейов
 Malin *див.* Малин
 Mała Hłusza *див.* Глуша Мала
 Mały Obzyr *див.* Обзир Малий
 Mały Porsk *див.* Малий Порськ
 Metelno *див.* Метельно
 Michajłowce *див.* Михайлівці
 Michnówka *див.* Михнівка
 Mielenie *див.* Мелені
 Mielnica *див.* Мельниця
 Mińkowce *див.* Миньківці
 Miryn *див.* Мірин
 Modylów *див.* Модилів
- Nadczyce *див.* Надциці
 Niedaszky *див.* Недашки
 Niesuchoży *див.* Несухоїжі
 Niewir *див.* Невір
 Nowy Koszary *див.* Нові Кошари
- Okunin *див.* Окунин
 Olbla Ruskie *див.* Ольбле Руське
 Ołyka *див.* Олика
 Ołycki dekanat *див.* Олицький д-т
 Ostrejów *див.* Остріїв
 Ostrożec *див.* Острожець
 Owrucki dekanat *див.* Овруцький д-т
 Ozdeniż *див.* Озденіж
- Paszyny *див.* Пашини
 Pełcza *див.* Пелча
 Pereweredów *див.* Перевередів
 Piany *див.* П'яни
 Piasoczne *див.* Пісочне
 Piratyn *див.* Пиратин
 Podlisy *див.* Підліси
 Podryż *див.* Подриж
 Pokaszczew *див.* Покашів
 Policy *див.* Полиці
 Powity *див.* Повічі (Повіти)
 Poworsk *див.* Поворськ
- Radomyślski dekanat *див.* Радомишльський д-т
 Radostaw *див.* Радостав
 Radoszyn *див.* Радошин
 Raków Las *див.* Раків Ліс
 Ratne *див.* Ратне
 Ratnieński dekanat *див.* Ратнівський д-т
 Ratneńsko-Zarzycki dekanat *див.* Ратнівсько-Заріцький д-т
 Rajmiasto *див.* Раймісто
 Romanów *див.* Романів
 Romaszkwoszczyzna *див.* Ромашковщина
 Rusinowo-Berestecko *див.* Русинове Берестечко
 Rużyn *див.* Ружин
- Samary *див.* Самари
 Sielec *див.* Селець
 Sitowicze *див.* Сітовичі
 Skwirski dekanat *див.* Сквирський д-т
 Skwirski powiat *див.* Сквирський п-т
 Smordwa *див.* Смордва
 Starokoszary *див.* Старі Кошари
 Stobychwa *див.* Стобихва

Swiszczów *див.* Свищів
 Synowe *див.* Синове
 Szczodrohoszcza *див.* Щедрогоща
 Szczytyń *див.* Щитинь
 Szkuratów *див.* Шкуратів

Tatarynowicze *див.* Татаринівичі
 Targowica *див.* Торговиця
 Trojanówka *див.* Троянівка
 Tupały *див.* Тупали
 Tur *див.* Тур

Uizdce *див.* Уїздці
 Udryck *див.* Удрицьк

Waśkowicze *див.* Васьковичі
 Wederta *див.* Видерта
 Wetły *див.* Ветли
 Wieszółki *див.* Вичулки
 Wielko-Porsk *див.* Великий Порськ
 Wielimcze *див.* Велимче
 Wielick *див.* Велицьк
 Wielka Hłusza *див.* Глуша Велика
 Wielko-Czerniatyn *див.* Великий Черня-
 тин
 Wielko-Obzyr *див.* Обзир Великий

Wieluń *див.* Велюнь
 Woihoszcza *див.* Воєгоща
 Worokomla *див.* Ворокомля
 Worotniów *див.* Воротнів
 Wojnica *див.* Війниця
 Wyhów *див.* Вигів
 Wysock *див.* Висоцьк

Zabłocie *див.* Заболоття
 Zabrodzie *див.* Заброддя
 Zabrudzie *див.* Забруддя
 Zaczornicze *див.* Зачернече
 Zahorce *див.* Загірці
 Zakusiły *див.* Закусили
 Załazie *див.* Залаззя
 Załawie *див.* Залав'є
 Zaleszany *див.* Залішани
 Zalisy *див.* Залісся
 Zalisocie *див.* Залісоччя
 Zamszyńce *див.* Самчиці
 Zańky *див.* Заньки
 Zawadów *див.* Завадів
 Zdomyszl *див.* Здомишль

Żorniszczce *див.* Жорнище
 Żyrucze *див.* Жиричі

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Перелік скорочень

архиєп. → архиєпископ
архим. → архимандрит
вч. → вчений
єп. → єпископ
митр. → митрополит
міщ. → міщанин (міщанка)

м-ко → містечко
м-р → монастир
п-т → повіт
с. → село
св. → святий
свщ. → священик

Абрамович Теодор, свщ. у с. Сітовичі
Ковельського п-ту 153, 192
Абрамович Ян, свщ. у с. Старий Горохів
Володимир-Волинського п-ту 155
Ададуров В., вч. 9
Акулов І. Б., вч. 17
Александрович В., вч. 29
Алексюк Григорій, мешканець с. Бо-
койма Дубнівського п-ту 202
Альташевський Юрій, свщ., декан тара-
щанський 181
Адріан (Бутримович), єп., суфраган ки-
ївського митрополита 58
Адріан (Головня), єп. титулярний ор-
шанський 89
Амвросій (Морев), єп. волинський 90
Аніщанка Я. К., вч. 42, 52
Антон (Зубко) (Антоній), єп. берес-
тейський, архиєп. мінський, автор 89,
99, 100, 102, 158
Антонович Петро (Антонович П.),
краєзнавець 16
Ареццо Тома, нунцій апостольський 124
Арештович Василь (Aresztowicz Bazyli),
свщ. 207, 208

Арештович Йоан (Aresztowicz Jan), свщ.
208
Арсеній (Гловневський), єп. берестей-
ський 70
Артемович Радіон, свщ. у с. Васьковичі
та у с. Михайлівка Овруцького п-ту
193, 194
Архангельський А. Н., вч. 75
Баржтинський Іван, протопресвітер
черняхівський 117
Бармак М. В., вч. 65
Бартонавський, свщ. 83
Баторський, засідатель нижнього зем-
ського суду 201–202
Бачинський Іван, свщ., декан черняхів-
ський 181
Бачинський Йосиф, асесор, архидиякон
капітули 112
Бельский, свщ. 219
Бем, ротмістр 52
Бендовський Євстахій (Євстафій),
свщ. у с. Малий Порськ та у с. Вели-
кий Порськ Ковельського п-ту 156,
191

- Берегович Василь, свщ., член Луцької унійної консисторії, декан луцький 117, 181
- Берхман Федір, губернатор брацлавський 59
- Бетулевич (Бетулевський) Федір, благочинний Летичівської округи 51, 54
- Бистрий Р. 113
- Білавський, свщ., декан київський 181
- Білик В. А. (Парадуха В. А.),* вч. 28, 50, 54, 119, 129
- Білопольський, свщ. 54
- Блудов Дмитро, заступник міністра народної освіти, міністр внутрішніх справ 88, 89, 92, 99
- Бобрик Вітольд (Bobryk W.),* вч. 26
- Бобровський П. О.,* вч. 110
- Бовуа Даніель (Beauvois D.),* вч. 13, 14, 142, 164, 165
- Богуцький К. 113
- Богуцький Кароль, власник с. Яблонька Ковельського п-ту 51
- Богуш-Сестренцевич (Сестренцевич) Станіслав, митр. римо-католицький Росії, архиеп. могильовський 63, 70, 74, 76, 78, 81, 82, 110
- Болдижар М. М.,* вч. 17
- Борковський Олександр, свщ. у с. Повічі Ковельського п-ту 156, 160, 192
- Борковський Павло, свщ. у с. Левковичі Овруцького п-ту 194
- Борковський Семен, свщ. у с. Повічі Ковельського п-ту 156
- Бояковський Олександр, свщ. у с. Пашини Овруцького п-ту 194
- Бровчинський Тимофій, свщ., декан балтський 181
- Бродович, свщ. 218
- Бродович Іпполит, секретар Луцької унійної консисторії 229
- Бродович Петро (Brodowicz Piotr), свщ. 238, 240
- Бубалович Кирило, свщ. у с. Малий Порськ Ковельського п-ту 191
- Бубенщиков В.,* вч. 20
- Буткевич Данило, свщ. у с. Васьковичі, декан овруцький 95, 130
- Бучинський Антоній, архидиякон, асессор катедральної капітули 229
- Бучинський Єронім, член Луцької греко-унійної консисторії 116
- Бучинський Іван, перекладач Луцької греко-унійної консисторії 229
- Быковский, еп., асессор Римо-католицької колегії в Санкт-Петербурзі 230
- Варлаам (Шишацький) (Wartaam), архим. Дятеловицького м-ря, еп. волинський 48, 49, 57, 60, 62, 71, 198, 206, 218–220, 223, 224
- Василь (Лужинський), еп. білоруський 89, 99, 100, 102
- Василюк Павло, селянин с. Несвіж Володимирського п-ту 148
- Великий Атанасій (Великий А. Г.),* вч. 17, 18, 41, 84, 88, 89
- Верета Д.,* вч. 121
- Вермів Павло, член церковного братства із с. Ходаки Овруцького п-ту 95
- Виказанський, свщ. у с. Закусили Овруцького п-ту 156
- Винокуров Афанасий, секретар 227
- Віктор (Садковський) (Wiktor Sadkowski), архиеп. мінський 15, 17, 46–49, 51, 54, 56, 57, 197, 198
- Вінниченко О.,* вч. 33
- Вишленкова Олена (Вишленкова Е. А),* вч. 75
- Войтович Василь, селянин с. Несвіж Володимирського п-ту 148
- Волковський Артем, свщ., декан махнівський 181
- Володимирський, свщ. у Дубнівському п-ті 98
- Волошинський Григорій, свщ., декан могилівський 182
- Волошинський Іван (Wołoszyński Jan), свщ. у с. Превали Володимир-Волинського п-ту 207, 208
- Волошинський Микола, свщ. 83
- Вольський, шляхтич-колятор 94

- Габсбурги, правляча династія в Австрійській монархії 9
- Галанов М. М.*, вч. 70
- Ганіткевич Йоахим (Hanitkiewicz Joachim), свщ. у с. Гута Володимир-Волинського п-ту 208, 210
- Ганішевський Олександр, свщ., декан ковельський 181
- Гачевський Йоан, архипресвітер Луцького греко-унійного крилосу 114
- Гаюк Семен (Гаюк С.)*, протопресвітер, автор 17, 100, 102
- Георгій (Кониський), еп. білоруський 43
- Гервасій, ігумен Ржищівського м-ря, благочинний Овруцької округи 51
- Голицин Олександр (Голицын Александр Николаевич), князь, обер-прокурор Святішого Синоду, статс-секретар 92, 222, 226
- Голубович Петро, свщ. у с. Гошів Овруцького п-ту 193
- Горбачевич Йосафат, засідатель 229
- Городинський Кирило, секретар 227
- Грабовський П. 113
- Григорій (Коханович) (Grzegorz (Kochanowicz)), еп. луцький 110, 159, 232, 234
- Григорій (Постников), архиєп. тверський 92
- Григорьев С. Г.*, вч. 67
- Григорьева В. В.*, вч. 24
- Грубер, капітан, городничий бершадський 59
- Гудович Іван Васильевич, генерал від інфантерії, губернатор кам'янець-подільський 201
- Гулевич Т. 113
- Гунчевський, свщ. 73
- Гіжицький Бартоломей, власник м-ка Краснопіл Житомирського п-ту 51
- Гіжицький Ян Марек (Волиняк) (Гіжицький Я.) (Giżyski J. M.)*, автор 24, 120, 122, 126–130, 132–135, 145
- Гіжицькі, землевласники 55
- Гіль Анджей (Gil A.)*, вч. 26, 29, 42
- Гудзяк Б. (Gudziak B.)*, вч. 9
- Даниленко С. Т.*, вч. 17
- Дашкевич Лев, свщ. у с. Поворськ Ковельського п-ту 192
- Дашкевич Теодозій, свщ. у с. Мірин Ковельського п-ту 191
- Дашкевич Юхим, свщ. у с. Радошин Ковельського п-ту
- Дашкевич Яків, свщ. у с. Поворськ Ковельського п-ту 192
- Дашкевич Я.*, вч. 10
- Дишковський Антоній, член Луцької греко-унійної консисторії 117
- Дишковський Євфимій (Dyszkowski Eufimiusz), свщ. у м. Дубровиця, декан дубровицький 200
- Дідкевич Симеон, свщ., декан літинський 182
- Дмитриев М. В.*, вч. 23
- Дмоховський Максиміліан, свщ. 94, 146
- Добринін Г. І., державний урядник моголівський 50
- Довбищенко М.*, вч. 39–42
- Доросевич Федір, міщ. з Ратного Ковельського п-ту 94
- Дульський, землевласник 54
- Душинський Іван, свщ. 74
- Еленський В.*, вч. 9
- Єліма-Земенський Федір, член Луцької греко-унійної консисторії 117
- Єлтушевський, комісар 54
- Єпифанович Єфимій, свщ. 90
- Єронім (Скольський), архим. Дубнівського василіянського м-ря 113
- Єсевич Стефан (Jesiewicz Stefan), свщ. у с. Гута Володимир-Волинського п-ту 208
- Жилюк Сергій (Жилюк С. І.)*, вч. 22, 74, 92
- Жирицький, свщ. 230, 231
- Жирицький Стефан (Степан), свщ., член Луцької греко-унійної консисторії, декан олицький 116, 181
- Жук Семен (Антонович С.) (Жук С.)*, вч. 18

- Жуковський Дмитро, протоєрей, благочинний Проскурівської округи 52
- Жуковський Микола, губернатор волинський 94
- Журавские, родина 228
- Завальнюк У. М.*, вч. 24
- Загорович Григорій, свщ. у с. Болсуни Овруцького п-ту 193
- Загоровський Григорій, свщ. у с. Левковичі Овруцького п-ту 194
- Загоровський-Корчак Епіфаній, свщ. у с. Каленське Овруцького п-ту 155, 193
- Загоровський Лев, свщ., декан овруцький 181
- Загоровський Ян, свщ. у с. Левковичі Овруцького п-ту 194
- Зайончковський Нестор (Zajączkowski Nestor), свщ. у с. Рикань
- Зайончковський Яков, канцелярист Волинської православної консисторії 237
- Занозовський Федір, свщ., декан, асесор 112, 114, 229
- Затурський Петро, свщ. у с. Закусили Овруцького п-ту 156
- Зашкільняк Л. О.*, вч. 38
- Звягінцев, губернатор волинський 96
- Зінкевич Іван, свщ., декан острозький 181
- Зінченко Арсен (Зінченко А. Л.)*, вч. 22, 29, 30, 161
- Зуева З. И.*, вч. 33
- Іоаникий (Іоанукій), єп. подільський (кам'янецький) 198, 226
- Іяшкевич Тома (Шaszkiewicz Tomasz), дяк зі с. Уїздці Дубнівського п-ту 234
- Інокентій, єп. волинський 96
- Іраклій (Лісовський), архієп. полоцький 15, 43, 58, 59, 70, 79, 81, 83, 109, 124
- Іоаким (Дашкевич-Горбацький), єп. пинський 58
- Йосиф (Семашко) (Siemaszko), єп., митр. литовський і віленський 14, 23, 24, 26, 86–89, 92, 94, 95, 98–100, 102, 103, 106, 122, 125–128, 132, 133, 146, 170
- Йосафат (Йосафат Ігнатій Булгак), єп. берестейський, митр. київський 18, 88, 89, 99, 100, 110, 111, 159
- Йосафат (Жарський), єп.-помічник жировицький (литовський) 89
- Каня Януш (Kania J.)*, вч. 26
- Карашевич Платон (Карашевич П.)*, вч. 15
- Каретников С. М.*, вч. 44
- Карліна О. М.*, вч. 36, 71, 141, 159
- Карпович Г. 113
- Карташевський Григорій, директор Департаменту іноземних сповідань 86, 88
- Катерина II (Екатерина II), імператриця російська 16, 17, 25, 38, 40, 43, 44, 47, 48, 54–56, 58, 64, 66, 75, 76, 145, 167
- Кеневич Я.*, вч. 44
- Кипріанович Григорій (Кипріанович Г. Я.)*, вч. 14, 86
- Кирило (Сиротинський), єп.-адміністратор луцький, єп.-помічник литовський 111, 116, 229
- Киричук Данило, селянин с. Несвіж Володимирського п-ту 148
- Кисилінський Яків, свщ., декан ольгопільський 182
- Китовський, ротмістр 52
- Клепацький Никифор, свщ. у с. Закусили та у с. Болсуни Овруцького п-ту 156, 193
- Климент (Гриневицький), ігумен Кременецького василіянського м-ря 133
- Климович Осип, секретар 229
- Княжинський Іоанн, свщ., асесор Луцької греко-унійної капітули 229
- Кожєневич Іоан, свщ. у с. Підліси Ковельського п-ту 192
- Козловський Ф., ктитор 113
- Колбук Вітольд (Kolbuk W.)*, вч. 25, 26, 36, 99, 109, 143

- Колодний А., вч. 9
Комаревич-Тарілчиць Дмитро, свщ.
у с. Закусили Овруцького п-ту 155, 193
Кондратович Августин, свщ. у с. Ходаки
Овруцького п-ту 95
Кондратович Олександр, свщ. у с. Та-
тариневичі та у с. Ходаки Овруцько-
го п-ту 194
Кондратович Матей, свщ. у с. Ходаки
Овруцького п-ту 194
Кондратович Пелагея, дружина свщ. 95
Кондратович Степан, свщ., візитатор
генеральний 163
Кондратюк Р. Ю., вч. 29
Кондратюк Федір, селянин с. Волоско-
вець 235
Кондрацький Іван (Kondracki Jan), свщ.
у с. Гетьманівка Балтського п-ту 204
Кончевський Григорій (Konczewski
Grzegosz), свщ. у м. Дубровиця 200
Коптаржевський Йосип, свщ. у с. Чер-
нявка Липовецького п-ту 162
Кординович Стефан, свщ. у с. Черемош-
но Ковельського п-ту 192
Корней, мешканець с. Бокойма Дубнів-
ського п-ту 202
Корнілевич Олександр, свщ. у с. Ду-
бечне Ковельського п-ту 155
Корнилович Михайло, свщ. у с. По-
ворськ Ковельського п-ту 192
Корташевський Кирилло, колезький сек-
ретар, асесор 204
Костецький, свщ. 84
Костецький Михайло, свщ., декан воло-
димирський 181
Коструба Т., вч. 54, 89
Костюк, мешканець с. Бокойма Дубнів-
ського п-ту 202
Костюк Данило, селянин с. Несвіж Во-
лодимирського п-ту 148
Костюшко Тадеуш, польський револю-
ціонер, військовий діяч Речі Поспо-
литої 52
Козовський, засідатель 230
Кочубей Віктор Павлович, граф, сена-
тор, міністр внутрішніх справ 222
Кочуровський, шляхтич 82
Коялович Михайло (Коялович М.), вч.
14, 41, 43, 54, 102
Кралоук П., вч. 20.
Красноставський Тимофій, свщ. 74
Красовський Теодор, свщ. у с. Кален-
ське Овруцького п-ту 193
Кречетников Михайло, губернатор 46
Кривинський, князь 235
Кривошея І. І., вч. 39
Крижанівський Олег (Крижанівсь-
кий О. П.), вч. 18, 22, 112, 113, 158, 159
Крикун М. Г., вч. 38
Кристалович Григорій, свщ., член Луць-
кої греко-унійної консисторії, декан
дубнівський 117, 181
Кришталович Яків, канцелярист Луць-
кої греко-унійної консисторії 229
Кудзинський Теодор, свщ., декан липо-
вецький 181
Кудрик Василь (Кудрик В.), вч. 18, 163
Кудринський Ф., вч. 95
Кудрицький Іван, свщ. 63
Кулаковський Василь, свщ. у с. Клочки
Овруцького п-ту 156
Кулаковський Йоан, свщ. у с. Клочки
Овруцького п-ту 156, 193
Кульчицький, свщ. у м-ку Ратне Ковель-
ського п-ту 94
Кульчицький Андрій, свщ. 83
Кульчицький Василь, свщ. 83, 133
Кумицький Йосип, свщ., декан козин-
ський 181
Курашевич Григорій, свщ. 74
Лашкаръов Григорій, губернатор волин-
ський 104
Лев (Кишка), митр. київський 35
Лев (Яворський), еп.-помічник литов-
ський 89
Левашов Василь, губернатор волин-
ський 90
Левинський Василь, свщ. у с. Бехи
Овруцького п-ту 193
Левинський Семен, свщ. у с. Бехи
Овруцького п-ту 193

- Левитський Гавриил, протоєрей 237
- Левицький, свщ., декан новоград-волинський (звягельський) 181
- Левицький Андрій, свщ. у с. Чернявка Липовецького п-ту 162
- Левицький Шимон, свщ. у с. Селець та у с. Яблонька Ковельського п-ту 192
- Левковський Іван, член церковного братства с. Левковичі Овруцького п-ту 163
- Левковський Криштоф, член церковного братства с. Левковичі Овруцького п-ту 163
- Ледуховський Лукаш, колятор парафії 234
- Лелікович Іван (Lelikowicz), свщ. 208
- Липский Ип.*, вч. 48, 49, 51, 52, 57, 59, 90
- Лихачевський Іван, свщ., член Луцької греко-унійної консисторії, декан житомирський 117, 181
- Ликовський Едвард (Likowski E.)*, еп., вч. 24, 25, 88, 89, 91, 92, 99, 100, 102, 161
- Ліневич Микола, свщ. у с. Буки Житомирського п-ту 133
- Лісаневич (Лісаневич), земський комісар дубнівський 201
- Лісейчигов Дзяніс (Лісейчыкаў Д.)*, вч. 24
- Літта Лаврентій (Лоренцо), нунцій апостольський 67
- Локателлі, майор 94
- Лось Валентина (Лось В. Є.)*, вч. 20, 26, 141, 159, 161
- Лук'янович Теодор, свщ. у с. Щедрогоща Ковельського п-ту 155, 192
- Луцкевич Яків, свщ. 90
- Любич-Червинський *див.* Червінський Федір
- Люблінський, шляхтич 82
- Любомирська, княгиня, власниця м. Рівне 51
- Любомирський Юзеф (Lubomirski Józef), князь, власник м. Дубно та с. Гетьманівка Балтського п-ту 98, 204
- Любомирські, магнатський рід 42
- Лясковський 236
- Львович Федір, свщ. 57
- Макієвич Кирило, свщ., декан радомисьльський 181
- Максиміліан (Рило), еп. холмський, еп. перемишльський 18
- Малеванський, протоєрей 74
- Малеванський Василь, свщ., благочинний 62
- Малевич Василь, член Луцької греко-унійної консисторії 116
- Малевич Іван (Іоанн), свщ. у м-ку Торговиця Дубнівського п-ту 205, 206
- Малинський, власник частини с. Бокойма Дубнівського п-ту 202
- Мальденгаур, капітан, урядник земський 52, 54
- Марія Терезія, цісарівна австрійська, імператриця Священної Римської імперії 9
- Маркина В. А.*, вч. 39
- Марте Й.*, вч. 23
- Мархалевич Антоній, свщ. у с. Лище Луцького п-ту 57
- Марчаковський Василь, свщ. у с. Недашки Овруцького п-ту 194
- Марчаковський Йоан, свщ. у с. Недашки Овруцького п-ту 194
- Марчевський Стефан, свщ. 220
- Марчук, селянин 74
- Матвійчук Григорій, парафіянин церкви с. Війниця Дубнівського п-ту 235, 236
- Матковський (Василь), офіціал барський 54
- Матковський Іван, свщ. 220
- Мельгунов Сергій (Мельгунов С. П.)*, вч. 17, 89
- Мельхіседек (Значко-Яворський), ігумен Мотронинського м-ря 39
- Менчиць Григорій, свщ. у с. Заброддя Житомирського п-ту 133
- Мержвинський, свщ. 73
- Мержвинський Микола, свщ., член Луцької греко-унійної консисторії 116, 230
- Мещерський Петро, обер-прокурор Святішого Синоду 92

- Микола I, імператор російський 14, 20, 88, 90, 94, 102–104, 170
- Мислинский Павло, шляхтич зі с. Бойма Дубнівського п-ту 202
- Михайлевський, свщ. у с. Тудоров Острозького п-ту 135
- Міхалевич Іван (Michałewicz Jan), свщ. у с. П'яни 234
- Міхалевич Григорій, декан кашоградський, свщ. у с. Підліси Ковельського п-ту 181, 192
- Міхалевич Йоан, свщ. у с. Підліси Ковельського п-ту 192
- Міхаловський Йосиф (Michałowski Józef), свщ. у с. Туричани Володимир-Волинського п-ту 208
- Міхельсон Іван, губернатор білоруський 76
- Могильський Іван, свщ., декан уманський 181
- Моргаєвський Микита, свщ. у с. Великий Порськ Ковельського п-ту 156, 191
- Морозова Світлана (Марозава С.), вч. 23
- Мудрий С., вч. 43, 67
- М'яковський Олександр (Miakowski Alexander), свщ. 204
- Навічки У. І.*, вч. 24
- Назарій (Затлер), еромонах, ігумен Луцького василіянського м-ря 129
- Назарко Іриней (Назарко І.)*, вч. 18, 88, 89, 99, 110, 111
- Нарушевич, свщ. 72
- Невшицький Олександр, член церковного братства в с. Левковичі Овруцького п-ту 163
- Невшицький Федір, член церковного братства в с. Левковичі Овруцького п-ту 163
- Ненадкевич Ігнатій, свщ. у м-ку Дубровиця Луцького п-ту, декан і протопресвітер дубровицький 117, 155, 181
- Нечаєв Степан, обер-прокурор Святішого Синоду 92
- Никодим, єп. орловський 106
- Новицкая-Ежова А.*, вч. 159, 164
- Олександр I, імператор російський 20, 65, 75, 76, 78, 82, 86, 110
- Ольшанський, свщ. у м. Дубно 97
- Оранович, протоєрей 54
- Осадчий В.*, вч. 58
- Павло I (Павло Петрович), імператор російський 16, 17, 65–68, 70, 71, 74–76, 109, 167
- Пазднякоў В.*, вч. 33
- Панас К.*, автор 20
- Панасюк Захарій, селянин с. Несвіж Володимир-Волинського п-ту 148
- Панкевич Василь, міщ. Ратного Ковельського п-ту 146
- Панкевич Михайло, міщ. Ратного Ковельського п-ту 94
- Паскаль, урядник земський 54
- Пашицький Степан, свщ. 63
- Плещинський Йов, свщ., декан брацлавський 182
- Пероговський Василь (Пероговский В.)*, краєзнавець 16, 59
- Петренко О.*, вч. 60, 63, 150, 162
- Петровський Яків, свщ., декан кам'янецький 182
- Півницький Йоан, свщ., член Луцької греко-унійної консисторії 116
- Підчашинський Василь (Podczaszyński Bazyli), свщ. у м-ку Торговиця 238, 240
- Пій VI, папа римський 67
- Пій VII, папа римський 67
- Плохій Сергій (Плохій С. М.)*, вч. 18, 159
- Полухтович, свщ. у м-ку Ратне Ковельського п-ту 94
- Полухтович Теодор (Połuchtowicz Teodor), свщ., декан ратнівсько-заріцький 210, 211
- Портнов А.*, вч. 9
- Полюхович Федір (Теодор), свщ., член Луцької греко-унійної консисторії, офіціал-сурогат ковельський і володимирський 116, 125, 160

- Потапальський Іван, мешканець с. Ходаки Овруцького п-ту 95
- Потапальський Павло, член церковного братства с. Ходаки Овруцького п-ту 95
- Потапальський Петро, мешканець с. Ходаки Овруцького п-ту 95
- Потушинський Василь, свщ. 133
- Потушинський Михайло, свщ. 133
- Потоцький, власник с. Луки 50
- Потоцькі, магнатський рід 39, 42
- Потурлинський Олександр, свщ. 83
- Почашинський Йоан (Poczaszyński Jan), свщ. у с. Рикань 206
- Правосудович Климентій, свщ. у с. Черепін Овруцького п-ту 194
- Правосудович Петро, свщ. у с. Залешани Луцького п-ту 155
- Примович Михайло (Михаил), свщ. у м. Житомир, офіціал київський 145, 228
- Пришбитевич Данило, член Луцької греко-унійної консисторії 116
- Прокопович Ігнатій, свщ. 206, 207
- Прокопьев А. Ю.*, вч. 11
- Протасов Микола, обер-прокурор Святішого Синоду 99, 102
- Пуцаровський Данило, свщ. 90
- Радван Мар'ян (Radwan M.)*, вч. 25, 47, 48, 55, 58, 67, 100–113, 117, 120, 122, 124–126, 128–130, 132, 134–138, 140–144, 151, 173
- Радлинский, власник с. Бокойма Дубнівського п-ту 202
- Рафальський Йоан, свщ. у с. Васьковичі Овруцького п-ту 193
- Раціборовський, власник с. Підлісні Ялтушки 51, 54
- Репнін Микола, російський посол у Речі Посполитій 38
- Рибицький Петро, свщ. у м-ку Чечельник Ольгопільського п-ту 138
- Римський-Корсаков Андрій, губернатор волинський 98
- Рогозинский, засідатель Дубнівського нижнього земського суду 205, 206
- Рогозинський Д., ктитор 113
- Розенберг, губернатор подільський 216
- Романови, правляча династія в Російській імперії 38, 42, 44, 75, 108, 142, 167
- Романчук Олександр (Романчук А.)*, протоєрей, автор 23, 38
- Рох-Костюшко Іван, свщ., декан радомишльський 40
- Рудницький, шляхтич 84
- Рудый Семен, мешканець с. Бокойма Дубнівського п-ту 202
- Рум'янцев-Задунайський Петро, граф, російський генерал-фельдмаршал 41
- Рункевич Степан (Рункевич С. Г.)*, вч. 15, 33, 48–50, 56, 70, 71, 135
- Рэгсдейл Х.*, вч. 66
- Савицький К. 113
- Савчук Михайло, мешканець с. Бокойма Дубнівського п-ту 202
- Сажко Климентій, міщ. з Ратного Ковельського п-ту 94
- Сазонова Катерина, міщ. з Ратного Ковельського п-ту 94
- Сахаров А. Н.*, вч. 75
- Сезантович Осип, свщ. у м-ку Камінь-Каширський 158
- Сезантович Павло, псаломщик Пречистенської церкви в м-ку Камінь-Каширський 158
- Сенгелевич Петро (Siengielewicz Piotr), свщ. у м-ку Базалія Старокостянтинівського п-ту, декан старокостянтинівський 211, 215
- Серафим (Глаголевський), митр. петербурзький 92
- Сибастіанович Анастасія, міщ. з м-ка Ратне Ковельського п-ту 94
- Сигелович Петро, свщ., декан ратнівський 181
- Симеон (Билинкевич), архим. Канівського василіянського м-ря 113
- Симеон (Млоцький), еп. володимирський 58

- Симеон Стовпник, св. 37
- Сиротинський Даміан, свщ. у с. Городок Гайсинського п-ту 138
- Сиротинський Степан, свщ., декан сквирський 181
- Скапський К. 113
- Скіннер Барбара (*Skinner B.*), вч. 13
- Скочилияс Ігор (*Скочилиас I.*), вч. 10, 28, 29, 35, 36
- Слодкевич Мартин (*Słodkiewicz Marcin*), свщ. у м-ку Острожець 234
- Смазакевич Теодор, свщ., декан летицький 182
- Собкевич Василій (Василь), свщ. у м. Кременець, декан кременецький 114, 132, 181
- Соболевська, графиня 163
- Соколовський Теодор, свщ. у с. Чоповичі Овруцького п-ту 194
- Стажинський Василь (*Starzyński Bazyli*), свщ. 206
- Станіслав Август [Понятовський] (Станіслав Август), король польський і великий князь литовський 43
- Станкевич Іван, свщ. у с. Тудоров Острозького п-ту 135
- Старкевич Теодосій (Теодозій), свщ. у с. Кримне та у с. Залісся Ковельського п-ту, віце-декан ратнівський 125, 155, 160, 192, 207, 210
- Стеблецький Стахій (*Стеблецький С.*), свщ., автор 18, 96
- Степовик Д., вч. 106
- Стефан (Левинський) (*Stefan Lewiński*), єп. луцький 15, 58, 70, 109, 110, 122, 127, 149, 152, 159, 197, 200, 204, 205, 216, 222, 224, 226, 227, 229–231
- Стефан (Романовський), єп. волинський 84, 159, 236, 240
- Стецюк П., вч. 44
- Стецький Я. 113
- Стоколос Надія (*Стоколос Н.*), вч. 21, 47, 59, 88
- Стрельбицький, свщ. 220
- Стрельбицький Йоан (*Стрельбицький I. X.*), свщ., автор 16, 102
- Стройновський, колятор, власник м-ка Торговиця Дубнівського п-ту 230, 231
- Струминський Іван, свщ. у с. Горинка Кременецького п-ту 155
- Суцєвський Михайло (*Suszczewski Michał*), свщ., декан (протопресвітер) луцький, асесор Луцької греко-унійної консисторії 117, 238
- Танєєв Олександр, статс-секретар, член Таємного комітету в справах греко-уніатів 92
- Теодорович Антоній (*Teodorowicz Antoni*), свщ. у с. Хоростів Володимир-Волинського п-ту 208
- Теодорович Йоан, свщ. у с. Дідковичі Овруцького п-ту 193
- Теодорович Костянтин, свщ. у с. Васьковичі Овруцького п-ту 193
- Теодорович Томаш (*Teodorowicz Tomasz*), свщ. у с. Хоростів Володимир-Волинського п-ту, декан камінь-каширський 181, 208
- Теодорович Якуб, свщ. у с. Дідковичі Овруцького п-ту 161, 193
- Теодосій (Гойжевський), архим. Дерманського василіянського м-ря 113
- Теодосій (Ростоцький), митр. київський 47, 58, 76
- Тєлова В. А., вч. 33
- Тєрлецький, свщ. 83
- Тєрнер Фредерик Джексон (*Тєрнер Ф. Дж.*), вч. 10
- Тимошенко Леонід (*Тимошенко Л.*), вч. 22, 107, 141, 144, 174
- Толстой Дмитро (*Толстой Д. А.*), вч. 15, 42, 92
- Томашевський К. 113
- Токаржевський-Кариневич, секретар Волинської православної консисторії 237
- Точинський, свщ. 133
- Тупальський Антоній, офіціал Литовської єпархії 89
- Турій О., вч. 23

- Тутолмін Тимофій (Тутолмин), генерал-поручик, губернатор 46–48, 52, 54, 55, 58–60, 62, 63
Тымовский М., вч. 44
- Уранович, свщ., декан ушицький 182
Уткін О. І., вч. 17
 Уткін Павло, художник 147
- Федорів Юрій (Федорів Ю.)*, свщ., автор 18
 Феліціан-Пилип (Володкович), митрополит київський 41
 Філарет (Дроздов), митр. московський 92
Філатова Олена (Филатова Е. Н., Филатова Е. Н.), вч. 23, 24, 43, 79, 91
 Флоріан (Корсак), архим. жидичинський, еп.-суфраган луцький 112, 159, 229
Флоря Б. Н., вч. 23
- Харченко, радник титулярний 231
Химка І.-П., вч. 10
Хіхляч Богдан (Хихляч Б. М.), вч. 21, 54, 138, 143
 Хлопецький Якуб, мешканець с. Бокойма Дубнівського п-ту 202
 Ходаковський Давид, член церковного братства із с. Ходаки Овруцького п-ту 95
 Хоєцький Ян, дідич 150
Хойнацький Антоній (Хойнацкий А.), автор 16
Хольцер Е., вч. 44
 Хомичевський Йосиф (Chomyczewski Józef), свщ. 207
 Хотинський Йосафат, церковний староста у м. Дубно 98
- Цветков Е. Э.*, вч. 75
 Цешковський 113
 Цирина Ф. 113
- Чайковський Іван, свщ. у с. Велицьк Ковельського п-ту 156
 Чайковський Йоан, свщ. у с. Свиночці Брацлавського п-ту 220
 Чайковський Федір, свщ. у с. Війниця Дубнівського п-ту, декан дубнівський 201
 Чайковський Юрій, свщ., декан гайсинський 182
 Чацький, землевласник 145
 Червінський, свщ. 73
 Червінський Павло (Czerwiński Paweł), свщ. 206, 207, 232
 Червінський Федір (Червинский Федор, Любич-Червинский), свщ. у с. Війниця Дубнівського п-ту, протопресвітер дубнівський 117, 201, 202, 204, 235–237
 Черв'яковський Андрій, свщ. 163
 Чернышев, граф, губернатор білоруський 43
Чистович Іларіон (Чистович И.), вч. 14, 55, 99
Чорновол І., вч. 10
 Чугалинський Григорій, свщ. 90
 Чулков, урядник з особливих доручень 94
- Шавалович, благочинний 95
 Шавлович Євстафій, свщ. у с. Вигів Овруцького п-ту 158, 194
 Шавлович Степан (Стефан), свщ. у с. Вигів, декан вигівський, декан барашівський 130, 181, 194
Шавельський Григорій (Шавельский Г. И.), свщ., протопресвітер, автор 16
Шандра В., вч. 46, 66
 Шатунський П. (Шатунский Петр), офіціал радомишльський 72, 220
 Шашкевич, свщ. 73
 Шереметьєв Василь, губернатор ізяславський (волинський) 52, 55, 56, 59, 145
Шеретюк Руслана (Шеретюк Р.), вч. 21, 47, 59
 Шишковський Максим, свщ. із Житомирського п-ту 106
 Шубович Йосип, свщ. 90

- Шумський Стефан (Szumski Stefan), свщ. 206
- Шушвалюк Роман, селянин с. Волосковці 235
- Щеглов Г. Э., вч. 33
- Яворський Авраам, протоерей 235
- Яків (Мартушевич) (Яків Адам Окелло Мартусевич, Jakób Martusiewicz), еп. луцький 86, 88, 110, 111, 113, 159, 238
- Яковенко Наталя (Яковенко Н.), вч. 35, 40, 42
- Яковенко С. Г., вч. 23
- Яневич Степан, свщ. 82
- Янкевич Шимон, свщ. у с. Селець Ковельського п-ту 192
- Янкевич Йоан, свщ. у с. Селець Ковельського п-ту 192
- Янкевич Максим, свщ. у с. Яблунька Ковельського п-ту 192
- Янович Дмитро, свщ. у с. Яйно Ковельського п-ту 191
- Януарій (Бистрий), архим. Милецького василіянського м-ря 114
- Янушевський, предводитель дворянства Ковельського п-ту 94
- Ярмолинський Петро, крилошанин, архидиякон Луцької греко-унійної капітули 114, 229
- Ясон (Смогожевський), архиєп. полоцький, митр. київський 42, 43, 239
- Agata, донька свщ. 213
- Alexandra, донька свщ. 212
- Alexandra, донька свщ. 214
- Anastazia, донька свщ. 214
- Anastazia Teodorowna, дружина свщ. 213
- Andzey, син свщ. 212
- Анна, донька свщ. 211
- Анна, донька свщ. 212
- Анна, донька свщ. 213
- Анна, донька свщ. 214
- Anna Stefanowna, дружина свщ. 214
- Aresztowicz Bazyli див. Арештович Вазиль
- Aresztowicz Jan див. Арештович Йоан
- Bahlcke J., вч. 11
- Bahnicki Grzegorz Bazylego, свщ. у с. Самчики Старокостянтинівського п-ту 215
- Bazyli, син свщ. 215
- Beauvois D. див. Бовуа Даніель
- Bobryk W. див. Бобрик Вітольд
- Brodowicz Piotr див. Бродович Петро
- Bremer T., вч. 11
- Brüning A., вч. 11
- Bukojewski Ignacy Iwanów, свщ. у м-ку Ляхівці Старокостянтинівського п-ту 215
- Chlebowski Andzey Andzejów, свщ. у м-ку Красилів 212
- Chomyczewski Józef див. Хомичевський Йосиф
- Chrystyna, донька свщ. 213
- Cyryli, син свщ. 215
- Czerwiński Paweł див. Червінський Павло
- Deventer J., вч. 11
- Dyszkowski Eufimiusz див. Дишковський Євфимій
- Dwernicki Teodor Stefanów, свщ. у с. Клітви Старокостянтинівського п-ту 212
- Eufrosynia, донька свщ. 213
- Gil A. див. Гіль Анджей
- Giżycki J. M. див. Гіжицький Ян Марек
- Głowaczewski Paweł Bazylego, свщ. у с. Шибенна Старокостянтинівського п-ту 214
- Grzegorz, син свщ. 213
- Grzegorz (Kochanowicz) див. Григорій (Коханович)
- Gudziak B. див. Гудзяк Б.

- Gurski Teodor, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Hadziacki Mikołaj Teodorow, свщ. у с. Свинна Старокостянтинівського п-ту 211
- Hanitkiewicz Joachim *див.* Ганіткевич Йоахим
- Naraszczuk Dionizy, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Helena, донька свщ. 213
- Helena, донька свщ. 214
- Illaszkiiewicz Tomasz *див.* Іляшкевич Тома
- Iryna Mikołajówna, дружина свщ. 212
- Jakuszczyk Joachim, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Jatczuk Iwan, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Jakób Martusiewicz *див.* Яків (Мартушевич)
- Jakub, син свщ. 212
- Jakub, син свщ. 214
- Jakubkowicz Symeon Eliaszów, свщ. у с. Лютарівці Старокостянтинівського п-ту 213
- Jan, син свщ. 212
- Jan, син свщ. 213
- Jan, син свщ. 215
- Jatczuk Aftanasyj, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Jesiewicz Stefan *див.* Єсевич Стефан
- Jewdokia, донька свщ. 213
- Joanukij *див.* Іоаникий
- Julianna, донька свщ. 213
- Julianna Grzegorzowna, дружина свщ. 214
- Justyna, донька свщ. 215
- Kałążny J.*, перекл. 11
- Kałas M.*, вч. 39
- Kania J. див.* Каня Януш
- Kłemens, син свщ. 213
- Kołbuk W. *див.* Колбук Вітольд
- Konczewski Grzegosz *див.* Кончевський Григорій
- Kondracki Jan *див.* Кондрацький Іван
- Kreyc Onufry Antonów, свщ. у с. Маначин Старокостянтинівського п-ту 212
- Kuczyski Jan, свщ. у м-ку Ратне Ковельського п-ту 238
- Kuczyski Porfiry, свщ. у м-ку Ратне Ковельського п-ту 238
- Lasocki Jan, член церковного братства в с. Сморгва Дубнівського п-ту 232
- Lelikowicz Jan *див.* Лелікович Іван
- Likowski E. *див.* Ліковський Едвард
- Lubomirski Józef *див.* Любомирський Юзеф
- Łaszkiiewicz H.*, вч. 11
- Machałowski Stefan Piotrow, свщ. у с. Василівка Старокостянтинівського п-ту 213
- Magdalena, донька свщ. 212
- Maksymilian Ryłło, єп. холмський, єп. перемишльський 42
- Malinowski Jan Jerzego, свщ. у с. Новоставці Старокостянтинівського п-ту 213
- Malinowski Józef Jerzego, свщ. у с. Медосівка Старокостянтинівського п-ту 214
- Manzerewicz Prokop Szymonów, свщ. у с. Медосівка Старокостянтинівського п-ту 214
- Marchelewicz Jakób Piotrow, свщ. у с. Западинці Старокостянтинівського п-ту 214
- Maria, донька свщ. 211
- Maria, донька свщ. 212
- Maria, донька свщ. 213
- Maria, донька свщ. 214
- Maria, дружина свщ. 215

- Maria Jakubowna, дружина свщ. 212
 Maria Alexandrowna, дружина свщ. 212
 Maria Pawłowna, дружина свщ. 213
 Matrona, донька свщ. 214
 Medycki W., засідатель 240
 Miakowski Alexander *див.* М'яковський
 Олександр
 Michał, син свщ. 214
 Michałowicz Jan *див.* Міхалевич Іван
 Michałowski Józef *див.* Міхаловський
 Йосиф
 Mikołaj, син свщ. 211
 Moritz A., вч. 11
 Müller H.-J., вч. 11
 Mychaluk Gabryel, парафіянин Іллін-
 ської церкви м-ка Ратне Ковельсько-
 го п-ту 238
 Muzczuk Andrey, парафіянин Іллінської
 церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту
 238

 Niedzielskiy Teodor Adamów, свщ.
 у с. Михайлівці Старокостянтинів-
 ського п-ту 215

 Onufry, син свщ. 212

 Panasiuk Elias, парафіянин Іллінської
 церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту
 238
 Panasiuk Jewtychi, парафіянин Іллін-
 ської церкви м-ка Ратне Ковельського
 п-ту 238
 Panasiuk Mikita, парафіянин Іллінської
 церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту
 238
 Piotr, син свщ. 211
 Piotr, син свщ. 213
 Poczasyński Jan *див.* Почашинський
 Йоан
 Podczaszyński Bazyli *див.* Підчашин-
 ський Василь
 Podgurzański, свщ., офіціал острозький
 197
 Połuchtowicz Teodor *див.* Полухтович
 Теодор

 Potocki Franciszek Salezy, граф 42
 Pohlig M., вч. 11
 Polegki O., вч. 9
 Praxeda Alexandrowna, дружина свщ. 213
 Praxeda, дружина свщ. 213
 Prokorowicz Ignacy *див.* Прокопович
 Ігнатій

Radwan M. див. Радван Мар'ян
 Reinhard W., вч. 11
 Rzypecki Tymoteusz Janów, свщ. у с. Зо-
 зулинчики Старокостянтинівсько-
 го п-ту 212

 Schilling H., вч. 11
 Siemaszko *див.* Йосиф (Семашко)
 Siengielewicz Piotr *див.* Сенгелевич Пет-
 ро
 Skinner B. *див.* Скіннер Б.
 Słodkiewicz Marcin *див.* Слodgeвич Мар-
 тин
 Starzyński Bazyli *див.* Стажинський Ва-
 силь
 Stefan Lewiński *див.* Стефан (Левин-
 ський)
 Strohmeyer A., вч. 11
 Strumieński Gabriel Iwanów, свщ. у с. Ор-
 динці Старокостянтинівського п-ту
 213
 Strumieński Jerzy Teodorów, свщ. у м-ку
 Базалія Старокостянтинівського п-ту
 214
 Sydoruk Gabryel, парафіянин Іллінської
 церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту
 238
 Suszczewski Michał *див.* Сущевський
 Михайло
 Szumski Stefan *див.* Шумський Стефан

 Tekla, донька свщ. 215
 Teodor, син свщ. 213
 Teodora Iwanowna, дружина свщ. 212
 Teodorowicz Antoni *див.* Теодорович
 Антоній
 Teodorowicz Tomasz *див.* Теодорович
 Томаш

- Teodozia, донька свщ. 214
Tomasz, син свщ. 211
Tomasz, син свщ. 212
Tereszczuk Prokor, парафіянин Іллінської церкви м-ка Ратне Ковельського п-ту 238
- Xenia Mikołajowna, дружина свщ. 214
- Waraam *див.* Варлаам (Шишацький)
Wasilewicz Andzey Mikołajów, свщ. у с. Мазепинці Старокостянтинівського п-ту 215
- Wiktor Sadkowski *див.* Віктор (Садовський)
Wiktoria Sebasyanowna, дружина свщ. 211
Wodzianowska I., вч. 39, 42
Wołoszyński Jan *див.* Волошинський Іван
Wołoszyński Stefan Jakubow, свщ. у м-ку Красилів Старокостянтинівського п-ту 212
Zajączkowski Nestor *див.* Зайончковський Нестор

КИЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО

Започаткована у 2013 р. видавнича серія „Київське християнство” представляє наукові результати навчально-дослідної програми Гуманітарного та Філософсько-богословського факультетів Українського католицького університету „Київське християнство та унійна традиція”. Підтримана Синодом Єпископів УГКЦ академічна ініціатива має зміцнити пророчий голос Київської Церкви і сприяти єдності українських Церков Володимирового Хрещення. Від 2015 р. почав діяти публічний сегмент програми – проект „Соборна Україна та Київська традиція”, який уможливує суспільну артикуляцію ідеї Київської Церкви та наголошує на тисячолітньому зв’язку між українською культурою і християнством. Академічним завданням програми є критичне дослідження богословських, канонічних і соціокультурних джерел передання Київської митрополії у ширшому порівняльному контексті універсальних християнських традицій Візантії, латинського Заходу та східних православних спільнот, а також рецепції у слов’янських землях унійної ідеї. Головну увагу програма зосереджує на міждисциплінарному вивченні сформованої на цивілізаційному пограниччі християнського Сходу і Заходу *київської традиції*. В її основу лягли слов’янсько-візантійський обряд (зокрема східна Літургія), оригінальна богословська думка й помісне церковне право, єдина канонічна територія, особлива духовість, спільні соціокультурні й релігійні практики, кодифікована церковнослов’янська мова та усталена пам’ять про минуле. Сукупно вони творили елементи тяглості тогочасної культури, а в модерну добу уможливили формування національних ідентичностей та появу нових еклезіальних спільнот у Східній і Центрально-Східній Європі.

KYIVAN CHRISTIANITY

The publication series, *Kyivan Christianity*, launched in 2013, disseminates the scholarly results of the education and research program of the Humanities Department and the Department of Philosophy and Theology at the Ukrainian Catholic University entitled *Kyivan Christianity and the Uniate Tradition*. This academic initiative, supported by the UGCC Synod of Bishops, seeks to strengthen the prophetic voice of the Kyivan Church and foster unity among the Ukrainian churches that emerge from the event of Volodymyr's baptism. One public aspect of the program – a project entitled *United Ukraine and the Kyivan Tradition* – has been active since 2015. This project has been the means for a public articulation of the idea of a Kyivan Church while underlining the millennium-long connection between Ukrainian culture and Christianity. The academic objective of the program lies in the critical study of theological, canonical, social, and cultural sources of the Kyivan Metropolitan tradition. This is undertaken in the wider, comparative context of broader Christian Byzantine traditions, traditions of the Latin West and Eastern Orthodox communities, and the reception of the Uniate idea in Slavic lands. Primary attention is paid within the program to the inter-disciplinary study of the Kyivan tradition as developed on the border between the civilizations of East and West. Its essence, in turn, is made up of the Slavonic Byzantine rite (namely, Eastern Liturgy), original theological thought and local church canon law, unified canonical territory, specific spirituality, shared social, cultural and religious practices, codified Church Slavonic language, and well-established memory of the past. Together, these were the fundamental elements of cultural continuity of the period, while in more modern times they paved way for the formation of national identities and the emergence of new ecclesiastical communities in Eastern and Central-Eastern Europe.

Вікторія Білик
Viktoriya Bilyk

Кандидат історичних наук. Від 2008 р. працює в Східноєвропейському (до 2012 р. – Волинському) національному університеті імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України. Досліджує міжконфесійні відносини на Волині кінця XVIII – середини XIX ст., цікавиться історією стародавніх східних цивілізацій. Автор близько 90 наукових і навчально-методичних статей.

Viktoriya Bilyk has PhD in History. Since 2008 she has been working in the Lesia Ukrayinka Eastern-European (prior to 2012 – Volynsky) National University, a member of the National Society of Regional Ethnographers of Ukraine. She investigates inter-confessional relations in Volyn in late 18th – mid 19th centuries, also takes interest in the history of ancient oriental civilizations. Viktoriya has authored circa 90 scholarly and educational articles.

Оксана Карліна
Oksana Karlina

Кандидат історичних наук, доцент. Від 1981 р. і донині працює в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. Член редколегії журналу „Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки”. Досліджує соціальну й релігійну історію та урбаністичні процеси на Волині. Автор близько 150 наукових публікацій.

Oksana Karlina has PhD in History and is a docent. Since 1981 until now she has been working in the Lesia Ukrayinka Eastern-European National University. She is a member of the editorial board of the magazine „Lesia Ukrayinka Eastern-European National University Scholarly. History Scholarship”. She researches social and religious history as well as urban processes in Volyn. Oksana has authored circa 150 academic publications.

Автори монографії
Authors of the monograph

Наукове видання
Серія «Київське християнство», т. 13
Серію засновано 2013 року

Вікторія Білик, Оксана Карліна

ЖИВА СПІЛЬНОТА
В ІМПЕРСЬКОМУ СВІТІ:
Луцька греко-унійна єпархія
кінця XVIII – першої третини
XIX століть

Літературне редагування:
Наталія Кім, Рената Кивелюк

Коректура тексту
Людмила Кулакевич

Художнє оформлення обкладинки
Євген Равський

Технічна редакція
Ростислав Рибчанський

Верстка та опрацювання світлин
Юрій Пелех

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
вул. І. Свенціцького, 17, Львів 79011
факс: (032) 240 94 96
e-mail: ucupress@ucu.edu.ua
www.press.ucu.edu.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Підписано до друку 12.11.2018. Формат 70×100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro».
Умовн. друк. арк. 24,7. Обл.-вид. арк. 15.
Наклад 500 прим.

Надруковано у друкарні ТОВ «Видавничий дім «Укрпол»
вул. Новаківського, 7, м. Стрий, Львівська обл., 82400
www.ukrpol.ua
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК 4451 від 10.12.2012